

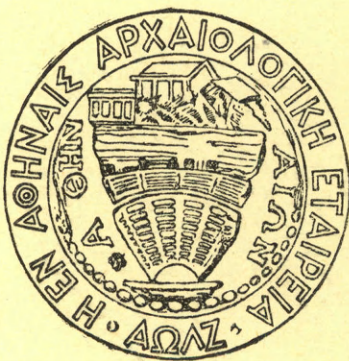
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

1939-1941

ΜΕΤΑ 4 ΠΙΝΑΚΩΝ ΚΑΙ 100 ΕΙΚΟΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1948

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

1939-1941

ΜΕΤΑ 4 ΠΙΝΑΚΩΝ ΚΑΙ 100 ΕΙΚΟΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1948

Ἐξεδόθη ὁ παρὼν τόμος τῇ 1^ῃ Ἰουλίου 1948.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ", 9831

ΜΕΤΑΛΛΟΓΡΑΦΗΜΑΤΑ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΧΑΛΚΙΟΠΟΥΛΟΥ, ΑΓ. ΜΑΡΚΟΥ 14 - ΑΘΗΝΑΙ

ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ

ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΓΕΡΟΓΙΑΝΝΗ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΟΥ

ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΥΠΑΡΙΣΣΗ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΜΠΑΛΑΝΟΥ

ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΠΑΠΠΑΔΑΚΗ

ΧΡΗΣΤΟΥ ΠΕΤΡΟΥ

ΑΝΘ' ΩΝ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΕΠΡΑΞΑΝ

ΤΟΝ ΤΟΜΟΝ ΤΟΝΔΕ ΑΦΙΕΡΩΣΕΝ

Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

1948

Πρόγραμμα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος.

1. Τῆς ἐκδόσεως τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος ἐπιμελοῦνται τρεῖς τῶν συμβούλων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.
2. Πᾶσα πρὸς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐφημερίδα ἀποστολὴ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Γραμματέα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κ. Γεώργιον Π. Οἰκονόμον, Διευθυντὴν τῆς Ἐφημερίδος, λεωφόρος Πανεπιστημίου 20.
3. Ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι δημοσιεύονται ἀρχαιολογικαὶ πραγματεῖαι καὶ ἀγγελίαι, μάλιστα εἰς εὐρήματα καὶ πορίσματα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἑταιρείας ἀναφερόμενα, συντεταγμένα δὲ ἐν γλώσῃ καθαρευούσῃ. Ἡ ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως ἐπιτροπεία, ἥ ἀπόκειται ἡ περὶ τῆς δημοσιεύσεως ἀπόφασις, ἐπιφυλάσσει ἑαυτῇ πᾶσαν ὥς πρὸς τὴν ἔκτασιν μεταβολήν, ἣν ἡθελε κρίνει ἀναγκαίαν ἐν τοῖς πρὸς δημοσίευσιν πεμπομένοις χειρογράφοις. Τὴν εὐθύνην τῶν ἐν ταῖς δημοσιευομέναις πραγματείαις ἐκφερομένων ἐπιστημονικῶν γνώμῶν φέρουσιν οἱ συγγραφεῖς αὐτῶν, ἀποκλείεται δὲ πᾶς προσωπικοῦ χαρακτῆρος ἔλεγχος.
4. Ἐκδίδεται κατ' ἔτος εἰς τόμος εἰς σχῆμα τέταρτον ἐκ δώδεκα τοῦλάχιστον τυπογραφικῶν φύλλων συγκείμενος μετὰ τῶν ἀναγκαίων εἰκόνων καὶ πινάκων. Ἐκαστος τόμος πωλεῖται ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἑταιρείᾳ.
5. Οἱ συντάκται τῶν δημοσιευομένων πραγματειῶν λαμβάνουσι πεντήκοντα ἀντίτυπα τῶν πραγματειῶν αὐτῶν.
6. Τὰ χειρόγραφα τῶν δημοσιευομένων κατατίθενται ἐν τῷ ἀρχεῖῳ.
7. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς διαμείβεται πρὸς ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ συγγενῇ τῷ σκοπῷ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ν. Μ. Κοντολέων :	<i>Κοῦροι ἐκ Θήρας</i>	1 - 33
Ἰ. Τραυλός :	<i>Ἡ Παλαιοχριστιανικὴ Βασιλικὴ τοῦ Ἀσκληπείου τῶν Ἀθηνῶν ..</i>	34 - 68
Σπ. Μαρινάτος :	<i>Τὸ Μινωικὸν μέγαρον Σκλαβοκάρπου</i>	69 - 96
Γ. Π. Οἰκονόμος :	<i>Ἡ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως λατρεία τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης</i>	97 - 110

Παράρτημα — Ἀρχαιολογικὰ Χρονικά.

Β. Δ. Θεοφανείδης :	<i>Νέα προσκλήματα Ἐθν. Ἀρχ. Μουσείου κατὰ τὰ ἔτη 1930, 1931, 1932</i>	1 - 23
Ν. Μ. Κοντολέων :	<i>Εὐρήματα ἐκ Τήνου καὶ Χίου</i>	23 - 26

ΕΙΚΟΝΕΣ

Κοῦροι ἐκ Θήρας.

Σελ.	Εικ.	
1	1	Τεμάχιον 1. Προσθία ὄψις κούρου Α.
1	2	Τεμάχιον 1. Ὁπισθία ὄψις κούρου Α.
1	3	Τεμάχιον 1. Πλαγία ὄψις κούρου Α.
2	4	Τεμάχιον 2. Προσθία ὄψις τοῦ κατωτέρου κορμοῦ τοῦ κούρου Α.
2	5	Τεμάχιον 2. Ὁπισθία ὄψις.
3	6	Κοῦρος Α.
3	7	Κορμὸς Δήλου.
3	8	Κοῦρος ἐν Ν. Ὑόρκη.
4	9	Τεμάχιον 3. Προσθία ὄψις κούρου Β.
5	10	Τεμάχιον 3. Ὁπισθία ὄψις κούρου Β.
6	11	Τεμάχιον 3. Πλαγία ὄψις κούρου Β.
7	12	Τεμάχιον 4. Προσθία ὄψις κούρου Γ.
7	13	Τεμάχιον 4. Πλαγία ὄψις κούρου Γ.
7	14	Τεμάχιον 5. Ἐκ τετάρτου κούρου.
17	15	Τὸ ἄνω μέρος μηλιακῆς ὑδρίας ἐν Μυκόνῳ.
17	16	Θραῦσμα ἐκ λαμποῦ μηλιακῆς ὑδρίας.
26	17	Τεμάχιον ἀναγλύφου πίθου ἐκ Τήνου.
28	18	Τεμάχιον ἀναγλύφου πίθου ἐκ Τήνου.
30	19	Κόρη τοῦ Μονασίου Δήλου.

Ἡ παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τοῦ Ἀσκληπείου τῶν Ἀθηνῶν.

34	1	Ἡ νοτία πλευρὰ τῆς Ἀκροπόλεως κατὰ παλαιὰν φωτογραφίαν ληφθεῖσαν πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Ἀσκληπείου. Henri Beck, Vues d'Athènes et de ses monuments, Berlin 1868. (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη).
36	2	Ἀποψὶς τῶν ἐρειπίων τοῦ Ἀσκληπείου ἀπὸ δυσμῶν. Ἀριστερὰ ἢ δωρικὴ στοά.
37	3	Ἀποψὶς τῶν ἐρειπίων τοῦ Ἀσκληπείου ἀπ' ἀνατολῶν. Δεξιὰ ἢ δωρικὴ στοά.
39	4	Γενικὸν τοπογραφικὸν σχέδιον τοῦ Ἀσκληπείου. Τὰ διαπιστωθέντα ὡς ἀνήκοντα εἰς τὴν βασιλικὴν ἐρείπια σημειοῦνται διὰ συνεχοῦς ἐντόνου μελανοῦ χρώματος.
41	5	Τμήμα τοῦ τοίχου τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ κυρίως ναοῦ.
43	6	Ἀναπαράστασις τμήματος τῶν κιονοστοιχιῶν τοῦ κυρίως ναοῦ.
44	7	Ἀρχαῖαι βάσεις κιόνων χρησιμοποιηθεῖσαι καὶ εἰς τὴν βασιλικήν.
45	8	Κορμοὶ κιόνων καὶ ἐπιστύλια τῶν ἀρχαίων οἰκοδομημάτων χρησιμοποιηθέντα καὶ εἰς τὴν βασιλικήν.
46	9	Τομαὶ τῶν χρησιμοποιηθέντων εἰς τὴν βασιλικὴν ἀρχαίων ἐπιστυλίων.

Σελ. Εικ.

47	10	Τεμάχιον θωρακίου τῶν κιονοστοιχιῶν μετὰ τῆς ἐπ' αὐτοῦ στέψης.
49	11	Α τομαὶ τοῦ εὐθυγράμμου ἐπιστυλίου, Δ τομὴ καὶ κατόψεις τῶν ἀνευρεθέντων τεσσάρων καμπύλων ἐπιστυλίων τῆς ἀψίδος.
50	12	Τεμάχιον θωρακίου τοῦ τέμπλου.
50	13	Τεμάχιον τῆς βάσεως τοῦ τέμπλου.
51	14	Ἀναπαράστασις θωρακίου καὶ πεσσίσκου τοῦ τέμπλου.
55	15	Κάτοψις τοῦ ἐπιμήκου οἰκοδομήματος καὶ τοῦ Ἀγιάσματος καὶ διάφοροι τομαί.
56	16	Ἡ διασωθεῖσα εἴσοδος τοῦ ἐπιμήκου οἰκοδομήματος.
57	17	Ἡ εἴσοδος τοῦ σπηλαίου, ἔνθα τὸ Ἀγίασμα.
61	18	Ἀναπαράστασις τῆς γενικῆς κατόψεως τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ.
65	19	Ἀναπαράστασις τῆς κατόψεως τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἀσκληπείου.
67	20	Πιθανὴ συμπλήρωσις τῆς κατόψεως τῶν μεταγενεστέρων τῆς βασιλικῆς χριστιανικῶν ναῶν (Κ ₂ καὶ Κ ₃).
68	21	Γενικὴ ἀποψὶς τῶν ἐρειπίων τοῦ Ἀσκληπείου κατὰ παλαιὰν φωτογραφίαν ληφθεῖσαν ὀλίγα ἔτη μετὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1876. (Φωτ. Γερμ. Ἀρχ. Ἰνστιτούτου).

Τὸ Μινωικὸν μέγαρον Σκλαβοκάμπου.

69	1	Τὸ Μινωικὸν μέγαρον τοῦ Σκλαβοκάμπου. Ἀποψὶς τῆς βορείας πλευρᾶς κατ' ἀναπαράστασιν.
70	2	Τὸ τοπίον τοῦ Σκλαβοκάμπου κατὰ τὴν χάραξιν τῆς ὁδοῦ, πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἀνασκαφῆς. Εἰς τὸ βάθος τὸ χωρίον Γωνιές.
70	3	Τὸ μέγαρον διαρκούσης τῆς ἀνασκαφῆς.
71	4	Τὸ Μινωικὸν μέγαρον τοῦ Σκλαβοκάμπου. Κάτοψις.
72	5	Τὸ Μινωικὸν μέγαρον τοῦ Σκλαβοκάμπου. Τομὴ Α - Β.
72	6	Ἡ ἀνατολικὴ εἴσοδος τοῦ μεγάρου.
73	7	Ὁ Βόρειος Διάδρομος.
74	8	Κλιμακοστάσιον.
75	9	Τμήμα τῆς μεγάλης ἀποθήκης.
76	10	Συνολικὴ ἀποψὶς τοῦ μεγάρου ἐκ Ν. Ἀνω ἀριστερὰ ἢ κοίτη τοῦ χειμάρρου.
78	11	Ὁ βόρειος ἐξωτερικὸς τοίχος τοῦ μεγάρου. Εἰς τὸ βάθος δεξιὰ ἢ γωνία τοῦ ἐξώστου.
83	12	Ὁ ἀμφορεὺς πίν. 1, 2 κατὰ τὸ στάδιον τῆς συγκολλήσεως.

Σελ. Εικ.

- 89 13 Σήμαντρον 2.
89 14 Σήμαντρον 3.
90 15 Σήμαντρον 4.
96 16 Τὸ Μινωϊκὸν μέγαρον τοῦ Σκλαβοκάμπου.
Ἀναπαράστασις.

*Ἡ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως λατρεία
τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης.*

- 103 1 Πήλινοι πόλοι ἐκ Βοιωτίας.
106 2 Ἡ ἐσχάρα τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης.
106 3 Τοῖχος οἴκου ἡ τεμένους τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης.
109 4 Ἡ κατάστασις τῶν ὀπισθεν τῶν Δ. ἀνοιγμάτων κογχῶν.

*Νέα προσκλήματα Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολο-
γικοῦ Μουσείου κατὰ τὰ ἔτη 1930,
1931, καὶ 1932.*

- 2 1 Ἀφροδίτη (;)
2 2 Λήκυθος Φιλίας καὶ Ἀρισταγόρας.
4 3 Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον Κηφισοκρίτου Γλαύ-
κωνος καὶ Στρατυλίδος.
4 4 Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον Φιλοστράτου Φιλο-
ξένου.
5 5 Ἀγαλμα ἀνδρὸς μετὰ δέσμης κυλίνδρων.
5 6 Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον νεανίου μετὰ παι-
δὸς καὶ κυνός.
6 7 Μαρούας προσδεδεμένος ἐπὶ δένδρῳ.
6 8 Ἀνάγλυφον παλαμῶν.
7 9 Ἀνάγλυφον Θεοξενείων.
8 10 Μέγα ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον κατασχεθὲν ἐν
Κερκύρᾳ.
9 11 Ἀνάγλυφον . . . Δόξης ἐν κόγχῃ.
9 12 Λουτροφόρος πολεμιστῶν.
10 13 Ἀνάγλυφον Διὸς κεραινίου.

Σελ. Εικ.

- 11 14 Ἀνάγλυπτος δελφίς.
12 15 Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον Μιλησίας.
12 16 Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον Φλαβίου Ὀνησι-
φόρου.
13 17 Ἀνάγλυφον Κυβέλης.
13 18 Ἐρμῆς Διονύσου.
14 19 Αὐτοκράτωρ Ἀδριανός.
14 20 Ἀνάγλυφον ἀσπιδοφόρου.
14 21 Ἀνάγλυφον θυγατρὸς Φιλημάντωνος.
15 22 Ἀνάγλυφον Καλλιάδου.
15 23 Εἰκονιστικὴ κεφαλὴ πωγωνοφόρου ἀνδρός.
16 24 Ἐπιτύμβιος στήλη Φιλίππου Ἀθηναίου.
16 25 Λουτροφόρος Ἰππύλου.
17 26 Ἀγαλμάτιον νεανίου ἐκ Λήμνου.
17 27 Ἐνεπίγραφον κράνος ἐξ Ὀλυμπίας.
17 28 Σφραγίς.
18 29 Σκελετὸς ἀναθηματικοῦ ἄρματος ἐκ Καρυ-
στίας.
18 30 Ἐλασμα ἐν σχήματι γυναικὸς.
19 31 Χάλκινον ἀγαλμάτιον νεανίου ἐκ Φαρσάλων.
19 32 Ἀγαλμάτιον Ἀπόλλωνος τοξότου (;)
20 33 Ἰδιόρρυθμον ἀγαλμάτιον ἐκ Θέρμου.
20 34 Ἀγαλμάτιον ἀγενείου ἀνδρός, ἴσως ἀκοντι-
στοῦ.
21 35 Ἀγαλμάτιον ἐπαίτου (;)

Εὐρήματα ἐκ Τήνου καὶ Χίου.

- 25 1 Θραῦσμα προτομῆς πηγᾶσου· προσθία ὄψις.
25 2 Θραῦσμα προτομῆς πηγᾶσου· δεξιὰ ὄψις.
25 3 Θραῦσμα προτομῆς πηγᾶσου· ἀριστερὰ ὄψις.
25 4 Ἀνδρικός κορμός· προσθία ὄψις.
25 5 Ἀνδρικός κορμός· ὀπισθία ὄψις.

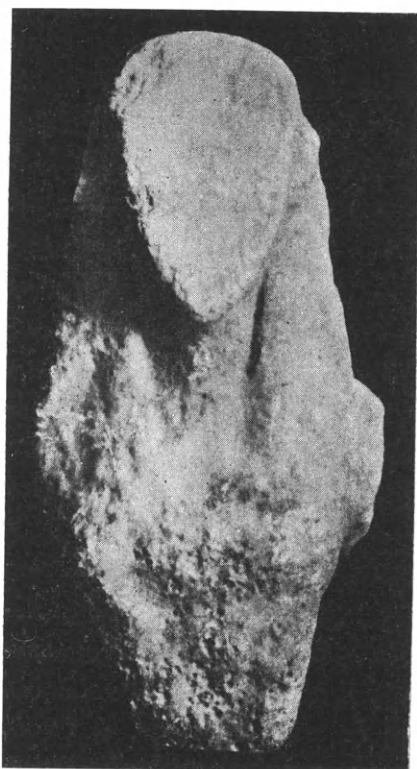
ΠΑΡΕΝΘΕΤΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ

1. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ μεγάρου Σκλαβοκάμπου.
2. Κεραμεικὴ ἐκ τοῦ μεγάρου Σκλαβοκάμπου.
3. Ἀνάμεικτα εὐρήματα ἐκ τοῦ μεγάρου Σκλαβοκάμπου.
4. Τὰ σήμαντρα ἐκ τοῦ μεγάρου Σκλαβοκάμπου.

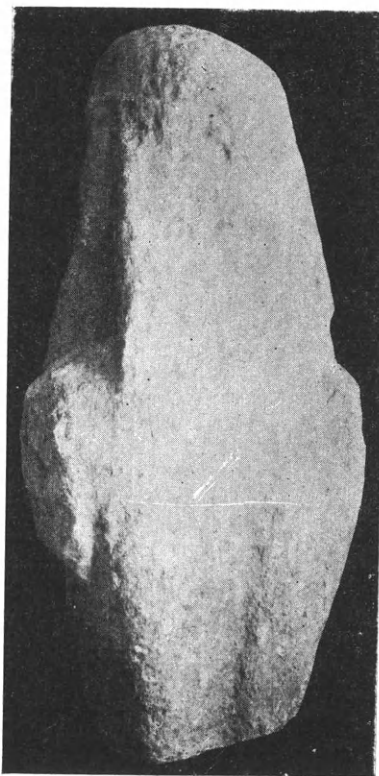
ΚΟΥΡΟΙ ΕΚ ΘΗΡΑΣ

ΥΠΟ ΝΙΚΟΛΑΟΥ Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΟΣ

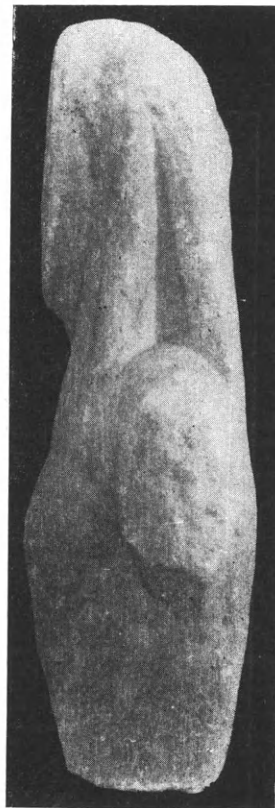
Οἱ κατωτέρω δημοσιευόμενοι κοῦροι¹, ἂν καὶ ἐν μέρει μόνον διατηρούμενοι, ἀποτελοῦσιν ὅμως πολύτιμα μνημεῖα διὰ τὴν γνῶσιν τῆς ἐλληνικῆς πλαστικῆς τῶν χρόνων, καθ' οὓς αὕτη τὸ πρῶτον ἐμφανίζεται ἐν μνημειώδει μορφῇ. Ὑπῆρξε τόσον γοργός

Εἰκ. 1. Τεμάχιον 1. Προσθία ὄψις
Κούρου Α.

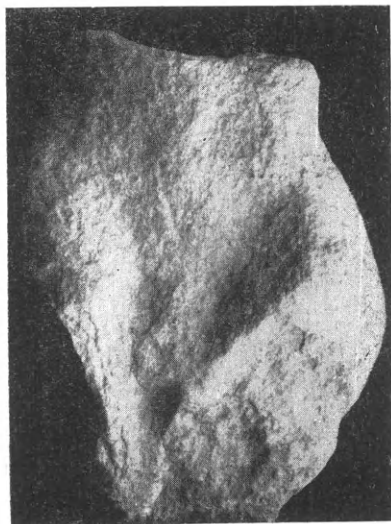
Εἰκ. 2. Τεμάχιον 1. Ὁπισθία ὄψις
Κούρου Α.

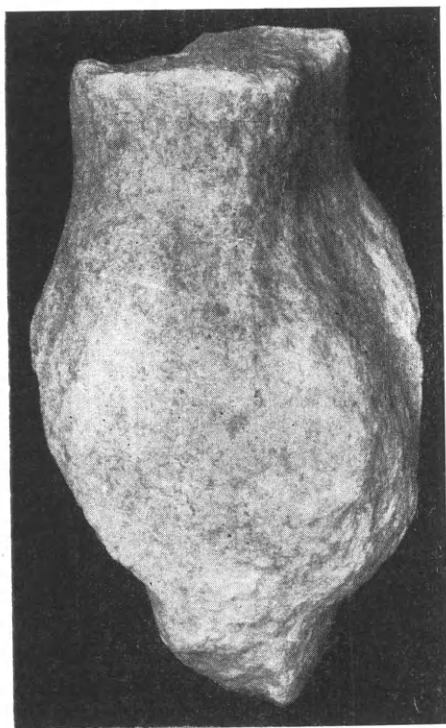
Εἰκ. 3. Τεμάχιον 1. Πλα-
γία ὄψις Κούρου Α.

¹ Ἡ μελέτη αὕτη ἐγράφη πρὸ ὀκτὼ ἐτῶν, ἀνεκοινώθη δ' ἐνώπιον ὁμίλου ἀρχαιολόγων ἐν τῷ Ἑθν. Μουσείῳ Ἀθηνῶν τὴν 5 Ἀπριλίου 1941. Δημοσιεύεται σήμερον μετὰ πολλὰς συντμήσεις, καὶ ὀλίγας, βιβλιογραφικὰς κυρίως, προσθήκας, ἵνα μὴ μένωσιν ἄγνωστα ἐπὶ μακρότερον τόσον σημαντικὰ μνημεῖα. Μετὰ

τὰ γενικώτερα προβλήματα τῆς νησιωτικῆς πλαστικῆς, ἰδιαιτέρως τῶν ἀρχῶν αὐτῆς, ἐλπίζω συντόμως νὰ ἀσχοληθῶ διεξοδικώτερον. Εὐχαριστῶ θερμῶς τὸν κ. Χ. Καροῦζον, ὅστις Ἐφορος τότε τῶν Κυκλάδων μοῦ ἀνέθεσε προθύμως τὴν δημοσίευσιν.

Ειζ. 4. Τεμάχιον 2. Προσθία ὄψις τοῦ κατωτέρου κορμοῦ τοῦ κούρου Α.

Ειζ. 5. Τεμάχιον 2. Ὁπισθία ὄψις.

ὁ ρυθμὸς τῆς ἐξελίξεως πρὸς τὴν κλασσικὴν τελείωσιν, ὥστε ἡ περίοδος αὕτη ἤδη κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους εἶχεν εἰσαχθῇ εἰς τὸν κόσμον τοῦ Μύθου διὰ τῆς ἀναγωγῆς αὐτῆς εἰς τὸν Δαίδαλον. Ἐν τῇ ταχείᾳ ταύτῃ πορείᾳ ἐκάστη νεωτέρα φάσις χαρακτηρίζεται διὰ τοῦ νέου τὸ ὁποῖον προσφέρει.

Ἀποκρυστάλλωσις ὁρισμένων σχημάτων καὶ τρόπων πλαστικῆς ἐκφράσεως, οἷα ἐμφανίζεται εἰς τὴν τέχνην τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἐπικρατεῖ ἐπὶ βραχύτατον μόνον χρόνον ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς ἐλληνικῆς πλαστικῆς, ἡ ὁποία διαγράφει τὴν πορείαν αὐτῆς διὰ τῶν ἐν συνεχεῖ ἀλληλουχίᾳ ἐμφανιζομένων νέων μορφῶν.

Μίαν ἰδιαιτέρως σημαντικὴν στιγμὴν τῆς τοιαύτης ἐξελίξεως ἀποκαλύπτουν παρὰ τὴν φθορὰν τῶν οἱ νέοι κοῦροι τῆς Θήρας.

Τόπος εὐρέσεως τούτων εἶναι τὸ μέσον ὕψος τῆς μεταξὺ τοῦ Προφήτου Ἡλίου καὶ τῆς Σελλάδας δυτικῆς κλειτύος τῆς ὅλης ὀροσειραῆς, εἰς τὴν βορείαν ὄχθην τοῦ ἀριστερὰ πρὸς τὸν κατερχόμενον τὸν ἀπὸ τῆς Σελλάδας πρὸς τὴν Περίσσαν δρόμον σχηματιζομένου χειμάρρου¹. Τὰ τεμάχια ἦσαν κεχωσμένα ἐντὸς τῆς καλυπτούσης τὴν περιοχὴν κισσήρεως καὶ μόνον εἰς τὸ κατερχόμενον ρεῦμα ὀφείλεται ἡ ἀποκάλυψις αὐτῶν. Τὰ τεμάχια μετέφερα τῷ 1936 εἰς τὸ Μουσεῖον Θήρας².

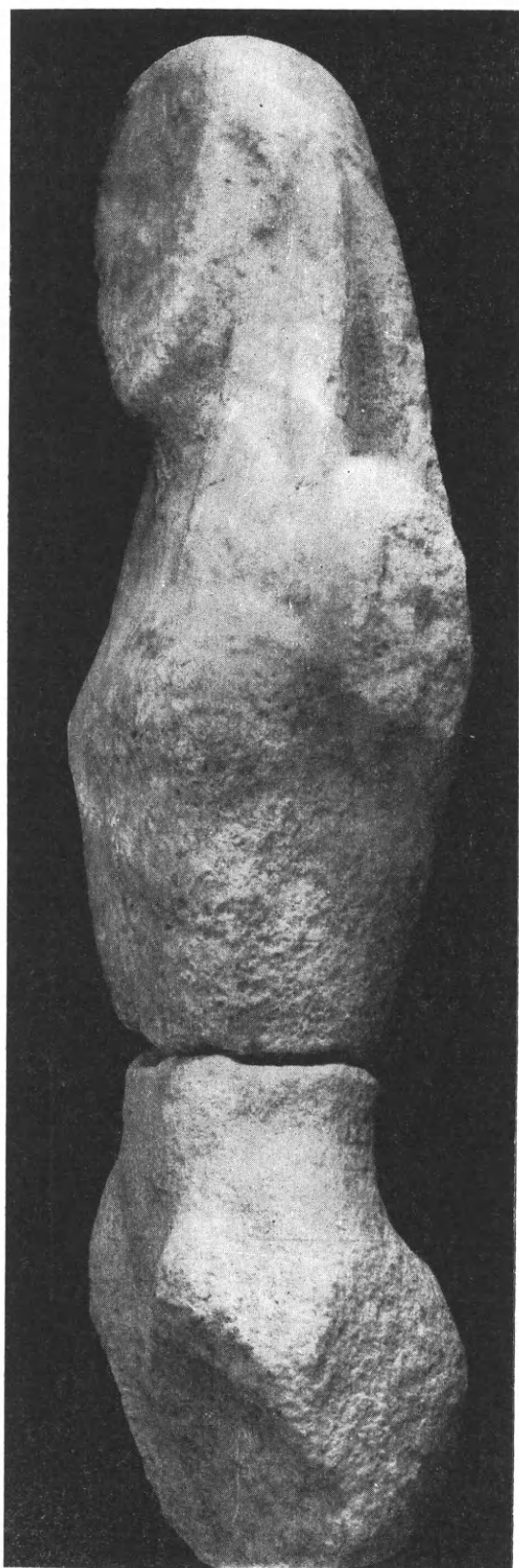
Εἶναι πιθανὸν ἐκ τοῦ τόπου τῆς εὐρέσεως, ὅτι οἱ κοῦροι οὗτοι προέρχονται ἐκ τῆς ὑψηλότερον κειμένης ἀρχαίας νεκροπόλεως. Προέλευσις ἀπὸ τῆς πόλεως ἀποκλείεται· ἱερὸν δὲ δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχῃ ἐπὶ τῆς Σελλάδας, ἡ ὁποία κατὰ τὰ φαινόμενα πάντοτε ὡς νεκρόπολις ἐχρησιμοποιεῖτο.

Τὰ τεμάχια εἶναι τὰ ἐπόμενα :

¹ Ἐπὶ τοῦ χάρτου Thera IV, Blatt 2, μεταξὺ τῶν θέσεων: Φηρένιο Λαγκάδι, Κοκκὸς ποταμὸς καὶ Ζωμάρι.

² Βραχέως περιέγραψε τὰ τεμάχια πρῶτος ὁ de Waele ἐν Arch. Anz. 46, 1931, στ. 102 ἰδὼν αὐτὰ κατὰ ταξιδιὸν του εἰς Θήραν· ἀναφέρει ἐκ τούτων: 1) τὸν ἄνω κορμὸν ἀρχαίου κούρου (= πιθανῶς κούρου Γ), 2) τὸν

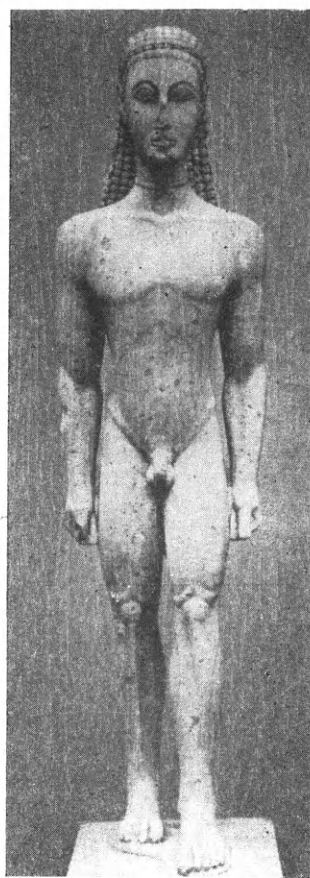
ἄνω κορμὸν μιᾶς κόρης, αὐτ. εἰζ. 2 (= τεμάχιον 3) καὶ 3) δεύτερον ὅμοιον τεμάχιον ἄλλης κόρης (= κούρου Α). Τὰ τεμάχια 2 καὶ 5 ἀνεῦρον ἐγὼ εἰς τὸν ἴδιον τόπον. Τὰ τεμάχια ἀναφέρει μετὰ σχεδιάσματος καὶ ἡ G. Richter, Kouroi, New York (1942), σ. 55 καὶ 87 ἀρ. 16.

Εἰζ. 6. Κούρος Α.

Εἰζ. 7. Κορμὸς Δήλου.

Εἰζ. 8. Κούρος ἐν Ν. Ὑόρτζη.

Εικ. 9. Τεμάχιον 3. Προσθία ὄψις κούρου Β.

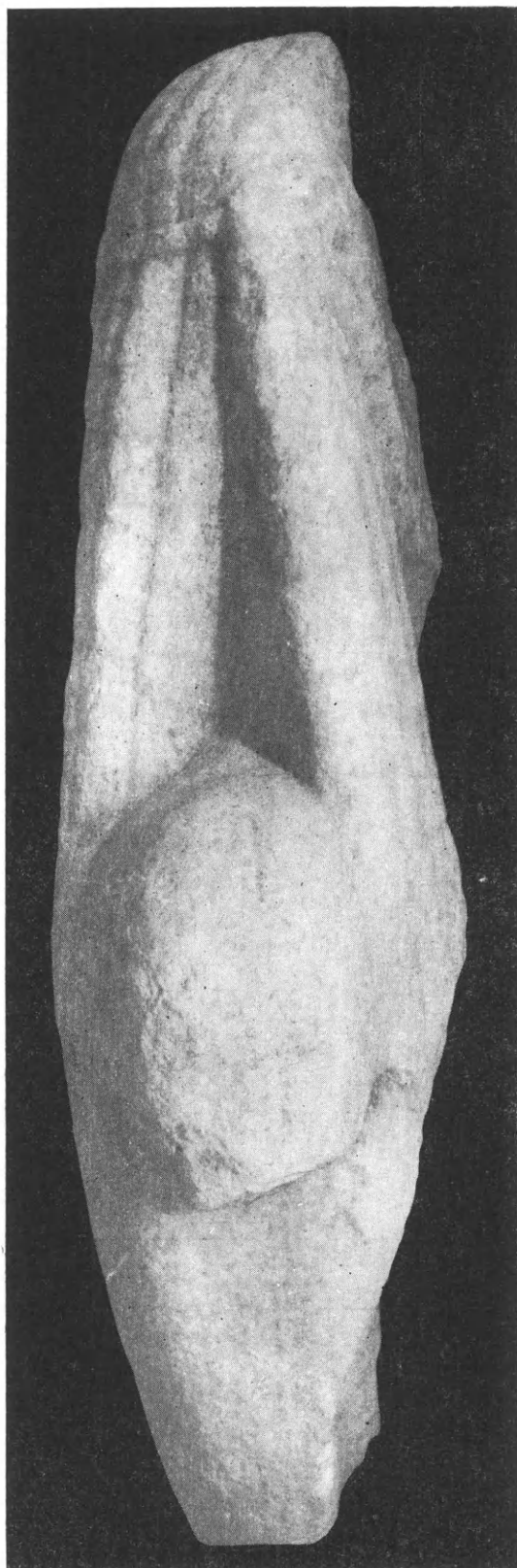
Κοῦρος Α: 1) Ὁ κορμὸς κούρου ἀπὸ τῆς κεφαλῆς μέχρι τῆς μέσης. Λείπουν τὸ πρόσωπον ἀποκεκρουμένον κατακορύφως ἀπ' ἔμπροσθεν τῶν ὠτων καὶ ἀμφότεροι οἱ βραχίονες ἀπὸ τῶν ὤμων. Ἡ ἐπιδερμὶς τοῦ μαρμαροῦ εἶναι λίαν κατεστραμμένη, ὥστε αἱ μορφαὶ δὲν διακρίνονται ἐπαρκῶς· σχετικῶς καλύτερον σφύζεται ἡ ὀπισθία ὄψις. Ὑψος 1.04, ὕψ. τῆς κεφαλῆς 0.39, τοῦ λαιμοῦ 0.10, ὤμων καὶ κεφαλῆς 0.46, πλάτος ἀπ' ὤμου εἰς ὤμον 0.60, πλάτος τῆς μέσης 0.29 - 30, πάχος τοῦ κορμοῦ 0.29 (εἰκ. 1-3).

Εἰκ. 10. Τεμάχιον 3. Ὁπισθία ὄψις κούρου Β.

2) Τὸ περὶ τὴν λεκάνην τμήμα τοῦ κορμοῦ κούρου (εἰκ. 4-5) προσαρμοζόμενον εἰς τὸ τεμάχιον 1. Σφύζεται τὸ ἀνώτερον μέρος τοῦ ἀριστεροῦ μηροῦ· ὁ δεξιὸς ἔχει ἀποκοπὴν ἀμέσως κατὰ τὴν γέννησίν του κατὰ λοξὴν γραμμὴν πρὸς τὰ ἀριστερὰ τοῦ κορμοῦ. Ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς ἴχνη τῆς χειρός. Ὑψ. 0.64. Οὕτω: ὕψος τοῦ ὅλου κορμοῦ (τεμ. 1+2) 1.68. Ἐκ προχείρου συναρμογῆς ἐλήφθη ἡ εἰκὼν 6.

Κούρος Β: 3) Ὁ κορμὸς κούρου ἀπὸ τῆς κεφαλῆς μέχρι τῆς μέσης· λείπουν τὸ

Εἰκ. 11. Τεμάχιον 3. Πλαγία ὄψις κούρου Β.

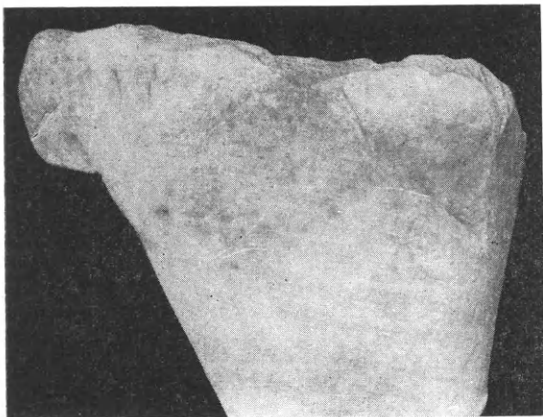
πρόσωπον καὶ ἡ προσθία ἐπιφάνεια τοῦ κορμοῦ κατωτέρω τοῦ στήθους καθὼς καὶ ἀμφότεροι οἱ βραχίονες ἀπὸ τῆς γεννήσεώς των. Ὑψ. 1.03, ὕψ. τῆς κεφαλῆς 0.37, μέγιστον πλάτος τοῦ κορμοῦ 0.76, πλάτος ἀπὸ μασχάλης εἰς μασχάλην 0.51, πλάτος τῆς μέσης 0.29. Ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὀψεως, ὕψος τῶν βοστρύχων κάτωθεν τῆς ταινίας 0.49, ἀπὸ τοῦ ἄμματος μέχρι τῆς κορυφῆς τῆς κεφαλῆς 0.15, πλάτος τῆς ταινίας 0.015· τὰ ἄκρα ταύτης κατέρχονται τοῦ ἄμματος κατὰ 0.10 (εἰκ. 9-11).

Κοῦρος Γ: 4) Ὁ ἄνω κορμὸς κούρου μέχρι τῆς ὀσφύος ἄνευ τῆς κεφαλῆς καὶ τῶν βραχιόνων. Τὸ ἀνώτερον τμήμα τοῦ στήθους ἀποκεκρουμένον λοξῶς ἀπὸ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου πρὸς τὴν δεξιὰν μασχάλην. Ἡ προσθία ἐπιφάνεια τοῦ κορμοῦ εἶναι ἐπίσης ἀποκεκρουμένη. Ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ὤμου σφύζεται τμήμα τῶν ἐπὶ τοῦ στήθους καταπιπτόντων βοστρύχων. Ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς τμήμα τῆς ζώνης, ἡ ὁποία πλαστικῶς δεδηλωμένη περιέβαλλε τὴν μέσσην. Τὸ τεμάχιον ἀποκαλυφθὲν βραδύτερον μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον ὑπὸ τοῦ φύλακος (εἰκ. 12-13).

5) Τμήμα τῶν μηρῶν τετάρτου κούρου κατωτέρω τῆς λεκάνης. Ἡ ἐπιφάνεια λίαν ἀποτετριμμένη· ὕψος 0.50· (εἰκ. 14).

Τὰ τεμάχια πάντα ἀποτελοῦνται ἐκ χονδροκόκκου νησιωτικοῦ μαρμάρου, προφανῶς ναξιακοῦ. Τὸ ἀκριβὲς ὕψος οὐδενὸς τῶν κούρων δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν ἀσφαλῶς. Βέβαιον ὅμως εἶναι ὅπωςδήποτε, ὅτι οἱ κοῦροι Α καὶ Β ἦσαν κατ' ὀλίγον ὑψηλότεροι τῶν 2 μ. ἑκάτερος, ἰσοῦψεῖς δὲ σχεδὸν μετὰ τῶν.

Πληρεστέραν ἰδέαν τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ κορμοῦ παρέχει ὁ κοῦρος Α διὰ τοῦ συνανήκοντος τεμαχίου τῆς λεκάνης, ὁ ὁποῖος, προφανῶς παλαιότερος τῶν δύο ἄλλων,

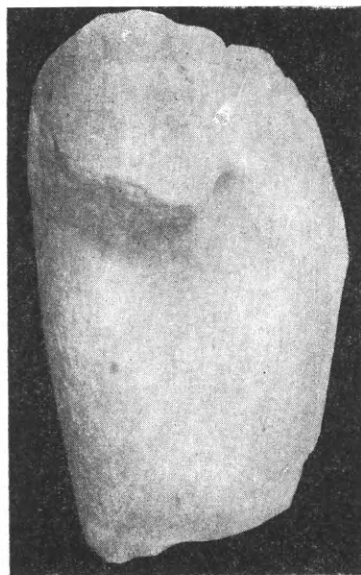

Εἰκ. 12. Τεμάχιον 4. Προσθία ὄψις κούρου Γ.

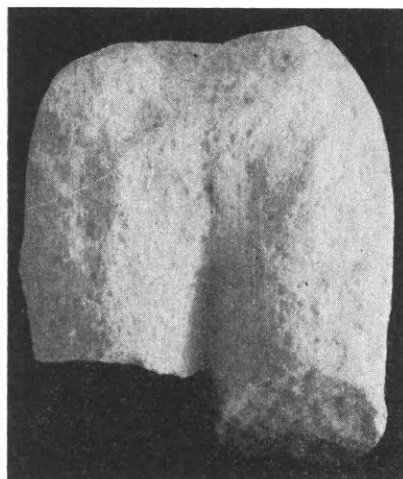
ἴσεται ἀρχηγέτης¹ τῆς σειρᾶς τῶν κούρων, οἵτινες δίδουν τὸν κυρίαρχον τόνον εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν πλαστικήν. Ἰστατο ἔχων προτεταμένον τὸ ἀριστερὸν σκέλος, ὥς φανερῶναι τὸ τεμάχιον 2, καθειμένας δὲ ἀμφοτέρως τὰς χεῖρας δεικνύουν τὰ σφζόμενα ἀνώτερα ἄκρα τῶν βραχιόνων, ἐνῶ ὑπῆρχεν ἐλεύθερος χώρος μεταξὺ τούτων καὶ τῶν πλευρῶν, ἀντιστρόφως π.χ. πρὸς τὴν Ἀρτεμίν τῆς Νικάνδρης.

Αἱ τέσσαρες ὀψεις τῶν σφζομένων κορμῶν ἀποτελοῦν ἀδιακόπως ἐπιπέδους ἐπιφανείας ἐνουμένας πρὸς ἀλλήλας κατὰ ἐλαφρότατα μόνον στρογγυλομένους γωνίας, ὥστε τὸ γωνιῶδες καὶ τὸ ἐπίπεδον ἀποτελοῦν οὐσιώδεις χαρακτηριστῆρας τῶν κούρων. Ἐκτὸς τοῦ κορμοῦ ἐπίπεδον σχηματισμὸν δεικνύουν καὶ αἱ παρειαὶ καθ' ὅσον σφζονται. Εἰς τὸν κορμὸν Α ἢ κυβικὴ διάρθρωσις τῆς κεφαλῆς εἶναι πλέον ἔντονος ἢ εἰς τὸν Β, ἔνθα ἡ τάσις πρὸς στρογγυλότητα γίνεται μεγαλύτερα.

Τὸ σύστημα τῶν εὐθειῶν, αἱ ὁποῖαι οὕτω ὀρίζουν τὸν ἀνώτερον κορμόν, μεταβαίνει ἀποτόμως καὶ δι' ἰσχυρᾶς θλάσεως εἰς τὸ καμπύλον περίγραμμα τῶν μηρῶν, ὡς δεικνύει ἰδίᾳ τὸ τεμάχιον 2 (εἰκ. 4-5). Εἰς τὴν προσθίαν ὄψιν ὁ χωρισμὸς τοῦ ἀνωτέρου κορμοῦ ἀπὸ τῶν μηρῶν γίνεται διὰ τῶν βουβωνικῶν γραμμῶν, αἱ ὁποῖαι σχηματίζονται εἰς ὀξεῖαν γωνίαν, ἐκεῖθεν δὲ τοῦ ἀνωτέρου ἄκρου τούτων ἀρχίζει ἡ εἰς ἐξώτερον ἐπίπεδον καμπύλωσις τῶν μηρῶν εἰς τὴν πλα-

Εἰκ. 13. Τεμάχιον 4. Πλαγία ὄψις κούρου Γ.

Εἰκ. 14. Τεμάχιον 5. Ἐκ τετάρτου κούρου

¹ Ὁ κορμὸς τοῦ Μουσείου Ἀήλου, Deonna ἀρ. 93, τὸν ὁποῖον ἡ Richter, *Kouroi*, 42, πίν. 5, εἰκ. 15-16, θεωρεῖ ὡς τὸν ἀρχαιότατον, εἶναι τόσον ἐφθαρμένος, ὥστε δὲν διδάσκει σχεδὸν τίποτε. Τὰ ἀναφερόμενα ἢ εἰκαζόμενα γλυπτά τῶν ἀκόμη παλαιότερων χρόνων,

περὶ ὧν, V. Müller, *The Beginning of monumental Sculpture in Greece*, ἐν *Metr. Mus. Studies* V, 1934-36, σ. 157 κέ., παρὰ τὸ φυσικὸν ἢ καὶ ὑπερφυσικὸν μέγεθος αὐτῶν, δὲν ἀνήκουν ἀκόμη εἰς τὴν μνημειώδη πλαστικήν.

γίαν καὶ ὀπισθίαν ὄψιν ὁ χωρισμὸς γίνεται ἐπίσης δι' ὀριζοντίων γραμμῶν, ὥστε ἀμέσως γεννᾶται τὸ αἰσθημα τῆς ἐνσφηνώσεως τοῦ ἀνωτέρου κορμοῦ εἰς τὸ ἰσχυρὸν ὑπόβαθρον τῶν στηριζόντων σκελῶν. Ἡδη ἡ διαμόρφωσις¹ αὕτη τοποθετεῖ τοὺς νέους κούρους εἰς τοὺς χρόνους τῆς δημιουργίας τῆς ἑλληνικῆς πλαστικῆς², εἰς τὴν «δαιδαλικήν» περίοδον, τὴν ὁποίαν χαρακτηρίζει ἀκριβῶς αὐστηρὰ τεκτονικὴ ἀρθρωσις διὰ τῆς κατὰ παράταξιν διαθέσεως τῶν ἐπὶ μέρους μορφῶν σαφῶς διακρινομένων ἀλλήλων, μνημειώδης παράστασις ὑποτάσσα εἰς τὴν «μορφὴν» τὴν ἀκράτητον φαντασίαν τῶν πρὶν χρόνων, κυρίως δὲ ἐκ τῶν ἔσω ἐκχυνομένη ζωῇ, ἡ ὁποία ἐξ ὑπερανθρωπίνου ἀκόμῃ κόσμου ἐμψυχώνει τὰ ἔργα ταῦτα.

Τῆς τοιαύτης ὑποστάσεως τῶν δημοσιευομένων κούρων λαμβάνομεν σαφῇ ἀντίληψιν διὰ τῆς συγκρίσεως αὐτῶν (εἰκ. 1 - 6 καὶ 9 - 13) πρὸς τὰ γνωστὰ ἔργα τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ 7^{ου} καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 6^{ου} αἰ., ὡς εἶναι οἱ ἀττικοὶ κούροι τῆς Νέας Ὑόρκης³ (εἰκ. 8) καὶ τοῦ Σουνίου⁴, ὁ Κλέοβις καὶ ὁ Βίτων ἐν Δελφοῖς⁵. Ἡδη ἡ τμησις μεταξὺ ἀνωτέρου καὶ κατωτέρου κορμοῦ ἔχει χάσει ἐν τοῖς ἔργοις τούτοις τὴν ὀξύτητα τῶν κούρων τῆς Θήρας ὑποχωρήσασα εἰς ἀβροτέραν, ὀργανικωτέραν μετάβασιν ἀπὸ τοῦ περιγράμματος τοῦ ἀνωτέρου κορμοῦ εἰς τὸ τοῦ κατωτέρου, τὰ ὁποία ἐνώνει ἀδιάσπαστος κυματουμένη καμπύλη· ἀρχίζει δ' ἐπίσης εἰς τοὺς τελευταίους τούτους κούρους τὸ καμπύλον περίγραμμα τῶν μηρῶν ὅχι κατὰ τὴν ἀπόληξιν τῶν βουβωνικῶν γραμμῶν ὅπως εἰς τοὺς Θηραίους - ἀλλ' ὑψηλότερον, ὥστε αὗται νὰ μὴ ἀποτελῶσι συνέχειαν τοῦ τριγώνου ἀλλὰ νὰ εἶναι σαφῆς ἡ μεῖσις τοῦ περιγράμματος τοῦ ἀνωτέρου καὶ κατωτέρου κορμοῦ.

Τὴν ἐνσφήνωσιν τοῦ κορμοῦ μεταξὺ τῶν μηρῶν, τὴν ἀπότομον μετάβασιν ἀπὸ τοῦ εὐθυγράμμου περιγράμματος τοῦ ἀνωτέρου ἡμίσεος τοῦ σώματος εἰς τὸ καμπύλον τῶν μηρῶν ἀπαντῶμεν ἤδη εἰς τὸ γεωμετρικὸν εἰδώλιον τοῦ πολεμιστοῦ τῆς Ἀκροπό-

1 Διὰ τὴν ἀνατομικὴν παράστασιν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος βλ. τὴν λεπτομερῆ ἀνάλυσιν W. Deonna, *Les Apollons archaïques* σ. 65 κέ. καὶ τοῦ ἰδίου, *Dédale*, I, 277 κέ., (ἐνθα καὶ βιβλιογραφία). πρβ. ἐπίσης Ch. Picard, *Manuel* I, 256 κέ. Διὰ τὸν σχηματισμὸν τοῦ κορμοῦ ἐντὸς τοῦ 7^{ου} αἰ. βλ. ἐπομένην σημείωσιν καὶ (γενικῶς) R. J. H. Jenkins, *Dedolica* σ. 7 καὶ 21 καὶ τοῦ ἰδίου ἐν *BSA* 33, 1932/33, 70. Richter, *Kouroi*, 27 κέ.

2 Διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἑλληνικῆς πλαστικῆς ἀπὸ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων: E. Langlotz ἐν *Plastik für Amelung* (1926) σ. 116 κέ. E. Kunze, *Die Anfänge d. griech. Plastik*, ἐν *Ath. Mitt.* 55, 1930 σ. 144 κέ. (θεμελιώδης μελέτη). R. Hampe, *Frühgriech. Sagenbilder in Böotien* (1936) σ. 32 κέ. ὡς καὶ τὴν κριτικὴν τοῦ βιβλίου τούτου ὑπὸ E. Kunze, ἐν *Goett.-gelehrt. Anzeiger* 1937, 280 κέ. Βλ. ἐπίσης B. Schweitzer ἐν *Handbuch der Archäologie* I σ. 386 καὶ G. Krahmer, *Figur und Raum der äg. u. griechisch-archaischen Kunst*, 28es Winkelmannsprogramm, Halle, 1931, σ. 48 κέ. E. Langlotz, *Die Darstellung*

des Menschen in der gr. Kunst, Bonn (1941). Διὰ τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων τῆς ἑλληνικῆς πλαστικῆς πρὸς ἐκείνην τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, F. R. Grace, ἐν *AJA* 1942, σ. 341 κέ., ἐνθα παρ' ὀρισμένης ὁμοιότητος γίνεται δεκτὴ αὐτόνομος ἐξέλιξις τῆς ἑλληνικῆς πλαστικῆς. Πρβ. καὶ G. Richter, *Kouroi* σ. 5 κέ.

3 G. M. A. Richter ἐν *Metrop. Mus. Studies*, 5, 1934-36 σ. 20 κέ., = *Κείμενον εἰς πίνακα 751-755 τῆς συλλογῆς Brunn-Bruckmann*. Τὴν λοιπὴν βιβλιογραφίαν παρὰ L. Budde, *Die attischen Kouroi* (1939), 6 καὶ 33 κέ. — G. M. A. Richter, *Kouroi*, 47, 63 ἀρ. 1, πίν. 6-8.

4 L. Budde ἔ.δ. σ. 33. (ἐνθα καὶ παλαιστ. βιβλιογρ.). — G. Richter, *Kouroi*, 47, 66 κέ. ἀρ. 2, πίν. 9 κέ.

5 Ἐκ τῆς βιβλιογρ. πρβ.: *FdD*, IV, 5 κέ, πίν. 1-2. Jenkins, *Dedolica* 74, πίν. 8,2 καὶ 9,3. Ἡ χρονολογία τοῦ εἶναι περὶ τὸ 600' πρβ. καὶ Ch. Picard, *Manuel* I, 494, εἰκ. 155. Περὶ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ βάθρου καὶ τῆς ὑποθήσεως τῶν κούρων βλ. G. Daux ἐν *BCH*, 61, 1937 σ. 61 κέ. Richter, *Kouroi* 51,78 ἀρ. 11 πίν. 18 κέ.

λεως¹ καὶ πλῆθος ἄλλων συγχρόνων αὐτοῦ εἰδωλίων², ὅπου ὅμως ὅπωςδήποτε λείπει ἀκόμη ἡ ἰδιαιτέρα ζώη καὶ ἡ διαφοροποίησις τῶν ἐπὶ μέρους μορφῶν. Εἰς τὸν χαλκοῦν κοῦρον τῆς Δρήρου³, πρὸ τῶν μέσων ἀκόμη τοῦ 7^{ου} αἰ., ἀναφαίνεται, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς παλαιότερους χρόνους, ἐν τῇ γενέσει νέα αἰσθησις τῆς οἰκοδομικῆς σημασίας τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ σώματος καὶ σχέσις μεταξὺ τοῦ ἄνω καὶ κάτω κορμοῦ, οἷα καὶ εἰς τοὺς κούρους τῆς Θήρας. Οἱ βουβῶνες σχηματίζουν καὶ ἐδῶ στενότερον πρίγνον συνεχίζον τὸ τοῦ κορμοῦ καὶ σαφῶς διακρινόμενον τῶν μηρῶν ἐκδηλότερον φαίνεται τοῦτο εἰς τὸν χαλκοῦν κριοφόρον τοῦ Βερολίνου⁴. Ἀλλὰ τὸ προσεχέστερον τῶν θηραϊκῶν κούρων ἔργον εἶναι τὸ ἐξαιρετικὸν τεμάχιον τῆς Δήλου W. Deonna, Les Apollons archaïques, ἀρ. 83, εἰκ. 94-96⁵, παρουσιάζον τὴν ἰδίαν ἀπότομον μετάβασιν ἀπὸ τῶν εὐθειῶν τοῦ κορμοῦ εἰς τὰς καμπύλας τῶν μηρῶν. Σημειωτέον ἀκόμη, ὅτι, κατὰ τὸν τρόπον τῶν μεταγενεστέρων ἔργων, εἰς τοὺς ἀπτικούς κούρους αἱ βουβωνικαὶ γραμμαὶ δηλοῦνται διὰ πλαστικῶν ἐξάρσεων, εἰς τοὺς δελφικούς ἀποτελοῦν ἐγγα-
ράκτους γραμμὰς μεταξὺ ἥτρου καὶ μηρῶν, ἐνῶ εἰς τοὺς θηραϊκούς κατὰ μᾶλλον ἀρχαιοτρόπον ἀντίληψιν σχηματίζονται ἀφ' ἐαυτῶν ὡς ἀκμαὶ ἐφαπτομένων ἐπιφανειῶν.

Εἰς τὴν κατὰ τομὴν ὄψιν (εἰκ. 6), εἶναι φανερὰ ἡ χαμηλὰ τοποθετημένη προεξοχή τοῦ στήθους, κάτωθεν τῆς ὁποίας τὸ περίγραμμα χωρεῖ λοξῶς πρὸς τὰ ἔσω, διὸ καὶ ἡ καμπύλη τῶν μηρῶν εὐρίσκεται εἰς τοσοῦτον μεγάλην ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀβαθὴ καὶ ἄνευ οὐσίας κοιλιακὴν χώραν. Τὸ τριγωνικὸν τοῦτο σχῆμα τοῦ περιγράμματος ἀναφαίνεται ἤδη εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 7^{ου} αἰ., ὅτε κατὰ πρῶτον τὸ στήθος λαμβάνει οὐσιαστικὴν ὑπόστασιν μετὰ τὴν ἐντελῶς ἰδεατὴν μόρφωσιν τῶν προηγούμενων χρόνων, καθ' ἣν ἡ προσθία καὶ ἡ ὀπισθία ὄψεις τοῦ ἄνω κορμοῦ ἀποτελοῦν δύο παραλλήλους ἐπιφανείας⁶ ἄνευ σωματικῆς οὐσίας, ὡς δεικνύουν πολυάριθμα εἰδώλια, π.χ. De Ridder, Bronzes de l'Acrop. 692 (=Zervos, L'art en Grèce³ 67-70), πολεμιστῆς Ἀκροπόλ. ΑΜ, 1933, σελ. 156, Beil. 44 κ.π.ᾶ. Ἡδη ὅμως εἰς τὸ γυναικεῖον χαλκοῦν εἰδώλιον ἐκ τοῦ Μενελαίου⁷, τὸ χαλκοῦν ἀγαλμάτιον τοῦ Διὸς ἐκ τῆς Ὀλυμπίας⁸ κ.ᾶ. ἡ ἐκ τῶν ἔσω τάσις γίνεται ἰσχυροτέρα, ὁ ἄνω κορμὸς λαμβάνει πληρεστέραν ὑπόστασιν, τὸ στήθος ἐξογκοῦται καὶ τὸ περίγραμμα γίνεται σαφέστερον⁹, εἰς τὰ τοσοῦτον ἀπλᾶ

1 De Ridder, Br. de l'Acropole ἀρ. 702 εἰκ. 219. Zervos², 62. Kunze, Ath. Mitt. 1930, 156 κέ. Beibl. 44/45. R. Hampe ἐνθ' ἀνωτ. σ. 32 κέ. πίν. 31 E. Buschor, Plastik d. Gr. 11.

2 Ἐκτὸς ἄλλων πρβ. BCH 53, 1929 πίν. 25, 1-2 BMC Teracottas B 117. De Ridder, αὐτ. 696 (=Zervos³ 49), 699, 701 (=Zervos³ 57). BSA 35, 1934/35, πίν. 15. Ἡπειρωτικ. Χρον. 1935 πίν. 12. Ἐπίσης τὰ ἐκ Δρήρου σφυρήλατα (ἐπομ. σημ.), τὸν Ἀπόλλωνα τοῦ Μαντίκλου (σ. 14, σημ. 1) κ. ᾶ.

3 ΠΑΕ 1935, 203. CRAI, 1935, 478. Arch. Anz. 51, 1936, 215 εἰκ. 2-3, BCH 60, 1936 πίν. 63. Gnomon 1937, σ. 409 (ὅπου ἡ ὑπὸ τοῦ F. Matz χρονολόγησις (655) φαίνεται ὅτι εἶναι χαμηλή). G. Richter, Kouroi 16, 41 κέ., πίν. 4, εἰκ. 11.

4 Berl. Katal. Bronzen I, 61, ἀρ. 158, πίν. 19. Τὴν ὑπὸ Jenkins, ἀν. 82, χρονολόγησιν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 6^{ου} αἰ. ὀρθῶς ἀποκρούει ὁ F. Matz, ἀνωτ. 407 καὶ 414.

5 Ἐπίσης JdI 21, 1906, 204 εἰκ. 9 (Fr. Poulsen). Mon. Piot 1913, 18 εἰκ. 11. Richter, Kouroi, 55, 87 ἀρ. 15, πίν. 23, εἰκ. 80-81.

6 Deonna, Apol. σ. 69 καὶ τοῦ ἰδίου Dédale I, 337 κέ., τὰ ἔργα ὅμως τὰ ὅποια ἀναφέρει ἀνήκουν μᾶλλον εἰς τὸν 6^{ον} αἰ. οὐδὲ εἶναι ποιοτικῶς πρώτης τάξεως.

7 BSA, 15, 1908/09, 146, πίν. 10. W. Lamb, Greek and Roman Bronzes σ. 76, πίν. 22α. E. Kunze ἔ.ἀ. 160. R. Hampe, ἔ.ἀ. 32 κέ. Jenkins, Dedalica 21, πίν. 3,1 (700-690 π.Χ.).

8 Ath. Mitt. 31, 1906, πίν. 16-18. Dörpfeld, Alto-lympia I, 111, Beil. 17. E. Kunze ἐν Ath. Mitt. 1930 159, εἰκ. 2 (περὶ τὸ 700 π.Χ.). R. Hampe, αὐτ., σ. 36 (πρῶτον τέταρτον 7^{ου} αἰ.) ἀντιθέτως E. Kunze, Gœtt. Gel. Anz. 1937, 292 σημ. 1. πρβ. καὶ F. Matz ἐν Gnomon 1937, 404.

9 E. Kunze, ἔ.ἀ. σ. 160.

ειδώλια Thera II, σελ. 305, εικ. 493¹ τὸ στήθος (εἰς τὴν κατὰ τομὴν ὄψιν) σχηματίζει τριγωνικὸν περίγραμμα, εἰς δὲ τὴν Νικάνδρην καὶ τὸν συγγενῇ πρὸς ταύτην κορμόν τοῦ Μουσείου Δήλου Deonna, ἔ.δ., ἀρ. 82, εικ. 91-93 (εἰκ. 7)² φαίνεται ἐπίσης σαφῆς ἡ ἐξόγκωσις τοῦ στήθους· τὸ τριγωνικὸν σχῆμα τούτου ἐνθυμίζει ἀμέσως τὸν σχηματισμὸν τοῦ στήθους τοῦ κούρου Α. Εἰς τὰ ἔργα ὁμοῦ τοῦ τέλους τοῦ 7^{ου} αἰ. τὸ περίγραμμα εἰς τὴν πλαγίαν ὄψιν κατέρχεται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὡς εὐθεῖα κατακόρυφος γραμμὴ πρὸς τὰ κάτω, ὅπως γίνεται ἐκτὸς τῶν ἀναφερθέντων (ὡς εἰκ. 8), ἐπίσης εἰς τὸν Κριοφόρον τῆς Θάσου³, τὸν Ἀπόλλωνα τῶν Ναξίων ἐν Δήλῳ⁴ καὶ τοὺς κούρους τοῦ πρώτου τετάρτου τοῦ 6^{ου} αἰ. Ἔχομεν οὕτω καὶ ἐδῶ τὴν ἰδίαν ἀντίθεσιν τῶν κούρων τῆς Θήρας πρὸς τὰ ἔργα τοῦ τέλους τοῦ 7^{ου} αἰ. Ἐπίσης τὸ ὀπίσθιον περίγραμμα τοῦ κορμοῦ (εἰκ. 3 καὶ 11), χωρὶς πλεον νὰ δεικνύῃ τὴν κατακόρυφον εὐθεῖαν τῆς Νικάνδρης⁵ καὶ τῶν χαλκῶν εἰδωλίων τῆς Δρήρου, ἀποτελεῖ ὁμοῦ ἐνιαίαν καμπύλην ὁμοῦ μετὰ τῆς κόμης, ἡ ὁποία δὲν ἔχει ἀκόμη διαφοροποιηθῇ ἀρκούντως. Ἡ καμπύλη αὕτη εἶναι πῶς ἰσχυροτέρα εἰς τὸν κοῦρον Β ἢ εἰς τὸν κοῦρον Α. Εἰς τὰ μνημονευθέντα ἔργα τοῦ τελευτῶντος 7^{ου} αἰῶνος ἡ κόμη δὲν περιγράφεται ὑπὸ κοινῆς πλεον γραμμῆς μετὰ τοῦ ὑπολοίπου κορμοῦ· εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ Διτύλου⁶ τὸ ὀπίσθιον περίγραμμα εἶναι περισσότερον ἀδιάσπαστον ὑπὸ τῆς κόμης, ὥστε καὶ δι' αὐτὸ ἀκόμη πρέπει δικαίως νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ ἀρχαιότερον ἔργον τῆς ἀπικτῆς σειρᾶς. Ἀνάλογος εἶναι, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἡ κόμη τῶν κούρων ἡμῶν πρὸς τὴν τοῦ κορμοῦ τῆς Δήλου Deonna ἔ.δ. ἀρ. 82, τοῦ ἀγαλματίου τῆς Auxerre⁷, τοῦ κορμοῦ τῆς Ἐλευθέρης⁸. Εἰς τὸν κοῦρον Α εἶναι φανερά ἤδη καὶ μόνον εἰς τὸ περίγραμμα τῆς κόμης μεγαλυτέρα ἀσάθεια ἢ εἰς τὸν κοῦρον Β, ἥτις συνδέει τὸν πρῶτον περισσότερον πρὸς τὰ παλαιότερα ἔργα.

Ἡ περιορισμένη ἀπόδοσις ἀνατομικῶν λεπτομερειῶν εἶναι ἐπίσης χαρακτὴρ τῆς περιόδου, τὴν ὁποίαν ἡ σπουδὴ τοῦ ὀργανισμοῦ ἀφήνει σχεδὸν ἀδιάφορον. Εἰς τὸν ὑψηλὸν λαιμὸν τοῦ κούρου Β (εἰκ. 9) διακρίνονται αἱ δύο ἐγγάρακτοι λοξαὶ γραμμαὶ τοῦ στερνομαστοειδοῦς καὶ ἐπὶ τοῦ στέρνου τὰ δύο ὀστᾶ τῶν κλειδώσεων. Εἰς τὸν κοῦρον Α τὸ πρᾶγμα δὲν δύναται νὰ διακριθῇ ἀπολύτως, ἀλλ' εἶναι πιθανώτατον.

1 JdI 1906, 188, εικ. 4. V. Müller, Frühe gr. Plastik, σ. 65, πίν. 19, 271.

2 E. Kunze, ἔ.δ. 143. Richter, Kouroi, 42, πίν. 5. Ἐκ συγκρίσεως τῶν πλαγίων ὄψεων τῶν δύο ἔργων γίνεται φανερόν, ὅτι ἡ Νικάνδρη εἶναι τὸ παλαιότερον ἔργον.

3 Ch. Picard, BCH 45, 1921, 113 κέ., εικ. 10-13 καὶ αὐτ. 47, 1923, 539, εικ. 10. Arch. Anz. 1925, 332, εικ. 8. S. Casson, The Technique εικ. 59. τοῦ ἰδίου, Macedonia, Thrace and Illyria, εικ. 80-84. Zervos³ 106/110. K. Blümel, Griech. Bildhauerarbeit (1927) σ. 3 καὶ 52 ἀρ. 7, εικ. 16· τοῦ ἰδίου, Der gr. Bildh. an der Arbeit, εικ. 6-8. Ch. Picard, Manuel I, 557. G. M. A. Richter, Kouroi, σ. 53, 82 ἀρ. 12, πίν. 21.

4 Πρβ. σ. 11 σημ. 1.

5 BCH, 3, 1897, 1 κέ. Th. Homolle, De Dianae simulacris antiquissimis, 15 κέ, πίν. 1. Br.-Br. πίν.

57a. E. Loewy ἐν OeJh. 1909, 248 κέ. F. Poulsen Der Orient und die frühgriechische Kunst, 166, εικ. 191. Jenkins ἔ.δ. 68 κέ. P. Devambez, La sculpture grecque, πίν. IV, 9 κ. ἄ. (Πρβ. κατωτ.).

6 E. Buschor, Ath. Mitt. 52, 1927, 205, Beil. 24, πίν. 28-29. αὐτ. 55, 1930, 163 κέ. Arch. Anz. 50, 1935, 354, Beil. 3-5 (G. Rodenwaldt). Buschor, Pl. d. Gr. 19. G. Richter, ἔ.δ. 32 κέ, εικ. 20-22. Jenkins ἔ.δ. σ. 70 (τὴν χρονολογεῖ περὶ τὸ 630 π.Χ.). L. Budde ἔ.δ. 33 κέ. G. M. A. Richter, Kouroi, 47, 73 ἀρ. 6, πίν. 14.

7 M. Collignon, Mon. Piot 21, 1913, 1 κέ. E. Buschor, Pl. d. Gr. 17. Jenkins ἔ.δ. 42 κέ, εικ. προμετωπίδος καὶ πίν. 5, 2 καὶ 10, 1. F. Matz ἐν Gnomon 1937, σ. 412 (645 π. Χ.).

8 Rev. Arch. 1893, I, 10 κέ. Rendiconti d. Lincei VI, 1891, 599 κέ. OeJh. 1909, 243 εικ. 119, 120, 124. Jenkins ἔ.δ. 51 κέ. F. Matz, ἔ.δ. σ. 412 κέ.

Τὴν ἀδρομερῇ μόνον διάπλασιν τοῦ στήθους βλέπομεν ἐκ τῆς πλαγίας ὄψεως. Ἄν ἄλλαι λεπτομέρειαι ἐδηλοῦντο ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως, ἡ κακὴ διατήρησις δὲν ἐπιτρέπει νὰ διακρίνωμεν, ἀλλ' ἀσφαλῶς ἀποκλείει ἡ ἀναλογία πρὸς τὴν ὀπισθίαν ὄψιν διακοπτομένην μόνον ὑπὸ τῆς κατακορύφου αὐλακος τῆς σπονδυλικῆς στήλης. Τὴν τοιαύτην ἀπόδοσιν τῶν ἀπολύτως χαρακτηριστικῶν μόνον λεπτομερειῶν, αἱ ὁποῖαι βοηθοῦν εἰς τὴν βασικὴν οἰκοδόμησιν τῆς ὅσον τὸ δυνατόν καθαρωτέρας παραστάσεως τῶν μορφῶν, ἀπαντῶμεν ἀκριβῶς ἀπὸ τοῦ τέλους ἤδη τῶν γεωμετρικῶν χρόνων. Ἡ σύγκρισις πρὸς τὴν Νικάνδρην καὶ τὴν Κόρην τῆς Auxerre ἐκ τῆς μεγάλης πλαστικῆς δεικνύει ὁμοίαν διαμόρφωσιν. Τὸν πρὸς τὰ κάτω χωρισμὸν δεικνύουν ἐπίσης ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο τὰ ἔργα τοῦ τελευτῶντος 7^{ου} αἰ. Εἰς τὸν ἐν Δήλῳ κολοσσὸν τῶν Ναξίων¹ καὶ τὸν Κριοφόρον τῆς Θάσου² καθὼς καὶ εἰς τοὺς μνημονευθέντας ἀττικούς καὶ δελφικούς κούρους ἡ ἐπεξεργασία τῆς ἐπιδερμίδος προδίδει ἰσχυροτέραν αἴσθησιν τῆς οὐσίας τοῦ σώματος. Εἰς τὸν Κλέοβιν αἱ ὠμοπλάται δηλοῦνται πλαστικῶς πλεόν καὶ οὐχὶ δι' ἐγγαράξεων ὅπως εἰς τοὺς ἀττικούς· ὁ τελευταῖος οὗτος τρόπος εἶναι προφανῶς συμφωνότερος πρὸς τὴν διακοσμητικὴν ζήτησιν καὶ τὴν ἱχνογραφικὴν διάθεσιν τοῦ ἐβδόμου αἰ., ζήτησιν δυναμένην νὰ συγκριθῇ πρὸς τὰ ἐγγράρατα κοσμήματα τῶν συγχρόνων γυναικείων ἀγαλμάτων. Τῆς τοιαύτης δηλώσεως τῶν ὠμοπλατῶν, τῆς ἀνεπτυγμένης πλαστικῆς αἰσθήσεως, τῆς πλουσίας ἐγγαράκτου διακοσμήσεως τῶν τελευταίων τούτων οὐδ' ἱχνος βεβαίως παρέχουν οἱ κούροι τῆς Θήρας.

Εἰς τὸν κούρον Γ (εἰκ. 12 καὶ 13) δηλοῦται πλαστικῶς καὶ ἡ ζώνη³, ἡ ὁποία λεί-

1 Deonna, *Apol. ar.* ἀρ. 81. *Die Antike* 14, 1938, 100, εἰκ. 11. Ὁ L. Budde, ἀν. σ. 56 κέ., τὸν χρονολογεῖ ἐσφαλμένως παρὰ τὸν κούρον τῆς Τενέας στηριζόμενος εἰς τὰς ἐπὶ τῆς ράχεως ἐγγαράξεις καὶ τὸ ὑψηλὰ κείμενον στήθος. Ἄλλ' ἀκριβῆς παρατήρησις πείθει ὅτι αἱ ἐγγαράξεις τῆς ὀπισθίας ὄψεως τοῦ κολοσσοῦ εἶναι πολὺ πλησιέστεραι πρὸς ἐκεῖνας τῶν ἀττικῶν κούρων τοῦ τέλους τοῦ 7^{ου} αἰ. Ἡ ὠμοπλάτη ἔχει τὸ σχῆμα τετάρτου κύκλου ἀκριβῶς ὅπως καὶ εἰς τὸν κούρον τῆς Ν. Ὑόρκης π.χ., αἱ δὲ ἐκατέρωθι τῆς σπονδυλικῆς στήλης ἐγγράρατοι γραμμαῖ, τὸ μόνον νεωτερίζον στοιχεῖον εἰς τὸν κολοσσόν, ἀρχίζουν εἰς τὸ μέσον ὕψος τῆς ράχεως, ἐνῶ εἰς τὸν Τενεάτην ἀμέσως κάτωθι τῆς κόμης, ἀπαντοῦν δὲ ἤδη εἰς τὸν κούρον Α τοῦ Σουνίου (Πρβ. *Ant. Denkm.* IV πίν. 54), ὅπου ἀρχίζουν ἀκόμη χαμηλότερα. Εἰς δὲ τὸν κούρον Β τοῦ Σουνίου (αὐτ. πίν. 55-56) εἶναι λίαν χαρακτηριστικὸν ὅτι αἱ ὠμοπλάται περιγράφονται δι' ἐγγαράκτων γραμμῶν ἀλλὰ δηλοῦνται συγχρόνως καὶ πλαστικῶς· τὸ τελευταῖον τοῦτο δὲν συμβαίνει εἰς τὸν κολοσσόν. Εἰς τοῦτον αἱ ἐγγαράξεις διακοσμοῦν καὶ ἀρθρώνουν «παρατεταγμένα» μέλη, ἐνῶ εἰς τὸν Τενεάτην ἡ ὀπισθία ἐπιφάνεια παρ' ὅλας τὰς ἐγγαράξεις εἶναι ἡ τελικὴ ἔκφρασις τοῦ ὑποκάτω ὑπάρχοντος ζώντος ὀργανισμοῦ· εἰς τὸν κολοσσόν αἱ ἐγγαράξεις εἶναι οἰκοδομικοὶ ἄρμοί, ἐνῶ εἰς τὸ νεώτερον ἔργον, τὸν Τενεάτην, ἀποτελοῦν σύστημα ἀρθρίων. Μεγαλύτερα μᾶλλον εἶναι ἡ σχέσις τοῦ Τενεάτου πρὸς τὸν ἐκ Νάξου κούρον ἐκ Βερολίνου (*Deonna* ἀρ.

117. *K. Blümel*, *Berl. Katal. Skulptur* II, πίν. 40-44. *Die Antike* 5, 1929, 125, εἰκ. 3. *Richter*, *Kouroi* 179 κέ. ἀρ. 99 πίν. 79.), ὅστις δεικνύει ἀκριβῶς πῶς ἀπέδιδον τὴν ὀργανικωτέραν ταύτην ἀντίληψιν πρὸς τὰ μέσα τοῦ 6^{ου} αἰ. οἱ νάξιοι γλύπται. Ἀντιστρόφως εἶναι καταφανὲς διάφορος ἡ διαμόρφωσις τοῦ στήθους τοῦ κολοσσοῦ καὶ τοῦ Τενεάτου· ἀκόμη ἡ κόμμωσις, ἡ ὅλη διαμόρφωσις τοῦ κορμοῦ, ἡ ζώνη κ.π.ᾶ. τάσσουν ἀνεπιφυλάκτως τὸν κολοσσόν εἰς τὸν 7^{ον} αἰ. Περὶ τούτου γενικῶς βλ. *F. Courby* ἐν *BCH* 45, 1921, 233 κέ. καὶ (ἀντιθέτως) *Ch. Picard* καὶ *J. Replat* αὐτ. 48, 1924, 217 κέ. Τελευταῖον *G. Richter*, *Kouroi*, 54, 83 ἀρ. 13, πίν. 22.

2 Πρβ. σ. 10, σημ. 3. Ἡ κόμμωσις τοῦ Κριοφόρου κεῖται μεταξὺ τῆς τοῦ κούρου τῆς Ν. Ὑόρκης καὶ ἐκείνης τῶν μορφῶν τοῦ αἵματος τῆς Κερκύρας. Ἡ σχέση τοῦ πρὸς τὴν Ἰωνίαν εἶναι ἀπαραγνώριστος.

3 *P. Perdrizet* ἐν *BCH*, 21, 1897, 168 κέ. καὶ *FdD* V, 31 κέ., ἐνθα ἐσφαλμένως ἡ ζώνη ἐκλαμβάνεται ὡς ἡ ὀμηρικὴ «μίτρα». Ταύτην καθώρισεν ὀρθῶς ὁ *F. Poulsen* ἐν *Ath. Mitt.* 31, 1906 σ. 373 κέ. Ἡδη κατὰ τοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους ἀπαντᾷ ἡ δὴλωσις πλαστικῶς τῆς ζώνης· πρβ. π.χ. *Bronzes du Louvre* I ἀρ. 81 πίν. 10. Ἡπειρωτικὰ Χρονικά 5, 1935, 220 πίν. 12 (*Δ. Εὐαγγελίδης*) κ.π.ᾶ. Περὶ τῆς ζώνης ἐσχάτως *W. Deonna* ἐν *BCH* 1938, 225 κέ.· πρβ. καὶ τὰς παρατηρήσεις τοῦ *V. Müller*, *Fr. Plastik* σ. 183, μολονότι ἀσχετοὺς πρὸς τὴν ἐνταῦθα ἄψιν.

πει ἀπὸ τῶν δύο ἄλλων. Ὁ κοῦρος Γ ὅπως δὴποτε εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνήκει εἰς χρόνους παλαιότερους ἢ οἱ δύο οὗτοι, ὅπως δεικνύει τὸ μεγαλύτερον βάθος τοῦ κορμοῦ καὶ ἡ φυσικωτέρα διαμόρφωσις τοῦ στήθους, δι' ὧν οὗτος δεικνύεται πλησιέστερος πρὸς τὸν κολοσσὸν τῆς Δήλου. Ἐπίσης τὰ ἐπὶ τῶν ὤμων ἴχνη τῶν βοστρύχων δεικνύουν τοὺς νεωτέρους χρόνους. Ἀλλ' ὅτι καὶ οὗτος ἀνήκει εἰς τὸν 7 αἰ. εἶναι ἀναμφισβήτητον καὶ δι' ἓνα ἀκόμη λόγον: ἡ πλαστικὴ διαμόρφωσις τῆς ζώνης ἐντὸς τοῦ 6^{ου} αἰ. δὲν ἐμφανίζεται πλέον εἰς τὴν περίοπτον πλαστικὴν κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 6^{ου} αἰ. ἀπαντᾷ, καθ' ὅσον γνωρίζω, μόνον εἰς τὴν μετόπην τῶν Διοσκούρων καὶ τῶν Ἀφαιδῶν τοῦ θησαυροῦ τῶν Σικυωνίων ἐν Δελφοῖς¹, ὅπου ὅμως πρόκειται δι' ἀναγλύφους ἐκ τοῦ πλαγίου ὀρωμένας μορφὰς καὶ δὴ ἐνδεδυσμένας, εἰς τὰς ὁποίας ἡ ζώνη δὲν ἔχει οὐδεμίαν πλέον σημασίαν διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ κορμοῦ, ἀλλ' ἀποτελεῖ παλαιὰν ἀνάμνησιν.

Ἐπὶ τοῦ οὕτως ἐσχηματισμένου κορμοῦ τῶν κούρων Α καὶ Β ἐπικάθεται ὑψηλὸς λαιμὸς καὶ σχετικῶς μεγάλη κεφαλὴ ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ σφζόμενα μέρη τοῦ σώματος, μεγαλυτέρα κατ' ἀναλογίαν ἐκείνης τοῦ κούρου τοῦ Σουνίου². Ἡ μεγάλη κεφαλὴ καὶ ὁ ὑψηλὸς λαιμὸς ἔχουν ἐπίσης τὴν καταγωγὴν αὐτῶν ἐκ τοῦ ἐβδόμου αἰ.³ Ἀνεπανόρθωτος εἶναι ὅπως δὴποτε ἡ ἀπώλεια τοῦ προσώπου. Ἀντιστάθμημα μερικὸν μόνον ἀποτελεῖ ἡ μεγαλειώδης ὄντως καὶ μοναδικὴ κατὰ τὴν διαμόρφωσιν μακρὰ καὶ ὠραία κόμη (βλ. εἰκ. 10), ἣτις «ὦμους καὶ μετάφρενα σκιάζουσα»⁴ ἀποτελεῖ τὸ «εὐπρεπὲς ἄγαλμα»⁵ τῶν κούρων ἡμῶν, κατ' ἐξοχὴν δεῖγμα ἀρετῆς καὶ κάλλους.

Ἐπὶ τοῦ κούρου Α εἶναι δυσδιάκριτος ἐν τοῖς ἐπὶ μέρους. Πλήρης σφύζεται ἐπὶ τοῦ κούρου Β: διαιρεῖται εἰς βοστρύχους, οἱ ὅποιοι χωρίζονται ὀπισθεν τῶν ὠτων

1 FdD, IV, 24 πίν. 4, 1. De la Coste - Messelière, Au musée de Delphes, πίν. 15.

2 Πρβ. K. Rhomaios, Ant. Denk. IV σ. 91 κέ. πίν. 47 κέ. καὶ R. Heidenreich, Corolla Curtius, 67 κέ. πίν. 11.

3 G. Richter, Metr. Mus. St. 5, 1934/5 σ. 40. Μακροὺς λαιμοὺς εἰδωλίων πρὸ τῶν μέσων τοῦ 7^{ου} αἰ.: Metr. Mus. St. 3, 1932, 211, εἰκ. 5. FdD V, πίν. I, 7, Ἀπόλλων τοῦ Μαντίκλου (πρβ. σ. 14, σημ. 1). Zervos³ ἀρ. 49 κ.π.α. Οὐχὶ ὀρθῶς ἡ W. Lamb ἀν. σ. 43 καὶ 74 περιορίζει τὴν ἐμφάνισιν ὑψηλοῦ λαιμοῦ εἰς ἔργα τῆς Βορείου Ἑλλάδος, ὡς Zervos³ 52.

4 Ἀρχιλόχου ἀπόσπ. 25 (Diehl²): «ἡ δὲ οἱ κόμη ὦμους κατεσκίαζε καὶ μετάφρενα».

5 Ξενοφάνους ἀπόσπ. 3 (Diehl²): «αὐχάλεοι, χαίτησιν ἀγαλλόμενοι εὐπρεπέσσιν», ἢ, καθ' ἑτέραν γραφὴν, : χαίτης ἐν ἀγάμμασιν εὐπρ. πρβ. T. Hudson-Williams, Early greek Elegy, Cardif (1926), 103. Τὸ ἐπίθετον εὐπρεπὲς χαρακτηρίζει ἐπίσης τὴν κόμμωσιν τοῦ Θησέως ἐν τῇ παρὰ Παιανίᾳ 1, 19, 1 διηγῆσαι: «οἶα δὲ χιτῶνα ἔχοντος αὐτοῦ καὶ πεπλεγμένης ἐς εὐπρεπὲς οἱ τῆς κόμης...» Πρβ. ἐπίσης τὸ γνωστὸν τοῦ Ἀρχιλόχου, ἀπόσπ. 60 (Diehl²) «στρατηγόν... βοστρύχοισι γαῦρον» καὶ ἀπόσπασμα τοῦ Ἀσίου παρ' Ἀθηναίῳ IB',

525c: «περὶ δὲ τῆς Σαμίων τρυφῆς Δοῦρις ἱστορῶν παρὰ τίθεται Ἀσίου ποιήματα:

Οἱ δ' οὕτω φοίτεσκον ὅπως πλοκάμους κτενίσαιοντο εἰς Ἥρας τέμενος... χαῖται δ' ἠωρεῦντ' ἀνέμῳ».

Ὅπως δὴποτε τὰ σωθέντα μνημεῖα διδάσκουν ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ μακρὰ κόμη δὲν ἦτο μόνον ἐν Ἰωνίᾳ συνήθης. Χαρακτηριστικοὶ τῆς ἀντιθέσεως τῆς κεκαρμένης κόμης (ἐν τῇ μεγάλῃ πλαστικῇ ἐκ τῶν παλαιότερων παραδειγμάτων κούρου κεκαρμένου τὴν κόμην ὁ ἀττικὸς ἐν Μονάχῳ Meisterwerke der Glyptothek, πίν. 6. Richter, Kouroi, 196 ἀρ. 113) πρὸς τὴν μακρὰν τῶν παλαιῶν χρόνων εἶναι οἱ εἰς τὸν Ἰάσωνα ἀναφερόμενοι στίχοι τοῦ Πινδάρου, Πυθιον. Δ' 145 κέ. (Schröder²):

«Οὐδὲ κομᾶν πλόκαμοι καρθέντες ὥχοντο ἀγλαοί, ἀλλ' ἅπαν νῶτον καταίθυσσον». Διὰ τὸν Πίνδαρον ἦτο πλέον ἀκατανόητος ἡ μακρὰ κόμη τῶν ἀνδρῶν. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης τὸ τρέφειν κόμην ἐθεωρεῖτο κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ Ἀριστοτέλους (Πολιτ. Β' 5) τρόπος «περιεργότερου» ζωῆς. Εἶναι γνωστὰ αἱ χλευασαίαι τοῦ Ἀριστοφάνους κατὰ τῶν κομῶντων, ὡς Ὀρν. 1282: «ἐκόμων, ἐπείνων, ἐρρύπων, ἐσωκράτων», πρβ. καὶ Νεφ. 14 καὶ 836. Διὰ τὰς πρὸς τὴν κόμην συνδεόμενας δοξασίας τῶν ἀρχαίων L. Somer, Das Haar n Religion und Aberglauben der Griechen (1912).

καταπίπτουν ἐπὶ τῆς ράχως καὶ ἐπὶ τοῦ στήθους ἑκατέρωθι τοῦ προσώπου· κατὰ τὸ σημεῖον τοῦ χωρισμοῦ τῶν προσθίων ἀπὸ τῶν ὀπισθίων βοστρύχων ἀρχίζει ἡ διάδεσις τῶν δύο τμημάτων πιθανώτατα διὰ μιᾶς ταινίας, ἣτις χωροῦσα ἀπὸ τοῦ μετώπου σταυροῦται κάτωθι τῆς ὀπισθίας κόμης, τὰ δὲ ἄκρα αὐτῆς ἐξερχόμενα περιβάλλουν καὶ τοὺς ὀπισθίους βοστρύχους δενόμενα ὀπισθεν εἰς τὸ καλούμενον «ἡράκλειον ἄμμα»¹. Εἰς τὸν κοῦρον Α ἡ ταινία ἀπλῶς περιβάλλει ὁλόκληρον τὴν κόμην. Ἐπὶ τοῦ κούρου Β ἀμέσως κάτωθεν τοῦ διαδήματος κατέρχονται δέκα ἕξ βόστρυχοι διατεταγμένοι ἀνὰ δύο ἐκτὸς τῶν δύο ἀπλῶν ἀκραίων· τὰ οὕτω σχηματιζόμενα ἑπτὰ ζεύγη βοστρύχων εἶναι διηρημένα εἰς δύο ἐπάλληλα στρώματα· τὰ τέσσαρα ζεύγη τοῦ ἀνωτέρου στρώματος κατερχόμενα πρὸς τὰ κάτω στενοῦνται εἰς τρόπον, ὥστε μεταξὺ τούτων σχηματίζονται ἀνοίγματα τριγωνικὰ πληρούμενα ὑπὸ τῶν τριῶν ὑπολοίπων ζευγῶν τὰ ὁποῖα κεῖνται εἰς βαθύτερον στρῶμα· μόνον τὰ εἰς ὅξυ λήγοντα ἄκρα πάντων τῶν ζευγῶν παρίστανται πλήρη ἐπὶ τῶν ὤμων καὶ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου. Ἀφ' ἑκατέρου κροτάφου κατέρχεται μᾶζα πέντε βοστρύχων ἐπὶ τοῦ στήθους οὐχὶ λίαν ἐντόνως κεχωρισμένων ἀπ' ἀλλήλων. Οἱ βόστρυχοι οὗτοι ἔχουν μᾶλλον τὸν χαρακτήρα ἀδιακρίτου μάξης ἐλαφρῶς κυρτῆς εἰς τὴν προσθίαν ὄψιν καὶ σχηματιζομένης ἑκατέρωθι τοῦ προσώπου εἰς τριγωνικὸν σχῆμα· ἐπὶ τούτων δὲ μᾶλλον τῶν βοστρύχων εἶναι ἀναγεγλυμμένα τὰ ὦτα. Ἡ εἰς βοστρύχους διάταξις εἶναι ἤδη φανερά ἐπὶ τοῦ κρανίου, ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ ὁποίου γεννῶνται ἀκτινοειδῶς· οἱ βόστρυχοι τοῦ μετώπου ἤρχιζον ἀπὸ γραμμῆς ἐγκαρσίας ἐπὶ τοῦ κρανίου μεταξὺ τῶν δύο ὠτων, ὡς εἶναι φανερὸν εἰς τὸν κοῦρον Α· εἰς τὸν κοῦρον Β τὸ πρᾶγμα δὲν διακρίνεται.

Ἐγγάρακτοι γραμμαὶ διαιροῦν τοὺς βοστρύχους εἰς πλείονας κυλινδρικούς ἐπιμήκεις κόμβους - οὐχὶ σφαιρικούς - μολονότι δ' αἱ γραμμαὶ αὗται συννεοῦνται μεταξὺ τῶν εἰς συνεχεῖς ὀριζοντίας παραλλήλους, ἀλλ' ὅμως οὔτε διὰ τούτων οὔτε διὰ τῆς ἐντονώτερον δεδηλωμένης ταινίας μειοῦται ἡ ἰσχυρὰ ἐντύπωσις τῆς κατακορύφου διαρθρώσεως. Ἡ μᾶζα τῶν ἐπὶ τοῦ στήθους βοστρύχων ἐξέχει περισσότερον πρὸς τὰ πλάγια ἢ οἱ ὀπίσθιοι. Τὸ τμήμα τοῦ λαιμοῦ μεταξὺ τῶν προσθίων καὶ τῶν ὀπισθίων βοστρύχων δὲν φαίνεται διότι οὗτοι ἐνοῦνται μεταξὺ τῶν διὰ διέδρου γωνίας ἐκ τῆς ἀφαιρέσεως τοῦ κατὰ τὸ μέρος τοῦτο ὄγκου μαρμάρου τῆς περιβαλλούσης τὴν κεφαλὴν κομμώσεως. Οὕτω παρὰ τὰς σημειωθείσας διαφορὰς ἡ διάταξις τῆς κόμης τῶν δύο κούρων εἶναι γενικῶς ὁμοία· ἡ κατάστασις τοῦ μαρμάρου δὲν ἐπιτρέπει τὴν διαπίστωσιν τοῦ χωρισμοῦ εἰς δύο στρώματα τῶν ὀπισθίων βοστρύχων ἐπὶ τοῦ κούρου Α. Ἐπίσης ἀδρομερῶς μόνον ἀναγνωρίζεται ἡ διάκρισις εἰς βοστρύχους τῆς ἐπὶ τοῦ στήθους κόμης. Γενικῶς ὅμως ἡ ἐπεξεργασία καὶ ὁ σχηματισμὸς εἶναι περισσότερον ἄκαμπτα εἰς τοῦτον.

Πρὶν ἢ ζητηθῇ ἀκριβεστέρα τοπικὴ καὶ χρονικὴ κατάταξις εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ ἐξετάσωμεν λεπτομερέστερον τὴν διαμόρφωσιν τῆς κόμης.

Εἰς τὴν μεγάλην πλαστικὴν οἱ πλαισιοῦντες τὸ πρόσωπον βόστρυχοι εἶναι συνήθεις ἤδη ἀπὸ τῶν ἀγαλμάτων τοῦ Πριניᾶ καὶ τῆς Νικάνδρης. Ἐπὶ τῶν ἔργων τῆς

1 P. Wolters, Zu den griechischen Agonen, 30es Programm der Univ. Würzburg (1901) σ. 8 κέ.

μικροπλαστικής του α' ήμισους του αιώνα οι υπάρχοντες βόστρυχοι είναι περισσότεροι, αποτελούσι συνεχή μάζαν και κείνται εις έναϊον επίπεδον εκατέρωθεν του προσώπου όριζον την μετωπικότητα τούτου¹. Διαφέρουν είναι, ότι εις την Νικάνδρην δέν χωρίζονται ακόμη οι πρόσθιοι από των όπισθίων βοστρύχων² αλλά ή όριζοντία όπισθία κόμη συνεχίζεται και επί του στήθους αδιάσπαστος μέν, αλλά σχηματιζόμενη εις βοστρύχους. 'Αλλ' εις τόν κορμόν της 'Ελευθέρης ό χωρισμός είναι σαφής και αισθητός, έχομεν δ' ούτω παρὰ τους κούρους ήμων έν των πρώτων δειγμάτων, όπου ή κόμη διακρίνεται εις προσθίους και όπισθίους βοστρύχους επί του λαιμού. Τό άγαλμάτιον της Auxerre άποτελεί ένδιάμεσον βαθμίδα μεταξύ της Νικάνδρης και του κορμού της 'Ελευθέρης: ό χωρισμός γίνεται δια μικρᾶς αύλακος από του ώτός πρὸς τους ώμους³. 'Ακριβῶς δέ και εις την μικροτεχνίαν κατά τό τρίτον τέταρτον του αιώνα και έξής ό χωρισμός της κόμης επί των ώμων άπαντᾷ πλήρως διαμεμορφωμένος ως και εις τους κούρους της Θήρας: ούτως ανάλογος πρὸς την κόμμωσιν της κόρης της Auxerre δύναται νά θεωρηθῇ ή κόμμωσις της 'Αριάδνης εις την

1 Περὶ της κομμώσεως του 7ου αἰ. πρβ. J. Fink, Die Haartracht der Griechen (1939) σ. 13 κέ. βλ. επίσης E. Kunze, Ath. Mitt. 1930, 160 και R. Hampe έ.ά. 35. Περὶ καθαρῶς βοστρυχωτῆς κομμώσεως κατά τους γεωμετρικούς χρόνους δέν δύναται νά γίνη λόγος: Οἱ όλίγοι, μακροὶ και άπέχοντες άλλήλων βόστρυχοι γεωμετρικῶν τινων ειδωλίων, ως Att. Mitt. 1941, 18 σημ. 2, πίν. 20 άποτελοῦν μέν προβαθμίδα αλλά διάφορον μορφολογικῶς. 'Η κατά την περίοδον αὐτήν συνήθης κόμμωσις καταπίπτει ως μάζα όπισθεν της κεφαλῆς μή καλύπτουσα τους ώμους και τό στήθος αλλά διακρινόμενη μόνον δι' έγχαράκτων γραμμῶν κατακορύφων και μικροτέρων όριζοντίων μεταξύ αὐτῶν ('Ελεφάντινα Διτύλου, πολεμιστῆς 'Ακροπόλεως κ.π.ά.). 'Ομοία είναι ή κόμμωσις πολλῶν χαλκῶν προτομῶν—λαβῶν άνατολικῆς έπίδρασεως— πρβ. E. Kunze σ. 268 κέ., 275 κέ. και R. Hampe, Olympiabericht I. 73 σημ. 1 (όπου και βιβλιογραφία). Αἱ προτομαὶ—λαβαὶ αὗται τίθενται γενικῶς εις τους άμέσως πρὸ του 7ου αἰ. χρόνους. 'Οσονδήποτε και άν ή διαμόρφωσις αὕτη της κομμώσεως όφείλεται εις άνατολικήν έπίδρασιν ή όχι (E. Kunze, Ath. Mitt. 1930, 152, σημ. 4 και 5' άντιθέτως J. Fink σ. 8, σημ. 3) άποτελεῖ όμως αὕτη την προβαθμίδα της βοστρυχωτῆς κομμώσεως, ή όποία έν όπωσούν πλήρως διαμορφώσει άπαντᾷ εις την έξελικτικῶς έπομένην κατηγορίαν λαβῶν—προτομῶν του άρχομένου πλέον 7ου αἰ., ως Ath. Mitt. 1930, 158, Beil. 47. R. Hampe, άνωτ. σ. 32 εἰκ. 16 (λαβὴ έν Βοστώνη), Olympiaber. I, 72, εἰκ. 34, 36, 38, και πίν. 21 καθὼς και εις τὰ περίπου σύγχρονα χαλκᾶ άγαλμάτια De Ridder, Br. d. l'Acropole 698, 699 και 701 (=Zervos³ 57), FdD V, πίν. 1, 2 (=Zervos³ 73) κ.ά. Εἰς ταῦτα οἱ σχηματιζόμενοι βόστρυχοι πλαισιώνουν την κεφαλὴν χωρὶς όμως νά κατέρχονται χαμηλὰ επί της ράχews και του στήθους. Νεώτερα τούτων δέον νά θεωρηθοῦν ό πολεμιστῆς των Δελφῶν FdD V πίν. 1, 7 (=Zervos³ 72) και ό 'Απόλλων του Μαντίχλου (Mon. Piot II, 1895 πίν. 15—W.

Lamb άν. 74 c. E. Kunze Ath. Mitt. 1930, 160—Jenkins άν. 27 («protodadalic»). Ch. Picard, Manuel I 136 εἰκ. 35) άνήκων όπωςδήποτε εις τό α' ήμισυ του 7ου αἰ. παρὰ την γεωμετρικὴν του εμφάνισιν δέν άνήκει εις την γεωμετρικὴν περίοδον (ούτως έσχάτως εις τόν 8ον αἰ. τόν χρονολογεῖ ό E. Langlotz, Die Darstellung d. Menschen σ. 12). 'Ανάλογος είναι ή κόμμωσις εις πήλινα ειδώλια ως τὰ σαμακὰ Ath. Mitt. 1941 σ. 25 πίν. 22 άρ. 393 (προβαθμῖς), αὐτ. σ. 31 άρ. 1250 πίν. 28 (βραχεῖα βοστρυχωτὴ κόμμωσις), τὰς μορφὰς των άναγλύφων πίθων Βοιωτίας—Τήνου καθὼς και εις την άγγειογραφίαν και την άλλην μικροτεχνίαν— πρβ. π.χ. Annuario 1927-28, 402, εἰκ. και σ. 167 εἰκ. 218. Hampe άν. 57 εἰκ. 37 και AJA 43, 1939, 415 εἰκ. 6, Artemis Orthia πίν. 94, 95, 99. Payne NC πίν. 42, 2 και PV πίν. 17, 2 κ.π.ά.

2 'Οριζόντιον άρθρῶσιν όπισθεν και κατακορύφον έμπροσθεν άνευ χωρισμοῦ επί του ώμου, όπως και εις την Νικάνδρην: Arch. Anz. 1916, 195 εἰκ. 22. Χωρισμόν επί των ώμων: άγαλμα του Σχηματαριου (AJA, 1924, 267, Deonna, Dédale II πίν. 23 X. Καρούζου, Μουσ. Θηβ. σ. 11 εἰκ. 1-2. Jenkins σ. 71). Κόρη έξ 'Ελευσίνος 'Εθν. Μουσ. άρ. 5, Buschor, Alts. Standbild. 33 εἰκ. 115-117, πηλίνη κεφαλὴ έξ 'Ολυμπίας BSA 1931-32, πίν. 1-1a, κόρη 'Ακροπόλεως 589 κ.ά. Εἰς την μικροτεχνίαν εκ της όπισθεν όριζοντίας κομμώσεως άποσπάται ένίστε εις μόνον βόστρυχος έμπροσθεν του ώτός: Kunze, Kretische Bronzer. 234 πίν. 21. 'Αρχ. 'Εφημ. 1937, 646 πίν. 2. Payne, NC πίν. 1, 4. BSA 1940-41 πίν. 17, 2. Syria 1944-45 σ. 151 πίν. 10. Τοῦτο είναι ίσως άνατολική έπίδρασις.

3 Κορμός 'Ελευθέρης: πρβ. σ. 10 σημ. 8. 'Ηδη εκ της κομμώσεως είναι φανερά ή κοινὴ καταγωγή αλλά και ή χρονικὴ διαφορά των δύο έργων— εις τό άγαλμα της Auxerre ως βάσις ύπόκειται άλλη κόμμωσις πρβ. Fink, άνωτ. σ. 19.

ἐξ Ἀρκάδων γνωστήν οἰνοχόην¹. Εἰς τὰ ἀκολουθοῦντα ἔργα ἡ διάκρισις γίνεται σαφέστερα· χαρακτηριστικὸν παράδειγμα εἶναι οἱ ἱππεῖς καὶ οἱ κυνηγοὶ τοῦ λέοντος τῆς πρωτοκορινθιακῆς οἰνοχόης Chigi· ἐπίσης εἰς τὴν ἐκ Ρεθύμνου χαλκῆν μίτραν², σύγχρονον πρὸς τὸν κορμὸν τῆς Ἐλευθέρνης, ἔχομεν ἀνάλογον σχηματισμὸν· ἡ παραβολὴ τῆς μίτρας πρὸς τοὺς ἱππεῖς τῆς οἰνοχόης Chigi³ δεικνύει ὅτι καὶ ἡ τελευταία οὐδαμῶς δύναται νὰ εἶναι παλαιότερα. Ἐπίσης εἰς τὸν «Ὁρέστην» τοῦ βοιωτικοῦ πίθου τῆς Βοστώνης Caskey 528 πίν. 52, Hampe, Frühgr. Sagenb. 57, πίν. 38, 2, εἰς τὰς μετόπας τοῦ Θέρμου⁴, εἰς τὸ ἐξ Ὀλυμπίας χαλκοῦν ἔλασμα Olympiabericht I, πίν. 28⁵. Εἰς τὸν ἀμφορέα τοῦ Κυνοσάργους⁶ ἡ διάκρισις γίνεται ἐπίσης κατὰ τὸν αὐτὸν μνημειωδέστερον τρόπον. Εἰς τὰ μέσα τοῦ 7^{ου} αἰῶνος ἀνήκει τὸ χαλκοῦν ἔλασμα τῆς Ἀκροπόλεως W. Lamb, Gr. and Rom. Bronzes σ. 65 εἰκ. 5 μὲ σαφῆ τὸν χωρισμὸν καὶ τὸ νεώτερον αὐτ. σ. 66 εἰκ. 6 ἐπὶ τοῦ ὁποίου παρίστανται πλήρως διαμεμορφωμένοι βόστρυχοι μόνον ἐπὶ τοῦ στήθους· τὸ ἴδιον πνεῦμα παραστάσεως, ἥτοι τὸ τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ αἰῶνος, ἔχουν καὶ αἱ μορφαὶ τοῦ χαλκοῦ θώρακος ἐξ Ὀλυμπίας⁷, ὁ ὁποῖος πιθανώτατα ἀνήκει ἐπίσης εἰς τὸ τρίτον τέταρτον. Αἱ καθήμεναι θεαὶ τοῦ Πριניᾶ⁸ ἀναπαρίστανται μὲ κεχωρισμένην τὴν κόμην ἐπὶ τῶν ὤμων ἀλλὰ νομίζω πιθανωτέραν τὴν συμπλήρωσιν μὲ τοὺς βοστρύχους ἀδιαιρέτως περιβάλλοντας τὴν κεφαλὴν, ὡς εἰς τὸ ἐκ τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἀργεῶς χαλκοῦν ἔλασμα⁹ διότι ἐν ταύταις ὑπόκειται ὅπωςδήποτε ἄλλο σχῆμα ἢ εἰς τὴν κόρην τῆς Auxerre καὶ τὸν κορμὸν τῆς Ἐλευθέρνης. Ὡς δεικνύουν τὰ σφρζόμενα λείψανα οἱ βόστρυχοι τῶν ἀγαλμάτων τοῦ Πριניᾶ παρίσταντο μεμονωμένοι χωρὶς νὰ παρέχουν τὴν ἐντύπωσιν τῆς μάξης.

1 Annuario X-XII, σ. 373 κέ., εἰκ. 443, πίν. 23. Hesperia, 14, 1945, σ. 25, πίν. 14.

2 F. Poulsen, Ath. Mitt. 1906, 387 κέ. πίν. 23. W. Lamb ἀν. 61, εἰκ. 3. Ὁ E. Kunze, Kr. Bronzer. 234 τὴν χρονολογεῖ εἰς τὰς ἀρχάς τοῦ 7^{ου} αἰ. Μίτραι τῆς Ἀξοῦ: Annuario 1930-31, 43, κέ. πίν. 10-15 (D. Levi). βλ. καὶ Riv. del R. Istituto d. Archeologia 6, 1937 πίν. 1.

3 Ant. Denkm. II πίν. 44-45. Fr. Johansen, Les vases sicyniens πίν. 39-40. Payne PV. πίν. 27-28 καὶ τοῦ αὐτοῦ NC πίν. 1, 8-11. CVA Louvre III ca πίν. 14, 10-12 καὶ III cc πίν. 25, Jenkins 34, πίν. 4, 4. Pfuhl, MuZ III, εἰκ. 59, Buschor, Gr. Vasen, εἰκ. 37· τὴν ἐντὸς τοῦ 6^{ου} αἰ. κατασκευὴν δέχονται ἀκόμη ὁ P. de la Coste-Messelière, Au Musée de Delphes σ. 224 σημ. 5 καὶ ὁ L. Curtius, Ant. Kunst II, 1 σ. 141.

4 Ant. Denkm. πίν. 50-51. Koch ἐν Ath. Mitt. 39, 1914, 237, E. Pfuhl, MuZ, 480-483. Payne, BSA 27, 1925-26, 124 ὡς καὶ τοῦ ἰδίου NC, 96 σημ. 3. Τρεῖς βόστρυχοι ἐπὶ τοῦ στήθους φαίνονται καὶ ἐπὶ τοῦ ἐκ τῆς ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν ἀγγείου Hesperia 7, 1938, 367, εἰκ. 1-4 (τέλος 7^{ου} αἰ.).

5 Ἡ σύγκρισίς του παρὰ Hampe, Olympiab. I, 86 πρὸς Olympia IV πίν. 37 εἶναι χαρακτηριστικῆ· ἀντιστρόφως αἱ μορφαὶ τοῦ πρωτοκορινθιακοῦ ἀρβάλλου Payne, PV. πίν. 21 εἶναι πολὺ παλαιότεραι·

πλέον συγγενεῖς εἶναι αἱ μορφαὶ τῆς οἰνοχόης Chigi· πρβ. Payne, PV, πίν. 30 καὶ Olympia IV, πίν. 28, σύγχρονον Art-Orth. πίν. 105 καὶ W. Lamb εἰκ. 6.

6 JHS 22, 1902, 29· J. M. Cook ἐν BSA 35, 1934-35, 196 καὶ 209, πίν. 56 καὶ 58 (640 π.Χ.).

7 Olympia IV, 154 πίν. 59. BCH, 7, 1893, 1 πίν. 1-4. W. Lamb ἀν. 63, εἰκ. 4. Mon. Piot 21, 1912, 15, εἰκ. 9. Die Antike 14, 1938, 92 εἰκ. 5. Εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους τοῦ 7^{ου} αἰ. χρονολογεῖ τὸν θώρακα καὶ ὁ E. Kunze, Olympiabericht II, 97.

8 Annuario I, 1913, εἰκ. 46. Ἡ πιθανῶς ὀρθότερα συμπλήρωσις ἐν Bolletino d'Arte II, 1908, 459 εἰκ. 13-14 (=KiB 197, 4 καὶ Arch. Anz. 1909, 93, εἰκ. 3), καθ' ἣν ἡ κόμη δὲν χωρίζεται· τοῦλάχιστον δὲν ἀποκλείει τὴν συμπλήρωσιν ταύτην τὸ σφρζόμενον τεμάχιον, Annuario ἀν. εἰκ. 22. Ὁ Jenkins, ἀνωτ. σελ. 80, ἐνδεικτικὸν τῆς χαμηλῆς χρονολογήσεως, ἣν δέχεται διὰ τὰ γλυπτὰ τοῦ Πριναῖ, θεωρεῖ τὸ γεγονός, ὅτι δὲν εὐρίσκονται ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου ὅλοι οἱ βόστρυχοι· ἀλλ' εἶναι τόσον ὀλίγα τὰ σφρζόμενα! Πρβ. καὶ F. Matz ἐν Gnomon 1937, 407 («μεσοδαυδικά»). Casson, The Technique, 67 κέ. Johansen ἀν. 140 σημ. 9. OeJh 1909, 288. Deonna, Dédale I, 293, εἰκ. 42. Ἡ ζωφόρος τῶν ἱππέων χρονολογεῖ ἀσφαλῶς εἰς τοὺς πρὸς τὸ 650 χρόνους τὰ γλυπτὰ ταῦτα· ἡ ὑποτιθεμένη ὑπὸ τοῦ Jenkins ἀντικατάστασις τῶν ἀρχικῶν γλυπτῶν δὲν φαίνεται πιθανή.

9 Hampe, Fr. Sagenb. πίν. 41.

Ἡ παράστασις τῶν ὧτων, ἡ ὁποία, ὡς παρατηρήθη¹, μᾶλλον ταράσσει τὴν καθαρὰν σύλληψιν τοῦ δαιδαλικοῦ τεχνίτου, εἰς τὸν Κλέοβιν ἔχει ἀποτελέσει σημαντικὸν στοιχεῖον ὀργανικῆς συνθέσεως τῆς κεφαλῆς, ἐνῶ εἰς τοὺς κούρους τῆς Θήρας ταῦτα παραίστανται μᾶλλον ἐπὶ τῶν βοστρύχων κατὰ πλάτος ἐκτεινόμενα, ὅχι κατὰ βάθος, χωρὶς νὰ ἀποτελοῦν διαχωριστικὸν στοιχεῖον τῆς ἐκατέρωθι τοῦ προσώπου κόμης. Τὴν ἰδίαν ἀνόργανον θέσιν ἔχουν τὰ ὦτα καὶ εἰς τὸν κορμὸν τῆς Ἑλευθέρνης. Ἡ κόμη περὶ τὸ πρόσωπον εἶναι ἀκόμη ἠνωμένη πρὸς τὸ περίγραμμα τῆς παρεῖας τὴν ὁποίαν τρόπον τινὰ τέμνει κατακορύφως πρβ. τὴν πλαγίαν ὄψιν τῆς Νικάνδρης, τῆς Auxerre, τῆς Ἑλευθέρνης καὶ τῶν κούρων ἡμῶν². Πόσον διάφορος εἶναι ὁ σχηματισμὸς εἰς τοὺς δελφικοὺς κούρους: τὸ πρόσωπον ὑπάρχει καὶ κατὰ τὰς τρεῖς διαστάσεις, ἡ παρεῖα καὶ τὸ κάτωθι τμήμα τοῦ λαιμοῦ ἰσχύουν πλέον ὥς ἴδιαι μορφαί. Τὴν νέαν ταύτην πλαστικὴν διαμόρφωσιν τοῦ προσώπου ἀπληευθερωμένην πλέον τῶν δαιδαλικῶν τρόπων δεικνύουν καὶ οἱ ἀττικοὶ κοῦροι³.

Ἡ διάλυσις τῆς δαιδαλικῆς κομμώσεως διὰ τῆς διασπάσεως αὐτῆς εἰς περισσοτέρας μορφὰς καὶ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ προσώπου ἀρχίζουσα εἰς τὸν Κλέοβιν ἐπιδίδει εἰς ἀκολουθοῦντα ἔργα, ὡς: ἡ κολοσσικὴ κεφαλὴ τῆς Ἥρας ἐν Ὀλυμπίᾳ⁴, ἡ ἐπίσης κολοσσικὴ κεφαλὴ ἐκ Κυάνης τῶν Συρακουσῶν⁵, αἱ μορφαὶ τοῦ ἀετώματος τῆς Κερκύρας⁶.

Τὸ διάδημα εἰς τὴν μνημειώδη πλαστικὴν ἐμφανίζεται κατὰ πρῶτον εἰς τὸν κορμὸν τῆς Ἑλευθέρνης, ἐνῶ εἰς τὴν ἀγγειογραφίαν ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 7^{ου} αἰῶνος⁷. Εἰς τὸν κορμὸν τῆς Ἑλευθέρνης ὁμοῦς παρίσταται ὡς ἐνιαία ταινία μὴ ἔχουσα ὀπισθεν τὸ ἄμμα, τὸ ὁποῖον ἔχει ὁ κοῦρος Β. Ἀνάλογος εἶναι ὁ σχηματισμὸς τῆς ταινίας εἰς τοὺς ἀττικοὺς κούρους, ἡ ὁποία ἐπίσης δένεται εἰς ἡράκλειον ἄμμα⁸. ἄλλ' εἰς τούτους αὕτη εἶναι μᾶλλον ἐπίπεδος καὶ περισσότερον πλατεῖα, ἐνῶ ἐδῶ εἶναι μᾶλλον κυλινδρική· ἐπίσης ἐδῶ τὸ ἄμμα φαίνεται διαφόρως δεδεμένον· δυστυχῶς ἡ κατάστασις τοῦ μαρμάρου δὲν ἐπιτρέπει λεπτομερῆ γνῶσιν τοῦ ἀκριβοῦς αὐτοῦ σχηματισμοῦ, ἀλλ' εἶναι προφανὲς ὅτι ἡράκλειον ἄμμα ἐσκόπει καὶ ὁ τεχνίτης τοῦ κούρου Β. Εἰς τοῦτον ἐπίσης ἀντιθέτως πρὸς τοὺς ἀττικούς τὰ δύο ἄκρα τῆς ταινίας μετὰ τὸν δεσμὸν πίπτουν ἀμέσως πρὸς τὰ κάτω χωρὶς τὴν ἰχνογραφικὴν καὶ διακοσμητικὴν παράστασιν τῶν ἀττικῶν. Τὸ ἡράκλειον ἄμμα ἀπαντᾷ καὶ μεταγενεστέρως: οὕτω εἰς τὴν νεωστὶ εἰσαχθεῖσαν κεφαλὴν ἐν Ny-Carlsberg Glyptothek τῆς

1 Ἐπειδὴ τὰ δαιδαλικά ἔργα ὑπάρχουν μόνον κατὰ τὰς δύο διαστάσεις ἡ παράστασις τῶν ὧτων ἀποβαίνει δυσχερής: Jenkins ἀν. σ. 17 καὶ Deonna, *Dédale* I, 388, ὅστις μόνον εἰς τὸν Κλέοβιν εὐρίσκει μίαν *réalisation heureuse* τῆς παραστάσεως τοῦ ὠτός.

2 Σύγχρονος πρὸς τὸν κοῦρον Β ἡ ἐν Λούβρῳ λαβὴ De Ridder II σ. 96, 2645. πρβ. W. Lamb ἀν. σ. 63 καὶ JdI 53, 1938, *Olympiaber.* II, 123. Εἰς ὁμοίας κεφαλὰς διατηρεῖται τὸ δαιδαλικὸν σχῆμα ἐπὶ μακρότερον· πρβ. Α. Πολίτην, Ἀρχ. Ἐφημ. 1936, 122. Κ. Α. Neugebauer, *Arch. Anz.* 1936, 329 κέ. *Antiken in Deutschem Privatbesitz*, σ. 53, πίν. 25. *Olympia* IV, πίν. 7, 88.

3 Πρβ. τὰ πῆλινα εἰδῶλια BCH, 1929, πίν. 25. *Annuario* I, σ. 94, εἰκ. 49 καὶ σ. 50, εἰκ. 19 κ.ά.

4 *Olympia* III, 1 κέ.· βιβλιογραφία παρὰ V. Vacano, *Das Problem des alten Zeustempels in Olympia*, Diss. Köln (1937), σ. 81 σημ. 1.

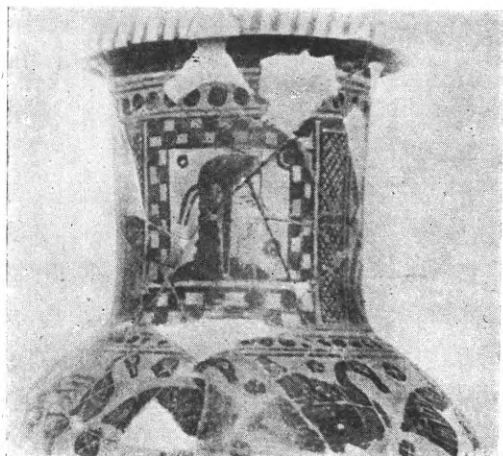
5 *Mon. Piot* 22, 1916, 137. εἰκ. 2 καὶ πίν. 14 (P. Orsi) *Arch. Anz.* 36, 1921, 171. Einz. — Aufn. 752-3. Picard, *Manuel* I, 516.

6 *Korkyra* II, εἰκ. 118-120, πίν. 15-17, 29.

7 J. Fink ἀν. 20 κέ. Ἐκ τῶν ἀρχαιότερων παραδειγμάτων *Délos* XVII, πίν. 5 καὶ 7α.

8 Πρβ. σ. 13 σημ. 1.

Κοπεγχάγης¹, τὴν ἐν Δελφοῖς Σφίγγα τῶν Ναξίων², τὸν ἀττικὸν κούρον ἐκ τοῦ Μοσχάτου³, τὴν ἐπίσης ναξιακὴν κόρην τῆς Ἀκροπόλεως 677⁴, τὸν ἐν Θήβαις κούρον ἐκ Πτώφου⁵, τὴν ἀττικὴν κεφαλὴν ἐν Λούβρῳ⁶. τὸ σχῆμα τοῦτο ἔχει καὶ τὸ ἄμμα τῆς κεφαλῆς τοῦ Κριοφόρου τῆς Θάσου⁷. Κατὰ τὸ ὑπάρχον ὑλικὸν ὁ τρόπος οὗτος τῆς διαδέσεως ἀπαντᾷ εἰς νησιωτικὰ, ἀττικὰ καὶ βοιωτικὰ μνημεῖα· τὰ τελευταῖα εἶναι γνω-

Εἰκ. 15. Τὸ ἄνω μέρος μηλιακῆς ὑδρίας ἐν Μυκόνῳ.

Εἰκ. 16. Θραῦσμα ἐκ λαιμοῦ μηλιακῆς ὑδρίας.

ἐκ τοῦ βόθρου τῆς δηλιακῆς καθάρσεως⁸ (εἰκ. 15), ὅπου αἱ δύο ὀπισθεν τῆς κεφαλῆς γραμμαὶ σκοποῦν προφανῶς τὴν παράστασιν τῶν ἄκρων τοῦ ἄμματος· μολονότι ἡ χρονολόγησις τῶν μηλιακῶν ἀγγείων δὲν ἔχει ἀκόμη ἐπακριβῶς καθορισθῇ, ἡ ὑδρία ἀνήκει ὅπωςδήποτε εἰς τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 7^{ου} αἰ., ἴσως τὴν δεκαετίαν 620-610· ἡ παράστασις δεικνύει πόσον ἡ μνημειώδης αὕτη ἀπόδοσις τῆς ταινίας ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς. Εἰς τὸν κορμὸν Α ὑπάρχει μία μόνον ταινία μὴ διακοπτομένη ὑπὸ τῶν βοστρύχων τοῦ στήθους καθὼς καὶ εἰς τὸν κορμὸν τῆς Ἐλευθέρνης· εἶναι καὶ οὕτω φανερὰ ἡ περαιτέρω ἐξέλιξις τοῦ κούρου Β. Δὲν γνωρίζομεν πῶς διηυθετεῖτο ἐπὶ τοῦ μετώπου ἡ ταινία. Συχνάκις παρίσταται σειρὰ μικρῶν βοστρύχων περικλειομένων ὑπὸ δύο ται-

1 From the Collections of the Ny-Carlsberg Glyptothek II, 1938, σ. 65 κέ. εἰκ. 1-4.

2 FdD IV, πίν. 3. Delphes (1944), πίν. 48.

3 Ath. Mitt. 63-64, 1938-39, 156, πίν. 49-54.

4 Payne-Young, Arch. mar. Sculpture Acr. πίν. 18-19. Ἀκριβῶς ἡ ὁμοιότης ταύτης πρὸς τὴν ἐν Κοπεγχάγῃ πείθει ὑπὲρ τῆς ναξιακῆς καὶ οὐχὶ σαμιακῆς καταγωγῆς αὐτῆς.

5 BCH 31, 1907, 193, εἰκ. 5-6, πίν. 20.

6 Deonna, ἀρ. 23. V. H. Poulsen, ἀνωτ., εἰκ. 16.

7 Περβ. σ. 10 σημ. 3. Ἡ κατασκευὴ τῶν βοστρύχων καὶ τὸ σφαιρικὸν σχῆμα τῶν κόμβων ἐνθυμίζουν ἐπίσης τοὺς ἀττικοὺς κούρους· εἶναι τὸ σχῆμα τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ 7^{ου} αἰ.· πιθανώτατα εἰς ἡράκλειον ἄμμα

ἐδένετο καὶ ἡ ταινία τοῦ κούρου τοῦ Κεραμεικοῦ Deonna, ἀρ. 3.

8 Διὰ τὴν χρονολογίαν αὐτῆς πρβ. προτομὴν λαωνικοῦ ἀγγείου BSA 34, 1933-34, πίν. 25 α (γ' τέταρτον 7^{ου} αἰ.) καὶ τὴν Ἰόλην τοῦ κορινθιακοῦ κρατήρος Payne NC, πίν. 34, 4, Buschor, Gr. Vasen, εἰκ. 74, μεταξὺ τῶν ὁποίων κεῖται ἡ μηλιακὴ ὑδρία, ἣτις ὅπωςδήποτε ἀνήκει εἰς τὰ νεώτερα μηλιακὰ ἀγγεῖα· πιθανῶς τὰ δύο ἄκρα τῆς ταινίας παρίστανται καὶ εἰς τὰ ναυκρατικά ἀγγεῖα JHS 44, 1924, πίν. 6, 1 καὶ 20. Ἐπὶ προτομῆς ἑτέρου μηλιακοῦ ἀγγείου (ἐνταῦθα εἰκ. 16) καταπίπτει ὀπισθεν τῆς κόμης ἡ δένουσα τὴν κεφαλὴν ταινία. Τὴν δημοσίευσιν τῶν εἰκόνων τῶν δύο μηλιακῶν ἀγγείων μοι ἐπέτρεψεν εὐγενῶς ὁ κ. Χρ. Καροῦζος.

νιῶν¹. Τὸ παλαιότατον παράδειγμα εἶναι ἡ ἐκ τοῦ Παλέρμου κεφαλὴ λύχνου², ἐκ νεωτέρων δὲ χρόνων ὁ κοῦρος ἐκ Βολομάνδρας³.

Μοναδικὸς εἶναι ὁ τρόπος τῆς παραστάσεως εἰς δύο στρώματα τῶν ἐπὶ τῶν νώτων βοστρύχων· ὅμοιον ἀπολύτως παράδειγμα ἐκ τῆς ἐποχῆς οὐδὲν εἶναι γνωστόν. Τὰ προσεχέστερα ὁμῶς ἀνάλογα εἶναι:

1) Ἡ ἐκ τοῦ παωρίνου αἰτώματος τοῦ Ἡρακλέους κεφαλὴ τοῦ Διὸς⁴· μεταξὺ τῶν βοστρύχων τοῦ γενείου σχηματίζονται κενὰ συμπληρούμενα δι' ἄλλων μικροτέρων βοστρύχων εἰς ἐσώτερον ἐπίπεδον.

2) Ἡ ἐν Λούβρῳ κεφαλὴ Rampin⁵· ἐδῶ ἡ κόμμωσις καὶ τὸ γένειον ἔχει ἀνάλογον σχηματισμόν.

3) Αἱ δύο κόραι ἐκ Κυρήνης⁶.

4) Ὁ ἐκ Κέω κοῦρος κατὰ τὸ κατώτερον ἄκρον τῆς ἐπὶ τῶν νώτων κόμης (Ἀρχ. Ἐφημ. 1937, 687).

5) Τὸ χαλκοῦν ἀγαλμάτιον ἐκ Δελφῶν FdD V, 36 ἀρ. 40, πίν. 2, 1 καὶ 1, 11.

6) Τὸ χαλκοῦν ἀγαλμάτιον τῆς Ἀρτέμιδος Λαιδαλείας⁷ ἐν Βοστώνῃ καὶ εἴ τι ἄλλο.

Ὅτι τὰ παραδείγματα ταῦτα δὲν ὑπερβαίνουν τὸν 6^{ον} αἰ., δὲν ἀποτελεῖ ἀποχρῶντα λόγον πρὸς χρονολόγησιν τοῦ κούρου Β ἐντὸς τοῦ αἰῶνος τούτου⁸. Εἰς τὰ νεώτερα ταῦτα ἔργα ἡ διαμόρφωσις αὐτῇ ἔχει περισσότερον διακοσμητικὸν χαρακτήρα, ἐνῶ εἰς τὸν κοῦρον Β διατηρεῖ τὴν παλαιὰν αὐστηρότητα. Ἐτινίσθη ἤδη πολλαχῶς ἡ λεπτολόγος

¹ J. Fink, ἀν. σ. 20.

² E. Gabrici, *Daedalic selinuntia* (1924) πίν. 2, 1, 1α (= Mon. Ant. 32, 1927, 162 κέ. πίν. 23, 1) ὅπου οἱ ἐπὶ τοῦ μετώπου βόστρυχοι περιορίζονται ὑπὸ ταινίας μεταξὺ τῶν ἐκατέρωθι τοῦ προσώπου βοστρύχων. Ἡ ταινία αὕτη λείπει ἐξ ἀρχαιοτέρων ἔργων καὶ ἤδη ἡ λεπτομέρεια αὕτη πεῖθει περὶ τῆς χρονολογίας τῆς κεφαλῆς εἰς τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 7^{ου} αἰ., χρονολογίας ἄλλως συμφώνου πρὸς τὸν χρόνον τῆς κτίσεως τοῦ Σελινοῦντος (629/8). Πρβ. B. Schweitzer ἐν Ath. Mitt. 1918, 14-15. P. W. Real. Enc. ἐν λ. Selinus (Ziegler). Payne NC, 22 σημ. 5. Ἡ κεφαλὴ συνδέεται περισσότερον πρὸς τὸν κύκλον τῶν κρητικῶν ἔργων. Ἐσχάτως JHS 1940, σ. 22 κέ. εἰκ. 2 καὶ 3, πίν. IV 1-3 (Beazley). Ὁ P. de la Coste - Messelière, Rev. Arch. 1947 σ. 88 θεωρεῖ ταύτην ἀνήκουσαν εἰς τὰ κατὰ Jenkins «μεσοδαυδαλικά» ἔργα, τῶν ὁποίων ὁμῶς οὕτω θέλει νὰ καταβίβασῃ τὴν χρονολογίαν, ἀφοῦ ἡ κεφαλὴ εἶναι ἀδύνατον νὰ εἶναι παλαιότερα τοῦ 629. Ἀλλ' ἀκριβῶς πιστεύω, ὅτι ἡ κόμμωσις χρονολογεῖ τὴν κεφαλὴν χαμηλότερον ἢ ἐν τῇ «μεσοδαυδαλικῇ» ἐποχῇ.

³ Deonna, *Apol. arch.* ἀρ. 5 εἰκ. 10-12 (παλ. βιβλ.) L. Budde, αὐτ. σ. 12, Zervos³ 129· Richter, *Kouroi*, σ. 130, ἀρ. 51, πίν. 43 κέ. καὶ 132. Πιθανῶς ἐδηλοῦτο διὰ χρώματος καὶ ἡ δευτέρα ταινία κάτωθι τῶν βοστρύχων τῆς κεφαλῆς διότι δύο ταινίαι ὑπάρχουν καὶ εἰς τὴν σχεδὸν σύγχρονον κεφαλὴν ἐν Νέα Ὑόρκῃ Br.-Br. πίν. 721, L. Budde σ. 15, G. Richter, *Kouroi*, 132 ἀρ. 52 πίν. 43, μολονότι ἐκεῖ ἡ κατωτέρα ταινία ἐπικαθίεται τῶν φλογοσχίμων βοστρύχων τοῦ μετώπου

ἀνάλογος εἶναι ἡ διάταξις καὶ τῆς ἐξ Αἰγίνης κεφαλῆς τοῦ Ἑθνικοῦ Ἀρχ. Μουσείου Ἀθηνῶν ἀρ. 48, Deonna *Apol. arch.* ἀρ. 73, Richter, ἀν., 136, ἀρ. 57, πίν. 54.

⁴ R. Heberdey, *Altatt. Porosskulptur*, 29 εἰκ. 18 πίν. 1. KIB 205, 5.

⁵ Payne - Young, ἀνωτ. σ. 6, εἰκ. 1 D καὶ E, πίν. 11a-11b. H. Schrader ἐν AMA, 212, εἰκ. 211-217. Mon. Piot 7, 1900, 143 κέ. πίν. 14. Br. - Br. πίν. 552. H. Bulle² πίν. 225. Casson, *The Technique* εἰκ. 61. Ἡ διάταξις αὕτη κοινὴ εἰς τὸ προηγούμενον ἔργον καὶ τὴν κεφαλὴν Rampin θὰ ἠδύνατο νὰ ἐνισχύσῃ τὴν εἰς τὸν αὐτὸν τεχνίτην ἀπόδοσιν ἀμφοτέρων, ὥς νομίζει ὁ A. Rumpf ἐν *Critica d'Arte*, 14, 1938, σ. 46 θεωρῶν τοῦτον ὡς τὸν Ἑνδοῖον.

⁶ *Notiziario archeologico* 1, 1915, εἰκ. 59 a - b. Ath. Mitt. 48, 1923, 139, εἰκ. 5 (E. Pfuhl). Τὸ παράδειγμα χρεωστῶ εἰς τὸν καθ. κ. E. Langlotz.

⁷ W. Lamb, ἀνωτ. 90, πίν. 35d. Froener, *Collection Tyskiewitz*, πίν. 15. A. Furtwängler, *Kl. Schr.* II 464, εἰκ. 5. Ath. Mitt. 1921, 52. K. A. Neugebauer, *Ant. Bronzest.*, εἰκ. 18-19. E. Langlotz, *Fr. Bildh.* 87 καὶ 27, πίν. 44e καὶ 47d.

⁸ Εἰς ὠρισμένας ἰωνικὰς κεφαλὰς τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 6^{ου} αἰ. ὑπάρχει ἐπίσης δευτερον στρῶμα βοστρύχων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς διακρινόμενον ὁμῶς μόνον κατὰ τὸ τέλος τοῦ κρανίου· τὸ ἐπικαθήμενον στρῶμα περατοῦται εἰς μικρὰς ἑλικὰς καὶ ὑπὸ ταύτας ἀρχίζει τὸ δεύτερον στρῶμα, τὸ ὁποῖον ὁμῶς εἶναι ἐνιαῖον (πρβ. J. Fink, ἀν., σ. 66). Γνωσταί μοι εἶναι αἱ ἐξῆς κεφαλαίαι:

ἀπασχόλησις τῶν δαιδαλικῶν γλυπτῶν μὲ τὴν παράστασιν τῆς κομμώσεως καὶ ἡ σημασία αὐτῆς διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ἐκπληκτικῆς χάριτος ποικιλίαν ἀποτελεῖ ἡ κόμμωσις τοῦ κούρου Β. Πόσον δὲ ἐγνώριζον νὰ ἀπαλύνουν τὰ καθιερωμένα σχήματα δεικνύει π.χ. ἡ κόμμωσις τοῦ κορμοῦ τῆς Δήλου Deonna, *Ap. Arch.* ἀρ. 82 (εἰκ. 7) ἢ ἡ τῆς Νικάνδρης ἐνθα ὀπισθεν μὲν σχηματίζεται ὀριζοντία, ἐπὶ τοῦ στήθους δὲ κατὰ κόρυφος — διάκρισις ἀπαντῶσα καὶ ἐντὸς τοῦ 6^{ου} αἰ., — ἐνῶ συνήθως ἡ ὀριζοντία κόμμωσις περιβάλλει ἐνιαία τὴν κεφαλὴν¹.

Ἀνεπανόρθωτος εἶναι ἡ ἀπώλεια τοῦ προσώπου, ἀλλ' ἄνευ σημασίας δὲν εἶναι τὸ σφρζόμενον περίγραμμα αὐτοῦ². ἐπίπεδον κρανίον καὶ τριγωνικὸν πρόσωπον ἰσχύουν γενικῶς ὡς τὰ κατ' ἐξοχὴν δείγματα τῆς δαιδαλικῆς παραδόσεως, ἡ ὁποία οὕτω εἶναι προφανῆς εἰς τὸν κοῦρον Α. Εἰς τὸν κοῦρον Β τὸ κρανίον ἔχει γίνεαι ἐλαφρῶς σφαιρικότερον, ἐνῶ ἡ τριγωνικὴ ἀπόληξις τοῦ πηγουνίου ἔχει κάπως ἀπαμβλυνθῆ. Εἰς τὰ ἔργα τῶν μέσων τοῦ 7^{ου} αἰ. (πρβ. Jenkins, 32 πίν. IV, Payne, NC, πίν. 47, 1-4· ἐπίσης καὶ παλαιότερον Jenkins, 27), εἰς τὰ ὁποῖα ὁ τριγωνικὸς σχηματισμὸς εἶναι ἔκδηλος, τὸ περίγραμμα τοῦ προσώπου³ εἶναι ἀδιάσπαστον καὶ ἐνιαῖον ὡς ἔκφρασις μιᾶς συνολικῆς αἰσθήσεως πάντων τῶν τμημάτων τῆς κεφαλῆς. Εἰς τὸ ἀκολουθοῦν στάδιον μεγαλυτέρας αἰσθήσεως τῆς οἰκοδομικῆς κατασκευῆς καὶ τῆς διαφοροποιήσεως τῶν ἐπὶ μέρους ἢ ἐνότης αὕτη τοῦ περιγράμματος θραύεται: εἰς τὸ ἀγαλμάτιον τῆς Auxerre καὶ τὴν μετόπην τῶν Μυκηνῶν τὸ ἀφ' ἑκατέρου κροτάφου κατερχόμενον περίγραμμα τῆς παρειᾶς ἐλαφρῶς λοξὸν μέχρι τῆς ἀρχῆς τῆς γνάθου, κάμπτεται εἰτα ἐντόνως κατ' ἀμβλείαν γωνίαν πρὸς τὸ πηγούνιον, τὸ ὁποῖον οὕτω λαμβάνει ἐπίσης ἔντονον τριγωνικὴν μορφήν⁴. Ὅτι τὸ σχῆμα τοῦτο κεῖται ὡς βάσις καὶ εἰς τὸν κοῦρον Α εἶναι προφανὲς ἐκ τῶν εἰκ. 1 καὶ 6. Τὴν ἀπάμβλυνσιν τῆς μαθηματικῆς ταύτης κατασκευῆς βλέπομεν εἰς τὴν κατὰ Jenkins τελευταίαν φάσιν τῆς δαιδαλικῆς ἐποχῆς (630-620, ἔ.ἀ. σ. 51, πίν. 7), ἥτοι τὴν ὁμάδα τοῦ κορμοῦ τῆς Ἐλευθέρης.

1) E. Buschor, *Altsam. Standb.* εἰκ. 41 καὶ 45.

2) Αὐτόθι, εἰκ. 42-44.

3) BMC Sculpture I, 1, B 283.

4) M. Schede, *Meisterwerke in Istanbul*, πίν. 1.

5) Clara Rhodos V, σ. 78, εἰκ. 50.

6) Berl. *Katal.* II, 1, A 20, πίν. 45-47 (κεφαλὴ ἐκ Περὶνθου τὴν ὁποίαν ὁ Blümel σχετίζει οὐχὶ ὀρθῶς πρὸς τὴν κυκλαδικὴν τέχνην).

7) Κεφαλὴ ἐκ Κεράμου AJA 39, 1935, 344, εἰκ. 7 καὶ 8, πίν. 40 (P. Devambez).

Ἀνάλογος διάταξις κομμώσεως ἀποδίδεται εἰς ναυκρατικὰ ἀγγεῖα ὡς JHS 44, 1924 πίν. 12, 18, καθὼς καὶ εἰς τὰς μορφὰς τῆς πηλίνης ζυφόρου τῆς παρὰ τὸν Ἑρμὸν Λαρίσσης Larissa am Hermos II (1940), ζυφόρος 7,11 σ. 64 κέξ. πίν. 22, 24, 27 (περίπου μέσα τοῦ 6^{ου} αἰ.).

Ὅπως δὲ ποτε πρὸς τὴν ἀνατολικὴν ἰωνικὴν ταύτην διάταξιν δὲν ὑπάρχει οὐδεμία σχέσις τῶν κούρων τῆς Θήρας. Πλέον ἀνάλογος, μὲ προφανῆ ὅμως τὴν μακροτάτην χρονικὴν διαφορὰν εἶναι ἡ κόμμωσις τοῦ παριακοῦ κούρου τῆς Κοτεγχάγης Deonna, ἀρ. 123, Richter ἀρ. 101 καὶ ἄλλων ὑστεροαρχαϊκῶν κεφαλῶν: κεφαλὴ ἐκ

Πτόφου BCH 11, 1887, σ. 1 πίν. 8, κόρη Ἀκροπόλεως 682, H. Schrader *AMA*, (=Die arch. Marmorb. d. Akropolis) πίν. 56 καὶ 60 κ.ἀ. Ἡ ἀνὰ δύο διάκρισις τῶν βοστρύχων ἐντὸς τοῦ 6^{ου} αἰ. εἶναι λίαν συχνή.

1 Νεωτερίζον στοιχεῖον τῆς κομμώσεως τῆς κεφαλῆς τοῦ Διτύλου εἶναι ἡ κατωτέρα ἐπὶ τοῦ μετώπου ταινία.

2 Ὁ Jenkins στηρίζεται κυρίως ἐπὶ τῶν κεφαλῶν καὶ τοῦ περιγράμματος τοῦ προσώπου διὰ τὴν χρονολόγησιν: *Dedalic* σ. 1, 27, 33 καὶ 51.

3 Payne NC, 233, πίν. 47, 1-2· πρβ. ἐπίσης κεφαλὰς κρητικῶν εἰδωλίων: BCH 53, 1929, 382, πίν. 25,1 καὶ 394, εἰκ. 9. *Annuario I*, σ. 94, εἰκ. 49, σ. 103, εἰκ. 58-60. BCH 54, 1930, 95, πίν. 10-11 καὶ αὐτ. 55, 1935, πίν. 14-18. CRAI. 1914, 243. V. Müller, *Fr. Pl.* πίν. 30, 333. *Arch. Anz* 1937, 225, εἰκ. 2. Κατάλογον τῶν κρητικῶν εἰδωλίων παρὰ Knoblauch σ. 144 κέ.

4 Jenkins, ἀνωτ., εἰκὼν προμετωπίδος καὶ πίν. 5 καὶ 6· ἐπίσης Charboneaux, *Sculpture grecque au Louvre*, πίν. 1. Τὴν πρὸς τὰ παλαιότερα ἔργα ἀντίθεσιν φανερώνει σύγκρισις πρὸς Jenkins πίν. 4.

Πρὸς τὰς κεφαλὰς τῆς ομάδος ταύτης παρὰ τὴν ἔλλειψιν τοῦ προσώπου δυνάμεθα νὰ συγκρίνωμεν τὸ περίγραμμα τοῦ προσώπου τοῦ κούρου Β. Εἰς τὰ ἔργα ταῦτα ὅπως καὶ εἰς τοῦτον ὑπάρχει ἀκόμη, ἔστω καὶ ὀλιγώτερον ἔντονος, ἡ κατὰ τὸ ἄκρον τῆς γνώθου κάμψις ἐκατέρας γραμμῆς τοῦ περιγράμματος· αἱ δύο παρειαὶ ὁμως ἐνοῦνται διὰ καμπύλης πλέον γραμμῆς ἐξαφανιζομένης οὕτω τῆς ὀξείας ἀπολήξεως τῶν ἔργων τῆς μεσοδαιδαλικῆς ἐποχῆς (Jenkins αὐτ. πίν. 4-6). Τὸ σχῆμα τοῦτο ἐξακολουθεῖ καὶ εἰς τὰ ἀκολουθοῦντα ἔργα τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 7^{ου} αἰ., ὅπως εἰς τὸ ἄγαλμα τοῦ Σχηματαριοῦ π.χ., ὅπου ἡ ὀργανικωτέρα θέσις τοῦ ὠτὸς προδίδει ἤδη τοὺς νεωτέρους χρόνους, τὰς παλαιότερας ἀκροκεράμους τοῦ Θέρμου (Payne, NC, 234 πίν. 47, 10) καὶ τῆς Καλυδῶνος (αὐτ. πίν. 47, 11), τὴν πηλίνην προτομὴν Payne, NC, πίν. 47, 4-9, τὴν κεφαλὴν τοῦ ἀγγείου Mon. Ant. 22, πίν. 74, 1 (=Jenkins ἔ.ἀ. πίν. 7, 9) κ. ἄ.

Ὡς ἀναμφισβήτητος βεβαίως ἡ σύγκρισις μόνον μετ' ἐπιφυλάξεως δύναται νὰ θεωρηθῇ· ἀλλ' ὅτι εἰς τὸν κύκλον τῶν μνημείων τούτων ἀνήκουν οἱ κοῦροι ἡμῶν πεῖθει μία λεπτομέρεια τὴν ὁποίαν ἀνέφερα ἥδη· ἡ συγχώνευσις, ἡ ἔνωσις τῶν βοστρύχων μὲ τὴν παρειὰν (εἰκ. 3, 6 καὶ 11), ἡ ὁποία ἐμποδίζει τὴν ἀπολύτως ἐλευθέραν παράστασιν τοῦ προσώπου. Τίνα σημασίαν ἔχει ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ προσώπου ἀπὸ τῆς συμβάσεως ταύτης διδάσκει ἡ παραβολὴ τῶν εἰκ. 1 καὶ 3 τοῦ πίν. 9 παρὰ Jenkins· εἰς τὸ νεώτερον ἔργον, τὸν Κλέοβιν τίθενται ἀμέσως ἐν ἰσχύι ὅλοι αἱ πλαστικαὶ μορφαὶ τῆς κεφαλῆς· τὸ ἔργον, ὅπως εἶδομεν ἥδη διὰ τὸν κορμόν, ἐκτείνεται ἀμέσως εἰς τὴν τρίτην διάστασιν, λαμβάνουν ἀμέσως ἰδίαν ζωὴν καὶ αἱ τέσσαρες ὀψεις τοῦ κορμοῦ, ἐξαφανιζομένης μιᾶς οὐσιώδους ιδιότητος τῶν δαιδαλικῶν ἔργων, ἥτοι τῆς ἐλλείψεως τοῦ βάθους¹. Αἱ δαιδαλικά μορφαὶ ὑπάρχουν κυρίως κατὰ μέτωπον· αἱ πλάγαι ὀψεις τῶν κούρων ἡμῶν δεικνύουν ἐπίσης τὸν ἴδιον χαρακτήρα. Ἡ γραμμικὴ διάταξις, ἔκδηλος εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ προσώπου τῶν κούρων ἡμῶν, εἰς τὸ περίγραμμα ἰδίᾳ, ἔχει ἀντικατασταθῇ εἰς τοὺς δελφικοὺς κούρους ὑπὸ μιᾶς πληρεστερας ἀποδόσεως, τὴν ὁποίαν ἀπαντῶμεν ἐπίσης εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ Διπύλου ὀλιγώτερον καὶ περισσότερον εἰς τὸν κοῦρον τῆς Νέας Ὑόρκης, ἔργα εἰς τὰ ὁποῖα ἀρχίζει ἥδη νὰ ἀναφαίνεται τὸ νέον, τὸ ὁποῖον φέρει ὁ ἀκολουθῶν ἔκτος αἰὼν· ἡ νέα ὀργανικὴ αἴσθησις, ἡ ἀντίληψις τοῦ συνειρμοῦ τῶν ἐπὶ μέρους μορφῶν εἰς ἐνότητα, προοδοποιεῖται ἥδη εἰς τὰ ἔργα ταῦτα². Εἰς τὸ κρανίον τῶν κούρων ἡμῶν ἀπαντᾷ μεγαλυτέρα σφαιρικὴ διάρθρωσις, πλέον ἔντονος εἰς τὸν Β ἢ εἰς τὸν Α, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν κορμόν τῆς Ἐλευθέρης π.χ. Ἡ διαφορὰ ὀφείλεται ἐν μέρει καὶ εἰς τὴν διάφορον προέλευσιν τῶν ἔργων· ἥδη εἰς τὴν Νικάνδρην ἡ πλάτυνσις τοῦ κρανίου δὲν εἶναι ὅσον θὰ ἀνέμενέ τις μεγάλη ἐν σχέσει πρὸς τοὺς χρόνους τῆς κατασκευῆς τῆς· μία λεπτοτέρα αἴσθησις ἀπομακρύνει τὰ μὴ δωρικὰ ἔργα ἀπὸ τῆς ἀπολύτου κυριαρχίας τῆς ἀρχικῆς μορφῆς. Ἀλλ' ὅπωςδὴποτε εἰς τὸν κοῦρον Α ὁ ἐπίπεδος σχηματισμὸς εἶναι ἀκόμη καταφανής. Τὸν κοῦρον Β δυνάμεθα νὰ συγκρίνωμεν πρὸς τὴν κεφαλὴν τοῦ Διπύλου³, ὅπου ἐπίσης ὁ σφαιρικὸς σχηματισμὸς παρὰ τὴν σαφῆ κυβικὴν διάρθρωσιν τοῦ ὅλου εἶναι ἐντονώτερος ἢ εἰς τὸν μεταγενέστερον κοῦρον τοῦ Σουνίου καὶ τὸν κοῦρον τοῦ Μοσχάτου· δέον ὅπωςδὴποτε

¹ Jenkins, ἔ.ἀ. σ. 10.

² Πρβ. G. Krahmer, Raum und Figur, σ. 48 κέ.

³ G. Richter, Metr. Mus. Studies, 5, 1934-36,

σ. 34.

νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι λείπει τὸ πρόσωπον καὶ ἀγνοοῦμεν τὸν σχηματισμὸν τοῦ κρανίου εἰς τὴν προσθίαν ὄψιν¹ καὶ δὴ τῆς περὶ τὸ μέτωπον χώρας.

Ἐκ τῶν προηγηθεισῶν συγκρίσεων ἐγίνε, πιστεύω, φανερόν, ὅτι ὁ κοῦρος τῆς Νέας Ὑόρκης καὶ ὁ τοῦ Σουνίου, ὁ Κλέοβις, οἱ κολοσσοὶ τῆς Δήλου καὶ τῆς Θάσου εἶναι ἔργα νεώτερα τῶν κούρων ἡμῶν καὶ ἐπανειλημμένως ἐδείχθη, ὅτι ὁ κοῦρος Α εἶναι παλαιότερος τοῦ κούρου Β. Ἡ ἀπόστασις τοῦ τελευταίου ἀπὸ τῆς κεφαλῆς τοῦ Διπύλου, τοῦ ἀρχαιότερου ἀττικοῦ κούρου, δὲν εἶναι μεγάλη. Ἡ σχέσις τοῦ κορμοῦ Α πρὸς τὸν κορμὸν τῆς Ἐλευθέρνης ἐδείχθη ἐπίσης πολλαχῶς, ἀλλ' ὅμως ὁ κοῦρος Α εἶναι, πιστεύω, τὸ παλαιότερον ἔργον: τὸ περίγραμμα τοῦ προσώπου, ἡ κυριαρχία τοῦ κατακορύφου σχηματισμοῦ ἐνθυμίζοντος τὴν Νικάνδρην προκαλεῖ ἀναμφισβητήτως τὴν ἐντύπωσιν παλαιότερων χρόνων. Ἡ κόμμωσις τὸν τάσσει ἐπίσης μεταξὺ τῆς Auxerre καὶ τοῦ κορμοῦ τῆς Ἐλευθέρνης. Γενικῶς δὲ τὸ τρίτον τέταρτον τοῦ 7^{ου} αἰ. εἶναι ἡ χρονικὴ περιοχὴ τῆς κατασκευῆς τοῦ κούρου Α. Ἡ G. M. A. Richter ἔχει προτείνει²: 615-610 διὰ τὴν κεφαλὴν τοῦ Διπύλου, 610-605 τὸν κοῦρον τῆς Νέας Ὑόρκης καὶ 600 τὸν κοῦρον τοῦ Σουνίου, τὸν ἀρχόμενον δ' ἔκτον αἰῶνα διὰ τοὺς διδύμους κούρους τῶν Δελφῶν στηριζομένη κυρίως εἰς συγκρίσεις κορινθιακῶν κεφαλῶν κατὰ τὸ σύστημα τοῦ Payne. Περὶ τὸ 590 χρονολογεῖται ἐπίσης τὸ ἀέτωμα τῆς Κερκύρας, τοῦ ὁποίου εἶδομεν τὴν στενὴν ἐξάρτησιν ἀπὸ τῶν δελφικῶν κούρων. Ἐπὶ τοῦ παρόντος αἱ χρονολογίαι αὗται εἶναι αἱ ἀσφαλέστεραι καὶ ἔχουν γίνεῖ ὑπὸ πάντων σχεδὸν ἀποδεκταί. Οὕτω ἐκ τῆς σχέσεως τοῦ κούρου Β πρὸς τοὺς ἀττικοὺς κούρους δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τοῦτον ἀνήκοντα εἰς τοὺς περὶ τὸ 620 ἢ ὀλίγον μόνον μετὰ ταῦτα χρόνους δεχόμενοι μετὰ τοῦ Jenkins τὸν κορμὸν τῆς Ἐλευθέρνης ὡς ἔργον τῆς δεκαετίας 630-620 καὶ χρονολογοῦντες τὸν κορμὸν Α εἰς τοὺς περὶ τὸ 630 χρόνους, ὅπου ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ ἀξία τῶν ἀριθμῶν δὲν δύναται νὰ εἶναι ἀπόλυτος. Ἀσφαλὲς μένει ἀναμφισβητήτως ἡ θέσις τῶν κούρων ἡμῶν ἐντὸς τοῦ β' ἡμ. τοῦ 7^{ου} αἰ., ἐν τῇ δαιδαλικῇ περιόδῳ.

Εἰς τὴν Θήραν ἡ δαιδαλικὴ τέχνη τοῦ 7^{ου} αἰ. δὲν εἶναι ἄγνωστος³. Ἀλλ' ὅμως ἡ σημασία τῆς νήσου δὲν ὑπῆρξε πρωτεύουσα κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον, ὡς ἀποδεικνύει κυρίως ἡ κεραμεικὴ, ἡ ὁποία δὲν ἠκολούθησε τὸ νέον ρεῦμα τοῦ 7^{ου} αἰ.⁴ ἀντιστρόφως πρὸς τὰς γειτονικὰς νήσους: ὁ μνημειώδης ῥυθμὸς τοῦ δευτέρου τετάρτου τοῦ 7^{ου} αἰ., Hampe, Sagenb. σ. 74 κέ., δὲν παρακολουθεῖται ἐπὶ τῶν θηραϊκῶν ἀγγείων. Αὐτόνομος δὲν ὑπῆρξεν οὐδ' ἡ μεγάλη πλαστικὴ ἐν Θήρᾳ⁵.

Οἱ νέοι κοῦροι ὁδηγοῦν ἡμᾶς πρὸς τὴν πλησίον Νάξον, ὅπου ἀπὸ τῶν μέσων

¹ FdD IV, πίν. 2 (Κλέοβις).

² Metr. M. St. 5, σ. 42. Korkyra II σ. 167 κέ. Richter, Kouroi, σ. 58 κέ. Ἡ ὑπὸ Jenkins (αὐτ., σ. 70) χρονολόγησις τῆς κεφαλῆς τοῦ Διπύλου, 630 π. Χ., εἶναι πολὺ ὑψηλή.

³ Πρβ. π.χ. Ath. Mitt. 1903, 225 πίν. 5, 1-3 καὶ 5, 15 (χρυσὰ ἐλάσματα περὶ ὧν τελευταῖον OeJh. 1940, 64)· ἀσφαλῶς ἐπιτόπια τὰ εἰδῶλια Thera II 24, εἰκ. 56-58· ἀκόμη καὶ τὰ πρωτόγονα εἰδῶλια Thera II, 304 εἰκ.

492-494, V. Müller, Fr. Plastik, 65 πίν. 19, 271 δεικνύουν εἰς τὴν κόμμωσιν π.χ. τὸ νέον ρεῦμα.

⁴ Περὶ τῶν θηραϊκῶν ἀγγείων H. Dragendorf, Thera II (1903), σ. 127 κέ. E. Pfuhl, Ath. Mitt. 28, 1903, 1 κέ. Ch. Dugas, La céramique des Cyclades (1925), 155. E. Buschor, Ath. Mitt., 1929, 162.

⁵ Περὶ τῶν ἐκ Θήρας γλυπτῶν E. Buschor, Ath. Mitt. 1929, σ. 219 κέ.

τοῦ 7^{ου} αἰ. ἐμφανίζεται ἀκμαία ἢ ἐπὶ λίθου μεγάλη πλαστική. Ἡ παράδοσις συνε-
χίζεται πλουσίως καθ' ὅλην τὴν ἀρχαϊκὴν περίοδον, ὥστε καὶ ἐξ αὐτοῦ μόνον τοῦ
γεγονότος εἶναι ἀπίθανον, ὅτι τὸ ἔργον τὸ ἱστάμενον εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς σχολῆς
ταύτης, ἦτοι ἡ Ἀρτεμις τῆς Νικάνδρης¹, εἶναι ξένον πρὸς τὴν ἐπιτοπίαν παρά-
δοσιν². Ἀσφαλῶς παρὰ τὸ ἔργον τοῦτο ναξιακὸς εἶναι καὶ ὁ κορμὸς τοῦ Μου-
σείου Δήλου Deonna, Ap. arch. ἀρ. 82³ (εἰκ. 7). Πρὸς τὰ δύο ταῦτα ἔργα εἶναι ἀπαρά-
γνωριστος ἡ σχέσις τῶν κούρων τῆς Θήρας· οἱ ἐκατέρωθι τοῦ προσώπου βόστρυχοι
καὶ ὁ ἀνώτερος κορμὸς ἐν γένει παρουσιάζουν ὅμοιον σχηματισμόν· τὸ ἐλαφρῶς καμπύ-
λον περίγραμμα τῶν νώτων, ἡ σχετικῶς μεγάλη προεξοχὴ τοῦ στήθους, ἡ κἀτωθι τούτου
λοξῶς πρὸς τὰ ἔσω χωροῦσα γραμμὴ ἐπαναλαμβάνονται κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον· ἀλλὰ
τὰ δύο δηλιακὰ γλυπτὰ εὐρίσκονται ἀκόμη εἰς τὴν ὁδὸν πρὸς νέας εὐρυθυμότερας ἀνα-
λογίας, ὅχι ἀκόμη πλήρως ἀπηλλαγμένα τῶν τάσεων τῆς τέχνης τῶν παλαιότερων χρό-
νων⁴. Εἰς τοὺς θηραίους τὸ πρόσωπον ἔχει ἀποκτήσει περισσοτέραν οὐσίαν καὶ κυβι-
κὴν διάρθρωσιν. Πρὸς τὸ ἄλλο τεμάχιον τοῦ Μουσείου Δήλου Deonna, Apollons arch.
σ. 201 ἀρ. 83, εἰκ. 94-96⁵, τὸ ὁποῖον δὲν δύναται τις νὰ ἀποχωρίσῃ ἐπίσης τῆς τέχνης
τῆς Νάξου, ἐτονίσθη ἤδη ἡ ὁμοιότης τοῦ τεμαχίου²· αὕτη ἐπανευρίσκεται εἰς τὸ ἀνά-
λογον θραῦσμα τοῦ κολοσσοῦ τῶν Ναξίων ἐν Δήλῳ· ὁ σχηματισμὸς τῆς κοιλιακῆς
χώρας, ἡ ὀξεῖα ὀριζόντιος τμησις δηλουμένη διὰ τῆς εὐρείας ζώνης, ὡς καὶ εἰς τὸν
κοῦρον Γ, ἡ τετράγωνος κατασκευὴ τοῦ ἀνωτέρου κορμοῦ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν στρογ-
γυλότητα τῶν γλουτῶν δεικνύουν ἀναμφίβολον τὴν κοινότητα τῆς προελεύσεως.
Ὅτι ὁ Κολοσσὸς εἶναι μεταγενέστερος τῶν κούρων ἡμῶν ἐδείχθη ἤδη, ἀλλ' ἐν ταῖς
γενικαῖς γραμμαῖς παρουσιάζει τὴν ἰδίαν ἀντίληψιν· τὸ στήθος τούτου δὲν χωρίζεται
κατὰ τὸ στέρνον δι' ἐγκαράκτου γραμμῆς εἰς δύο τμήματα ὅπως συμβαίνει εἰς τὸν
κοῦρον τῆς Νέας Ὑόρκης καὶ τὸν Κλέοβιν· εἶναι λοιπὸν καὶ διὰ τοῦτο ὡς καὶ διὰ τὴν
ἐν γένει αὐστηροτέραν διαμόρφωσιν παλαιότερος τοῦ κούρου τῆς Νέας Ὑόρκης, τοῦλάχιστον
ἐξελικτικῶς. Οὕτω ἢ μεταξὺ 620 καὶ 610 χρονολογία του, εἶναι ἡ ἀσφαλεστέρα,
ἀφοῦ αἱ ἐπὶ τῆς ὀπισθίας κυρίως ὀψεως ἐγκαράκτως δεδηλωμένοι ἀνατομικαὶ λεπτομέ-

1 Πρβ. σ. 10, σημ. 21. Τὴν Νικάνδρην ὡς χρητικὸν ἔρ-
γον δέχονται πλείστοι· W. Klein, *Gesch. d. gr. Kunst*
I, 98. Lermann, *Altgr. Plastik*, 47. E. Löwy, *OeJh.*
1909, 248. M. Collignon, *ἀνωτ.*, 30. F. Poulsen, *Orient*
166. S. Casson, *The Technique*, 84. Ὡς σημειωθῇ ὅτι
ἤδη ὁ H. Brunn (*Sitz.—ber. Akad. München*, 1884,
507) τὴν εἶχε θεωρήσει πελοποννησιακὸν ἔργον ὡς καὶ
τὴν Νίκη τῆς Δήλου. Ὁ F. Matz, *Gnomon* 1397, 413
εὐρίσκει ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν νησιωτικῶν χαρακτήρων, ὁ
δὲ G. Lippold κλίνει μᾶλλον ὑπὲρ τῆς προσπαθείας
ναξίου τεχνίτου πρὸς ἀπόδοσιν χρητικοῦ προτύπου· ὁ
Jenkins, *ἀν. σ. 70*, ἀγνοεῖ τὴν πατρίδα τῆς ἀλλ' ἀρνείται
νὰ τὴν θεωρήσῃ ὡς χρητικὸν ἔργον. Ὅπως δὲ ποτε κεί-
ται εἰς τοὺς χρόνους 660-650· πρβ. καὶ E. Kunze,
Ath. Mitt. 55, 1930 σ. 142. Ἡ Richter, *Kouroi*, 43,
τὴν θεωρεῖ πιθανὸν δημιούργημα τῆς Νάξου.

2 Περὶ τῆς ναξιακῆς πλαστικῆς· B. Sauer ἐν *Ath.*
Mitt. 17, 1892, 37 κέ. W. Deonna, *Apol. arch.* 307 κέ.

E. Langlotz, *Fr. Bildh.* 126 κέ. E. Buschor *AM* 54,
1929, 152. Deonna, *Dédale* II 70 κέ. G. Lippold,
Phil. Wochenschrift 1937, 800 καὶ 870· καὶ αὐτ. 1938,
165. Picard, *Manuel* I, 567 κέ.

3 Πρβ. σ. 10, σημ. 1.

4 Ὁ Kunze, *Ath. Mitt.* 55, 1930, 142 θεωρεῖ ταύ-
την καθὼς καὶ τὴν Νικάνδρην ὡς μὴπω ἐπηρεασμένας
ὑπὸ τοῦ δαιδαλικοῦ πνεύματος.

5 Ὁ F. Poulsen, *JdI*, 21, 1906, 204 κέ. τονίζει τὴν
μαλακότητα τῶν μορφῶν παραπέμπων εἰς τὸν Ἀπόλ-
λωνα Golenischeff, Deonna, *Apol.*, 144, πρὸς τὸν
ὁποῖον ὅμως δὲν ὑπάρχει μεγάλη συγγένεια. Ἡ δήλωσις
τῆς ἥβης μαρτυρεῖ διὰ τὴν ἐντὸς τοῦ 7^{ου} αἰ. ἀκόμη κα-
τασκευὴν του. Ἡ ἰδία «ἐλλειψὶς αἰσθήματος διὰ τὸν
σκελετόν» ἀνευρίσκεται εἰς τοὺς κούρους τῆς Δήλου
Deonna, *Apol. arch.*, ἀρ. 88 καὶ 89, εἰκ. 101-104, τὸν
ναξικὸν τοῦ Βερολίνου κ.ά.

ρειαι, ἢ κατ' εὐθεΐαν γραμμὴν κάθετος τοῦ περιγράμματος τοῦ στήθους, τὸ μεγαλύτερον βάθος καὶ μία μεγαλύτερα αἰσθησις τοῦ ὀργανικοῦ τὸν τάσσουν παρὰ τοὺς ἀπτικὸνς κούρους.

Ἡ ναξιακὴ πλαστικὴ κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 7 αἰ. μαρτυρεῖται οὕτω διὰ δύο ἀσφαλῶν ἔργων ἐκ τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους τῆς περιόδου, εἰς τὰ ὅποια ὡς τρίτον ἀσφαλὲς ἔργον δεόν νὰ προστεθῇ ὁ μὴ σωθεὶς — ἴσως καὶ μὴ ἀναγνωρισθεὶς — κοῦρος τοῦ ναξίου Εὐθυκαριτίδου. Ἐντὸς τοῦ 6^{ου} αἰ. ἐξακολουθεῖ ἡ Νάξος τὴν πλαστικὴν δημιουργίαν, ὅσον καὶ ἂν ἔμεινε περισσότερον προσκεκολλημένη εἰς τὴν παλαιὰν παράδοσιν· ἀλλ' ἀκριβῶς διὰ τοῦτο, μέχρι καὶ τοῦ 5^{ου} αἰ., ὁπότε διακόπτεται ἡ αὐτόνομος καλλιτεχνικὴ δημιουργία τῶν κατὰ τὸπους ἐργαστηρίων, διακρίνομεν εἰς τὴν ναξιακὴν σχολὴν χαρακτηριστικὴν ἐπιβίωσιν δαιδαλικῶν στοιχείων. Πρὸς τοὺς ἡμετέρους κούρους δύνανται ἐπίσης νὰ συγκριθοῦν ἀσφαλῇ ναξιακὰ ἔργα καὶ ἐκ τῶν ἀκολουθούντων χρόνων, καθὼς ὁ εἰς τὸ *Φαράγγι* τῆς Νάξου¹ κείμενος κοῦρος καὶ ὁ ἕτερος εἰς *Φλεριό*². Ἀμφότεροι οὗτοι ἀνήκουν ἀκόμη πιθανῶς εἰς τὸ α' τέταρτον τοῦ ἕκτου αἰ.

Πρὸς τὰ ἀσφαλῇ ταῦτα ναξιακὰ ἔργα δύνανται νὰ συναφθῇ σειρὰ ὁλόκληρος ἄλλων ἀρχαϊκῶν γλυπτῶν ἐκ Δήλου· αἱ μαρμαρίνοι ἀκροκέραμοι τοῦ οἴκου τῶν Ναξίων ἀνήκουσαι εἰς τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ 6^{ου} αἰ. δύνανται κατὰ τινὰ τρόπον νὰ σχετισθοῦν πρὸς τὴν ἀναφερομένην ἀνακάλυψιν τοῦ Ναξίου *Βύζου*, ἀρχηγοῦ οἰκογενείας ναξίων γλυπτῶν³. Τὸ μικρὸν ἀγαλμάτιον τῆς καθημένης θεᾶς ἐκ τοῦ Ἡραίου τῆς Δήλου⁴ ἐκ ναξιακοῦ μαρμαρίου εἶναι δείγμα πρωΐμου ἀπασχολήσεως τῶν Ναξίων τεχνιτῶν μὲ τὸν τύπον τῆς καθημένης γυναικείας μορφῆς. Εἰς τοὺς *Λέοντας* τῆς Δήλου⁵ τὰ ἐπιμήκη τετράγωνα σώματα μὲ τὴν πενιχρὰν αἰσθησιν σαρκὸς ἐξακοντίζουσιν ἀκόμη παρὰ ταῦτα ζωηρὰν «δαιμονικὴν» ἐπιβολὴν καὶ ἡ ἀπὸ τούτων ὁδὸς πρὸς τὴν δελφικὴν *Σφίγγα* εἶναι πλέον μικρὰ καὶ φανερά. Τὰ γοργόνεια καὶ ἡ κεφαλὴ τοῦ κριοῦ τῆς βάσεως τοῦ ναξίου Εὐθυκαριτίδου ἐκ τοῦ τέλους τοῦ 7^{ου} αἰ. εἶναι δείγματα τῆς ἀπασχολήσεως τῶν ναξίων μὲ ὅλα τὰ θέματα, τὰ ὅποια ἐξήγειραν τὴν φαντασίαν ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνισμοῦ κατὰ τὸν 7^{ον} αἰ. Ἡ Σφίγξ τῶν Ναξίων ἐν Δελφοῖς μετὰ τὴν Νικάνδρην ἦτο τὸ παλαιότερον ἐκ τῶν ναξιακῶν ἔργων τὸ ὁποῖον σφῆζει ἀκεραίαν τὴν κεφαλὴν⁶.

Ἀλλὰ καὶ ἡ παλαιότερα ταύτης κεφαλὴ ἐν Κοπεγχάγῃ, περὶ ἧς ἔγινεν ἡδη λόγος⁷, πρέπει νὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν Νάξον· ἡ ἐκ Νάξου προέλευσίς της εἶναι ἀσφαλὴς· ἡ ὁμοιότης αὐτῆς πρὸς τὴν κεφαλὴν τῆς Σφιγγὸς καταδεικνύει, ὅτι ἀμφότερα τὰ ἔργα ἀνήκουν εἰς τὸν αὐτὸν πνευματικὸν κόσμον. Τὸ ἡράκλειον ἄμμα καὶ τὴν διάταξιν τῶν βοστρύ-

¹ Κοῦρος Φαράγγιου: Ath. Mitt. 1892 σ. 44 σημ. 2 (ὑψους ὑπὲρ τὰ δύο μέτρα). Deonna Apol. arch. ἀρ. 121.

² Κοῦρος Φλεριού: Deonna, ἀρ. 120. C. Blümel, Gr. Bildhauerarbeit, 50, εἰκ. 14 καὶ τοῦ ἰδίου Gr. Bildhauer an der Arbeit, 10, εἰκ. 5. (Πρῶτον τέταρτον τοῦ 6^{ου} αἰ.).

³ Πausan. 5, 10, 3 (=Overbeck, Schriftq. 320). πρβ. F. Courby, BCH 45, 1921, 233 εἰκ. 4 (=Ath. Mitt. 17, 1892 σχεδιάσμα σ. 37).

⁴ Ch. Picard, ἐν Revue del'art ancien et moderne

45, 1924 σ. 94, εἰκ. 11· πρβ. καὶ AM 41, 1916, σ. 164, πίν. 8.

⁵ Die Antike 14, 1938, 99, πίν. 5-6· πρβ. G. Leroux ἐν Rev. de l'art ancien et moderne 23, 1908, 177, εἰκ. 1-4. Ch. Picard, REG, 1930, 91. τοῦ αὐτοῦ Manuel I, 416 εἰκ. 117. Zervos³, 115.

⁶ Πρβ. καὶ τὰ πῆλινα εἰδώλια ἐκ Νάξου ΠΑΕ 1937 122, εἰκ. 81 καὶ 1938, 121, εἰκ. 22.

⁷ V. H. Poulsen, ἔ. ἀ., σ. 65, εἰκ. 1-4. Ναξιακὴν θεωρεῖ τὴν κεφαλὴν καὶ ὁ G. Lippold, Phil. Wochenschrift 61, 1941, 25· πρβ. καὶ X. Καροῦζον, Ναξιακὸν Ἀρχεῖον 1, 1947 σ. 1 κέ.

χων τοῦ μετώπου εὗρομεν κοινὰ εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ τὰς νήσους· οὕτω ἡ συνέχεια τῆς παραδόσεως τῶν ἀττικῶν κούρων τῆς στροφῆς τοῦ αἰῶνος, ἣν εὗρομεν καὶ εἰς τὴν κεφαλὴν τῆς Κοπεγχάγης¹, οὐδαμῶς ἀποδεικνύει ἀττικὴν τὴν καταγωγὴν ταύτης, ἐφ' ὅσον ἡ ἐξέλιξις βαίνει ἀνάλογος εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ τὰς Κυκλάδας. Ἡ σύγκρισις τῶν βοστρύχων τοῦ μετώπου τῆς κεφαλῆς πρὸς τὰ φλογόσχημα βοστρυχίδια τοῦ κούρου τῆς Βολομάνδρας² εἶναι ἀνεπιτυχής· ἀνάλογος εἶναι ἡ διάταξις καὶ εἰς τὴν κεφαλὴν τῆς Μήλου³, ὁμοίους δὲ βοστρύχους ἔχει καὶ ὁ Ἀπόλλων τῆς Θήρας. Διάταξιν τῆς κόμης ὁμοίαν ἔχει ὁ νέος κούρος ἐκ Μοσχάτου⁴ χωρὶς ὅμως τὴν ἐνιαίαν κατεύθυνσιν τῶν βοστρύχων· ἀλλ' οὗτος ποιοτικῶς εἶναι λίαν κατώτερον ἔργον καὶ δὲν ἀντιπροσωπεύει πλήρως τὴν κατεύθυνσιν τῶν κούρων τοῦ Σουνίου, ὡς ἀποδεικνύει σύγκρισις πρὸ τὸν ἐκ Κεραμεικοῦ κοῦρον Deonna ἀρ. 3, εἰκ. 4-6, ὁ ὁποῖος ἀντιπροσωπεύει γνησιώτερον τὴν ἀττικὴν παράδοσιν· πιθανώτατα εἰς τὸν κορμὸν τοῦ Μοσχάτου, ἀττικὸν βεβαίως ἔργον, δικαιούμεθα νὰ διαπιστώσωμεν κυκλαδικὴν τινα ἐπίδρασιν, ναξιακὴν προφανῶς, ὡς ἀκριβῶς φανερώνει ἡ συγγένεια τῆς κεφαλῆς τούτου πρὸς τὴν ἐν Κοπεγχάγῃ. Ἡ ὁμοιότης τοῦ προσώπου τῆς κεφαλῆς τῆς Κοπεγχάγης (580 π. Χ.), πρὸς τὸ περίγραμμα τοῦ κούρου Β ἢ καὶ τοῦ κούρου τῆς Ν. Ὑόρκης μὲ τὸ σφαιρικὸν κρανίον καὶ τὸ ἐπίμηκες καὶ τριγωνικὸν πρόσωπον δεικνύει χρονικὴν τινα γειτονίαν καθὼς ἄλλως καὶ ἡ ὅλη κατασκευὴ τῶν μορφῶν. Ὡς προβαθμίδα τῶν ναξιακῶν τούτων κεφαλῶν δικαιούμεθα νὰ ἀναπλάσωμεν τὰς κεφαλὰς τῶν νέων κούρων.

Τὴν πλαστικὴν τῆς Νάξου ἐξετάζων ὁ E. Langlotz, Fr. Bildh. σ. 126 κέ., ἐδέχθη ὡς οὐσιώδη αὐτῆς γνωρίσματα τὸ τετράγωνον καὶ τὸ γωνιώδες ἐν τῷ σχηματισμῷ τοῦ σώματος καὶ τὴν ἔλλειψιν προσπαθείας πρὸς ἀπόδοσιν τῆς σωματικότητος καὶ τῆς σαρκός, παρέβαλε δὲ ταύτην πρὸς τὴν πλαστικὴν τῆς Σπάρτης. Ὁ E. Buschor, Ath. Mitt. 1929 σ. 158, θεωρεῖ τὴν ναξιακὴν πλαστικὴν ὡς δαιδαλικὴν τέχνην ἐν νησιωτικῇ ἰωνικῇ διαμορφώσει, ἀργειοκυκλαδικὴν μεγάλης δυνάμεως καὶ ὠραιότητος, ἐστερημένην ὅμως τῆς σταθερᾶς οἰκοδομήσεως καὶ τῆς ἰσχυρᾶς ἐσωτερικῆς συνεξαρτήσεως τῶν προτύπων (= πελοποννησιακῶν ἔργων)⁵.

Ἀλλὰ καὶ γενικώτερον ὑπάρχει τάσις ἀρνήσεως τῆς ὑπάρξεως «δαιδαλικῆς» πλαστικῆς ἐν τῇ Ἰωνίᾳ, ἔργον δ' ὡς ἡ Ἀρτεμις τῆς Νικάνδρης θεωρεῖται κρητικὸν ἢ καὶ ἄπατρι⁶. Ἡ πλαστικὴ τοῦ 7ου αἰ. ἐπιγραφομένη ἀπὸ τοῦ Δαιδάλου ἢ τῶν Δαιδαλιδῶν χαρά-

¹ V. H. Poulsen, ἀν. σ. 81.

² Βλ. αὐτ. σ. 70, σημ. 3 καὶ σ. 81· πρβ. τὴν κεφαλὴν τῆς Ν. Ὑόρκης Br.-Br. πιν. 621, τὴν κεφαλὴν ἐξ Αἰγίνης Deonna ἀρ. 73 (ἀνωτ. σ. 18 σημ. 3).

³ Ἐθν. Μουσ. Ἀθηνῶν ἀρ. 1386. Deonna, Ap. arch. ἀρ. 115.

⁴ Ath. Mitt. 63-64, 1938-39, 156, πιν. 49-54. Ἡ κατασκευὴ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἐνθυμίζει τὸν Ἀπόλλωνα τοῦ Σουνίου· ἐπίσης ἡ διάταξις τῶν βοστρύχων εἶναι ἀνάλογος πρὸς ἐκείνην τῆς ἱσταμένης θεᾶς τοῦ Βερολίνου καὶ τοῦ κορμοῦ τοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν ἀρ. 19, αὐτ., πιν. 57. Γενικώτερον ὅμως αἱ ἀναλογίαι τοῦ κορμοῦ εἶναι ραδιωτέραι εἰς τὸν κοῦρον τοῦ Μοσχάτου· ἐπίσης

ἡ μαλακωτέρα ἀπόδοσις τῶν μορφῶν τὸν ἀπομακρύνει πῶς ἀπὸ τῶν ἀττικῶν ἔργων καθὼς καὶ ἡ εὐθεῖα γραμμὴ τῶν ὤμων (πρβ. τὸν κοῦρον ἐκ Μήλου καὶ τὸν ἐν Λούβρῳ ἐκ Πάρου).

⁵ Ὁ ὅρος «ἀργειοκυκλαδικός» εἶχε χρησιμοποιηθῇ ὑπὸ τοῦ Ch. Dugas, Cér. d. Cyclades, σ. 140 κέ., 229 κέ. διὰ τὴν ὀνομασίαν τῶν ἀγγείων τὰ ὁποῖα σήμερον θεωροῦνται ναξιακά. Buschor ἔ. ἀ. 152 κέ., Karusos ἐν JdI 1937, 166 κέ.

⁶ Πρβ. σ. 22 σημ. 1. Ὁ C. Praschniker π.χ. ἐν Wiener (=Oesterreichische) Jh. 1940, σ. 67, σημ. 30: Die Statue der Nikandre wird, trotz der naxischen Stifterin, doch nicht zu Jonierin.

κτηρίζεται ὡς ἀποκλειστικῶς δωρική, ὡς τοιαύτη δὲ ἀντιτίθεται πρὸς τὴν ἰωνικὴν τοῦ 6^{ου} αἰ., ἣτις οὕτω τὴν διαδέχεται ¹. Ὁ R. J. H. Jenkins παραδέχεται τέσσαρα κέντρα ἀρνούμενος ρητῶς τὴν παραδοχὴν ἰωνικοῦ δαιδαλικοῦ ρυθμοῦ ²: τὴν Κρήτην, τὴν Ρόδον, τὴν Σπάρτην καὶ τὴν Κόρινθον· γενικῶς δ' εἰς τὴν Πελοπόννησον ³ καὶ δὴ τὸ ΒΑ ἄκρον αὐτῆς τοποθετεῖται νῦν ἡ δημιουργία τῆς μνημειώδους πλαστικῆς μετὰ τὸν παλαιότερον πανιωνισμόν καὶ τὸν ἀκολουθήσαντα παγκρητισμόν ⁴.

Ἡ σημασία τῆς Κρήτης ⁵ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς τέχνης τοῦ 7^{ου} αἰ. ἀσφαλῶς ἀπομένει πάντοτε πρωτεύουσα: τὴν σημασίαν τῆς Κρήτης πλουτίζουν καὶ ἐνισχύουν πάντοτε τὰ νέα εὐρήματα ⁶. οὕτω ἔχομεν σήμερον ὅπωςδήποτε πλήρη ἰδέαν τοῦ δαιδαλικοῦ ρυθμοῦ τῆς Κρήτης μὲ ἡκριβωμένους ἰδίους χαρακτῆρας ⁷. Παρὰ δὲ τὰ κρητικὰ δαιδαλικά ἔργα μᾶς εἶναι σήμερον γνωστὴ καὶ ἡ ἐπιβίωσις ἐν Κρήτῃ παραλλήλου «ἐτεοκρητικῆς» παραδόσεως ⁸. Σημαντικώτερον ὅμως εἶναι, ὅτι λείπουν μέχρι σήμερον ἐκ Κρήτης τὰ μεγάλα, ὑπερφυσικοῦ ἢ καὶ φυσικοῦ μεγέθους ἔργα τῆς πλαστικῆς ⁹, γεγονὸς ὃχι τυχαῖον, ἀφοῦ ὅμοια ἔργα δὲν ἀπαντοῦν ἐν Κρήτῃ οὔτε κατὰ τὸν

1 B. Schweitzer ἐν Handb. d. Arch. I, 386 κέ. ὁ E. Langlotz ἐν Schrader AMA, 11 δέχεται ὅτι οἱ Ἴωνες διαδέχονται τὴν δωρικὴν πλαστικὴν ἀπὸ τοῦ 570.

2 'Ενθ' ἀν., σ. 1 σημ. 3. Ὁ Fr. R. Grace, Observations on seventh-century sculpture ἐν AJA 1942 σ. 341 κέ. παρατηρεῖ ἐπίσης ὅτι δὲν εἶναι ὀρθὸς ὁ περιορισμὸς τοῦ δαιδαλικοῦ ρυθμοῦ εἰς μόνον τὰ δωρικά κέντρα (αὐτ. σ. 347) βλ. ἀντιθέτως C. A. Robinson Jr, ἐν AJA 1944, 132 κέ. Τὸν χαρακτηρισμόν τῆς πλαστικῆς τοῦ 7^{ου} αἰ. ὡς κατ' ἐξοχὴν δωρικῆς ἀρνεῖται καὶ ἡ G. Richter, Kouroi, σ. 41 κέ.

3 E. Buschor, Plastik d. Griechen, σ. 17. Ὁ F. Matz, Gnomon 1927, 401 κέ. κρίνων τὸ δοκίμιον τοῦ Jenkins ἀποκλείει τὴν Ρόδον ὡς κέντρον δαιδαλικῆς πλαστικῆς, τὴν δὲ Κρήτην θεωρεῖ τελοῦσαν ὑπὸ δωρικὴν πελοποννησιακὴν ἐπίδρασιν: εἰς τὴν Πελοπόννησον εὐρίσκει κυριαρχοῦσαν τὴν ἔννοιαν τῆς «μορφῆς» ἣτις φθάνει μέχρι τοῦ Πολυκλείτου καὶ χαρακτηρίζεται διὰ τῆς διακρίσεως τῆς ἀρθρώσεως τῆς μάξης, καὶ πιστεύει ὅτι εἰς τὴν Κρήτην μόνον ἀπὸ τῆς Κόρης τῆς Auxerre τὸ στρογγύλον καὶ ἡ «βλαστοειδής» κατασκευή, ἡ χαρακτηρισίζουσα τὰ κρητικὰ ἔργα, ἀρχίζει νὰ ἐλαττώνεται. πρβ. καὶ C. Praschniker ἐν OeJh. 1940 σ. 66 κέ. Νῦν βλ. καὶ P. Demargne, Crète dedalique (1947), σ. 244 κέ.

4 Ἐξιστόρησιν τοῦ προβλήματος βλ. νῦν παρὰ P. Demargne, Grèce dedalique, σ. 307 κέ.

5 E. Loewy, Typenwanderung ἐν OeJh. 12, 1909, 243 κέ. καὶ 14, 1911, σ. 1 κέ. Τὴν Κρήτην ὡς ὁμηγερίον τῆς δαιδαλικῆς τέχνης δέχεται καὶ ὁ A. Rumpf, Gr. u. Röm. Kunst, σ. 6, κατὰ τὴν θεωρίαν του περὶ Κρητὸς γλύπτου Δαιδάλου τοῦ 7^{ου} αἰ. ἐν Bonner Jahrb. 1930, σ. 74 κέ., ἀλλὰ διακρίνει δωρικά δαιδαλικά καὶ ἰωνικά δαιδαλικά ἐν JdI 1933, 65· πρβ. καὶ E. Pfuhl ἐν AM 1923, 119.

6 Χαλκῇ μικρὰ (πρωτο-)δαιδαλικὴ κεφαλὴ ἐκ Κρήτης Bull. Metr. Mus. 34, 1936, 286 εἰκ. 2-3 (G. Richter). Πιθανῶς κρητικὴ εἶναι καὶ ἡ ἑτέρα χαλκῇ

κεφαλὴ ἐκ Klagenfurt, περὶ ἧς C. Praschniker, ἔ. ἀ. σ. 60 κέ., εἰκ. 39 κέ., ὅστις τὴν θεωρεῖ μεσοδαιδαλικήν (640-630 κατὰ Jenkins). Ἄλλ' εἶναι μᾶλλον μεταγενεστέρα: ἔχει μεγαλύτερον βάθος, τὸ μέτωπον εἶναι ὑψηλότερον, ἡ ρίς καὶ τὸ πηγούνιον δὲν προεξέχουν ἐντατικῶς ὡς παρὰ Jenkins πίν. 10, τὸ δὲ περίγραμμα τοῦ προσώπου εἶναι ὀργανικώτερον· πλησιέστερον ταύτης εἶναι ἡ κεφαλὴ Knoblauch, Studien zur arch.—gr. Tonbilderei in Kreta, Rhodos, Athen u. Boiotien (1937), εἰκ. 1. Κατάλογον τῶν Κρητικῶν εἰδωλίων Knoblauch, ἔ. ἀ. σ. 114 κέ. Πρόσοδες BCH 61, 1937, 22 πίν. 3, 1 καὶ 26, 3.

7 Περὶ τῆς Κρήτης τοῦ 7^{ου} αἰ. γενικώτερον: E. Kunze, Kret. Bronzereliefs. H. Payne ἐν BSA 29, 1927, 224. D. Levi, Annuario X-XII, 1 κέ. (πρβ. A. Rumpf, JdI 1933, 59 σημ. 9 καὶ E. Kunze ἔ. ἀ. 40). Jenkins, ἔ. ἀ., σποράδην. Ὑπὸ δωρικὴν ἐπίδρασιν τελοῦν προφανῶς καὶ τὰ δαιδαλικά τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος: E. Gabrici, Dædalica selinuntia, Napoli, 1924 καὶ Il santuario della Malophoros ἐν Mon. Ant. 32, 1927, 119 κέ. P. Orsi ἐν Mon. Piot, 1916, σ. 131 κέ. Τρία ξύλινα εἰδώλια τοῦ τέλους τοῦ 7^{ου} αἰ. τὸ ἐν, τοῦ 6^{ου} τὰ δύο ἄλλα βλ. ἐν Mon. Ant. 37, 1938, 586.

8 Ἐτεοκρητικά: E. Langlotz ἐν Corolla L. Curtius, σ. 61 κέ. BCH 1937 σ. 12 εἰκ. 6, πίν. 2.—Τὸ βιβλίον τοῦ P. Demargne, Crète dedalique (1947) δὲν ἡδυνήθην νὰ χρησιμοποιήσω πλήρως.

9 Ἐκ τῆς Κρήτης (Μάλλες) ἐπίσης ἀγαλμάτιον καθήμενης θεᾶς, ὕψ. 0.50 μ. Annuario II 1916, 312 εἰκ. 1-2 καὶ αὐτ. X-XII, 1931, 701, εἰκ. 622 (μέσα τοῦ 7^{ου} αἰ.).—Ἀνάγλυφα δαιδαλικά ἐκ Γόρτυνος Annuario, nuova serie I-II (1941) σ. 236 εἰκ. 10 (μεσοδαιδαλικά) τοῦ ἰδίου τύπου πρὸς τὰ κρητικὰ εἰδώλια. Δυστυχῶς λίαν ἐφθαρμένη, ἀλλ' ἀσφαλῶς δαιδαλικὴ εἶναι ἡ ἐξ Ἀμνισοῦ παρὶν κερὰ ἡ δημοσιευομένη ὑπὸ τοῦ κ. Σ. Μαρινάτου ΠΑΕ 1936, σ. 83, εἰκ. 2 (ἐπίσης μεγέθους κατωτέρου τοῦ φυσικοῦ). Ἐπίσης «ἄγαλμα μετρίου με-

6^{ον} αἰ. Τὸ τελευταῖον ἰσχύει καὶ διὰ τὴν Ρόδον, ἕτερον κέντρον δαιδαλικῆς τέχνης κατὰ τὸν Jenkins· ἐκ ταύτης σαφῶς δαιδαλικαὶ μᾶς εἶναι γνωστὰ μόνον κεφαλαὶ εἰδωλίων¹. Οἱ ἐκ Ρόδου κοῦροι τοῦ 6^{ου} αἰ. καλλιτεχνικῶς μοιράζονται εἰς τὰ πέριξ ἰωνικὰ κέντρα. Ἔργα δυνάμενα ὁπωσδήποτε νὰ θεωρηθοῦν ὡς δείγματα τῆς μνημειώδους πλαστικῆς τοῦ τόπου κατὰ τὸν 7^{ον} αἰῶνα εἶναι τὰ γυναικόμορφα στηρίγματα τριπόδων Bolletino d'Arte 30, 1936-1937, σ. 443, εἰκ. 9-11 (P. Jacorì), ἐκπληκτικῆς ὁμοιότητος πρὸς τὴν «Εὐμενίδα» τῆς Ὀλυμπίας, πρὸς ἣν ἔχουν μόνον τὴν κόμμωσιν διάφορον καὶ εἶναι

Εἰκ. 17. Τεμάχιον ἀναγλύφου πίθου ἐκ Τήνου.

πιθανόν, ὅτι ἀνήκουν εἰς ἐπιτόπιον ἐργαστήριον. Ἡ ἐκ Λίνδου γνωστὴ κόρη τοῦ Μουσείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως² ἀνήκει πλέον εἰς τὸν ἀρχόμενον 6^{ον} αἰ. Οὕτω ἡ σημασία τῆς Ρόδου ὡς δωρικοῦ κέντρου τῆς δαιδαλικῆς ἐποχῆς οὐδαμῶς δύναται νὰ εἶναι πρωτεύουσα, ὡς παρετήρησε καὶ ὁ F. Matz, ἀφοῦ ἄλλως ἢ ὅλη τέχνη τῆς Ρόδου ἀνήκει εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἰωνίαν. Ἡ ἀρχαία παράδοσις δυσκόλως ἐπίσης δύναται νὰ στηρίξη τὴν ὑπόθεσιν περὶ πρωταρχικῆς ἀναπτύξεως τῆς πλαστικῆς ἐν Ρόδῳ³.

Ἀφθονώτερον ἀντιστρόφως εἶναι τὸ ὕλικόν ἐκ τῆς Πελοποννήσου, ἔργα δ' ὡς τὰ γλυπτὰ τῶν Μυκηναίων ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν παράδοσιν περὶ τῆς δράσεως

τῶν Δαιδαλιδῶν ἐν τῇ βορειανατολικῇ Πελοποννήσῳ ἐρμηνεύουν τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἐκ τῆς γωνίας ταύτης τῆς Ἑλλάδος ἀναπτύξεως καὶ διαδόσεως τῆς μνημειώδους πλαστικῆς.

Ἄλλ' ἐνῶ ἡ τελευταία αὕτη μέχρι σήμερον ἀντιπροσωπεύεται πλουσιώτερον εἰς τὰς Κυκλάδας, ὅμως εἰς ταύτας λείπουν πλήρως σωζόμενα κεφαλαί, δι' ὧν θὰ ἐγνωρίζομεν τὸν ἰδιαίτερον χαρακτήρα αὐτῆς· ἀντιστρόφως δὲ ἡ σύγχρονος μικροπλαστικὴ⁴ ἀντιπροσωπεύεται πενιχρότατα, ὥστε νὰ μὴ ἔχωμεν πλήρη ιδέαν τῆς κυκλαδικῆς πλαστικῆς ἀναπτύξεως κατὰ τὸν 7^{ον} αἰ.. Ὀλίγα εἰδώλια ἐκ τῆς Θήρας, περὶ ὧν ἐγένετο ἤδη λόγος, κυρίως ὅμως τὰ πῆλινα ἀνάγλυφα τῆς Τήνου δι' ἐλαχίστων

γέθους» ὑπεστήριζεν ἡ ὑπὸ τοῦ τόσον προώρως ἐκλιπόντος μακαρίτου συναδέλφου Χ. Πέτρου δημοσιευθεῖσα ἀρχαῖκή βᾶσις: Ἑλληνικά Χ, 1937-38, σ. 204· πρβ. B. Schweitzer, Ber. Sächs. Akad. 91, 1939, τευχ. 4ον, σ. 15.

¹ Fr. Matz, Gnomon, 1937, 403. Κατάλογον τῶν ροδιακῶν εἰδωλίων βλ. P. Knoblauch, Studien zur archaisch-gr. Tonbildnerei in Kreta, Rhodos, Athen und Boiotien (1937) σ. 131 κέ. Περὶ τῆς πλαστικῆς τῆς Ρόδου: Deonna, Ap. arch. 295. Dédale II, 64. BMC

Sculpture I 1, σ. 156 κέ. Καὶ τὰ νεώτατα εὐρήματα τῆς Ρόδου ἀποδεικνύουσι τὴν ἀνυπαρξίαν αὐτονόμου πλαστικῆς ἐξελίξεως ἐντὸς τοῦ 6^{ου} αἰ. Cl. Rhodos V, 1, 78 εἰκ. 50, αὐτ. VI-VII, 265, εἰκ. 50-54, 274, εἰκ. 62-65, πίν. 10 καὶ 276, εἰκ. 66-67 πίν. 11-12.

² Mendel, Catalogue III ἀρ. 1936.

³ Πίνδ. Ὀλυμπ. 7, 95 καὶ τὸ σχετικὸν ἀρχαῖον σχόλιον Drachmann I σ. 220.

⁴ Πρβ. Jenkins, σ. 95 καὶ C. A. Robinson Jr, ἐν A J A 48, 1944, σ. 132.

μόνον πρότερον δειγμάτων γνωστὰ ¹, ἀφθόνως δ' ἐσχάτως αὐξηθέντα, εἶναι σαφεῖς μάρτυρες κυκλαδικῆς πλαστικῆς δημιουργίας. Ἡ σειρά τούτων ἀρχίζει κατὰ τὰ τέλη τοῦ 8^{ου} αἰ. Ἡ ἐξέλιξις τῆς παραστάσεως τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος εἶναι ὁμόροπος πρὸς τὴν παρακολουθουμένην εἰς τὰ ἐξ ἄλλων τόπων εἰδώλια τῆς ἰδίας ἐποχῆς. Τὸ μακρὸν «ἀνόργανον» σῶμα, ὡς φυτικὸν μᾶλλον βλάστημα, μὲ τὸ ἀσταθὲς περίγραμμα καὶ τὰς ραδινὰς μορφάς, δείγμα τοῦ ἀρχομένου 7^{ου} αἰ., παρατηροῦμεν εἰς τὰ ἤδη γνωστὰ θραύσματα Arch. Anz. 53, 1938, στ. 442, ἀρ. 19, εἰκ. 16, ἐνῶ ἰσχυρότεραν πλαστικὴν αἴσθησιν δεικνύουν ὁ ἤδη εἰκονιζόμενος ἱππεὺς (εἰκ. 17), παράλληλος παράστασις τῶν ἱππέων τοῦ Πριναῖ· ἡ πότνια θηρῶν, αὐτ., 54, 1939, σ. 259, εἰκ. 16 ², μολονότι κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ σώματος δὲν φανερώνει τὸν χαρακτηριστικὸν δαιδαλικὸν τύπον, ὅμως κατὰ τὸ πρόσωπον καὶ τὴν κόμμωσιν δεικνύει σαφῆ τὴν κατεύθυνσιν πρὸς τὸν δαιδαλικὸν κόσμον.

Διότι κοινὰ γεννήματα τοῦ δαιδαλικοῦ πνεύματος εἶναι ἡ ἀγγειογραφία καὶ ἡ πλαστική· ἡ παράλληλος ἀκμὴ τῆς κυκλαδικῆς καὶ τῆς πρωτοκορινθιακῆς ἀγγειογραφίας μὲ κοινὴν ἀντίληψιν διὰ τὴν διακόσμησιν, τὴν ἰδίαν διάθεσιν πρὸς ζωηρὰς παραστάσεις καὶ διήγησιν, εἶναι ἐπίσης μαρτυρία τῆς κυριαρχίας ὁμοίων καλλιτεχνικῶν ζητήσεων· προφανέστερον εἶναι τοῦτο εἰς τὰς παραστάσεις ἀνθρώπων καὶ ζώων ³. Ἄλλως δέ, ὅπως ἤδη ἡ γεωμετρικὴ τέχνη εἶναι κοινὴ εἰς ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα μὲ ὠρισμένα πρωτοπόρα κέντρα, ἡ δὲ τέχνη ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ τὴν ἐπαφὴν τοῦ ἑλληνισμοῦ μὲ τὴν Ἀνατολὴν ἀρχίζει ἐπίσης ταυτοχρόνως καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα, οὕτω εἶναι εὐλογώτερον καὶ ἐκ τούτου ἀκόμη ἡ ὑπόθεσις, ὅτι καὶ ἡ τέχνη τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 7^{ου} αἰ. πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ ἔκφρασις καλλιτεχνικῆς βουλήσεως συνεχιζούσης τὰς παλαιότερας τοπικὰς παραδόσεις καὶ κυριαρχούσης ἐπομένως ὅχι μόνον εἰς τὴν δωρικὴν Ἑλλάδα ⁴. Ἡ Ἀρτεμις τῆς Νικάνδρης ἐθεωρήθη, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, ὡς μὴ ἰωνικὸν ἔργον, μᾶλλον δὲ κρητικόν. Ὁ τύπος αὐτῆς ἀναμφιβόλως εἶναι εὐρύτατα διαδεδομένος εἰς τὴν Κρήτην, ὅπου ἐνωρίτατα δύναται νὰ παρακολουθηθῇ. Ἦδη αἱ θεαὶ τῆς Δρήρου τὸν προοδοποιῶν, τελειοῦται δ' εἰς τὸ ἀγαλμάτιον τῆς Auxerre.

1 Ath. Mitt. 1886, 87. F. Courby, Vases grecs à reliefs, 81, εἰκ. 17. E. Kunze Kr. Bronzer., 251 πίν. 54· πρβ. καὶ Rev. Arch. II, 1905, 286 κέ.

2 = BCH, 1938 σ. 480, εἰκ. 34. Ἀφιέρωμα εἰς Κ. Ἀμαντον (1940), σ. 435 κέ.

3 Ἐκ τῆς κυκλαδικῆς ἀγγειογραφίας παραστάσεις ὡς Délos XV πίν. 43 καὶ 56 κ.ἀ. δεικνύουν τὴν μὴ ὀργανικὴν, δίκην βλαστήματος παράστασιν τῶν σωμάτων τῶν χρόνων τῆς καμπῆς τῆς γεωμετρικῆς πρὸς τὴν ἀνατολίζουσαν περίοδον. Ἄλλ' ἡ νέα αἴσθησις ἐκδηλώνεται εἰς παραστάσεις, ὅπως ὁ Ἀρης τοῦ ἀμφορέως τῆς Ἀφροδίτης JdI 1937, 166 κέ., αἱ μορφαὶ Conze, Melische Thongefässe πίν. 3, Délos XVII πίν. 12, Bc 19, ὁ Ὀρέστης τοῦ βοιωτικοῦ, ἀλλὰ πρὸς τὰς Κυκλάδας σχετιζόμενου πίθου, Hampe, Frühgr. Sagenb. πίν. 38, 2, ὅστις κατέχεται πλήρως ὑπὸ τοῦ «δαιδαλικοῦ» πνεύματος: αἱ παραστάσεις αὗται ἀποτελοῦν τὰ πάρισα τῶν κούρων τῆς Θήρας. Παραστάσεις ζώων δὲν λείπουν ἐπίσης ἐκ τῆς κυ-

κλαδικῆς ἀγγειογραφίας: Délos XVII, πίν. 8, 23, πίν. 15, πίν. 17, JHS 1926, πίν. 9, 1 καὶ 10, σύγχρονοι τῶν πρωτοκορινθιακῶν καὶ πρωτοαιτωρικῶν ἀγγείων. Ἡ ἐξαιρετικὴ κεφαλὴ τῆς οἰνοχόης τῆς Στοκχόλμης JHS 1926 πίν. 8 = Buschor, Gr. Vasen εἰκ. 70, καθαρὸν κυκλαδικὸν δημιούργημα, εἶναι ἀναλόγου δυνάμεως πρὸς ὁμοίας πρωτοκορινθιακὰς κεφαλὰς.

4 Αὕτη εἶναι καὶ ἡ ἄποψις τοῦ Fr. R. Grace, Observations on Seventh-Century Sculpture ἐν AJA 46, 1942 σ. 341 κέ. καὶ 122: The dedalic style... was a national style. Ἀντιθέτως ὁ C. A. Robinson, Jr., ἐν AJA 1944 σ. 134 κέ., διακρίνει δωρικὸν-δαιδαλικὸν καὶ μὴ-δαιδαλικὸν ρυθμὸν ἐντὸς τοῦ 7^{ου} αἰ. Τὴν διάκρισιν ἀποδίδει εἰς τὴν πολιτικὴν-κοινωνικὴν ἀναστάτωση ἀπὸ τοῦ 700 π.Χ. καὶ ἐξῆς καὶ τὴν διάφορον ἐξέλιξιν ταύτης κατὰ περιοχάς. Τὸ πρόβλημα ὅμως ἐγκτεῖται εἰς τὴν ὑπαρξιν ἢ μὴ ἰωνικῆς πλαστικῆς κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖσι τοῦ 7^{ου} αἰῶνος.

Εἰς ἀνάγλυφα, πήλινα εἰδώλια καὶ ἀγγειογραφίας εἶναι ἐπίσης συχνότατος. Τὸ ἐπὶ τῶν ὤμων ἐπίβλημα, τὸ ὁποῖον λείπει ἀπὸ τῆς Νικάνδρης, εἶναι ἰδίᾳ τῶν Κρησῶν χαρακτηριστικὸν¹, καθὼς ἐπίσης καὶ αἱ ὑπὲρ τὸν ἀγκῶνα εὐρέως καταπίπτουσαι χειρίδες εἰς ἔργα παλαιότερα τῆς Auxerre, ὅπως *Annuario* 1,69 εἰκ. 38 καὶ αὐτ. X-XII, 330 εἰκ. 431. Ἀλλὰ πρὸς τὰ ἔργα ταῦτα παρὰ τοὺς γενικωτέρους χαρακτηρισχρονολογικῆς γειτονίας, δὲν ὑπάρχει ἄμεσος σύνδεσις τῆς Νικάνδρης: ἡ μεγαλυτέρα στρογγυλότης τῶν κρητικῶν ἔργων, ἡ πληρεστέρα αἰσθησις τοῦ σώματος εὐρίσκονται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς

Εἰκ. 18. Τεμάχιον ἀναγλύφου πίθου ἐκ Τήνου.

τὸ ἐπιπεδικὸν καὶ ἄσαρκον, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζουν οὐσιωδῶς τὰ ναξιακὰ ἔργα: ἡ κόμωσις τῆς Νικάνδρης εἶναι ἐπίσης διάφορος τῶν κρητικῶν ἔργων ἢ τριγωνικὴ διάθεσις τῶν ἐπὶ τοῦ στήθους βοστρύχων, οἷα ὑπάρχει εἰς τὴν Νικάνδρην, ἐλλείπει ἀπὸ τῶν κρητικῶν ἔργων.

Ἀλλὰ γενικῶς ὁ τύπος αὐτῆς δὲν εἶναι ἄγνωστος καὶ ἐκτὸς τῆς Κρήτης. Ἡ περίπου σύγχρονος αὐτῆς γυναικεῖα μορφή τῆς εἰκ. 18 ἐξ ἀναγλύφου πίθου τῆς Τήνου μὲ τὸν καθαρῶς δαιδαλικὸν τύπον τοῦ σώματος, κοινὸν καὶ εἰς μορφὰς κυκλαδικῶν², βοιωτικῶν³ καὶ ἀττικῶν ἀγγείων⁴ φανερώνει τὴν διάδοσιν τοῦ τύπου καὶ εἰς ἀνεπη-

1 Ἐκτὸς τῶν μορφῶν τοῦ Πριναῖ, τῆς Δρήρου, τῆς Auxerre βλ. τὴν Ἀριάδην τῆς κρητικῆς οἰνοχόης *Annuario* X-XII, 338, εἰκ. 443a-d, πιν. 23 (πρβ. σ. 15, σημ. 1), τὰς ἐγγράμτους στήλας τοῦ Πριναῖ (*Memorie dal Istituto Lombardo* 22, 1910, 60 εἰκ. 6, πιν. 4. Collignon, ἀνωτ. εἰκ. 3. Casson, *The Technique* εἰκ. 23 καὶ 26-27). Τὰ τελευταῖα ταῦτα εἶναι πῶς παλαιότερα τῆς Auxerre, ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται διὰ σταθερωτέρου περιγράμματος καὶ ἰσχυρότερον ἡρθρωμένου κορμοῦ. Τὸ ἐπίβλημα ἀπαντᾷ καὶ εἰς εἰδῶλιον ἐκ Πτόφου W. Lamb, 76, πιν. 226· πρβ. Collignon, ἀν. 12 κ. ἄ. Διαφόρως διατεταγμένον εἶναι τὸ ἐπίβλη-

μα τοῦ ἀγάλματος τῶν Ἀγιοργίτικων BCH 1890, 382, Jenkins, 76, πιν. 9, 2 καθὼς καὶ τῶν μορφῶν τοῦ παριακοῦ ἀναγλύφου G. Röscher, *Altertüml. Werke von Paris*, Diss. Kiel (1914), 4, πιν. 3, 1-2.

2 Délos XV πιν. 43· αὐτ. XVII πιν. 12 καὶ 13, Mon. Ant. 32, 1927, πιν. 79. Thera II, πιν. 2. Délos X ἀρ. 45 καὶ 47, πιν. 11, 57 καὶ 58 (κυκλαδ. πινάκια τοῦ τέλους τοῦ 7ου ἢ ἀρχῶν τοῦ 6ου αἰ.).

3 Ἐφημ. Ἀρχ. 1892, πιν. 9.

4 Arch. Anz. 1933, 274 εἰκ. 8. Hesperia II, 1933 σ. 604, ἀρ. 277, εἰκ. 72-73.

ρεάστους ἀπὸ τῆς Κρήτης περιοχάς. Ἐν ἐτέρῳ σημαντικῷ κέντρῳ ἰωνικῆς τέχνης, ἐν Σάμῳ, εὐρίσκομεν τοῦτον ἀντιπροσωπευόμενον δι' ἔργου τῆς μνημειώδους πλαστικῆς: ἡ δαιδαλικὴ Ἡρα τῆς Σάμου¹ ἐκ ναξιακοῦ μαρμάρου καὶ ὕψους ὑπὲρ τὰ δύο μέτρα ἀποτελεῖ τὸ προσεχέστατον πάρισον τῆς Νικάνδρης· ὁ τρόπος ἰδίᾳ καθ' ὃν οἱ βόστρυχοι πλαισιώνουν τὸ πρόσωπον εἶναι ὅμοιος καὶ εἰς τὰ δύο ἔργα - ἀντίθετος δὲ τοῦ κρητικοῦ. Ὅντως δὲ τὴν δημιουργίαν τῆς πλαστικῆς ἐν Σάμῳ δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν ἀπὸ τῶν γεωμετρικῶν ἤδη χρόνων διὰ πλήθους εἰδωλίων², τὰ ὅποια δεικνύουν σαφῆ τὴν ἐξέλιξιν διὰ τῆς ἀνατολιζούσης ἐποχῆς εἰς καθαρὸν δαιδαλικὸν ρυθμόν. Ἡ πλουσία ἐπίσης σειρὰ τῶν προτομῶν χαλκῶν γρουπῶν ἐκ τοῦ Ἡραίου τῆς Σάμου³ δὲν εἶναι ἐντελῶς ἄσχετος πρὸς τὴν περὶ τῆς σαμιακῆς χαλκουργίας παράδοσιν, εἰς τὴν ὁποίαν στηριζόμενος ὁ Fr. Studniczka, *Plastik Amelung* σ. 245, ἀπέδωκεν εἰς τὴν νῆσον ταύτην⁴ τὴν ἐν Karlsruhe ὥραϊαν χαλκῆν «δαιδαλικήν» κεφαλὴν διὰ συγκρίσεως πρὸς τὸ ἐξ Ἐφέσου ἀγαλμάτιον Hogarth, πίν. 14. Ἄλλ' ἰδιαίτερος πολύτιμα εἶναι τὰ δαιδαλικά ξύλινα ἀγαλμάτια τὰ εὐρεθέντα ἐν Σάμῳ, τὰ ὅποια φθάνουν καὶ εἰς τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ 7^{ου} αἰ. Εἰς ταῦτα δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν στροφὴν ἀπὸ τοῦ ἀνατολιζόντος εἰς τὸν δαιδαλικὸν ρυθμὸν ἐπὶ ἰωνικοῦ ἐδάφους καὶ ἀνεξαρτήτως δωρικῶν προτύπων.

Τὰ νέα ἐκ Δελφῶν ἐλεφάντινα εὐρήματα, ἃν καὶ οὐχὶ πλήρως ἐκδεδομένα ἀκόμη, παρουσιάζουν ἤδη αὐτόνομον ἰωνικὴν αἴσθησιν ἀποτελοῦντα ἔξοχα δείγματα ἰωνικοῦ «δαιδαλικοῦ» ρυθμοῦ⁵. Αἱ τρεῖς μικρότεραι κεφαλαὶ⁶ «μετωπικαὶ καὶ ἄνευ βάθους, δαιδαλικοῦ ρυθμοῦ, ἀλλ' ἄσχετοι πρὸς τὴν δωρικὴν δαιδαλικὴν τέχνην δεικνύουσαι τὴν μορφήν, ἣν ἔλαβεν αὕτη ἐν Ἰωνίᾳ» ἀποτελοῦν τὴν προβαθμίδα τῶν σαφῶς ἰωνικῶν ἐλεφαντίνων κεφαλῶν τῶν ἀρχῶν τοῦ 6^{ου} αἰ.⁷ Σαφεστέραν τὴν ἐξ Ἰωνίας προέλευσιν μαρτυρεῖ τὸ ἐκ τοῦ αὐτοῦ εὐρήματος εἰδώλιον τοῦ «δεσπότης θηρῶν»⁸ ἐκ τῶν ἀρχῶν ἀκόμη τοῦ 7^{ου} αἰ.: παρὰ τινα ἴσως ἀνατολικὴν ἐξάρτησιν, τὸ ἔργον εἶναι ἑλληκὸν καὶ δύναται νὰ ταχθῇ παρὰ τὰ μνημονευθέντα ξύλινα εἰδώλια τοῦ Ἡραίου τῆς Σάμου. Αἱ τρεῖς δαιδαλικά κεφαλαί, μολονότι, καθὼς παρατηρεῖ ὁ κ. Amandry, δὲν τάσσονται εἰς οὐδεμίαν τῶν κατηγοριῶν τοῦ δωρικοῦ δαιδαλικοῦ ρυθμοῦ κατὰ τὴν ταξινόμησιν τοῦ Jenkins, δύναται χρονολογικῶς νὰ ἀναχθῶσιν εἰς τὸ τελευταῖον τρίτον τοῦ 7^{ου} αἰ. Εἶναι ὅντως μορφαὶ ἀπολύτως διάφοροι τῶν δωρικῶν: τὸ μέτωπον εἶναι ὑψηλόν, ἡ περὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς χώρα εὐρεῖα καὶ τὸ πηγούνιον κλείει τὸ περίγραμμα τοῦ προσώπου μὲ ὥραϊαν καμπύλην· κυρίως ὅμως ἐν τῷ συνόλῳ ἐκφράζουν ἓνα διάφορον κόσμον.

1 E. Buschor, *Alts. Standb.* 23, εἰκ. 72, 73 καὶ 75.

2 Πρβ. D. Ohly, *Frühe Tonfiguren aus dem Heraion von Samos*, ἐν *Ath. Mitt.* 66, 1941, σ. 1 κέ. Περὶ τῶν δαιδαλικῶν ἀπὸ σ. 25 κέ. Τὴν δαιδαλικὴν παράδοσιν φανερώνουν καὶ μεταγενέστερα χαλκᾶ ἐκ Σάμου Buschor, *Alts. Standb.* σ. 23 εἰκ. 72-73 καὶ 75. Jenkins, *αὐτ.*, σ. 70, ὅσον καὶ ἂν ὁ Heidenreich, *Die Antike* 1938, 349 τὰ θεωρεῖ πελοποννησιακά.

3 Ὅμοιοι ἐκ Χίου ΑΔ 1915, εἰκ. 13· προτομὴ χαλκοῦ ἵππου: *αὐτ.*, 1916, 208 εἰκ. 29.

4 Ὑπὲρ τῆς γνώμης τοῦ Studniczka συνηγορεῖ

καὶ ὁ D. Ohly, *ἐ. ἀ.* 30.

5 P. Amandry ἐν *BCH*, 63, 1939, 86 κέ., καὶ *αὐτ.* 64-65, 1940-41, 272 κέ.

6 *Αὐτ.* 1939 σ. 92 ἀρ. 4-6 πίν. 21 καὶ 22, 1 καὶ *αὐτ.* 1940-41 σ. 271 εἰκ. 34.

7 *Αὐτ.* 1939 σ. 90 1-3 πίν. 19, 20 = *αὐτ.* 1940-41 σ. 292 πίν. 18, 1.

8 *Αὐτ.* 1939 σ. 107 πίν. 37 (καὶ συμπληρωμένον *αὐτ.* 1940-41 πίν. 17, 2 καὶ *JHS*, 1946 πίν. 11· πρβ. νῦν καὶ P. Amandry ἐν *Syria* 1944-45 σ. 149 κέ. πίν. 10/11.

Δὲν εἶναι ἐπίσης ἀπολύτως ἀδιάφορα τὰ ἐκ τοῦ Ἀρτεμισίου τῆς Ἐφέσου εὐρήματα: τὰ πῆλινα εἰδῶλια Hogarth, σ. 199 εἰκ. 34/35 (= Knoiblauch, ἔ.δ., σ. 166 ἀρ. 279/80) εἶναι ἀσφαλῶς δαιδαλικά, προφανῶς δὲ ὄχι ροδιακά. Τὸ μολύβδινον ἀγαλμάτιον, αὐτ. πίν. 20,5, εἶναι τὸ ἰωνικὸν πάρισον τοῦ γυναικείου ἀγαλματίου τοῦ Μενελαίου ἢ τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν Jenkins πίν. 3, 1-2. Τὰ ἐλεφάντινα τῆς Ἐφέσου ¹, ὅπως Hogarth, πίν. 24,5 καὶ 9, ἀνήκουν εἰς τύπον διάφορον τοῦ ἐπικρατοῦντος ἐν τῇ δυτικωτέρᾳ Ἑλλάδι, μικρασιατικὸν ἰωνικόν. Ἀλλ' ὅμως ἡ κατασκευὴ τοῦ σώματος μὲ τὴν

Εἰκ. 19. Κόρη τοῦ Μουσείου Δήλου.

ἐντονον τομὴν τῆς μέσης καὶ τὸ εὐθύγραμμον περίγραμμα, ὁ τριγωνικὸς κορμός, πάντα ταῦτα πηγάζουν ἀπὸ τῆς πλαστικῆς αἰσθήσεως τοῦ 7^{ου} αἰ., ἀπὸ τοῦ δαιδαλικοῦ πνεύματος, παρὰ τὴν μαλακωτέραν ἀπόδοσιν τῶν μορφῶν. Τὸ ὥραϊον ἀγαλμάτιον πίν. 21,6 καὶ 22 ², τὸ ὁποῖον τόσον λεπτῶς χαρακτηρίζει ὁ Kunze, Kr. Bronzereliefs σ. 258, ἀνήκον εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 6^{ου} αἰ., ἀσφαλῶς προῖον «ἐλληνικῆς ἰωνικῆς αἰσθήσεως» ἐνθυμίζει ζωηρῶς τὴν δαιδαλικὴν κόμμωσιν. Αἱ ἐπὶ ἰωνικῶν ἀγγείων πλαστικαὶ κεφαλαὶ εἶναι λίαν συνήθεις ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 7^{ου} αἰ. Εἶναι ἀδύνατον νὰ δεχθῇ τις, ὅτι ἡ κεφαλὴ εἰς τὴν ὁποίαν καταλήγει ἡ παριακὴ οἰνοχότη τῆς Στοκχόλμης ³ δὲν συνεχίζεται εἰς πλαστικὰ ἔργα τῶν ἀκολουθούντων χρόνων ⁴. Τὰ δωρικὰ πρότυπα τῆς Νικάνδρης προϋποτίθενται, χωρὶς οὐδαμοῦ νὰ ἐμφανίζονται, ἐνῶ οὐχὶ μόνον τὸ πλῆθος τῶν ἔργων τῆς μνημειώδους ἐπὶ λίθου πλαστικῆς μαρτυρεῖ τὴν ἰσχυρὰν ἀνάπτυξιν ταύτης ἐπὶ τῶν ἰωνικῶν νήσων — τῶν Κυκλάδων ἰδιαίτερος — ἀλλὰ καὶ ἡ κεραμικὴ καὶ ἡ μικροπλαστικὴ δεικνύουν συνεχῇ ἐξέλιξιν ἀπὸ τῶν γεωμετρικῶν μέχρι τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων.

Χαρακτηριστικὴ νομίζω, διὰ τὸ πρόβλημα εἶναι ἡ ἐξέλιξις τῶν ἀρχαϊκῶν κορῶν. Συνήθως πιστεύουν εἰς διαδοχὴν τῶν δωρικῶν κορῶν τοῦ 7^{ου} αἰ., καθαρῶν «δαιδαλικῶν» δημιουργημάτων, ὑπὸ τῶν ἰωνικῶν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6^{ου} αἰ. ⁵. Σημαντικὴν δὲ διὰ τὴν στροφὴν ταύτην θεωρῶ τὴν πιθανώτατα ναξιακὴν κόρην τοῦ Μουσείου Δήλου Homolle, De Dianae simulacris antiquissimis πίν. III (εἰκ. 19) ⁶. Ταύτην δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἱσταμένην ἀκριβῶς εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν οὕτως διακρινομένων ἰωνικῶν κορῶν. Τὴν κατεύθυνσιν τὴν ὁποίαν ἀνοίγει αὕτη εὐρίσκομεν σαφεστέραν εἰς τὴν Ἥραν τοῦ Χηραμίου, ἥτις εὐρίσκεται πρὸς τὴν δηλιακὴν κόρην εἰς τὴν αὐτὴν σχέσιν, τὴν ὁποίαν διεπιστώσαμεν καὶ μεταξὺ τῆς Νικάνδρης

1 F. Poulsen, Orient, 100· Kunze, Kr. Br., 258.

2 Ὁ Fr. Matz, Gnomon 1930, 259 θεωρεῖ, ὅτι ὁ ἀπλοῦς βόστρυχος, ὃν φέρει τὸ ἀγαλμάτιον εἶναι κυπριακός· ἀλλ' εὗρομεν τοῦτον ἤδη ἐπὶ ἐλληνικῶν ἔργων τῶν ἀρχῶν τοῦ 7^{ου} αἰ.

3 Πρβ. σ. 27 σημ. 3.

4 Τὸ ἐκ Νάξου θραῦσμα πηλίνης προτομῆς γρυπός

Buschor, Ath. Mitt. 1929 σ. 156 εἰκ. 9, μετὰ δισταγμοῦ δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς πρωτοκορινθιακὸν κατόπιν τῆς ἀνευρέσεως ὁμοίας προτομῆς ἐν Τήνῳ (ἀδημοσιεύτου).

5 Πρβ. σ. 25, σημ. 1.

6 E. Langlotz, Fr. Bildh. 126, 5. Payne-Young, ἀν. σ. 16, σημ. 1. V. H. Poulsen ἀν. 108· Ath. Mitt. 1929, 158.

καὶ τῆς δαιδαλικῆς Ἑρας τῆς Σάμου. Εἰς τὰ δύο ταῦτα ἔργα τοῦ 7^{ου} αἰ. τὸ σῶμα εἶναι ἀνύπαρκτον μορφικῶς ὑπὸ τὸ ἔνδυμα, τὸ ὁποῖον καὶ μόνον παρίσταται αἱ μορφαὶ τοῦ ἐνδύματος κυριαρχοῦν ἀπολύτως καὶ ἡ «καθαρὰ» παράστασις τούτου ἐπιβάλλει τὴν ὑπὸ τὴν στενὴν μέσσην διαμόρφωσιν τοῦ κατωτέρου σώματος εἰς σχεδὸν παραλληλεπίπεδον *εὐρυνόμενον* πρὸς τὰ κάτω. Ἀλλ' εἰς τὰ δύο νεώτερα ἔργα ἡ αἰσθησις τοῦ σώματος ὑπὸ τὸ ἔνδυμα ἔχει οὐσιωδῶς ἀναπτυχθῆ καὶ εἶναι φανερὸς ὁ συγκερασμὸς τῶν μορφῶν τοῦ σώματος καὶ τοῦ περικαλύπτοντος ἐνδύματος εἰς μίαν νέαν μορφήν δηλουμένην μὲ τὴν παράστασιν εὐρυτέρων τῶν ἰσχίων καὶ στενοτέρων τῶν ποδῶν, κατὰ τρόπον ἀντίστροφον τῆς παλαιότερας παραστάσεως. Εἶναι φανερὰ ἡ προσπάθεια πρὸς πραγματικωτέραν ἀπόδοσιν, διὸ καὶ τὸ ὑπὸ τὴν ζώνην τμήμα παρίσταται εὐρύτερον καὶ στενοῦται καθ' ὅσον κατέρχεται πρὸς τὰ κάτω¹. Ἀλλὰ τὸ βῆμα τοῦτο εἶναι ἐξαιρετικῶς σημαντικόν: αἱ ἀκολουθοῦσαι κόραι ἔχουν βασικῶς τὸ ἴδιον σχῆμα: τὸ νέον εἰς αὐτὰς εἶναι ἡ διαφοροποίησις μεταξὺ σώματος καὶ ἐνδύματος. Ἔχομεν ἄρα λογικὴν καὶ αὐτόνομον ἐξέλιξιν ἀπὸ τῆς Νικάνδρης εἰς τὰς κόρας τοῦ 6^{ου} αἰῶνος. Ἡ κόρη τῆς Δήλου δύναται οὕτω νὰ θεωρηθῇ ἀνάλογος πρὸς τοὺς συγχρόνους αὐτῆς κούρους τοῦ 6^{ου} αἰ., ὅπου ἐπίσης μεγαλυτέρα αἰσθησις τοῦ σώματος ἀντικαθιστᾷ τὴν τεκτονικὴν, παρατακτικὴν ἄρθρωσιν τῶν προηγηθέντων χρόνων: τὰ πλάγια περιγράμματα τοῦ σώματος ρέουν ἐνιαῖα, αἱ τμήσεις ἔχουν ἀμβλυνθῇ. Ἀντιθέτως ὅμως αἱ σχέσεις τῆς κόρης ταύτης τοῦ Μουσείου τῆς Δήλου πρὸς τὴν Νικάνδρην, —οὕτω δὲ καὶ τῆς Ἑρας τοῦ Χηραμίου πρὸς τὴν δαιδαλικὴν Ἑραν ἐν Σάμῳ— καὶ ἡ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ ἰωνικοῦ κόσμου καταγωγὴ αὐτῶν εἶναι ἀπαραγνώριστοι. Ἀκόμη δὲν δηλοῦνται πτυχαὶ ἐπὶ τῆς δηλιακῆς κόρης: στενὴ μόνον κατακόρυφος ταινία κοσμουμένη διὰ μαιάνδρου, ἐγγάρακτος καὶ ἐξηρμένη ἀσφαλῶς διὰ χρώματος, τονίζει τὴν κατακόρυφον τοῦ κορμοῦ νέον εἶναι ἐπίσης ἡ εἰς τὴν μέσσην σχηματιζομένη ἀναδίπλωσις τοῦ χιτῶνος². Οὕτω τὸ νέον τῶν ἰωνικῶν κορῶν τοῦ 6^{ου} αἰ. ἐκπηγάζει ἢ τοῦλάχιστον συνδέεται ἀσφαλῶς πρὸς τὴν δωρικὴν θεωρηθεῖσαν Νικάνδρην διότι ἀκριβῶς καὶ ἡ ἰωνικὴ πλαστικὴ δὲν ἀρχίζει τὸ πρῶτον μὲ τὸν 6^{ον} αἰ.· ἐὰν ὀνομάσωμεν δαιδαλικὴν τὴν πλαστικὴν τοῦ 7^{ου} αἰ., ὑπάρχουν ἔργα δωρικὰ δαιδαλικά καὶ ἰωνικὰ δαιδαλικά. Θὰ εἶναι μάταιον νὰ ζητήσωμεν τὰ «δωρικὰ» πρωτότυπα διὰ τὴν πλαστικὴν τῆς Νάξου κατὰ τὸν 7^{ον} αἰ.

Ἡ ναξιακὴ παράδοσις τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ μαρμάρου ἔχει ἐν Νάξῳ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Νικάνδρης δισχιλιετὴ ἤδη ἱστορίαν. Εἶναι ἀδύνατον βεβαίως νὰ ἐπιστρέψωμεν εἰς τὴν γνώμην τοῦ Sauer³ καὶ νὰ δεχθῶμεν ὡς ναξιακὰ ἔργα πάντα τὰ ἐκ ναξίου μαρμάρου γλυπτά. Ἀλλὰ τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ παλαιότατα ἐκ μαρμάρου ἔργα εἶναι ἐκ ναξιακοῦ μαρμάρου, E. Wedeking, JdI, 1940 σ. 262 κέ., δὲν εἶναι ἐντελῶς ἄνευ σημα-

1 Ὅμοιον σχηματισμὸν ἔχουν ὁ ἐκ Μιλήτου Ἀναξίμανδρος Milet, I, 112, εἰκ. 103, KiB 201, 1, ἡ ἐκ Λίνδου κόρη τῆς Κωνσταντινουπόλεως Mendel III ἀρ. 1936, εἰκ. 826, ἡ ἐξ Ἐλευσίνος κόρη τοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν ἀρ. 5 Perrot-Chipiez, VIII σ. 149, εἰκ. 83, E. Langlotz, AMA, σ. 12, εἰκ. 1 δεξιὰ. Ἐκ τῆς μικροτεχνίας ἡ ἐξ Ὀλυμπίας σαμιακὴ κόρη Langlotz, Frühgr. Bildhauersch. 118, 15 καὶ AMA σ. 13, Buschor, Alts.

Standb., εἰκ. 118-120. Ἐκ τούτων εἶναι προφανὴς καὶ ἡ χρονολόγησις τοῦ ἐξ Ἐφέσου ἀγαλματίου Hogarth πίν. 14 εἰς τοὺς περὶ τὸ 600 χρόνους κ.ᾶ.

2 Εἰς τὴν μικροτεχνίαν πολὺ ἐνωρίτερον, ὡς π.χ. Mon. Piot 1938, 27, πίν. 2. Hampe, Sagenb., πίν. 38, 2. Πρβλ. καὶ Syria 1944-45 σ. 153, σημ. 5.

3 Ath. Mitt. 17, 1892, σ. 37 κέ.

σίας· πείθει τουλάχιστον περί της τεχνικῆς δεξιότητος τῶν παλαιῶν ἐκείνων τεχνιτῶν τῆς Νάξου καὶ τῆς φήμης αὐτῶν. Τὴν ἐξαγωγήν τοῦ μαρμάρου ἐκ τῆς νήσου συνώδευον ἀσφαλῶς καὶ ἐπιτόπιοι τεχνῖται· ἡ ἀνακάλυψις τοῦ Βύζου καὶ ἡ ἐκ τοῦ «αὐτοῦ λίθου» κατασκευὴ τοῦ ἀνδριάντος καὶ τῆς βάσεως τοῦ Κολοσσοῦ τῶν Ναξίων ἐν Δήλῳ εἶναι ἀσφαλῆ δείγματα τῆς δεξιοτεχνίας ταύτης. Ἀλλὰ τοῦτο ἀποτελεῖ ἀκόμη «ἐξωτερικὸν» τεκμήριον. Πῶς ὅμως θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ κατασκευὴ κολοσσικῶν μαρμαρίνων ἀγαλμάτων—ὁ Ἀπόλλων τῆς Δήλου εἶχε περίπου 8 μέτρων ὕψος, ὁ δὲ ἀτελείωτος Διόνυσος εἰς τὸν «Ἀπόλλωνα» τῆς Νάξου ἔχει ὕψος σχεδὸν 10 μέτρων¹—ἄνευ τῆς δεξιοτεχνίας καὶ τῆς ἐξοικειώσεως τῶν τεχνιτῶν τῆς Νάξου πρὸς τὸ μάρμαρον; Ἡ ἐν ὑπερφυσικῷ μεγέθει παρὰστασις ἀποτελεῖ τὴν μᾶλλον συγκεκριμένην ἔκφρασιν τοῦ μνημειώδους, τοῦ κυρίου δηλαδὴ χαρακτῆρος τῆς νέας ἐποχῆς. Εἶναι ἡ μορφή αὕτη ἐκείνη τὴν ὁποίαν ἀπαιτοῦν οἱ νέοι πανελλήνιοι θεοί. Ὁ Ἄρης εἶναι «ἄνδρος μεγάλῳ πόλῳ μέσδων» διὸ παραγγέλλει ἡ Σαπφώ: «Ἴψοι δὴ τὸ μέλαθρον ἄερατε τέκτονες ἄνδρες» (Σαπφώ, ἀποσπ. 123 [Diehl.²]). Τὴν ἰδίαν ἀκριβῶς εἰκόνα περὶ τοῦ μεγέθους τῶν θεῶν παρέχουν οἱ Ὀμηρικοὶ ὕμνοι: Ἡ Δημήτηρ εἰσελθοῦσα εἰς τὸν οἶκον τοῦ Κελεοῦ ἐν Ἐλευσίνι «ἐπ' οὐδὸν ἔβη ποσὶ καὶ ῥα μελάθρον | κῦρε κάρη, πλησεν δὲ θύρας σέλαος θείοιο» (εἰς Δημ. στ. 188-89). Ἐπὶ τῆς Ἰδῆς ἐγερεθεῖσα ἐκ τῆς εὐνῆς τοῦ Ἀγχίσου ἡ Ἀφροδίτη (εἰς Ἀφρ. στ. 173): ἔστι ἄρα κλισίῃ κεῦποιότιο μελάθρον | κῦρε κάρη, κάλλος δὲ παρειῶν ἀπέλαμπεν». Τὸ μέγεθος τῶν θεῶν εἶναι ἐκπληκτικόν, ἀλλὰ ἀκριβῶς ὡς μέτρον συγκρίσεως λαμβάνεται ὁ ἄνθρωπος: Ὁ Ἄρης εἶναι πολὺ ὑψηλότερος ὑψηλοῦ ἀνδρός³.

Εἰς τὴν δωρικὴν Ἑλλάδα λείπουν τοιαῦτα κολοσσικά ἔργα ἐμπεφορημένα ὑπὸ τοῦ νέου ρυθμοῦ, ἔργα καθαρῶς δαιδαλικά· τοιαῦτα ἐνταῦθα ἐμφανίζονται περὶ τὸ τέλος τοῦ 7^{ου} αἰ. Ὁ ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Ὑακίνθου Ἀπόλλων⁴ ἐκτὸς τοῦ προσώπου καὶ τῶν ἄκρων ποδῶν καὶ χειρῶν ἦτο «χαλκῷ κίονι εἰκασμένος» καὶ ἐπομένως ἄσχετος πρὸς τὴν δαιδαλικὴν αἴσθησιν τῆς μορφῆς. Τὸ ὑπερφυσικὸν μέγεθος ἀποτελεῖ οὕτω ἀρχικῶς οὐσιώδη χαρακτῆρα ἰωνικῆς⁴, κυρίως δὲ ναξιακῆς πλαστικῆς, προφανῶς δὲ πηγαῖον καὶ οὐχὶ ἐξωτερικὸν γνώρισμα αὐτῆς. Ὁ ἰσχυρὸς ἐσωτερικὸς σκελετὸς καὶ ἡ προσπάθεια ἀποδόσεως σαρκὸς ἔχουν θυσιασθῆ εἰς τὴν γιγαντιαίαν προσπάθειαν τοῦ ὑπερφυσικοῦ, τὸ ὁποῖον περιορίζεται ἐξωτερικῶς μόνον ὑπὸ καθαροῦ καὶ ἰσχυροῦ περιγράμματος καὶ ἐξαίρεται μὲ τὴν ἐκζήτησιν τῆς διακοσμήσεως τῶν χαρακτηριστικωτέρων μορφῶν. Οἱ θεμελιώδεις χαρακτῆρες τοῦ δαιδαλικοῦ ρυθμοῦ εἶναι κοινοὶ καὶ τῆς Νάξου, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων κέντρων. Ὅ,τι τὴν διακρίνει ἀπὸ τῶν δωρικῶν κέντρων, εἶναι ἡ εὐθύς ἅμα τῇ δημιουργίᾳ τῆς πλαστικῆς ἔκφρασις τοῦ μνημειώδους καὶ διὰ τοῦ ὑπερβάλλοντος μεγέθους.

Ἀλλ' ὁ σκοπὸς ἐνταῦθα δὲν εἶναι ἡ περαιτέρω παρακολούθησις τῆς ναξιακῆς πλαστικῆς. Ὑπῆρξεν ἀνάγκη μακροτέρας μορφολογικῆς ἀναλύσεως, ἐξ ἧς κατεδείχθη ἡ θέσις τὴν ὁποίαν κατέχουν οἱ δυστυχῶς τόσον κατεστραμμένοι κοῦροι τῆς Θήρας.

1 Blümel, Gr. Bildhauerarbeit. σ. 48, πίν. 3 καὶ 4.

2 Ἡ ἀντίληψις εἶναι ἐντελῶς διάφορος κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους· πρβ. Καλλιμ. εἰς Δήμητρα 57 κέ.: γείνεται δ' ἅ θεὸς (=Δημήτηρ) | ἴθματα μὲν χέρσσω,

κεφαλὰ δὲ οἱ ἄραι' Ὀλύμπω.

3 Πανσαν. 3, 19, 2· πρβ. ἀν. σ. 7, σημ. 1.

4 Πρβ. τοὺς κολοσσούς τῆς Σάμου E. Buschor, Alts. St. 4 κέ.

Ἐφάνησαν, νομίζω, ἐξαιρετικὰ δημιουργήματα τοῦ νησιωτικοῦ κόσμου τοῦ Αἰγαίου καὶ ἰδιαίτερος τῶν ἰωνικῶν Κυκλάδων ἡ Νάξος ἀποτελεῖ τὴν κυριωτάτην ἐστίαν πλαστικῆς δημιουργίας, τῆς ὁποίας ἡ ἐξάπλωσις καὶ πολὺ πέραν τῶν Κυκλάδων εἶναι μεμαρτυρημένη ἀρκούντως. Ἡ σχέσις αὐτῆς εἶναι στενὴ πρὸς τὴν ἀττικὴν¹ πλαστικὴν ἰδίαν, ἣν ὁ Jenkins ἐπίσης θέλει νὰ ἐξαιρέσῃ² τῆς δαιδαλικῆς τέχνης λόγῳ τοῦ ἰδιομόρφου αὐτῆς χαρακτῆρος. Τὸ κολοσσικὸν μέγεθος, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν, εἰς τὰς νήσους καὶ τὴν Ἀττικὴν παρατηρεῖται κατὰ πρῶτον. Εἰς τὴν Κρήτην μόλις ὑπάρχουν φυσικοῦ μεγέθους ἔργα· ἐκ τῆς Πελοποννήσου μόνον τὰ γλυπτὰ τῶν Μυκηνῶν ἀποτελοῦν κατὰ τὴν ἀκμὴν τῆς δαιδαλικῆς περιόδου δείγματα μνημειώδους τέχνης.

Οὕτω εἰς τὰς πλουσίας εἰς μάρμαρον νήσους καὶ τὴν πρὸς ταύτας στενῶς συνδεομένην Ἀττικὴν εἶναι φυσικὸν ὅτι ἡ εἰς μνημειώδη μορφήν πλαστικὴ ὑπῆρξεν ἤδη ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων οἰκεία. Κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 7^{ου} αἰ. ἡ προσωπικότης τῆς ἀττικῆς τέχνης μᾶς παρουσιάζεται ἀπαραγνώριστος ἤδη εἰς ἐξωτερικὰ γνῶρισμα. Ἡ κόμμωσις ἔχει ὠρισμένας διαφοράς, ἴδιον χαρακτῆρα, διάφορον τῶν κυκλαδικῶν καὶ τῶν δωρικῶν. Ἀλλ' εἰς τὴν ζώην, τὸν πνευματικὸν κόσμον, ὁ ὁποῖος ἐκδηλοῦται ἰδίᾳ εἰς τὰ πρόσωπα τῶν ἀττικῶν ἔργων μὲ τοὺς ἀκτινοβολοῦντας ὀφθαλμούς, οἱ ὁποῖοι κυριαρχοῦν τῆς ὅλης μορφῆς, ἐμφανίζεται τὸ ἀποκλειστικώτατον γνῶρισμα τῶν ἀττικῶν δημιουργημάτων. Συγχρόνους κεφαλὰς κυκλαδικῶν ἔργων δὲν ἔχομεν ἀλλ' εἰς τὴν κεφαλὴν τῆς Κοπεγχάγης, ἣτις ἀκόμη συνδέεται πρὸς τὴν παλαιὰν παράδοσιν, γίνεται ἀμέσως καταφανὴς ἡ διαφορὰ ἀπὸ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου τῶν ἀττικῶν ἔργων: ἡ ζωηρότης καὶ ἡ ἀκτινοβολία, ἡ ἐσωτερικὴ δύναμις χαρακτηρίζει τὰ τελευταῖα ταῦτα.

Ἡ παράδοσις τῶν ἀρχαίων δὲν ἀνέφερεν ρητῶς εἰς τὴν δωρικὴν Ἑλλάδα τὴν δημιουργίαν τῶν πρώτων ἐλληνικῶν γλυπτῶν. Ὁ Δαίδαλος³ ἦτο Κρῆς ἢ Ἀθηναῖος. Ὁ Δίποινος καὶ ὁ Σκύλλης φέρονται βεβαίως δρᾶσαντες κυρίως εἰς τὴν ΒΑ Πελοπόννησον, ἀλλ' ἡ χιακὴ οἰκογένεια τοῦ Ἀρχέρμου *jam fuerat*, ὅτε ἤρχισεν ἡ δρᾶσις τῶν δύο τούτων γλυπτῶν.

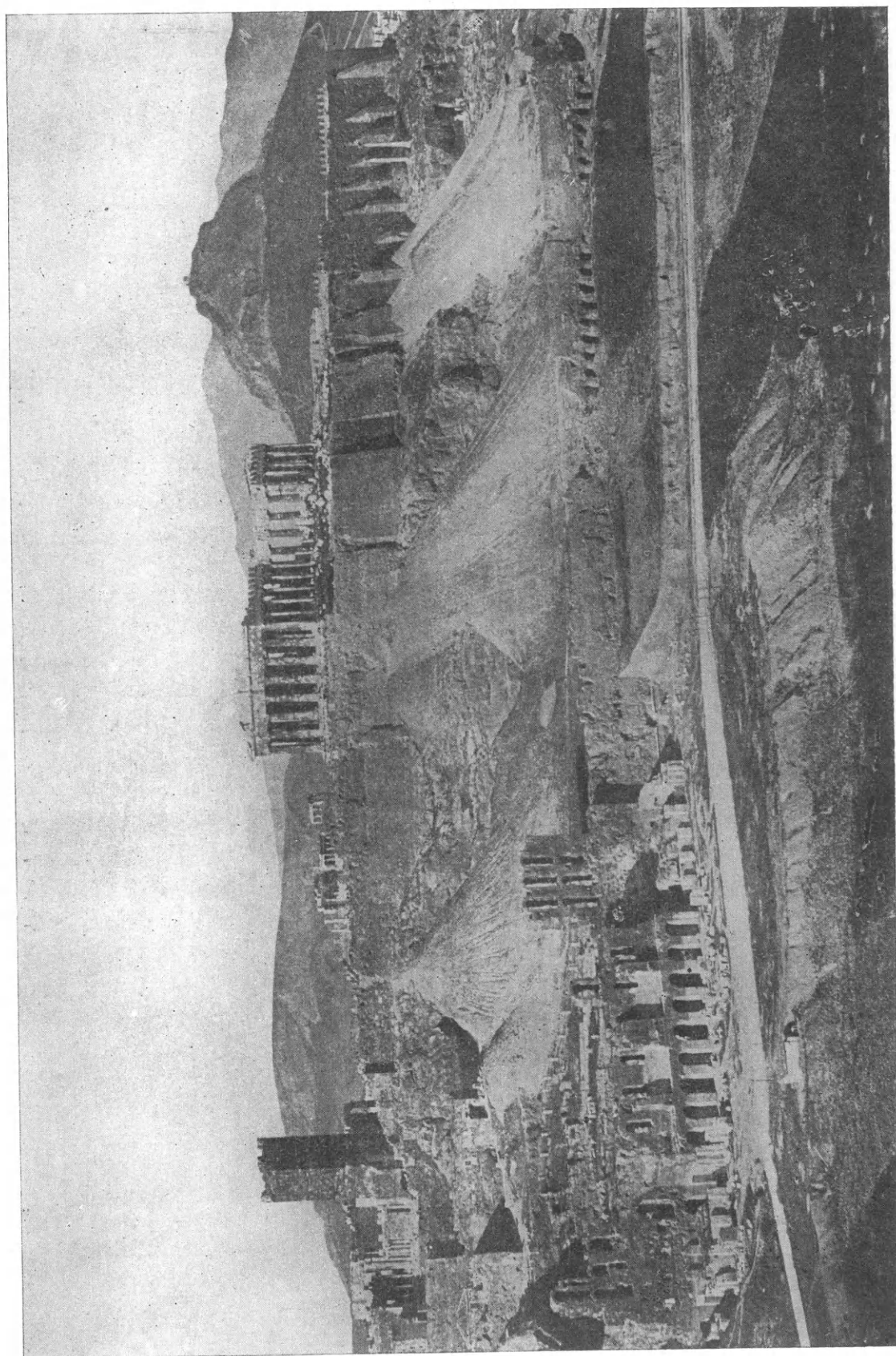
ΝΙΚΟΛΑΟΣ Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ

1 Τὴν σχέσιν τῆς ἀττικῆς πρὸς τὴν κυκλαδικὴν καὶ τὴν διαφορὰν ἀμφοτέρων ἀπὸ τῆς δωρικῆς πλαστικῆς τονίζει ὀρθῶς ὁ G. Lippold, *Phil. Wochenschr.* 1938, 165 καὶ 195 καὶ αὐτ., 1937 σ. 800 καὶ 870 καὶ ὁ V. H. Poulsen, *ἀνωτ.*, 84.

2 Ὁ Jenkins, *ἀνωτ.*, 8, 18 καὶ 23, δέχεται τὴν ἀττικὴν πλαστικὴν αὐτόχθονα καὶ ἀνεπηρέαστον ὑπὸ τοῦ δαιδαλικοῦ ῥυθμοῦ χαρακτηρίζων αὐτὴν ὡς *crude and unsophisticated* (σ. XII). Ἀλλ' ἤδη ὁ πρωτοαττικὸς ῥυθμὸς δεικνύει καλλιτεχνικὴν πρωτοπορίαν τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὸν 7^{ον} αἰ., αἱ δὲ «ἀντιπλαστικαὶ» τάσεις τῆς

πρὸ τῶν γνωστῶν ἀττικῶν κούρων περιόδου (E. Buschor, *Ath. Mitt.* 1927, 211) δὲν χαρακτηρίζουν μόνον τὴν Ἀττικὴν· βλ. σχετικῶς καὶ τὰς παρατηρήσεις: G. Richter, *Metr. Mus. St. V* σ. 48, V. H. Poulsen, *ἀνωτ.*, σ. 106 καὶ G. Richter ἐν *AJA* 41, 1937, 341.

3 Βλ. τελευταῖον περὶ Δαιδάλου: Amelung ἐν *Thieme-Becker VIII*, 280. B. Schweitzer, *Xenokrates*, 20 καὶ A. Rumpf, *Daidalos* ἐν *Bonner Jahrb.* 1930, 47 καὶ πρβ. καὶ Ch. Picard, *Manuel I*, 77. καὶ G. Richter, *Kouroi*, σ. 45 καὶ.

Εἰκ. 1. Ἡ νοτιά πλευρὰ τῆς Ἀκροπόλεως κατὰ παλαιὰν φωτογραφίαν ληφθεῖσαν πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Ἀσκληπείου.
Henri Beck, Vues d'Athènes et de ses monuments, Berlin 1868. (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη).

Η ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΤΟΥ ΑΣΚΛΗΠΕΙΟΥ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

ΥΠΟ ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΤΡΑΥΛΟΥ

Αἱ μεγάλαι ἀνασκαφαί, αἱ διενεργηθεῖσαι ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καθ' ὅλην τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν τῆς Ἀκροπόλεως, πλὴν τῶν ἄλλων σπουδαιότητων διαπιστώσεων εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα καὶ τὸν προσδιορισμὸν καὶ τὴν ἀποκάλυψιν τῶν ῥειπίων τοῦ ὑπὸ τοῦ Παυσανίου (Ι. 21. 4) ἀναφερομένου ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Αἱ ἀξιολογώταται αὐταὶ ἀνασκαφαὶ ἤρχισαν εὐθὺς ἀπὸ τῆς συστάσεως τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας (1837) καὶ συνεχίσθησαν κατὰ διαφόρους περιόδους, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ὁποίων ἀπεκαλύφθησαν τὰ διάφορα οἰκοδομήματα, τὰ ῥείπια τῶν ὁποίων καλύπτουν ὁλόκληρον τὴν νοτίαν κλιτὺν τῆς Ἀκροπόλεως: τὸ ὠδεῖον τοῦ Ἡρώδου, ἡ στοὰ τοῦ Εὐμένους, τὸ μνημεῖον τοῦ Νικίου, τὸ Ἀσκληπιεῖον, τὸ μνημεῖον τοῦ Θρασύλλου, τὸ Διονυσιακὸν θέατρον μὲ τὴν περιοχὴν του καὶ τὸ ὠδεῖον τοῦ Περικλέους¹.

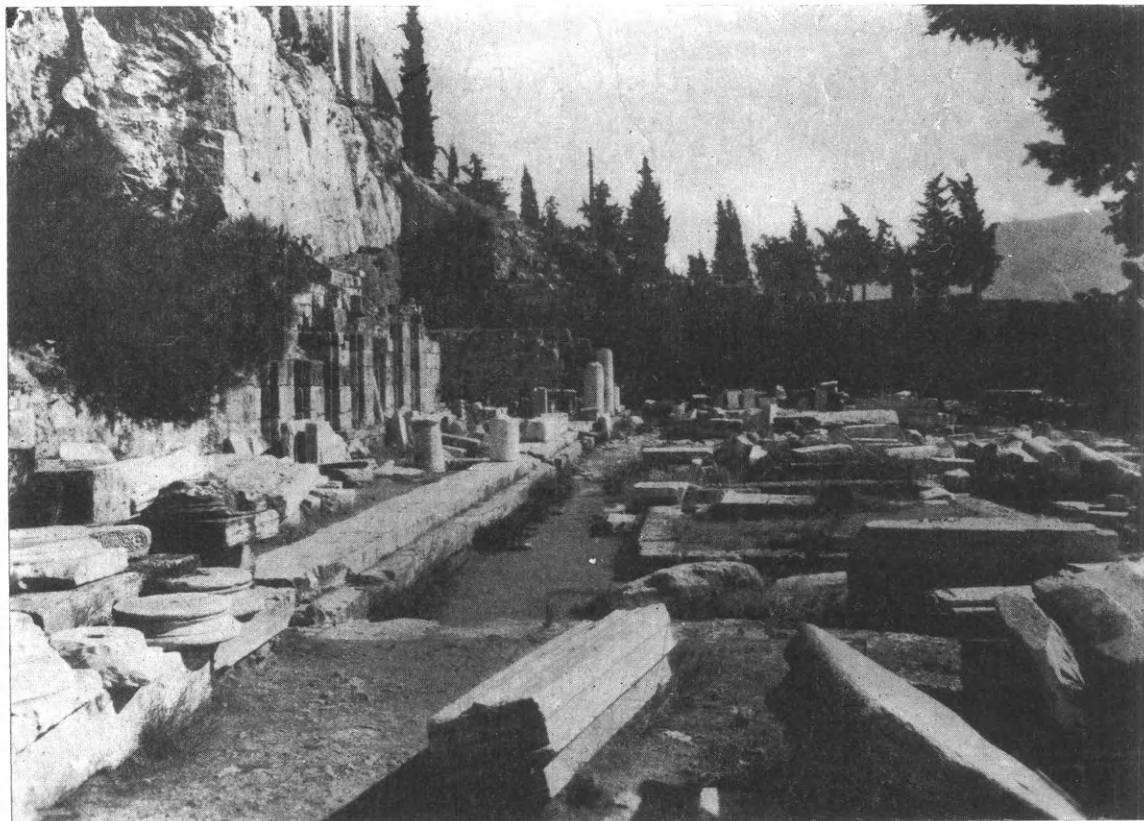
Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου, ὅπου ἀνευρέθησαν τὰ ῥείπια τοῦ Ἀσκληπείου, ἤρχισε τὴν 19^{ην} Ἀπριλίου 1876 ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ σοφοῦ ἐρευνητοῦ, γραμματέως τότε τῆς Ἑταιρείας, Στεφάνου Κουμανούδη. Μόνον ἐπὶ ἓν ἔτος διήρκεσεν ἡ ἐργασία αὕτη, ἀλλὰ τὰ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἀποτελέσματα ὑπῆρξαν ἐκτάκτως εὐχάριστα, διότι ἐκ τῶν πλουσιωτάτων εὐρημάτων, ἐπιγραφῶν καὶ γλυπτῶν σχετικῶν μὲ τὴν λατρείαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς Ὑγιείας, κατωρθώθη ἀσφαλῶς πλέον νὰ προσδιορισθῇ ἡ θέσις τοῦ ἱεροῦ καὶ νὰ ἐρμηνευθῶσι τὰ ἀποκαλυφθέντα ῥείπια. Συγχρόνως ὅμως, πλὴν τῶν ῥειπίων τοῦ Ἀσκληπείου ἀνευρέθησαν καὶ διάφορα ἄλλα κτίσματα, τὰ ὁποῖα ἔκτοτε ὀρθῶς ἀνεγνωρίσθησαν ὡς ἀνήκοντα εἰς χριστιανικὰ οἰκοδομήματα.

Τὰ χριστιανικὰ αὐτὰ κτίσματα κατελάμβανον κυρίως τὸν πρὸς ἀνατολὰς χῶρον τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ καὶ περιελάμβανον πολλοὺς χριστιανικοὺς τάφους, τὰ ἐδάφη τῆς οἰκοδομῆς τριῶν ἀψίδων ἰσαριθμῶν ἐκκλησιῶν διαφορετικῶν ἐποχῶν, διάφορα δάπεδα, κάτωθι τοῦ ἐνὸς τῶν ὁποίων ἀνευρέθη καὶ τὸ ἐγκαίνιον τῆς μιᾶς τῶν ἐκκλησιῶν, ὑπολείμματα τοίχων καὶ τέλος ἐπίμηκες οἰκοδόμημα ἐκτισμένον παρὰ τὴν μεγάλην κατατομὴν τοῦ βράχου.

Σήμερον ἐκ τῶν κτισμάτων τούτων, πλὴν τῶν δύο παραλλήλων τοίχων τοῦ ἐπιμή-

¹ (Γ. Οἰκονόμος), Τὸ ἔργον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὴν πρώτην αὐτῆς ἑκατονταετίαν, 1837-1937, Ἀθῆναι 1938.

κους οἰκοδομήματος, ἐλάχιστα ἔχνη διεσώθησαν, κατεδαφισθέντων ὑπὸ τοῦ Κουμανούδη πάντων τῶν μεταγενεστέρων τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀσκληπείου τοίχων, πρὸς ἐξαγωγὴν τῶν ἐντὸς αὐτῶν ἐντειχισμένων ἀρχαίων λίθων ¹. Ἡ ἐξαφάνισις αὐτῶν συνεπληρώθη ἀργότερον κατὰ τὴν ἐπανάληψιν τῶν ἐργασιῶν ὑπὸ τοῦ Σωτηριάδου ² καὶ τοῦ Βερσάκη ³, ἥτο δὲ τόσον πλήρης, ὥστε ἐπιστεύθη, ὅτι τίποτε πλέον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῇ περὶ τῶν χριστιανικῶν μνημείων τοῦ Ἀσκληπείου ⁴. Διὰ τὸν λόγον αὐτόν,

Εἰκ. 2. Ἀποψὶς τῶν ἐρείπων τοῦ Ἀσκληπείου ἀπὸ δυσμῶν. Ἀριστερὰ ἡ δωρική στοά.

πλὴν τῆς μελέτης καὶ δημοσιεύσεως τῶν χριστιανικῶν ἐπιτύμβιων ἐπιγραφῶν ⁵ καὶ τῶν χριστιανικῶν γλυπτῶν ⁶ τῶν ἀνευρεθέντων εἰς τὸν χώρον τοῦ Ἀσκληπείου, οὐδεμία ἄλλη συστηματικὴ ἐργασία ἐγένετο διὰ τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν ἐξαφανισθέντων καὶ ἀπὸ πολλῶν αἰῶνων λησμονηθέντων χριστιανικῶν τούτων ναῶν.

Ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῶν οἰκοδομημάτων τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ καὶ τὴν

¹ ΠΑΕ 1876 σ. 14-35.

² ΠΑΕ 1897 σ. 12-14.

³ ΠΑΕ 1910 σ. 279-280.

⁴ Γ. Σωτηρίου, Εὐρετήριον τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος, τεῦχος Α' σ. 47 καὶ ΑΕ 1929 σ. 168 σημ. 1.

⁵ C. Bayet, De titulis Atticae christianis anti-

quissimis, Paris 1878, σ. 70-71. Π. Κωνσταντινίδου, Ἀθηνῶν ἀνέκδοτοι χριστιανικαὶ ἐπιγραφαί, Παρνασσὸς τόμ. ΣΤ' 1882 σ. 81-82. Κ. Κωνσταντοπούλου, Ἀνέκδοτοι ἐπιγραφαὶ ἐπιτύμβιοι χριστιανικῶν χρόνων, Ἀρμονία τόμ. Ι 1900 σ. 31.

⁶ Ἀ. Ξυγγοπούλου, Χριστιανικὸν Ἀσκληπιεῖον, ΑΕ 1915 σ. 52-71.

ἐρμηνείαν αὐτῶν ἐλάχιστα ἐγράφησαν μέχρι σήμερον¹, αἱ δὲ περὶ τῆς ἐκτάσεως τοῦ ἱεροῦ καὶ τοῦ περιβόλου αὐτοῦ, τοῦ χαρακτηριζομένου ὡς τοῦ «Πελαργικοῦ», διατυπωθεῖσαι θεωρίαι δὲν συμφωνοῦν πάντοτε πρὸς τὰ πραγματικὰ δεδομένα². Αὐτὸς εἶναι εἷς ἄλλος λόγος, ἴσως ὁ κυριώτερος, διὰ τὸν ὁποῖον δὲν κατέστη δυνατὴ μέχρι σήμερον ἡ ἀναγνώρισις τῶν χριστιανικῶν μνημείων τοῦ Ἀσκληπείου καὶ ἐπεκράτησεν ἡ γνώμη, ὅτι ταῦτα ἔχουν ἤδη τελείως ἐξαφανισθῇ.

Εἰκ. 3. Ἀποψὶς τῶν ἑρείπων τοῦ Ἀσκληπείου ἀπ' ἀνατολῶν. Δεξιὰ ἡ δωρική στοά.

Τὴν ἐντύπωσιν ταύτην εἶχον καὶ ὁ ἴδιος. Ὅτε ὁμως ἤρχισα τὴν μελέτην καὶ σχεδίασιν ὁλοκλήρου τοῦ χώρου τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ, διεπίστωσα τὴν ὑπαρξιν πολλῶν ἀκόμη χριστιανικῶν λειψάνων, ἐκ τῆς μελέτης τῶν ὁποίων κατέληξα εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι εἶναι δυνατόν ἀκόμη νὰ ἀποκαταστήσωμεν τὴν μορφήν καὶ τὸ σχέδιον τῆς μιᾶς τοῦλάχιστον τῶν ἐκκλησιῶν, τῆς μεγαλυτέρας, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει καὶ μία ἐκ τῶν τριῶν ἀνευρεθεισῶν ἀψίδων, ἡ ἀνατολικωτέρα.

¹ Μόνον οἱ G. Allen καὶ L. Caskey (The east stoa in the Asclepieum at Athens, A.J.A. τόμ. 15 1911 σ. 32-43) καὶ Φρ. Βερσάκης (Ἀρχιτεκτονικὰ μνημεῖα τοῦ ἐν Ἀθῆναις Ἀσκληπείου, ΑΕ 1908 σ. 255-284. Ὁ τοῦ Ἀθηνῆσιν Ἀσκληπείου περίβολος καὶ τὸ Ἐλευσίνιον, ΑΕ 1912 σ. 43-59. Τοῦ ἐν Ἀθῆναις Ἀσκληπείου οἰκήματα, ΑΕ 1913 σ. 52-74) ἡσχολήθησαν μὲ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῶν οἰκοδομημάτων τοῦ

Ἀσκληπείου, ἀλλ' αἱ γνώμαι τοῦ τελευταίου εἰς πλείστα σημεῖα εἶναι πεπλανημέναι, γενικῶς δὲ αἱ ἐργασίαι του αὐτοῦ ἔτυχον δυσμενοῦς κριτικῆς.

² Τελευταία ἐργασία διὰ τὸ Πελαργικὸν καὶ τὸ Ἀσκληπιεῖον εἶναι ἡ τοῦ Ἀ. Κεραμοπούλλου, «Τὸ Πελαργικόν, τὸ Ἀσκληπιεῖον, αἱ ὁδοὶ αἱ ἀνάγουσαι πρὸς τὰ Προπύλαια», ΑΕ 1934 - 35 σ. 85 - 116, ἐνθα παρατίθεται καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

Πράγματι, ὡς φαίνεται καὶ ἐπὶ τοῦ σχεδίου (εἰκ. 4), πλὴν τοῦ διαφυγόντος τὴν κατεδάφισιν ἐπιμήκους οἰκοδομήματος τοῦ ἀνεγερθέντος ἐπὶ τῆς ἀρχαίας δωρικῆς στοᾶς παρὰ τὴν μεγάλην κατατομὴν τοῦ βράχου, σφύζονται καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τοίχων τῶν οἰκοδομημάτων τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ τμήματα τοίχων δι' ἀσβεστοκονιάματος ἐκτισμένα, ἐκ τῶν ὁποίων γίνεται φανερόν, ὅτι διὰ τὴν θεμελίωσιν τοῦ πρώτου χριστιανικοῦ ναοῦ ἐχρησιμοποιήθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον οἱ τοῖχοι τῶν ἀρχαίων οἰκοδομημάτων, ἐνῶ διὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν του διαμόρφωσιν ἐβεβαιώθη, ὅτι ἐχρησιμοποιήθησαν τὰ διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῶν καταστραφέντων ἢ πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν διαλυθέντων ἀρχαίων οἰκοδομημάτων. Τοιαῦτα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καλύπτουν σήμερον ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν ἑκτασιν τοῦ Ἀσκληπείου (εἰκ. 2 καὶ 3).

Αἱ ἀνωτέρω νέαι διαπιστώσεις μὲ ἔπεισαν, ὅτι ἡ ἀναπαράστασις τοῦ πρώτου εἰς τὸν χώρον τοῦ Ἀσκληπείου ἀνεγερθέντος χριστιανικοῦ ναοῦ δὲν ἦτο ἀδύνατος, ἡ μελέτη δὲ τῶν διασωθέντων ἔρειπίων ἐν συνδυασμῷ μὲ τὰς πληροφορίες, τὰς ὁποίας ἔχομεν ἐκ τῶν διαφόρων ἐκθέσεων καὶ τῶν συνοδευόντων αὐτὰς σχεδίων τῶν πρώτων ἀνασκαφῶν¹, μὲ ἐβοήθησεν εἰς τὴν πλήρη ἀποκατάστασιν τῆς κατωτέρω λεπτομεροῦς περιγραφομένης μεγάλης παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς.

Ἡ βασιλικὴ αὕτη τοῦ Ἀσκληπείου, τῶν μέσων περὶ τοῦ Ε' αἰῶνος, ἀποτελεῖ ἄριστον παράδειγμα ἰδρύσεως χριστιανικοῦ ναοῦ ἐπὶ ἀρχαίου ἱεροῦ καὶ προσαρμογῆς, ὡς θὰ ἴδωμεν, ὠρισμένων ἐξωτερικῶν τύπων καὶ συνηθειῶν τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἰς τὴν νέαν χριστιανικὴν πίστιν. Ὡς ἀρχιτεκτονικὸν δὲ μνημεῖον σπουδαίως θὰ συμβάλῃ εἰς τὴν καλυτέραν ἐξακρίβωσιν τῆς τοπογραφίας τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ, περίοδον διὰ τὴν ὁποίαν αἱ εἰδήσεις μας εἶναι τόσο πενιχραί. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐν γένει μελέτην τῆς ἐξελίξεως τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν ἐν Ἑλλάδι ἡ προσθήκη τοῦ μνημείου τούτου νομίζω, ὅτι θὰ εἶναι σημαντικὴ.

Ἐκτὸς τῆς βασιλικῆς ταύτης, ἐπὶ τοῦ ἰδίου χώρου ἀνηγέρθησαν δύο τοῦλάχιστον ἀκόμη ναοί, ἕκαστος μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ προηγουμένου. Περὶ τῶν τελευταίων τούτων ὅμως μόνον δι' ὀλίγων θὰ ἀσχοληθῶμεν ἐνταῦθα, διότι ἡ πλήρης ἐξακρίβωσις αὐτῶν ἀπαιτεῖ συστηματικὴν ἀνασκαφήν, ἡ ὁποία δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος².

Α'. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

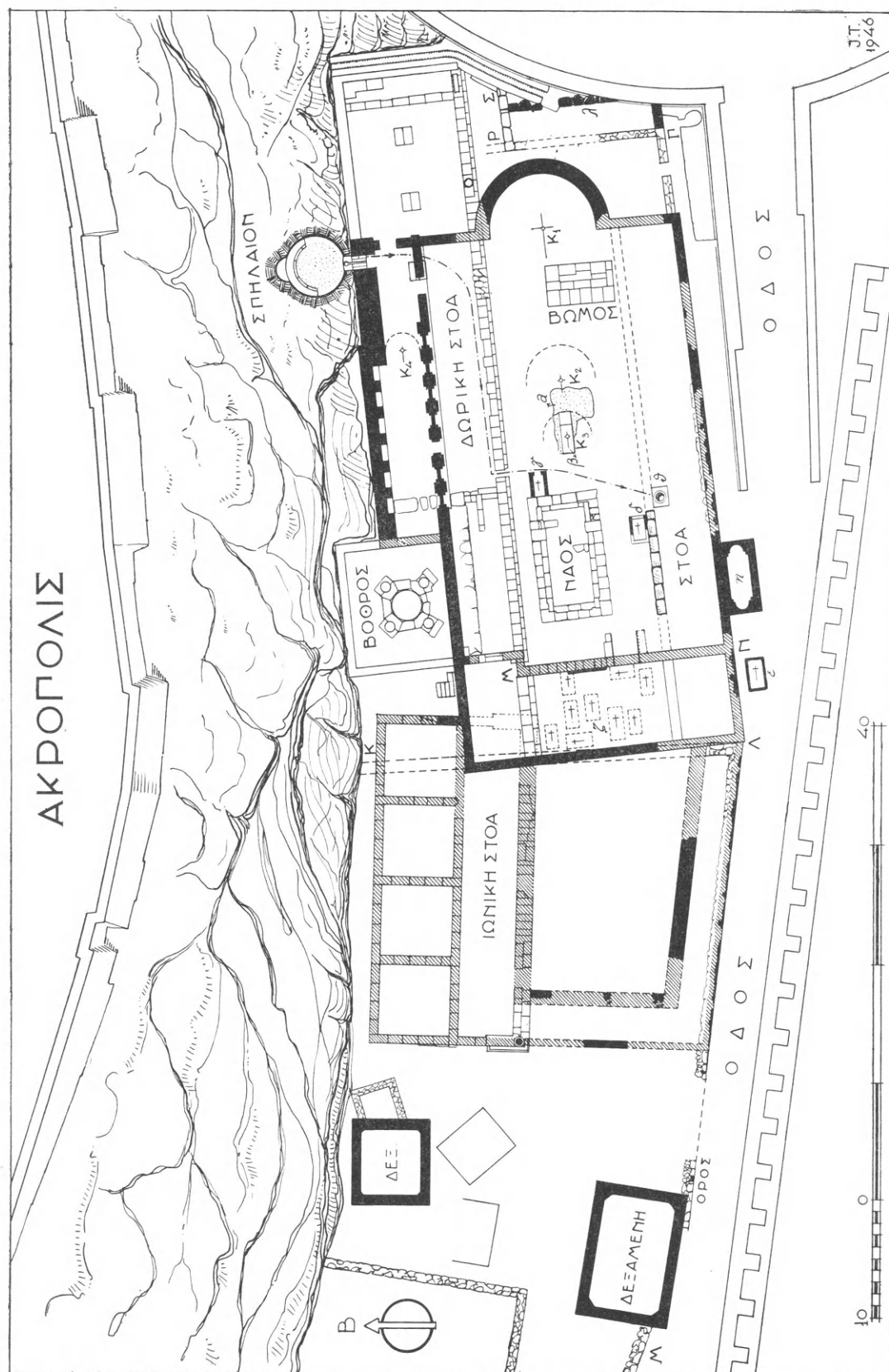
Γενικὴ κάτοψις, τοιχοδομία. — Τὰ ἀνεγερθέντα εἰς τὸν χώρον τοῦ Ἀσκληπείου χριστιανικὰ λείψανα (σχέδιον εἰκ. 4) μᾶς ὁρίζουν τὸ σχῆμα καὶ τὸ μέγεθος μιᾶς

¹ Δημοσιεύματα σχετικὰ μὲ τὰς ἀνασκαφὰς ταύτας εἶναι τὰ ἑξῆς: 1) Στεφ. Δραγούμη, ἑπτὰ ἄρθρα εἰς ἐφημερίδα «Ὡρα» τόμ. Α' 1876. 2) Ἀθαν. Δημητριάδου, δύο ἄρθρα εἰς ἐφημερίδα «Αἰὼν» τόμ. ΛΗ' 1876. 3) Στεφ. Κουμανούδη καὶ Δ. Φιλίου, διάφορα ἄρθρα εἰς περιοδικὸν «Ἀθήναιον» τόμ. V 1877 καὶ VI 1878. 4) Σχέδιον Marcel Lambert καὶ ἐρμηνεῖα αὐτοῦ, B.C.H. τόμ. I 1877 σ. 169-170 πίν. IV. 5) Στεφ. Κουμα-

νούδη, ΠΑΕ 1876 σ. 14-35 μετὰ σχεδίου τοῦ F. Peltz καὶ ΠΑΕ 1877 σ. 6-22 μετὰ σχεδίου τοῦ Μητσάκη.

² Ἐπίσης βλ. U. Köhler, Der Südbahng der Akropolis zu Athen nach den Ausgrabungen der archäologischen Gesellschaft, Athen. Mitt. II 1877 σ. 171 κ.ἐξ. καὶ P. Girard, L'Asclépieion d'Athènes, Paris 1881.

² Μικρὰν μόνον ἔρευναν ἐξετέλεσα κατὰ Σεπτέμ-

Εἰκ. 4. Γενικὸν τοπογραφικὸν σχέδιον τοῦ Ἀσκληπείου. Τὰ διαπιστωθέντα ὡς ἀνήκοντα εἰς τὴν βασιλικὴν ἐρείπια σημειοῦνται διὰ συνεχοῦς ἐντόνου μελανοῦ χρώματος.

μεγάλης τρικλίτου βασιλικῆς τοῦ ἀπλοῦ ἐλληνιστικοῦ τύπου, συνολικῶν διαστάσεων 74×31 μ. (εἰκ. 19 σχέδιον ἀναπαραστάσεως).

Ὁ μέγας ἄξων τοῦ κυρίως ναοῦ, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ νάρθηκος, παρεκκλίνει ὀλίγον τῆς ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς συνήθους κατευθύνσεως, καὶ πρὸς ἀνατολὰς μὲν ὁ κυρίως ναὸς ἀπολήγει εἰς ἡμικυκλικὴν καὶ ἐξωτερικῶς ἀψίδα, ἐνῶ πρὸς δυσμὰς τοῦ νάρθηκος ἐκτείνεται μέγα αἶθριον, τοῦ ὁποῦ ἡ λοξὴ ὥς πρὸς τὸ κύριον σῶμα τοῦ ναοῦ κατεύθυνσις ὀφείλεται εἰς τὴν χρησιμοποίησιν τῶν τοίχων τῶν ἀρχαιοτέρων οἰκοδομημάτων.

Καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν βορείαν πλευρὰν τῆς βασιλικῆς εἶναι ἐκτισμένα διάφορα προσκτίσματα, ἐνῶ παρὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν διέρχεται ἡ ἀρχαιοτάτη ὁδός, ὁ «Περίπατος», διὰ τῆς ὁποίας καὶ ὁρίζεται ἡ βασιλικὴ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην. Τέλος πρὸς Α καὶ Δ τὸν ὑπολειπόμενον χώρον τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ καταλαμβάνουν δύο εὐρύχωροι αὐλαὶ περιοριζόμεναι ὑπὸ περιβόλου.

Διὰ τὴν οἰκοδομὴν τῆς βασιλικῆς ἐγένετο μεγάλη χρῆσις τῶν ὑπαρχόντων ἐνταῦθα λίθων, διαφόρων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ἐπιγραφῶν καὶ γλυπτῶν, προερχομένων ἐκ τῶν καταστραφέντων οἰκοδομημάτων τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ, καθὼς ἐπίσης καὶ ἀργῶν λίθων καὶ ὀπτοπλίνθων. Ἡ τοιχοδομία ἐγένετο κατὰ τὸ πλεῖστον δι' ὀριζοντίων στρώσεων μιᾶς ἢ δύο σειρῶν ὀπτοπλίνθων, ἀπεχουσῶν μεταξύ των 0.80 μ., τὸ μεταξύ τῶν ὁποίων ὕψος εἶναι ἐκτισμένον διὰ διαφόρων λίθων καὶ ἀσβεστοκονιάματος. Ἐχρησιμοποιήθη δηλαδὴ τὸ ἐπικρατοῦν κατὰ τοὺς τελευταίους ῥωμαϊκοὺς χρόνους σύστημα οἰκοδομῆς, γνωστὸν ἐκ πλείστων παραδειγμάτων. Ὁραῖον δείγμα τοῦ τρόπου τούτου τῆς τοιχοδομίας ἐσώθη κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ κυρίως ναοῦ (εἰκ. 5): Συγχρόνως ὁμως ἐγένετο χρῆσις καὶ ἄλλου τρόπου οἰκοδομῆς, διὰ λαξευτῶν πωρολίθων ἐκτισμένων κατ' ἀνισοῦψεῖς ὀριζοντίας στρώσεις, συνδεομένων τῶν λίθων μεταξύ των δι' ἀσβεστοκονιάματος. Ὅλον τὸ πρὸς Β τοῦ ναοῦ ἐπίμηκες οἰκοδόμημα ἐκτίσθη διὰ τοῦ τρόπου τούτου τῆς τοιχοδομίας (εἰκ. 8, 16 καὶ 17).

Οἱ περισωθέντες μέχρι σήμερον τοῖχοι κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν διατηροῦνται εἰς ὕψος 4.40 μ., ἐνῶ εἰς τὰς ἄλλας πλευρὰς διετηρήθησαν μόνον τὰ θεμέλια αὐτῶν, μόλις ἐξέχοντα τοῦ ἐδάφους, εἰς ἄλλα δὲ σημεῖα, ὅπως π. χ. εἰς τὴν ἀψίδα τοῦ ἱεροῦ καὶ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ νάρθηκος, τὰ θεμέλια ἔχουν τελείως ἐξαφανισθῇ καὶ ἡ γραμμὴ τῶν τοίχων δηλοῦται μόνον διὰ τῆς λαξευθείσης ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ βράχου κοίτης αὐτῶν.

Τὸ πάχος τῶν τοίχων δὲν ὑπερβαίνει τὰ 0.70 μ., πλὴν τῆς βορείας πλευρᾶς, τῆς ὁποίας τὸ πάχος εἶναι 0.90 μ. καὶ τῆς ἀψίδος, τῆς ὁποίας τὸ πάχος εἶναι 1.35 μ.

Κυρίως ναός.—Ὁ κυρίως ναὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ μέγαν ὀρθογωνικὸν χώρον, ἐσωτερικῶν διαστάσεων 22×35 μ., διαιρούμενον διὰ δύο κιονοστοιχιῶν εἰς τρία κλίτη, τὸ κεντρικὸν τῶν ὁποίων πλάτους 11.60 μ., μετρούμενον ἀπὸ στυλοβάτου εἰς στυλοβάτην,

βριον 1942 πρὸς ἀποκάλυψιν τῆς ἀψίδος (Κ₁) καὶ πρὸς ἐξακρίβωσιν διαφόρων ἄλλων λεπτομερειῶν τοῦ σχεδίου τῆς βασιλικῆς, κατόπιν ἀδείας τοῦ Διευθυντοῦ τῆς Ἀκροπόλεως κ. Ἰ. Μηλιάδου, τὸν ὁποῖον καὶ ἐνταῦθα θερμῶς εὐχαριστῶ. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν πρώτων

μου αὐτῶν ἐρευνῶν ἀνεκοινώθησαν ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Κ. Κουρουνιώτου ἐν τῇ συνεδρίᾳ τῆς 4ης Μαΐου 1944 τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας 1944 τόμ. 19 σ. 136.

ὀλίγον ὑπερβαίνει τὸ διπλάσιον τοῦ πλάτους (5.20 μ.) τῶν ἐκατέρωθεν κλιτῶν. Παρουσιάζει δηλαδὴ ἀναλογίας, τὰς ὁποίας συναντῶμεν συνήθως εἰς τὰς ἐλληνιστικὰς βασιλικὰς τῶν παραλίων τῆς Μεσογείου.

Ἡ βορεία πλευρὰ τοῦ ναοῦ ἐκτίσθη ἐπὶ τῶν μεμονωμένων βάσεων τῆς ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας τῆς ἀρχαίας δωρικῆς στοᾶς, ἡ προέκτασις δὲ αὐτῆς πρὸς δυσμὰς ἀπέκοψε τμήμα τοῦ ἀρχαίου βόθρου. Διὰ δύο εἰσόδων εὕρισκομένων πρὸς τὴν πλευρὰν

Εἰκ. 5. Τμήμα τοῦ τοίχου τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ κυρίου ναοῦ.

ταύτην συνεκοινώνει ὁ κυρίως ναὸς μετὰ τοῦ ἐπιμήκους προσκτίσματος, τὸ ὁποῖον θὰ ἐξετάσωμεν κατωτέρω. Ἡ μία τῶν εἰσόδων τούτων διατηρεῖται μέχρι σήμερον, τὴν δὲ ἄλλην γνωρίζομεν ἐκ τοῦ σχεδίου τοῦ Lambert ¹.

Τῆς νοτίου πλευρᾶς ἐσώθησαν μόνον μικρὰ τμήματα τῶν θεμελίων. Ἀναγνωρίζεται ὅμως εὐκόλως ἡ θέσις τοῦ τοίχου τῆς πλευρᾶς ταύτης, διότι ἐκτίσθη ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου περιβόλου, ἐπὶ τῶν λίθων τοῦ ὁποίου διακρίνονται ἀκόμη ὄχι μόνον ἔχνη ἀσβέστου, ἀλλὰ καὶ μικρὰ τμήματα τοίχων (πάχ. 0.62 μ.) ἐκτισμένων δι' ὀπτοπλίνθων καὶ διαφόρων ἄλλων λίθων ².

¹ Ὁ τοῖχος, εἰς τὸν ὁποῖον ἠνοίγετο ἡ ἐν λόγῳ εἴσοδος, δὲν σώζεται σήμερον. Ἐπειδὴ ὅμως γνωρίζομεν ἀσφαλῶς τὴν θέσιν του ἐκ τοῦ σχεδίου τοῦ Lambert, ἐσημειώσαμεν αὐτὸν ἐπὶ τοῦ σχεδίου μας (εἰκ. 4) διὰ συνεχοῦς ἐντόνου μελανοῦ χρώματος, διάκρισιν τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποιήσαμεν καὶ διὰ τοὺς μέχρι σήμερον σωζομένους τοίχους τῆς βασιλικῆς.

² Ὁ τοῖχος οὗτος σωζόμενος ἀρχικῶς εἰς ἀρκετὸν

ὕψος κατηδαφίσθη πρὸς ἐξαγωγήν τῶν ἐντὸς αὐτοῦ ἐντετειχισμένων ἀρχαίων λίθων καὶ ἐπιγραφῶν. Βλ. Κουμανούδην, Ἀθήναιον V 1887 σ. 412, ὅπου μεταξὺ ἄλλων γράφει ὅτι «θὰ κατεσκευάσθη (ὁ τοῖχος) ἐν χριστιανικοῖς χρόνοις ἢ ὡς περίβολος πρὸς νότον τῶν αὐτόθι τριῶν ἐν ἐρείπιοις ἐκκλησιῶν ἢ ὡς τοῖχος αὐτῶν τούτων θεμέλιος».

Πρὸς ἀνατολὰς ὁ τοῖχος αὐτὸς σταματᾷ εἰς σημεῖον, τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται ἐπὶ τῆς προεκτάσεως ἀκριβῶς τοῦ κατεδαφισθέντος ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ ἐπιμήκους προσκτίσματος, κατὰ πρόχειρον δὲ ἀνασκαφὴν εἰς τὸ μέρος αὐτὸ ἀπεκαλύφθη καὶ ἡ γωνία τῶν δύο τοίχων. Ἡ ἀποκάλυψις αὕτη μᾶς ἐπέτρεψε νὰ προσδιορίσωμεν ἀσφαλῶς καὶ τὴν θέσιν τοῦ τοίχου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ κυρίως ναοῦ, ἐπὶ πλέον δὲ νὰ συσχετίσωμεν πρὸς τὸν τοῖχον αὐτὸν τὴν ἀνατολικωτέραν τῶν τριῶν ἀνευρεθεισῶν ἀψίδων (K_1 ἐπὶ τοῦ σχεδίου εἰκ. 4), ἡ ὁποία οὕτως ἀποδεικνύεται, ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν περιγραφομένην βασιλικήν.

Τέλος ἡ τετάρτη πλευρὰ τοῦ κυρίως ναοῦ, ἡ δυτική, ἐκτίσθη κατὰ τὸ βόρειον μὲν ἄκρον αὐτῆς ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τῆς δωρικῆς στοᾶς, ἐπὶ τῶν ὀρθοστατῶν τοῦ ὁποίου ἐσώθη καὶ τὸ κατώφλιον τῆς εἰσόδου τῆς ὀδηγούσης ἀπὸ τοῦ νάρθηκος εἰς τὸ βόρειον κλίτος τοῦ ναοῦ, καθ' ὅλην δὲ τὴν ὑπόλοιπον πλευρὰν ἠκολούθησε τὴν γραμμὴν τοῦ εἰς ἀπόστασιν 1.40 μ. δυτικώτερον εὐρισκομένου παλαιοτέρου τοίχου, ὅστις καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἀπετέλει τὸ πρὸς δυσμὰς τέρμα τοῦ ἱεροῦ.

Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κυρίως ναοῦ, ὡς ἐλέχθη, ἐχωρίζετο εἰς τρία κλίτη διὰ δύο κιονοστοιχιῶν, τῶν ὁποίων μόνον οἱ στυλοβάται ἐσώθησαν ὑψούμενοι κατὰ 0.21 μ. ὑπὲρ ἄνω τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου τοῦ κεντρικοῦ κλίτους¹. Καὶ ὡς βόρειος μὲν στυλοβάτης ἐχρησιμοποιήθη ὁ στυλοβάτης τῆς δωρικῆς στοᾶς πλάτους 0.82 μ., ὅστις ἐκτὸς ὀλίγων ἐλλειπόντων λίθων διατηρεῖται εἰς πολὺ καλὴν κατάστασιν, ὡς νότιος δὲ ὁ στυλοβάτης ἐτέρας στοᾶς, ἥτις κατὰ τὸν Βερσάκην ἐκτίσθη κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους². Τοῦ στυλοβάτου τούτου μόνον μικρὸν μέρος τῆς κατωτάτης στρώσεως σφύζεται σήμερον, πλάτους 0.70 μ., ἀποτελουμένης ἐξ ἐπτὰ μεγάλων κροκαλοπαγῶν λίθων ἐδραζομένων ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ βράχου.

Ἐπὶ τῶν λίθων τοῦ στυλοβάτου τῆς δωρικῆς στοᾶς διακρίνονται ἴχνη προερχόμενα ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκ τῆς ἀρχικῆς διατάξεως τῶν κιόνων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐξ ἄλλης διατάξεως αὐτῶν κατὰ μίαν ἐπισκευὴν τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων, μᾶς δίδουν δὲ μεταξόνιον τὰ μὲν πρῶτα 2.75-2.76 μ., τὰ δὲ δεύτερα 3.05-3.07 μ.³. Πλὴν τῶν ἰχνῶν ὁμως

1 Κατὰ τὰς πρώτας ἀνασκαφὰς ἀνευρέθησαν πρὸς νότον τῆς δωρικῆς στοᾶς ὑπολείμματα τριῶν πλακοστρώτων δαπέδων, τὰ ὁποῖα κατὰ τὸν Κουμανούδην ἀνῆκον εἰς τὰς τρεῖς ἀλληλοδιαδόχως ἀνεγερθεῖσας εἰς τὸν χρόνον τοῦ Ἀσκληπείου χριστιανικῆς ἐκκλησίας (ΠΑΕ 1876 σ. 20 καὶ Ἀθήναιον V 1877 σ. 319 καὶ 323). Τὰ δάπεδα ταῦτα διελύθησαν τότε πρὸς ἐξαγωγήν τῶν μεταξὺ τῶν λίθων αὐτῶν ὑπαρχουσῶν ἐνεπιγράφων πλακῶν. Εὐτυχῶς μικρὰ τμήματα καὶ τῶν τριῶν δαπέδων ἐσώθησαν (α, β, γ ἐπὶ τοῦ σχεδίου εἰκ. 4), δυνάμεθα δὲ κρίνοντες ἐκ τοῦ διαφορετικοῦ ὕψους αὐτῶν νὰ καθορίσωμεν, εἰς ποῖον οἰκοδόμημα ἀντιστοιχεῖ ἕκαστον.

Ἡ πλακοστρώσις α, σφισμένη εἰς ἀρκετὴν ἔκτασιν, ἀπετελεῖτο ἐκ λεπτῶν μαρμαρίνων πλακῶν τοποθετημένων ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους τῇ μεσολαβήσει παχυτάτου ἀσβεστοκονιάματος· ἡ στρώσις αὕτη εὐρισκόμενη εἰς τὸ ὕψος τῆς εὐθυνηθείας τῶν ἀρχαίων οἰκοδομημάτων ἦτο τὸ δάπεδον τῆς αὐλῆς τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ καὶ δύναται πιθανῶς νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸ ἐν τῇ

ἐπιγραφῇ IG II² 3188 τοῦ Β' αἰῶνος μ.Χ. μνημονευόμενον ἔργον.

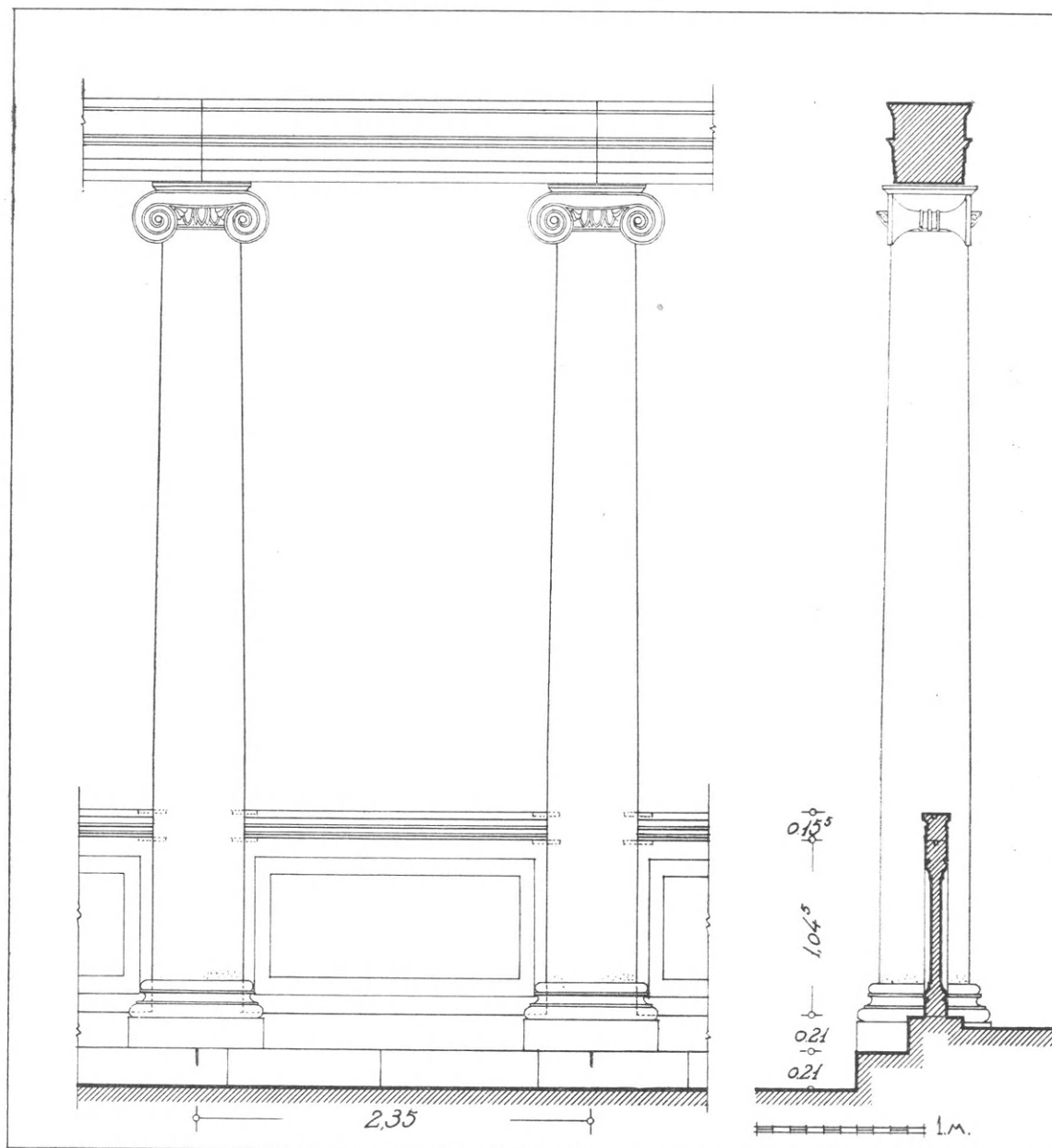
Εἰς τὸ ὕψος ἐξ ἄλλου τῆς παρίνης βαθμίδος τῆς δωρικῆς στοᾶς, δηλαδὴ κατὰ 0.70 μ. ὑψηλότερον τῆς πρώτης πλακοστρώσεως, ἀνευρέθησαν δύο μεγάλοι μαρμαρίνοι πλάκες (β). Αὗται, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς θέσεώς των ἐν τῷ χώρῳ τοῦ ἱεροῦ, ἥτις προϋποθέτει τὴν ἐξαφάνισιν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τοῦ βωμοῦ, εἶναι πιθανῶς ὑπολείμματα τοῦ δαπέδου τοῦ κεντρικοῦ κλίτους τῆς βασιλικῆς.

Τέλος τὸ κάλυμμα τοῦ τάφου (γ) μᾶς δρῖζει τὸ ὕψος τρίτου δαπέδου εὐρισκομένου ὑψηλότερον τοῦ προηγουμένου κατὰ 0.35 μ. καὶ ἀνήκοντος ἀσφαλῶς εἰς ἄλλην ἐκκλησίαν, οἰκοδομηθεῖσαν μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς βασιλικῆς.

2 Βλέπε κατωτέρω σελ. 60.

3 Ἡ ἐπισκευὴ αὕτη ἐγένετο ὁπωσδήποτε πρὸ τῆς οἰκοδομῆς τῆς βασιλικῆς, διότι οἱ κιόνες εὐρίσκονται πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἐκτὸς τοῦ κυρίως ναοῦ. Ἐκ τῶν

αὐτῶν ἐπὶ τοῦ μετώπου τοῦ στυλοβάτου ὑπάρχουν καὶ ἄλλα σημεῖα οὐδεμίαν σχέσιν ἔχοντα πρὸς τὰς μνημονευθείσας κιονοστοιχίας. Ταῦτα εἶναι μικραὶ κατακόρυφοι γραμ-

Εἰκ. 6. Ἀναπαράστασις τμήματος τῶν κιονοστοιχιῶν τοῦ κυρίως ναοῦ.

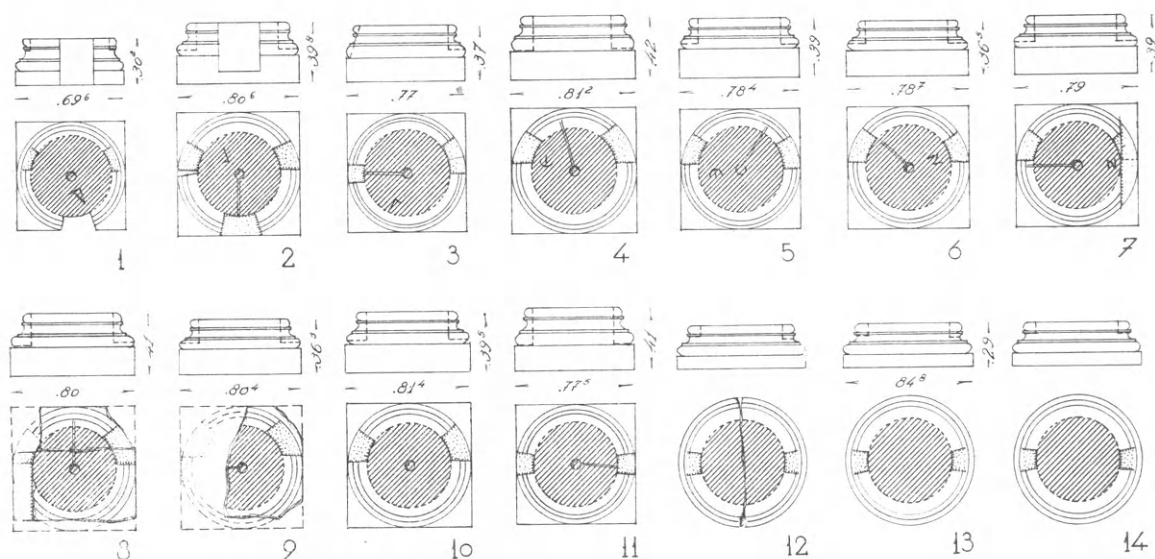
μαὶ λαξευμέναι κατὰ τὴν ἀκμὴν τοῦ στυλοβάτου εἰς κανονικὰς ἀποστάσεις, ἀπέχουσαι δὲ 2.35 μ. μεταξύ των. Τὰ χαράγματα ταῦτα περιοριζόμενα ἐντὸς τοῦ κυρίως ναοῦ ὁρίζουν τὰς θέσεις τῶν κιόνων τῶν κιονοστοιχιῶν τῆς βασιλικῆς¹, τὸ μεταξόνιον τῶν ὁποίων καὶ

ἱσταμένων σήμερον ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου δύο κιόνων ὁ εἶς, ὁ δυτικώτερον ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ κυρίως ναοῦ εὐρισκόμενος, ἐτοποθετήθη μετὰ τὰς ἀνασκαφὰς ὑπὸ τοῦ Κουμανούδη, ΠΑΕ 1876 σ. 19.

¹ Παρόμοια χαράγματα ἐσώθησαν καὶ ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου τῆς βασιλικῆς τῆς ἀνευρεθείσης εἰς τὸ Τηγάνι τῆς Σάμου. Athen. Mitt. LIV 1929 σ. 113.

ἄλλως γνωρίζομεν ἐκ τοῦ πλήθους τῶν ἀνευρεθέντων ἐπιστυλίων, τῶν ὁποίων τὸ μήκος εἶναι 2.28-2.36 μ. Διὰ τῶν χαραγμάτων αὐτῶν ἀποδεικνύεται προσέτι, ὅτι αἱ κιονοστοιχίαι ἦσαν συνεχεῖς, φθάνουσαι μέχρι τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ ναοῦ, χωρὶς δηλαδή αὗται νὰ διακόπτονται ὑπὸ ἐγκαρσίου κλίτους, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον διαπιστοῦται καὶ ἐκ τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως ἰχνῶν ἐγκαρσίων τοίχων ἢ παραστάδων.

Τὸ ὅλικόν μήκος τοῦ βορείου στυλοβάτου, μετρούμενον ἀπὸ τοῦ τοίχου τοῦ νόρθηκος μέχρι τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ φέροντος τὴν ἀψίδα, εἶναι 34.25 μ. Ἐὰν δὲ θεωρηθῇ ὡς δυτικὴ παραστάς ἡ μεγάλη προεξοχή τοῦ νόρθηκος ἐντὸς τοῦ κυρίως ναοῦ,

Εἰκ. 7. Ἀρχαῖαι βάσεις κίωνων χρησιμοποιηθεῖσαι καὶ εἰς τὴν βασιλικήν.

εὐρίσκομεν, ὅτι ἡ ἀπόστασις μεταξὺ τῆς παραστάδος ταύτης καὶ τοῦ ἄξονος τοῦ τελευταίου κίονος εἶναι 1.70 μ., ἐνῶ ἀντιστοίχως πρὸς ἀνατολὰς ἡ ἀπόστασις εἶναι 2 μ., ἡ διαφορὰ δὲ αὕτη μᾶς ἐπιτρέπει νὰ δεχθῶμεν μίαν μικρὰν παραστάδα καὶ ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ἐξέχουσαν κατὰ 0.30 μ. Ἀφαιρουμένου λοιπὸν ἐκ τοῦ συνολικοῦ μήκους τοῦ στυλοβάτου (34.25 μ.) τοῦ πάχους τῆς παραστάδος (0.30 μ.) εὐρίσκομεν ὑπόλοιπον 33.95 μ., καλυπτόμενον ὑπὸ 13 μεταξονίων πρὸς 2.35 μ. καὶ τῶν δύο ἀκραίων ἀποστάσεων μεταξὺ τῶν ἄξόνων τῶν κίωνων καὶ τοῦ μετώπου τῶν παραστάδων πρὸς 1.70 μ.

Οὕτω μετὰ βεβαιότητος δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι αἱ κιονοστοιχίαι ἦσαν συνεχεῖς καὶ ὅτι ἐκάστη τούτων ἀπετελεῖτο ἐκ 14 κίωνων. Ἡ μορφή καὶ αἱ ἄλλαι λεπτομέρειαι τῶν κιονοστοιχιῶν φαίνονται εἰς τὸ σχέδιον τῆς ἀναπαραστάσεως (εἰκ. 6), ἥτις ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει τῶν περισωθέντων μέχρι σήμερον ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, εἰς τὴν περιγραφὴν δὲ τούτων εἰσερχόμεθα εὐθὺς κατωτέρω.

1. Ἰωνικαὶ βάσεις. Ἐπὶ τῶν βαθμίδων, πρὸς δυσμὰς τῆς δωρικῆς στοᾶς καὶ παρὰ τὴν μικρὰν δεξαμενὴν νοτίως τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἶναι συγκεντρωμένοι πολλοὶ ἰωνικαὶ βάσεις μετὰ πλίνθου, προερχόμεναι ἐκ διαφόρων ἀρχαίων οἰκοδομημάτων, ὡς δεικνύουσιν ἡ διαφορετικὴ ἐπεξεργασία αὐτῶν καὶ αἱ διαστάσεις. Ὅλοι ὁμως φαίνεται, ὅτι ἐχρησιμοποιήθησαν ἐκ νέου ὡς βάσεις τῶν κίωνων τῆς βασιλικῆς, διότι φέρουσιν

εἰς τὰς δύο ἀπέναντι πλευράς των βαθείας ἐντομὰς ἐξ ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι ἀπαντοῦν συνήθως εἰς τὰς βάσεις τῶν κιόνων τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν καὶ χρησιμοποιοῦνται διὰ τὴν ὑποδοχὴν τῶν θωρακίων. Ἡ μορφή καὶ αἱ διαστάσεις τῶν βάσεων τούτων, 14 ἐν ὅλῳ, φαίνονται ἐπὶ τοῦ σχεδίου τῆς εἰκ. 7¹.

Εἰκ. 8. Κορμοὶ κιόνων καὶ ἐπιστύλια τῶν ἀρχαίων οἰκοδομημάτων χρησιμοποιηθέντα καὶ εἰς τὴν βασιλικήν.

Αἱ λαξευθεῖσαι ἐντομαὶ ἔχουσι σχῆμα σφηνοειδὲς μὲ ἐξωτερικὴν πλευρὰν ὄχι μεγαλύτεραν τῶν 0.22 μ. καὶ ἐσωτερικὴν ὄχι μικροτέραν τῶν 0.12 μ., ἀπέχουσι δὲ μεταξύ των ἀπόστασιν σταθερὰν καὶ ἴσην πρὸς 0.53-0.54 μ., ἥτις μᾶς ὁρίζει καὶ τὴν κάτω διάμετρον τοῦ κίονος.

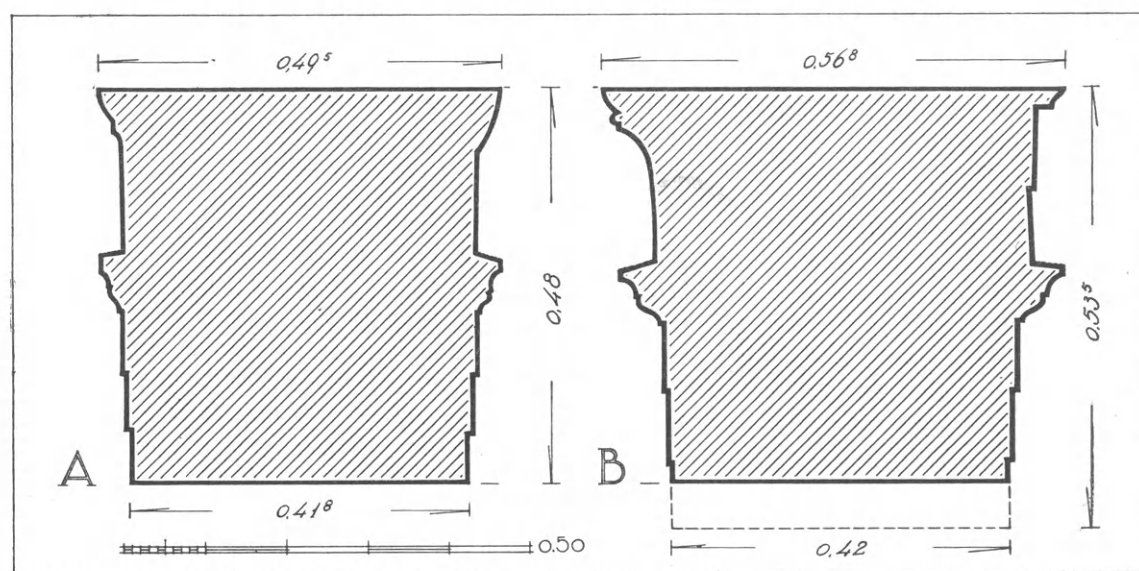
Πλὴν τῶν ἐπὶ τῶν βάσεων γραμμάτων (σχέδιον εἰκ. 7), τὰ ὁποῖα ἐχαράχθησαν συγχρόνως μὲ τὴν πρώτην χρησιμοποίησιν αὐτῶν, ἐπὶ τῶν πλευρῶν τῶν πλίνθων τῶν βάσεων ὑπάρχουσι χαραγμένα καὶ τὰ ψηφία ΖΩ. Τὰ γράμματα ταῦτα, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἐκ τῆς δευτέρας χρησιμοποιήσεως τῶν βάσεων, δὲν μοῦ εἶναι δυνατόν ἐπὶ τοῦ

¹ Ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου τῆς δωρικῆς στοᾶς, χρησιμοποιοιθέντος, ὡς ἐλέχθη, καὶ ὡς στυλοβάτου τῆς βασιλικῆς, ἀνευρέθησαν ὑπὸ τοῦ Κουμανούδη πλὴν τῶν δωρικῶν κιόνων, καὶ ἄλλαι, ὡς γράφει, βάσεις κιόνων ἄλλου ρυθμοῦ ἐκ μετασκευῶν καὶ ἐποικοδομήσεων μεταγενεστέρων (ΠΑΕ 1876 σ. 19). Αἱ βάσεις φαίνονται εἰς τὴν θέσιν των ἐν τῷ σχεδίῳ τοῦ Lambert, ἀκριβέ-

στερον δὲ ἐν τῷ σχεδίῳ τῶν Allen καὶ Caskey, ἀπεμακρύνθησαν δὲ τῆς ἀρχικῆς των θέσεως ἀργότερον ὑπὸ τοῦ Βερσάκη. Ἐπὶ τῇ βάσει ὅμως τῶν ἀνωτέρω σχεδίων καὶ τῶν παλαιῶν φωτογραφιῶν εἶναι δυνατόν νὰ τὰς ἀναγνωρίσωμεν μεταξὺ τῶν πολλῶν ὁμοίων βάσεων, τὰς ὁποίας ἀνεφέραμεν.

παρόντος νὰ ἐξημενέσω, δύναμαι μόνον νὰ σημειώσω ἐνταῦθα, ὅτι παρόμοια ἀκριβῶς γράμματα καὶ τῶν αὐτῶν διαστάσεων παρατήρησα καὶ εἰς τὰς πλίνθους τῶν βάσεων τῶν κιόνων τῆς βασιλικῆς τοῦ κεντρικοῦ οἰκοδομήματος τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἀδριανοῦ, καθὼς καὶ εἰς μίαν ἄλλην ἰωνικὴν βάσιν εὕρισκομένην παρὰ τὸ πρόπυλον τοῦ περιβόλου τοῦ Ὀλυμπείου¹.

2. *Κορμοὶ τῶν κιόνων.* Τούτων οὐδεὶς ἐσώθη ἀκέραιος. Τὰ ἀνευρεθέντα μεγάλα τεμάχια αὐτῶν, τὰ ὁποῖα εἶναι συγκεντρωμένα σήμερον μεταξὺ τοῦ ἀρχαίου βωμοῦ καὶ

Εἰκ. 9. Τομαὶ τῶν χρησιμοποιηθέντων εἰς τὴν βασιλικὴν ἀρχαίων ἐπιστυλίων.

τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ (εἰκ. 8), προέρχονται ἐκ παλαιότερων κτιρίων. Ἡ ἐκ νέου χρησιμοποίησις τῶν κορμῶν τῶν κιόνων εἰς τὴν βασιλικὴν ἐξακριβοῦται πρῶτον ἐκ τῆς κάτω διαμέτρου αὐτῶν, τῆς ὁποίας ἡ διάστασις συμπίπτει πρὸς τὴν μεταξὺ τῶν ἐντομῶν τῶν βάσεων ἀπόστασιν, καὶ δεύτερον ἐκ τῶν ὀπῶν, αἱ ὁποῖαι εὕρισκονται κατὰ διάμετρον ἀντίθετοι ἐπὶ τῶν κορμῶν τῶν κιόνων καὶ εἰς ἀρκετὸν ἀπὸ τῆς κάτω βάσεως αὐτῶν ὕψος, χρησιμεύουσι δὲ πρὸς ὑποδοχὴν τῶν σιδηρῶν συνδέσμων, διὰ τῶν ὁποίων ἐστηρίζοντο τὰ μεταξὺ τῶν κιόνων θωράκια.

3. *Κιονόκρανα.* Ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων εἰς τὸν χώρον τοῦ Ἀσκληπείου διαφόρων κιονοκράνων ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα εἶναι δυνατόν νὰ ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς τὴν βασιλικήν, εἶναι τὰ ἰωνικὰ κιονόκρανα ῥωμαϊκῶν χρόνων, διότι μόνον αὐτῶν αἱ διαστάσεις προσαρμόζονται πρὸς τὴν ἄνω διάμετρον τῶν κορμῶν τῶν κιόνων τῆς βασιλικῆς² (σχέδιον τῆς εἰκ. 6).

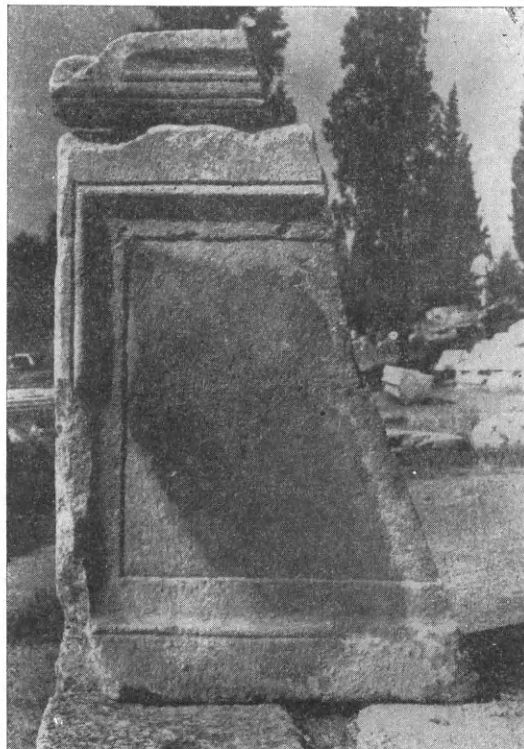
¹ Παρὰ τὸν περίβολον τοῦ Ὀλυμπείου καὶ πρὸς δυσμὰς τοῦ προπύλου ἀπεκαλύφθησαν εἰς παλαιότερας ἀνασκαφὰς διάφορα ἐρεῖπια (ΠΑΕ 1886 σ. 13 πίν. 1), τὰ ὁποῖα, ὡς τελευταίως ἐξηκρίβωσα, ἀνήκουν εἰς παλαιοχριστιανικὴν βασιλικήν. Εἶναι λοιπὸν πολὺ πιθανὸν καὶ ἡ ἀνωτέρω βᾶσις τοῦ Ὀλυμπείου νὰ προέρχεται ἐκ τῆς βασιλικῆς ταύτης. Ἐπίσης, ὡς εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μὲ πληροφορήσῃ ὁ ἔφορος ἀρχαιοτήτων

κ. Γ. Μπακαλάκης, ἐπὶ μιᾷς τῶν βάσεων τῶν κιόνων τῆς βασιλικῆς τῆς Ἀγ. Παρασκευῆς Θεσσαλονίκης ὑπάρχουσι τὰ ἴδια γράμματα.

² Περὶ τῶν κιονοκράνων τούτων βλ. R. Martin, *Chapiteaux ioniques de l'Asclépieion d'Athènes*, B. C. H. LXVIII — LXIX (1944 - 45) σ. 346 ὑπ' ἀριθ. III καὶ IV.

4. *Ἐπιστύλια*. Ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τῶν κιονοκράνων, ἄνευ δηλαδὴ τῆς μεσολαβήσεως ἐπιθημάτων, ἔβαινον εὐθεία ἐπιστύλια ληφθέντα, ὥς ἐγένετο καὶ διὰ τὰ λοιπὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἐκ παλαιότερων κτιρίων τοῦ Ἀσκληπείου. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν περισωθέντων μέχρι σήμερον ἐπιστυλίων, τὰ ὁποῖα διακρίνονται εἰς δύο ομάδας (Α καὶ Β, σχεδ. εἰκ. 9). Καὶ ἡ μὲν ὁμὰς Α περιλαμβάνει ἐπιστύλια, τὸ μῆκος τῶν ὁποίων ἦτο εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἴσον πρὸς τὸ μεταξόνιον τῶν κιονοστοιχιῶν τῆς βασιλικῆς (2.28-2.36), ἡ δὲ ὁμὰς Β ἐπιστύλια, τὸ μῆκος τῶν ὁποίων, καθὼς καὶ τὸ ὕψος, προφανῶς ἐμειώθησαν διὰ λαξεύσεως, ἵνα ἐξισωθῶσι πρὸς τὰς διαστάσεις τῶν πρώτων ¹.

5. *Θωράκια*. Μεταξὺ τῶν κιόνων τῶν κιονοστοιχιῶν ἦσαν τοποθετημένα μεγάλα θωράκια, ἐκ τῶν ὁποίων οὐδὲν ἐσώθη ἀκέραιον. Ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων ὅμως τεμαχίων αὐτῶν ἐν διατηρεῖ τὸ ἀρχικὸν ὕψος τοῦ (1.045 μ.) συμπίπτον μὲ τὴν κατακόρυφον ἀπόστασιν μεταξὺ τῶν ἐντομῶν ἐπὶ τῶν βάσεων καὶ τῶν ὀπῶν ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῶν κιόνων, αἵτινες ἐχρησίμευον, ὥς ἐλέγχθη, πρὸς στήριξιν τῶν θωρακίων. Εἶναι κατεσκευασμένα ἐκ χονδροκόκκου μαρμάρου καὶ ἔχουν διαστάσεις, πλάτος 0.12 μ., ὕψος 1.045 μ., ὥς δὲ ἐξάγεται ἐκ τῆς ἀποστάσεως τῶν κιόνων, πλάτος 1.81 μ. Ἀμφότεραι αἱ ἐπιφάνειαι τῶν πλευρῶν εἶναι ἐντελῶς ἐπίπεδοι καὶ δὲν φέρουσιν ἄλλας διακοσμήσεις πλὴν μιᾶς ἀπλῆς ταινίας καὶ ἐνὸς κοιλοκύρτου κυματίου, ἀμφοτέρων ὥς πλαισίου (εἰκ. 6 καὶ εἰκ. 10).

Εἰκ. 10. Τεμάχιον θωρακίου τῶν κιονοστοιχιῶν μετὰ τῆς ἐπ' αὐτοῦ στέψεως.

Τὰ θωράκια ταῦτα δὲν ἐβασίζοντο ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου, ἀλλ' ἐπὶ ἰδιαιτέρας ἀπλῆς βάσεως, ὕψους 0.21 μ., τοποθετημένης ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου καὶ ἀποτελούσης τρόπον τινὰ συνέχειαν τῶν πλίνθων τῶν ἰωνικῶν βάσεων, ἐστηρίζοντο δὲ ἐπὶ τῶν κιόνων κάτω μὲν εἰσερχόμενα ἐντὸς τῶν ἐντομῶν τῶν βάσεων, ἄνω δὲ διὰ σιδηρῶν συνδέσμων, ἢ θέσις τῶν ὁποίων προσδιορίζεται ἐκ τῶν σφζομένων ἐπὶ τῆς ἄνω πλευρᾶς τῶν θωρακίων καὶ ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῶν κιόνων ὀπῶν. Αἱ κατὰ 0.155 μ. ὑψηλότερον ἐπὶ τῶν κιόνων εὐρισκόμεναι ὀπαὶ ἐχρησίμευον πρὸς στήριξιν τῆς στέψεως τῶν θωρακίων, πολλὰ τεμάχια τῆς ὁποίας εὐτυχῶς ἀνευρέθησαν (εἰκ. 6 καὶ 10).

Περαίνοντες τὴν περιγραφὴν τοῦ κυρίως ναοῦ πρέπει νὰ προσθέσωμεν, ὅτι εἶναι δύσκολον ν' ἀποφανθῶμεν ἀσφαλῶς, ἐὰν εἶχεν οὗτος καὶ δεύτερον ὄροφον (γυναικω-

¹ Μεταξὺ τῶν ἐπιστυλίων τῆς ὁμάδος Α ὑπάρχει καὶ ἓν φέρον τὴν ἐπιγραφὴν IG II² 3181, μετὰξὺ δὲ τῶν τῆς ὁμάδος Β δύο μὲ τὴν ἐπιγραφὴν IG II² 3120.

Τὰ ἐνεπίγραφα ταῦτα ἐπιστύλια δὲν ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς τὰς κιονοστοιχίας τῆς βασιλικῆς, ἀλλ' ἐτοποθετήθησαν ἀλλαχοῦ.

νίτην), καίτοι αἱ μεγάλαι διαστάσεις τῆς βασιλικῆς καὶ ἡ ἀνεύρεσις κλίμακος ὀδηγούσης ἐκ τοῦ νάρθηκος πρὸς τὸ ὑψηλότερον εὐρισκόμενον ἐπίπεδον τοῦ ἀρχαίου βόθρου συνηγοροῦσιν ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεως καὶ δευτέρου ὁρόφου ¹.

Τὸ Ἱερὸν Βῆμα. — Τὸ προοριζόμενον διὰ τοὺς κληρικοὺς μέρος τοῦ ναοῦ, τὸ Ἱερὸν Βῆμα, εἶναι τελείως κατεστραμμένον καὶ μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὀλίγων ἰχνῶν τῆς ἀψίδος καθορίζεται τοῦλάχιστον ἡ πρὸς ἀνατολὰς ἔκτασις αὐτοῦ, ἐνῶ πρὸς δυσμὰς οὐδεμίαν ἄλλην ἐνδειξὴν ἔχομεν, διὰ τὰ καθορίσωμεν τὴν ἔκτασιν καὶ τὴν διάταξιν τοῦ πλὴν ὀλίγων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, τὰ ὅποια πιθανῶς προέρχονται ἐκ τοῦ τέμπλου τοῦ χωρίζοντος τὸ ἱερὸν ἀπὸ τοῦ λοιποῦ ναοῦ.

Τῆς ἀψίδος σφύζεται σήμερον ἡ ἡμικυκλικὴ τάφρος, πλάτους 1.45 μ., λαξευμένη εἰς βάθος 0.20 μ. ἐντὸς τοῦ σχετικῶς μαλακοῦ βράχου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου διατηροῦνται ἀκόμη ὀλίγα ἔχνη ἀσβεστοκονιάματος, τὰ μόνα ὑπολείμματα ἐκ τῆς ἀνωδομῆς τῆς ἀψίδος, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων καθορίζεται καὶ τὸ πάχος αὐτῆς (1.35 μ.).

Ἀκριβεῖς μετρήσεις ἀπέδειξαν, ὅτι ὄχι μόνον ἐσωτερικῶς, ἀλλὰ καὶ ἐξωτερικῶς ἡ ἀψὶς ἦτο ἡμικυκλικὴ καὶ ὅτι τὸ κέντρον αὐτῆς εὐρίσκεται ἐπὶ τοῦ ἄξονος τοῦ κεντρικοῦ κλίτους ὀλίγα μόνον ἑκατοστὰ (0.40 μ.) ἀνατολικώτερον τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ ναοῦ, μὲ ἐσωτερικὴν διάμετρον 8.86 μ.

Ἡ ἀψὶς ἐσχιδιάσθη ὑπὸ τοῦ Lambert κατὰ πολὺ μικροτέρα, μὲ ἐσωτερικὴν διάμετρον 4.80 μ. Ὁ Βερσάκης, ὅστις ἐκ νέου ἀπεκάλυψε τὴν ἀψίδα, γράφει, ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ διάμετρος αὐτῆς εἶναι 9.74 μ. περίπου καὶ ὅτι ἀρχικῶς ἐπὶ τῆς τάφρου ταύτης ἦτο θεμελιωμένον περιφερὲς οἰκοδόμημα, σύγχρονον μὲ τὰ ἄλλα οἰκοδομήματα τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ, εἰς τὸ ὁποῖον ἀποδίδει τὰς ἀνωτέρω (σ. 44) μνημονευθείσας ἰωνικὰς βάσεις καθὼς καὶ πᾶν ἄλλο ἀρχιτεκτονικὸν μέλος παρουσιάζον καμπυλότητα καὶ εὐρισκόμενον εἰς τὸν χώρον τοῦ Ἀσκληπείου. Συνεκέντρωσε μάλιστα τὰ ἀρχιτεκτονικὰ ταῦτα μέλη ἐπὶ τοῦ πλησίον εὐρισκομένου ἀρχαίου βωμοῦ, τὴν βάσιν τοῦ ὁποίου ἐξέλαβεν ὡς τὴν κρηπίδα τοῦ πρὸς δυσμὰς ὑπολοίπου μέρους τοῦ περιφεροῦς οἰκοδομήματος ².

Ἡ ἡμικυκλικὴ ὅμως αὐτὴ τάφρος, ὡς φαίνεται καὶ ἐπὶ τοῦ σχεδίου (εἰκ. 4), οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει μὲ τὸν βωμὸν καὶ ἐγένετο εἰς ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν ὑφίσταντο πλέον τὰ οἰκοδομήματα τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ, ἀφοῦ ὁ ἐντὸς αὐτῆς θεμελιωθείς τοῖχος ἐκάλυψε μέρος τοῦ στυλοβάτου τῆς ἀρχαίας δωρικῆς στοᾶς. Τὸ ἡμικυκλικὸν δὲ σχῆμα τῆς τάφρου, περιοριζόμενον μόνον κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος, φανερώνει, ὅτι ἐγένετο, ὡς παρατηρεῖ καὶ ὁ κ. Κεραμόπουλλος ³, ἀποκλειστικῶς διὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς ἀψίδος τῆς βασιλικῆς, εἰς τὴν ὁποίαν πρέπει ν' ἀποδώσωμεν καὶ τὰ καμπύλα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, τοῦλάχιστον τὰ ἐπιστύλια, τῶν ὁποίων ἡ ἀκτὶς καμπυλότητος συμπίπτει μὲ τὴν ἐσωτερικὴν ἀκτῖνα τῆς ἀψίδος.

Τὰ ἐπιστύλια ταῦτα, τέσσαρα τὸν ἀριθμὸν, φαίνονται ἐπὶ τοῦ σχεδίου τῆς εἰκό-

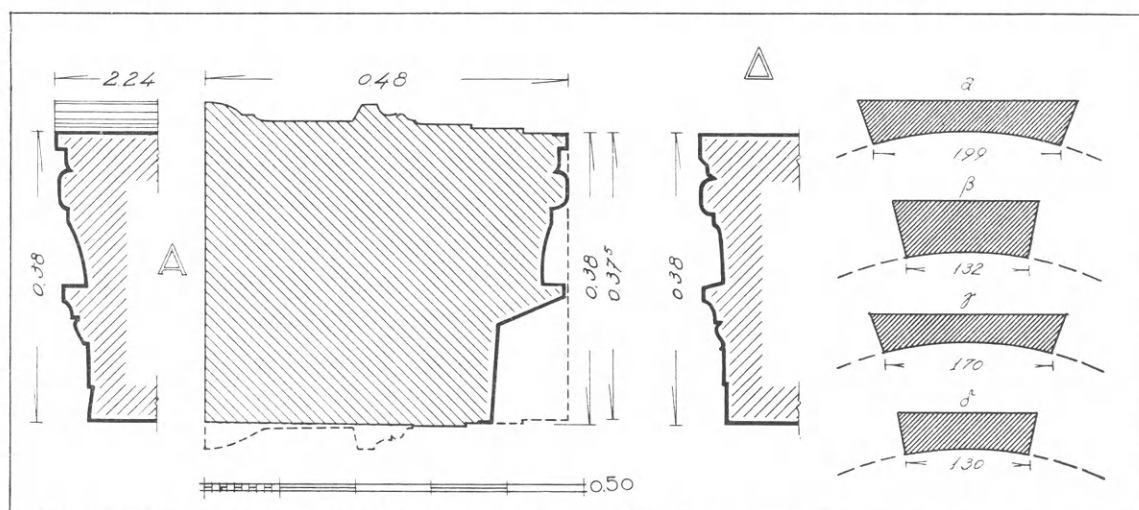
1 Τὴν κλίμακα ταύτην, καθ' ὅσον γνωρίζω, μόνον ὁ Köhler ἀναφέρει, Athen. Mitt. II 1877 σ. 238, ὅστις καὶ παραδέχεται, ὅτι ἐκτίσθη αὕτη εἰς χρόνους μεταγενεστέρους τῶν εἰδωλολατρικῶν.

2 Βλ. Βερσάκη, ΑΕ 1908 σ. 280 κ. εἰς. μὲ πολλὰς εἰ-

κόνας καὶ σχέδια τῶν ἀρχιτεκτονικῶν τούτων μελῶν. Ἐπίσης ΠΑΕ 1910 σ. 179, ΑΕ 1912 πίν. 5, ὅπου σημειοῦται τὸ περιφερὲς οἰκοδόμημα διὰ τοῦ γράμματος Ζ, καὶ τέλος ΑΕ 1913 σ. 70.

3 ΑΕ 1934-35 σ. 97 σημ. 2.

νος 11¹. Ἔχουσιν ἐν κατόψει σχῆμα τραπεζίου μὲ τὴν μικρὰν βάσιν αὐτῶν κοίλην, καθ' ὅλον τὸ ὕψος τῆς ὁποίας εἶναι λαξευμένα διάφορα κυμάτια, ὧν τὴν μορφήν δεικνύει ἡ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ σχεδίου κατακόρυφος τομὴ Δ. Εἰς ὅλας τὰς ἄλλας πλευράς των οὐδεμίαν διακόσμησιν φέρουσιν. Ἡ σφηνοειδὴς ἐξ ἄλλου μορφή των καὶ αἱ διαφορετικαὶ διαστάσεις των, πλάτους καὶ μήκους, ἀποδεικνύουσιν, ὅτι οὐδέποτε ἔβαινον ἐπὶ κιόνων, ὡς ὑπέθεσεν ὁ Βερσάκης, ἀλλ' ὅτι ἦσαν ἐντετειχισμένα εἰς τοῖχον, καὶ ὡς τοιοῦτον πρέπει νὰ δεχθῶμεν τὸν τοῖχον τῆς ἀψίδος τῆς βασιλικῆς. Ὅτι δὲ ὁπωσδήποτε τὰ ἐπιστύλια ταῦτα ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ πρώτην φορὰν εἰς οἰκοδόμημα μεταγενεστέρων χρόνων ἰδρυθὲν ἐπὶ τῶν ῥεπιῶν τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ, ἀποδεικνύεται

Εἰκ. 11. Α τομαὶ τοῦ εὐθυγράμμου ἐπιστυλίου, Δ τομὴ καὶ κατόψεις τῶν ἀνευρεθέντων τεσσάρων καμπύλων ἐπιστυλίων τῆς ἀψίδος.

ἐκ τῆς ἀνευρέσεως καὶ ἐνὸς εὐθυγράμμου ἐπιστυλίου προερχομένου ἐξ ἄλλου ἀρχαιοτέρου οἰκοδομήματος τοῦ Ἀσκληπείου, ὡς προκύπτει ἐκ τῆς ἐπ' αὐτοῦ ἐπιγραφῆς², ἀλλ' ἐπὶ τῶν δύο πλευρῶν τοῦ ὁποίου ἔχουσι λαξευτῇ μεταγενεστέρως κυμάτια παρόμοια πρὸς τὰ κυμάτια τῶν τεσσάρων καμπύλων ἐπιστυλίων (εἰκ. 11 Α). Ἐκ τῆς ἀνευρέσεως τοῦ εὐθυγράμμου τούτου ἐπιστυλίου ἀποδεικνύεται προσέτι, ὅτι τὰ ἐπιστύλια δὲν ἔστεφον μόνον τὸ ὑψηλότερον μέρος τῆς ἀψίδος, ἀλλὰ συνεχίζοντο καὶ ἐκατέρωθεν ταύτης ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ ναοῦ.

Τοῦ τέμπλου, ὡς ἐλέχθη ἤδη, οὐδὲν ἵχνος διεσώθη κατὰ χώραν. Μεταξὺ ὅμως τοῦ πλήθους τῶν ἀνευρεθέντων χριστιανικῶν γλυπτῶν ὑπάρχουν καὶ τεμάχια θωρακίων, τὰ ὁποῖα εἶναι δυνατόν ν' ἀποδώσωμεν εἰς τὸ τέμπλον τῆς βασιλικῆς. Τὰ τεμάχια ταῦτα, δέκα τὸν ἀριθμόν, ἀνήκουν εἰς περισσότερα τῶν τριῶν θωρακίων καὶ μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ καθορίσωμεν τὰς διαστάσεις καὶ τὰς ἄλλας λεπτομερείας αὐτῶν (εἰκ. 12 καὶ σχέδιον εἰκ. 14). Εἶναι λαξευμένα ἐπὶ μεγάλων ἀρχαίων πλακῶν

¹ Ἐκ τούτων τὰ α καὶ β εὐρίσκονται σήμερον ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ ἀρχαίου βωμοῦ, ὅπου ἐτέθησαν ὑπὸ τοῦ Βερσάκη. Τὸ γ εἰς δύο τεμάχια εὑρέθη ἔμπροσθεν τῆς στοᾶς Εὐμένους. Τέλος τὸ δ εὐρίσκεται ἐπὶ τῆς

Ἀκροπόλεως μεταξὺ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ ναοῦ τῆς Ῥώμης καὶ τοῦ Αὐγούστου.

² Τὸ ἐπιστύλιον τοῦτο φέρει τὴν ἐπιγραφὴν IG II² 3181.

κυανοῦ μαρμάρου, κατὰ τὴν μίαν μόνον ὄψιν αὐτῶν, ἐπὶ ἐκάστης δὲ τούτων πλὴν τοῦ θωρακίου εἶναι λαξευμένος καὶ εἰς πεσσίσκος. Καὶ τὰ μὲν θωράκια, διαστάσεων 0.99×1.46 μ., πλαισιοῦνται διὰ μιᾶς ἐπιπέδου ταινίας καὶ ἐνὸς κοίλοκύρτου κυματίου

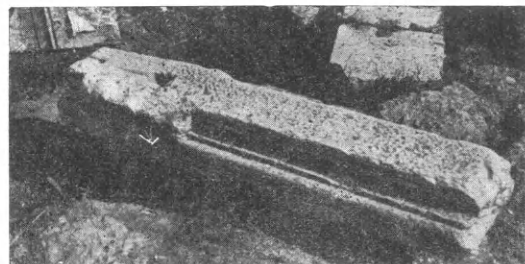
Εἰκ. 12. Τεμάχιον θωρακίου τοῦ τέμπλου.

βαίνοντος πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν, ἣτις φέρει εἰς τὸ κέντρον, ἐντὸς κυκλικῆς στεφάνης, ἰσοσκελῆ σταυρόν, τὰ μεταξὺ τῶν σκελῶν τοῦ ὁποίου ἐναπομένοντα κενὰ πληροῦνται ἀρμονικώτατα δι' ὠραίων ἀνθεμίων, οἱ δὲ πεσσίσκοι, πλάτους 0.21 μ. καὶ ἐξέχοντες μόνον κατὰ 0.01 μ. τῶν θωρακίων, κοσμοῦνται διὰ γλυφῶν ἐν σχήματι πλαισίου. Ἡ ὀπισθία πλευρὰ τῶν θωρακίων, ἀδρότερον εἰργασμένη, φέρει ὡς μόνην διακόσμησιν εἰς τὸ κέντρον ἐγγάρακτον ἰσοσκελῆ σταυρόν, ἄλλοτε ἐλεύθερον καὶ ἄλλοτε ἐγγεγραμμένον ἐντὸς κύκλου.

Ὅδηγοῦμενοι ἐκ τῆς ἐν γένει διακοσμῆσεώς των καὶ ἰδίως ἐκ τῆς μορφῆς τῶν κυματίων τοποθετοῦμεν χρονολογικῶς τὰ θωράκια εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ Ε' αἰῶνος, διότι γνωστὸν εἶναι, ὅτι πρὸς τὸ τέλος τοῦ αἰῶνος τὰ κυμάτια ἀντικαθίστανται ὑπὸ πολλαπλῶν ταινιῶν ¹.

Εἰς τὸ σχέδιον τῆς ἀναπαραστάσεως τῆς βασιλικῆς ἢ θέσις τοῦ τέμπλου ἐσχεδιάσθη

ὑποθετικῶς κατ' ἀναλογίαν ἄλλων παραδειγμάτων. Βέβαιον μόνον εἶναι, ὅτι τὸ τέμπλον ἔφθανε μέχρι τῶν κιόνων τῶν ἐκατέρωθεν κιονοστοιχιῶν ², ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἐντομῶν, τὰς ὁποίας φέρουσι δύο τῶν ἀνευρεθεισῶν βάσεων τῶν κιόνων (1 καὶ 2 σχέδ. εἰκ. 7). Αἱ ἐντομαὶ αὐταί, τρεῖς ἐπὶ ἐκάστης βάσεως, ἐχρησίμευον, αἱ μὲν δύο, ὡς ἤδη ἐλέχθη, διὰ τὴν στήριξιν τῶν θωρακίων τῶν κιονοστοιχιῶν, ἡ δὲ τρίτη διὰ τὴν στήριξιν τοῦ ἀκροαίου θωρακίου τοῦ τέμπλου. Διὰ τῆς διατάξεως ταύτης τὸ πλάτος τοῦ κεντρικοῦ κλίτους (11.22 μ., μετρούμενον μεταξὺ τῶν κορμῶν τῶν κιόνων τῶν κιονοστοιχιῶν) ἐκαλύπτετο ὑπὸ τριῶν θωρακίων καὶ τριῶν πεσσίσκων τοποθετημένων ἐκατέρωθεν τῆς Ὁραίας Πύλης, τῆς ὁποίας ἐν τοιαύτῃ περιπτώ-

Εἰκ. 13. Τεμάχιον τῆς βάσεως τοῦ τέμπλου.

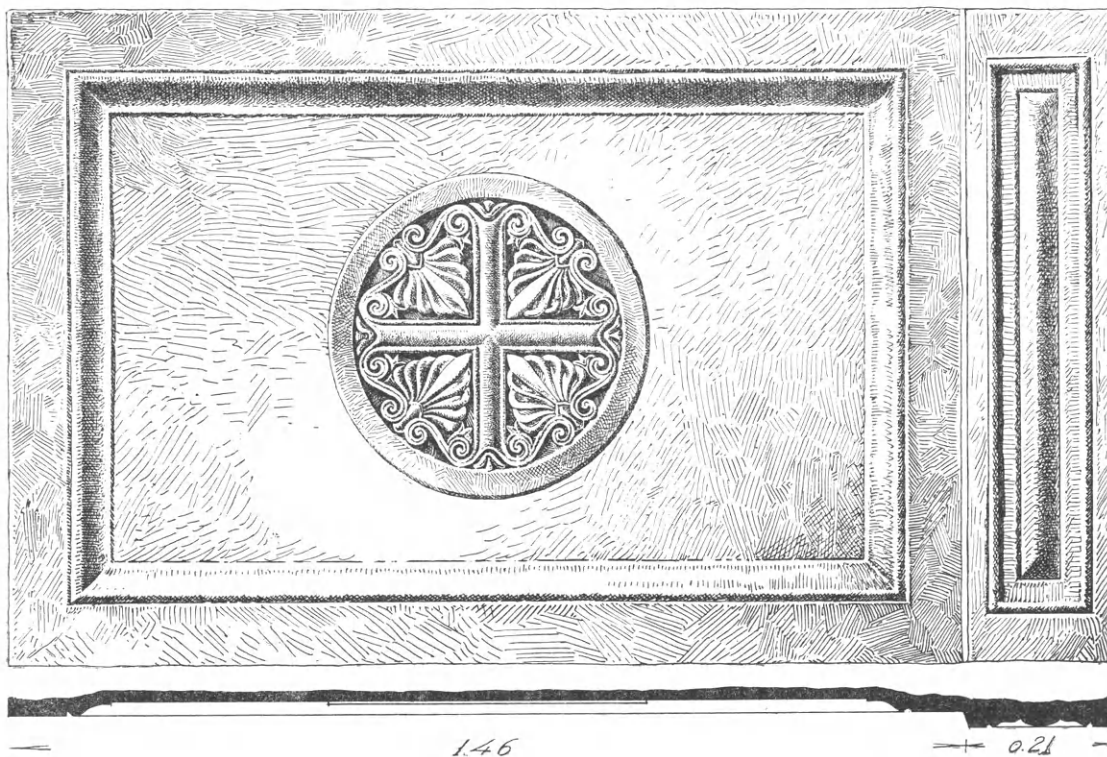
¹ Θωράκια μετὰ κυματίων εὐρέθησαν καὶ εἰς τὴν βασιλικὴν Α τῆς Νέας Ἀγχιάλου τῶν μέσων τοῦ Ε' αἰῶνος. Ἀντιθέτως εἰς τὰς βασιλικὰς Νέας Ἀγχιάλου Β, Ἀργάλων, Ἀφεντέλη καὶ Ὑψηλομετώπου Λέσβου

τοῦ τέλους τοῦ Ε' αἰῶνος καὶ τοῦ ΣΤ' τὰ θωράκια πλαισιοῦνται διὰ πολλαπλῶν ταινιῶν.

² Ἡ διάταξις αὕτη τοῦ τέμπλου εἶναι συνήθης εἰς τὰς παλαιοχριστιανικὰς βασιλικὰς, τοῦ ἱεροῦ βήματος

σει τὸ πλάτος ἦτο 1.20 μ., ὅσον δηλαδή εἶναι συνήθως τὸ πλάτος τῆς εἰσόδου τῶν τέμπλων τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν.

Τέλος πρὸς συμπλήρωσιν τῆς μορφῆς τοῦ τέμπλου προσθέτομεν, ὅτι τοῦτο ἦτο τοῦ τύπου τῶν χαμηλῶν τέμπλων, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν πεσσίσκων, ἐπὶ τῶν ὁποίων δὲν ὑπῆρχον κιονίσκοι, ἔβαινε δ' ἐπὶ βάσεως ὕψους 0.21 μ. φερούσης ἐκατέρωθεν γλυφάς. Ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων τριῶν τεμαχίων τῆς βάσεως δημοσιεύομεν ἐνταῦθα τὸ χαρακτηριστικώτερον (εἰκ. 13)¹.

Εἰκ. 14. Ἀναπαράστασις θωρακίου καὶ πεσσίσκου τοῦ τέμπλου.

Ὁ Νάρθηξ. — Μετὰ τὸν καθορισμὸν τῶν διαφόρων λεπτομερειῶν τοῦ κυρίως ναοῦ εὐκόλον εἶναι νὰ καθορίσωμεν τὴν μορφήν καὶ τὸ σχῆμα τοῦ νάρθηκος, ὅστις, ὡς συνήθως, ἐκτείνεται πρὸς δυσμὰς τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ εἰς ὅλον τὸ πλάτος αὐτοῦ.

Αἱ δύο μικραὶ πλευραὶ τοῦ νάρθηκος σχηματίζονται διὰ τῆς προεκτάσεως τῶν τοίχων τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ κυρίως ναοῦ. Τῶν δύο μεγάλων ἡ μὲν μία ταυτίζεται μὲ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ κυρίως ναοῦ, ἡ δ' ἑτέρα εὐρίσκεται παραλλήλως πρὸς αὐτὴν εἰς ἀπόστασιν 6.80 μ. Ὁ τοῖχος τῆς πλευρᾶς ταύτης ἐσώθη κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος

καταλαμβάνοντος ὁλόκληρον τὸ πλάτος τοῦ κεντρικοῦ κλίτους μέχρι τῶν θωρακίων τῶν ἐκατέρωθεν κιονοστοιχιῶν. Πολλάκις ὅμως τὸ τέμπλον δὲν ἐκτείνεται μέχρι τῶν κιονοστοιχιῶν, εἰς τὴν περίπτωσιν δὲ ταύτην περιορίζεται τὸ ἱερὸν βῆμα ὑπὸ ἰδιαιτέρων θωρακίων καὶ κατὰ τὰς πλαγίας πλευράς. Βλ. Ἀ. Ὁρλάνδου, Παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ τῆς Λέσβου, ΑΔ 1929 σ. 52

κ. ἐ., Γ. Σωτηρίου, Αἱ παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ τῆς Ἑλλάδος, ΑΕ 1929 σ. 221 κ. ἐ. καὶ τοῦ ἰδίου, Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία, Ἀθῆναι 1942 σ. 200 κ. ἐ.

1 Πρβ. παρομοίαν βάσιν τοῦ τέμπλου τῆς βασιλικῆς Α τῆς Νέας Ἀγχιάλου, ΑΕ 1929 σ. 26 εἰκ. 29 μὲ τὰς αὐτὰς γλυφάς.

αὐτοῦ μέχρι σήμερον καὶ εἶναι ἐκτισμένος διὰ μεγάλων κροκαλοπαγῶν λίθων μετ' ἀσβεστοκονιάματος εἰς τὴν θέσιν παλαιότερου τοίχου¹.

Εἰς τὸ σχέδιον τῆς ἀναπαραστάσεως (εἰκ. 19) ὁ νάρθηξ ἐσχεδιάσθη, ὡς καὶ ὁ κυρίως ναός, διηρημένος εἰς τρία διαμερίσματα. Ἡ τριμερὴς αὕτη διαμόρφωσις τοῦ νάρθηκος εἶναι συνήθης εἰς τὰς παλαιοχριστιανικὰς βασιλικὰς (Ἰλισσοῦ, Ἀγ. Παρασκευῆς Θεσσαλονίκης, Νικοπόλεως, Ἡραίου Σάμου, Στουδίου Κωνσταντινουπόλεως κ.ἄ.). Εἰς πάντα ὅμως τὰ παραδείγματα ταῦτα ὁ χωρισμὸς ἐπιτυγχάνεται διὰ τόξων στηριζομένων ἐπὶ παραστάδων εὐρισκομένων εἰς τὴν προέκτασιν τῆς γραμμῆς τῶν κιονοστοιχιῶν τοῦ κυρίως ναοῦ, ἐνῶ εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν ὁ χωρισμὸς φαίνεται, ὅτι ἐγένετο διὰ κιονοστοιχιῶν, ἐκάστης ἐκ δύο κίωνων, ὡς δύναται τις νὰ συμπεράνῃ ἐκ τοῦ εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ νάρθηκος σφζομένου στυλοβάτου. Ὁ στυλοβάτης οὗτος εἶναι θεμελιωμένος ἐπὶ ἰσχυροῦ θεμελίου ἐκτισμένου διὰ λίθων μετὰ παχέος κονιάματος ἀσβέστου εἰς τὸ ὕψος τοῦ δαπέδου τοῦ βορείου διαμερίσματος τοῦ νάρθηκος, τὸ ὁποῖον εἶναι ὑψηλότερον κατὰ 0.70 μ. τοῦ δαπέδου τῶν δύο ἄλλων διαμερισμάτων. Ἡ ἀνάβασις εἰς τὸ διαμέρισμα τοῦτο διηκολύνετο διὰ μιᾶς βαθμίδος βαινούσης καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ νάρθηκος ἔμπροσθεν τοῦ στυλοβάτου. Ἰχνη τῶν κίωνων ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου ἀτυχῶς δὲν ἐσώθησαν, δυνάμεθα ὅμως νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τοῦ πλάτους τοῦ νάρθηκος, τὸ ὁποῖον ἰσοῦται πρὸς τρία μεταξόνια τῶν κιονοστοιχιῶν τοῦ κυρίως ναοῦ, ὅτι ἐπ' αὐτοῦ ἴσταντο δύο μόνον κίονες.

Τοῦ ἄλλου στυλοβάτου, τοῦ νοτίου, οὐδὲν ἶχνος διεσώθη. Πιθανὸν ὅμως αἱ ἐπὶ τοῦ σχεδίου τοῦ Lambert σημειούμεναι δύο παράλληλοι γραμμαὶ εἰς τὴν προέκτασιν τῆς νοτίας κιονοστοιχίας τοῦ κυρίως ναοῦ νὰ μᾶς ὁρίζουσι τὴν θέσιν αὐτοῦ².

Ἐπίσης ἐπὶ τῇ βάσει ὀλίγων μόνον ἐνδείξεων ἐσχεδιάσθησαν εἰς τὴν ἀναπαράστασιν τῆς βασιλικῆς τὰ διάφορα ἀνοίγματα ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ νάρθηκος. Ἐξ αὐτῶν ἀσφαλῶς γνωρίζομεν τὴν θέσιν μόνον τῆς ἐκ τοῦ νάρθηκος πρὸς τὸ βόρειον κλίτος τοῦ ναοῦ εἰσόδου ἐκ τοῦ ἀνευρεθέντος κατωφλίου αὐτῆς, κατὰ συνέπειαν δὲ καὶ τῆς συμμετρικῆς πρὸς αὐτὴν εἰσόδου πρὸς τὸ νότιον κλίτος.

Ἡ ἐπικοινωνία τοῦ νάρθηκος μετὰ τοῦ κεντρικοῦ κλίτους τοῦ κυρίως ναοῦ ἐξυπηρετεῖτο, ὡς καὶ εἰς τὰς πλείστας τῶν βασιλικῶν, διὰ τοῦ τριβήλου. Ἡ ὑπαρξὶς τριβήλου εἰς τὴν βασιλικὴν μας νομίζομεν, ὅτι βεβαιοῦται ἐκ τοῦ περισωθέντος θεμελίου αὐτοῦ. Τὸ θεμέλιον τοῦτο (MN ἐπὶ τοῦ σχεδίου εἰκ. 4) ἀνῆκεν ἀρχικῶς εἰς τοῖχον τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ (πλάτους 0.75 μ.), κατὰ δὲ τὴν οἰκοδομὴν τῆς βασιλικῆς ηὑξήθη τὸ πλάτος του διὰ προσθήκης λωρίδος τοίχου κατὰ 0.25 μ., ἀσφαλῶς διὰ τὴν καλυτέραν ἔδρασιν τῶν λίθων τοῦ στυλοβάτου τοῦ τριβήλου.

Ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ νάρθηκος καὶ ἀντιστοίχως πρὸς τὰς θύρας τοῦ ἀπέναντι τοίχου ὑποθέτομεν, ὅτι ὑπῆρχον δύο θύραι, μεταξὺ δὲ αὐτῶν, ὡς εἶναι σύνηθες, τρίλοβον παράθυρον. Ἐκ τοῦ τελευταίου τούτου καθὼς καὶ ἐκ τῶν παραθύρων τοῦ κυρίως ναοῦ προέρχονται πιθανῶς καὶ οἱ ἀνευρεθέντες εἰς τὸν γῶρον τοῦ Ἀσκληπείου διαχωριστικοὶ μαρμάρινοι ἀμφικιονίσκοι.

1 Μέγα μέρος καὶ τοῦ τοίχου τούτου κατηδαφίσθη ὑπὸ τοῦ Κουμανούδη. ΠΑΕ 1876 σ. 28.

2 Εἰς τὸ μέρος τοῦτο ὑποθέτομεν τὴν ὑπαρξιν προ-

πύλου τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ (βλ. σχέδ. εἰκ. 18), πιθανῶς δὲ ὁ στυλοβάτης τοῦ προπύλου τούτου ἐχρησιμοποιήθη ἐκ νέου ὡς νότιος στυλοβάτης τοῦ νάρθηκος.

Βέβαιον ἐπίσης θεωροῦμεν, ὅτι ὑπῆρχον δύο εἰσέτι θύραι, μία εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ νάρθηκος διὰ τὴν ἀπ' εὐθείας εἰς αὐτὸν εἴσοδον ἐκ τῆς πρὸ τῆς βασιλικῆς διερχομένης ὁδοῦ¹ καὶ ἑτέρα εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν διὰ τὴν ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ δευτέρου ὁρόφου μέσῳ τῆς μνημονευθείσης ἤδη ἀνωτέρω κλίμακος.

Τὸ αἶθριον.—Ἡ ἔρευνα τοῦ πρὸς δυσμὰς τῆς βασιλικῆς χώρου ἀπέδειξεν, ὅτι πρὸς τὸ μέρος τοῦτο ὑπῆρχε μέγα αἶθριον διαστάσεων 24.60×24.60 μ. περίπου.

Ὡς βόρειος τοῖχος τοῦ αἵθριου ἐχρησιμοποιήθη ὁ ἐσωτερικὸς θυραῖος τοῖχος τῆς ἰωνικῆς στοᾶς, ὡς νότιος ὁ ἀρχαῖος περίβολος τοῦ Ἀσκληπείου καὶ μόνον πρὸς δυσμὰς ἀνηγέρθη νέος τοῖχος, μικρὸν τμήμα τοῦ ὁποῖου, ἐκτισμένον διὰ διαφόρων λίθων καὶ ἀσβεστοκονιάματος, σφίζεται μέχρι σήμερον εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς ἰωνικῆς στοᾶς². Ἐνεκεν ἀκριβῶς τῆς χρησιμοποίησεως τοίχων ξένων οἰκοδομημάτων τὸ αἶθριον ἔλαβεν ἀκανόνιστον σχῆμα καὶ λοξὴν κατεύθυνσιν ὡς πρὸς τὸν κυρίως ναόν, εἰς τὴν γενικὴν του ὅμως μορφήν εἶναι ὅμοιον πρὸς τὸν γνωστὸν τύπον τοῦ αἵθριου τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, περιβάλλεται δηλαδὴ ἐσωτερικῶς ὑπὸ κιονοστοιχιῶν κατὰ τὰς τρεῖς μόνον πλευράς. Ἐκ τῶν κιονοστοιχιῶν τούτων μόνον οἱ στυλοβάται κατέστη δυνατόν νὰ ἐξακριβωθῶσι (σχέδιον εἰκ. 4). Διὰ τοῦτο ἡ διάταξις τῶν κιόνων καὶ αἱ ἄλλαι λεπτομέρειαι ἐσχεδιάσθησαν καθ' ὑπόθεσιν (σχέδιον ἀναπαραστάσεως εἰκ. 19).

Προσκτίσματα.—Κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τοῦ αἵθριου τῆς βασιλικῆς ὑπῆρχον διάφορα προσκτίσματα, τὰ ὁποῖα ἀρχικῶς ἀπετέλουν τμήματα τῶν ἀρχαίων οἰκοδομημάτων τοῦ Ἀσκληπείου, ἐχρησιμοποιήθησαν δ' ἐκ νέου ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν κατόπιν μικρῶν ἐπισκευῶν καὶ μεταρρυθμίσεων, πιθανώτατα δι' ὁμοίαν ἢ ἀνάλογον πρὸς τὴν ἀρχικὴν των χρῆσιν.

Τὰ προσκτίσματα ταῦτα εἶναι τὰ ἑξῆς: 1) Τὸ Ἀγίασμα ἐντὸς τοῦ σπηλαίου, ὅπου ἡ ἀρχαία ἱερὰ κρήνη. 2) Τὸ ἐπίμηκες οἰκοδόμημα, τὸ ὁποῖον κατέλαβε μέγα μέρος τῆς δωρικῆς στοᾶς, καὶ 3) Τὰ προσκτίσματα τοῦ αἵθριου, ἥτοι τὰ τέσσαρα μεγάλα δωμάτια τῆς ἰωνικῆς στοᾶς, τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποιήθησαν ἐκ νέου (σχέδιον εἰκ. 4).

Τὸ Ἀγίασμα.—Τὸ ὕδωρ ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἦτο συνδεδεμένον μὲ τὰς ἐν γένει θρησκευτικὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρώπου. Ἐνῶ δὲ κατ' ἀρχὰς ἀπεδίδετο εἰς αὐτὸ ἐξαγνιστικὴ μόνον δύναμις, σὺν τῷ χρόνῳ διὰ τῆς χρήσεως διαφόρων ἱαματικῶν πηγῶν ἤρχισαν νὰ τῷ ἀποδίδωνται καὶ θεραπευτικαὶ ιδιότητες. Πόσῃν ἔκτασιν ἔλαβεν ἡ τοιαύτη χρῆσις τοῦ ὕδατος, βλέπομεν εἰς τὰ Ἀσκληπιεῖα, ὅπου πλὴν τῆς ἱερᾶς κρήνης ιδρύθησαν καὶ διάφοροι ἄλλαι κρήναι καὶ βαλανεῖα, τὰ ὁποῖα κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς

1 Θύρας πολλάκις δὲ καὶ πρόπυλα κατὰ τὴν στενὴν πλευρὰν τοῦ νάρθηκος συναντῶμεν καὶ εἰς ἄλλας βασιλικὰς, ὡς τὴν βασιλικὴν Ὑψηλομετώπου Λέσβου, Ὁλυμπίας, Ἐρεχθείου καὶ τῆς Ἐλευσίνος, ἔξωθεν μάλιστα τῆς ὁποίας πρὸ τῆς πλευρᾶς ταύτης τοῦ νάρθηκος διέρχεται ἡ «ἱερὰ ὁδός».

2 Ὁ τοῖχος αὐτὸς πρέπει νὰ ἐξετείνετο τοὐλάχιστον μέχρι τῆς ΝΔ γωνίας τῆς ἰωνικῆς στοᾶς, ὡς προκύπτει ἐκ τῆς ἐκθέσεως τοῦ Κουμανούδη, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀναφέρεται, ὅτι εἰς τὴν γωνίαν ἀκριβῶς ταύτην ἀνευρέθη

«εἰς μεταγενέστερόν τινα τοῖχον ἐνφοδομημένον καὶ ἐν βάθρον μαρμαρίνον, ἐφ' οὗ ποτε ἦτο ἰδρυμένη ἡ Ὑγίεια, ὡς ἐπιγραφὴ του λέγει» (ΠΑΕ 1876 σ. 23 καὶ Ἀθήναιον, V 1877 σ. 153). Πιστεύομεν ὅμως, ὅτι συνεχίζετο καὶ πέραν τῆς γωνίας ταύτης, οἰκοδομηθεὶς ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς ἰωνικῆς στοᾶς. Δικαιολογεῖται οὕτω καὶ ἡ διάσωσις ἐκ μεταγενεστέρων καταστροφῶν τοῦ στυλοβάτου μετὰ τῆς ἐπ' αὐτοῦ ἰωνικῆς βάσεως ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ λοιπὰ καταστραφέντα μέρη τῆς στοᾶς.

ιδίως χρόνους ἀνεπτύχθησαν εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε καὶ κατὰ τὸν μαρμαρὸν τῆς ἀρχαίας θρησκείας ἐξηκολούθουν ἐπὶ μακρὸν νὰ προσελκύωσι τοὺς ἀσθενεῖς.

Φυσικὸν λοιπὸν ἦτο μὲ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Χριστιανισμοῦ νὰ συνεχισθῇ ἡ τοιαύτη παράδοσις, τοσοῦτω μᾶλλον, καθ' ὅσον ἡ νέα λατρεία ἀπέδωκεν εἰς τὸ ὕδωρ ὄχι μόνον ἐξαγνιστικὴν καὶ θεραπευτικὴν δύναμιν, ἀλλὰ πολλάκις καὶ θαυματουργικὴν τοιαύτην. Οὕτω ἰδρύθησαν πλησίον τῶν πρώτων χριστιανικῶν ναῶν κρήναι, φιάλαι, βαπτιστήρια, λουτρῶνες καὶ ἀγιάσματα. Τῶν τελευταίων τούτων ἀνεφάνησαν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς διαφόρων βασιλικῶν πολλοὶ τύποι· ἄλλοτε δηλαδὴ εὐρίσκονται συνηγμένα μετὰ τῆς φιάλης τῆς βασιλικῆς, ἄλλοτε μετὰ τοῦ λουτρῶνος, ἄλλοτε μετὰ μαρτυρίων καὶ ἄλλοτε τέλος ἀπαντοῦν ὡς αὐτοτελῆ ἀγιάσματα ¹.

Θαυμάσιον παράδειγμα αὐτοτελοῦς ἀγιάματος εἶναι καὶ ἡ ἐντὸς τοῦ ἀρχαίου σπηλαίου τοῦ Ἀσκληπείου πηγή. Τὸ σπήλαιον εἶναι λαξευμένον ὁλόκληρον ἐντὸς τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἔχει ἐν κατόψει σχῆμα κανονικοῦ κύκλου, διαμέτρου 4.90 μ. (σχέδιον εἰκ. 15). Γενικῶς καὶ κατὰ τὴν νέαν χρησιμοποίησιν τοῦ σπηλαίου φαίνεται, ὅτι διετηρήθη ἡ ἀρχαία μορφή τῆς κρήνης. Μόνον ἄνωθεν τοῦ σημείου, ἐκ τοῦ ὁποίου ἀναβλύζει τὸ ὕδωρ, ἐλαξεύθη ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν μικρὰ κόγχη, ἣτις ἀργότερον ἐκαλύφθη, ὡς καὶ ὁλόκληρος ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ σπηλαίου, δι' ἀσβεστοκονιάματος, ὑπολείμματα τοῦ ὁποίου σφύζονται μέχρι σήμερον. Ἐπ' αὐτῶν δὲ διατηροῦνται ἐπίσης καὶ ἔχνη τοιχογραφιῶν ².

Τὰ πλεονάζοντα ὕδατα διωχετεύοντο μακρὰν τοῦ σπηλαίου διὰ πηλίνων σωλήνων σχήματος ἀνεστραμμένου Π, κατ' ἀρχὰς μὲν εἰς τὴν μικρὰν δεξαμενὴν η (σχέδιον εἰκ. 4) σύγχρονον μὲ τὴν βασιλικήν, ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ τρόπου τῆς οἰκοδομῆς τῆς, ἀργότερον δέ, μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς βασιλικῆς, εἰς τὸ φρέαρ θ, τὸ ὁποῖον εὐρίσκειτο παρὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ μεταγενεστέρως ἰδρυθέντος ναοῦ (σχέδιον εἰκ. 20) ³.

Τὸ ἐπίμνηκες οἰκοδόμημα.—Μεγάλῃ ἔκτασις τῆς δωρικῆς στοᾶς κατελαμβάνετο ὑπὸ τοῦ προσκτίσματος τούτου, ἡ ἀρτία σχεδὸν διατήρησις τοῦ ὁποίου μᾶς ἐπιτρέπει ἀσφαλῶς νὰ γνωρίσωμεν τὰς ἀρχιτεκτονικὰς του λεπτομερείας (εἰκ. 2, 3 καὶ σχέδιον εἰκ. 15).

Αἱ ἐσωτερικαὶ διαστάσεις τοῦ οἰκοδομήματος εἶναι 24.00 μ. μῆκος καὶ πλάτος κατὰ μὲν τὸ δυτικὸν τμήμα 3.70 μ., κατὰ δὲ τὸ ἀνατολικὸν 2.80 μ. Ἡ μείωσις αὕτη τοῦ πλάτους τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος ὀφείλεται εἰς τὴν οἰκοδομὴν παχυτέρου τοίχου πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ ἄνωθεν αὐτοῦ εὐρισκομένου ἐπισφαλοῦς βράχου.

Οἱ τοῖχοι εἶναι ἐκτισμένοι κατ' ἀμφοτέρας τὰς πλευράς των δι' ἀνισοῦψων ὀριζοντίων στρώσεων ἐκ λαξευτῶν πωρολίθων, τὸ δὲ ἐσωτερικὸν αὐτῶν πληροῦται διὰ μικρῶν λίθων καὶ ἀφθόνου ἀσβεστοκονιάματος.

Ὁ βόρειος τοῖχος φέρει ἕξ ἀβαθεῖς ὀρθογωνικὰς κόγχας διαστάσεων 1.25×0.32 μ., ἀντιστοίχως δὲ ὁ νότιος κατ' ἀμφοτέρας τὰς πλευρὰς αὐτοῦ τυφλὰ τόξα.

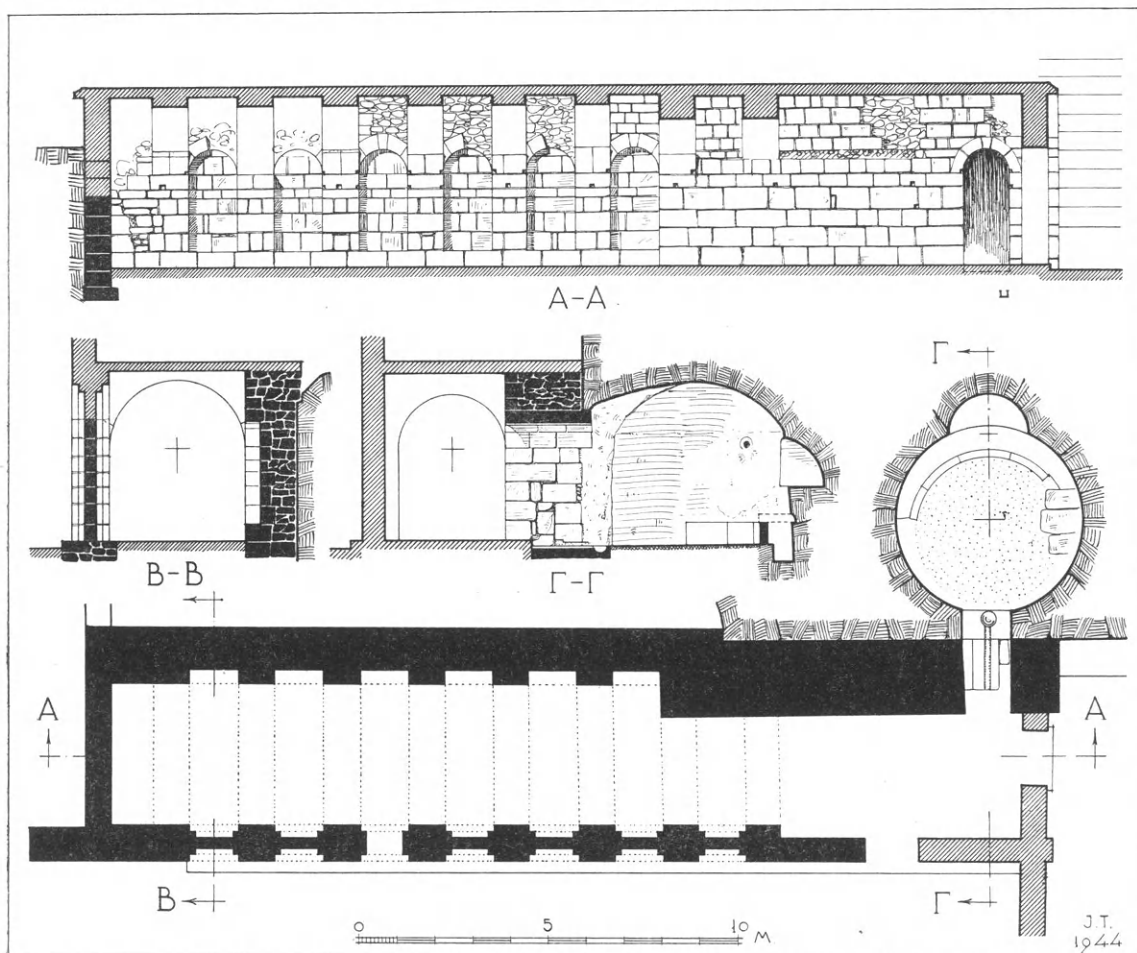
1 Περί τῶν διαφόρων τύπων ἀγιασμάτων βλ. Γ. Σωτηρίου, Χριστ. Βυζ. Ἀρχαιολογία σ. 228-232.

2 Κατὰ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ σπηλαίου φαίνεται, ὅτι ἐσφύζοντο περισσότερα ἔχνη τῶν τοιχογραφιῶν. Βλ. Ἀθήναιον V 1877 σ. 198, ἐφημ. «Ὠρεα» φύλλ. 365, καὶ ΠΑΕ 1876 σ. 16 κ. ἐξ.

3 Μέγα μέρος τοῦ ὀχετοῦ καὶ ὁλόκληρον τὸ φρέαρ κατεστράφησαν κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν πρώτων ἀνασκαφῶν, τὴν θέσιν δ' αὐτῶν γνωρίζομεν ἐκ τῶν σχεδίων τοῦ Peltz καὶ τοῦ Μητσάκη. Βλ. καὶ ΠΑΕ 1876 σ. 17, ἐνθα περιγραφὴ αὐτῶν.

Τὸ οἰκοδόμημα συνεκοινώνει διὰ δύο θυρῶν πρὸς τὸν κυρίως ναὸν (εἰκ. 16), δι' ἄλλης πρὸς τὸ ἁγίασμα (εἰκ. 17) καὶ διὰ τετάρτης εὐρισκομένης ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς στενῆς πλευρᾶς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν αὐλήν¹.

Ἡ μέχρι σήμερον ἐπικρατοῦσα γνώμη διὰ τὴν στέγασιν τοῦ οἰκοδομήματος ἦτο, ὅτι τοῦτο ἐστεγάζετο διὰ κυλινδρικῆς καμάρας. Προσεκτικὴ ὅμως μελέτη τῶν ἐρειπίων

Εἰκ. 15. Κάτοψις τοῦ ἐπιμήκους οἰκοδομήματος καὶ τοῦ Ἀγιάσματος καὶ διάφοροι τομαί.

αὐτοῦ μᾶς ἔπεισεν, ὅτι ἐκαλύπτετο ὑπὸ ὀριζοντίας ὀροφῆς. Καὶ πρῶτον τὰ περισωθέντα τμήματα τόξων, τὰ ὅποια ἐνομίζετο, ὅτι ἀπετέλουν μέρη ἐνὸς κυλινδρικοῦ θόλου, εἶναι κατὰδηλον, ὅτι ἀνήκουσιν εἰς μεμονωμένα τόξα. Δεύτερον ἡ πυκνὴ διάταξις αὐτῶν δὲν δικαιολογεῖ τὴν χρησιμοποίησίν των ὡς ἐνισχυτικῶν τόξων κυλινδρικῆς καμάρας. Τέλος ἡ ὀριζοντία ἀπόληξις τοῦ περισωθέντος, ἐξ ὁλοκλήρου σχεδόν, βορείου τοίχου τοῦ οἰκοδομήματος προϋποθέτει ὀριζοντίαν ὀροφὴν στηριζομένην ἐπ' αὐτοῦ. Ἡ συμπλήρωσις ἐξ ἄλλου τῶν τόξων ἐπὶ τοῦ χάρτου (σχέδιον εἰκ. 15 τομαὶ ΑΑ καὶ ΒΒ) μᾶς ἐπέτρεψε νὰ ὑπολογίσωμεν ἀσφαλῶς καὶ τὸ ὕψος τοῦ οἰκοδομήματος (4.40 μ.), εἶναι δὲ χαρακτηριστικόν, ὅτι τοῦτο συμπίπτει μὲ τὸ ὕψος τοῦ εἰς ὀριζοντίαν γραμμὴν ἀπολήγοντος βορείου τοίχου.

¹ Βλ. καὶ σχέδιον Lambert.

Οὕτω μετὰ πεποιθήσεως δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι ἡ στέγη τοῦ οἰκοδομήματος ἦτο ὀριζοντία καὶ κατεσκευασμένη διὰ λιθίνων πλακῶν στηριζομένων ἐπὶ τόξων ἐγκαρσίως τοποθετημένων καθ' ὅλον τὸ μῆκος αὐτοῦ καὶ ἐδραζομένων εἰς τὰ μεταξὺ τῶν ὀρθογωνικῶν κογχῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν τυφλῶν τόξων ἀφ' ἑτέρου ἐναπομένοντα διαστήματα τῶν τοίχων.

Ὁ τρόπος οὗτος τῆς στεγάσεως, πολὺ ὀλίγον γνωστὸς εἰς τὴν Ἑλλάδα¹, ἦτο εὐρύτατα διαδεδομένος εἰς τὴν Συρίαν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων, ἰδίως εἰς τὰς νοτίους ἐπαρχίας αὐτῆς, ἔνεκα τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως ξυλείας, ἐξηκολούθησε δὲ ἐφαρμοζόμενος καὶ εἰς τὰ ἐκεῖ ἀνεγερθέντα χριστιανικὰ μνημεῖα μέχρι τοῦ Ε' αἰῶνος².

Εἰκ. 16. Ἡ διασωθεῖσα εἴσοδος τοῦ ἐπιμήκους οἰκοδομήματος.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν προορισμὸν τοῦ προσκτίσματος, εἶναι δυνατόν μετὰ βεβαιότητος νὰ λεχθῇ, ὅτι ἦτο ὁ αὐτὸς μετὸν τῆς ἀρχαίας δωρικῆς στοᾶς, «τοῦ ἀβάτου», ὅπου ἐλάμβανον χώραν αἱ ἐγκοιμήσεις τῶν ἀσθενῶν καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἱασις αὐτῶν.

Εἶναι ἄλλως τε γνωστὸν ἐκ πλείστων παραδειγμάτων, ὅτι οἱ Χριστιανοὶ παρέλαβον καὶ ἀπεμιμήθησαν τὸν τρόπον αὐτὸν τῆς δι' ἐγκοιμήσεως θαυματουργίας, μέχρι δὲ σήμερον ἀκόμη οἱ ἀσθενεῖς καταφεύγουσιν ἐντὸς τῶν ἐκκλησιῶν, ὅπου κατακλινόμενοι θεραπεύονται ὑπὸ τῶν ἐμφανιζομένων εἰς αὐτοὺς καθ' ὕπνου Ἀγίων. Χαρακτηριστικὸν τῆς ὁμοιότητος εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τῶν δύο λατρειῶν

εἶναι καὶ τὸ γεγονός, ὅτι πάντοτε οἱ ἀσχοληθέντες μετὰ τὴν μελέτην τῆς λειτουργίας τῶν Ἀσκληπιείων, ἵνα καταστήσωσι πλέον κατανοητὸν τὸ εἰς αὐτὰ ἐφαρμοζόμενον σύστημα θεραπείας, παραλληλίζουσι τοῦτο πρὸς τὸ χριστιανικὸν ἔθιμον, ἀναφέροντες διάφορα σχετικὰ παραδείγματα³. Φαίνεται λοιπόν, ὅτι οἱ πρῶτοι Χριστιανοὶ καταλαμβάνοντες τὰ Ἀσκληπιεῖα καὶ ἰδρύοντες ἐπ' αὐτῶν χριστιανικοὺς ναοὺς πρὸς συνέ-

¹ Τὰ μόνα παραδείγματα τοιαύτης στεγάσεως ἐν Ἑλλάδι, τὰ ὅποια γνωρίζω, εἶναι αἱ δεξαμεναὶ τῶν οἰκιῶν τῆς Δήλου. Βλ. Délos VIII πίν. IX-XXIII.

² Ἰδιαίτερος ἀναφέρωμεν τὴν μονόκλιτον βασιλικὴν τοῦ Ἰουλιανοῦ τῆς πόλεως Οὐμμ-ιδζ-Δζεμάν τῆς Αὐρανίτιδος (345 μ. Χ.), ἥτις παρουσιάζει καὶ πολλὰς ὁμοιότητας μετὰ τὸ ἐπίμηκες οἰκοδόμημα τῆς βασιλικῆς μας.

H. C. Butler, Syria, τόμ. II, σ. 173 εἰκ. 147.

³ P. Girard, L'Asclépieion d'Athènes, Paris 1881, σ. 127. Π. Καββαδία, Τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ, Ἀθῆναι 1900 σ. 217 σημ. 2 καὶ σ. 274 σημ. 1. Ἀ. Π. Ἀραβαντινοῦ (ιατροῦ), Ἀσκληπιὸς καὶ Ἀσκληπιεῖα, Λειψία 1907.

χισιν τῆς παραδόσεως ὑπὸ τὸ χριστιανικὸν πνεῦμα, ἀνήγειρον κατ' ἀπομίμησιν καὶ εἰδικὰ οἰκήματα διὰ τοὺς ἀσθενεῖς μετὰ τοῦ κυρίως ναοῦ συνεχόμενα καὶ ἀπ' εὐθείας μετ' αὐτοῦ ἐπικοινωνοῦντα.

Τοιοῦτον οἶκημα εἶναι καὶ τὸ ἐπίμηκες οἰκοδόμημα τῆς βασιλικῆς μας, φρονοῦμεν δέ, ὅτι τὴν αὐτὴν ἐρμηνείαν πρέπει νὰ δώσωμεν καὶ εἰς τὰ παρόμοια προσκτίσματα τῶν βασιλικῶν τῆς Μιλήτου καὶ Ἐπιδαύρου, αἱ ὁποῖαι ἀνηγέρθησαν εἰς τὴν θέσιν Ἀσκληπείων. Ἀλλὰ καὶ τὰ προσκτίσματα τῶν βασιλικῶν τοῦ Ἡραίου τῆς Σάμου καὶ τῶν Ἀργάλων τῆς Λέσβου, τὰ ὁποῖα ἔχουσιν ἐρμηνευθῆ ὡς ξενοδοχεῖα ¹, νομίζομεν, ὅτι ἔνεκα τῆς θέσεώς των καὶ τῆς ἀπ' εὐθείας μετὰ τὸν κυρίως ναὸν συγκοινωνίας των δέον νὰ θεωρηθῶσιν ὡς εἰδικὰ οἰκήματα διὰ τὰς ἐγκοιμήσεις τῶν ἀσθενῶν ².

Τὰ προσκτίσματα τοῦ αἵθριου. — Ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν ἐχρησιμοποιήθησαν ἐπίσης καὶ τὰ τέσσαρα μεγάλα συνεχόμενα δωμάτια, τὰ ὁποῖα ἀνῆκον ἀρχικῶς εἰς τὴν ἰωνικὴν στοάν, ἀποτελοῦντα τὸ ὅπισθεν μέρος αὐτῆς (πρβ. τὰ σχέδια εἰκ. 18 καὶ 19).

Ἡ ἐκ νέου χρησιμοποίησις τῶν δωματίων τούτων ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν βεβαιοῦται ἐκ τῶν σφζομένων ἐπὶ τῶν τοίχων αὐτῶν ἐπισκευῶν, αἱ ὁποῖαι, ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ τρόπου τῆς κατασκευῆς των καὶ τῶν χρησιμοποιηθέντων ὕλικῶν, ἐγένοντο συγχρόνως μετὰ τὴν οἰκοδομὴν τῆς βασιλικῆς.

Διὰ τὸν προορισμὸν αὐτῶν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῇ τίποτε μετὰ βεβαιότητος, εἶναι ὅμως πολὺ πιθανόν, ὅτι εἶχον τὸν αὐτὸν προορισμὸν μετὰ τὸ ἀρχαῖον κτίριον τῆς ἰωνικῆς στοᾶς, ὅτι ἐχρησιμοποιοῦντο δηλαδὴ ὡς ξενῶνες τῶν προσερχομένων πρὸς ἱασιν εἰς τὸ χριστιανικὸν τοῦτο Ἀσκληπεῖον ἀσθενῶν.

Αὐλαὶ — Περίβολος. Πρὸς ἀνατολὰς καὶ δυσμὰς τῆς βασιλικῆς ὑπῆρχον αὐλαί, περιοριζόμεναι ὑπὸ τοῦ διατηρηθέντος καὶ ἐπισκευασθέντος ἀρχαίου περιβόλου τοῦ Ἀσκληπείου.

Ἡ ἀνατολικὴ αὐλή, ἣ ὁποία φαίνεται, ὅτι ἐχρησιμοποιεῖτο ἀποκλειστικῶς ὑπὸ τοῦ

Εἰκ. 17. Ἡ εἴσοδος τοῦ σπηλαίου, ἔνθα τὸ Ἀγίασμα.

¹ Βλ. Alfons M. Schneider, Samos in frühchristlicher und byzantinischer Zeit, Athen. Mitt. LIV 1929 σ. 124 εἰκ. 14 καὶ Δ. Εὐαγγελίδου, Πρωτοβυζαντινὴ βασιλικὴ Μυτιλήνης, ΑΔ 1930-31 σ. 28 εἰκ. 1.

² Τὸν αὐτὸν προορισμὸν νομίζομεν ὅτι εἶχον καὶ τὰ προσκτίσματα τῆς βασιλικῆς τῆς Θήρας (Thera τόμ. III σ. 196) καὶ τῆς βασιλικῆς τῆς Τούμπας τῆς Θεσσαλονίκης (ΑΕ 1929 σ. 177).

κλήρου καὶ τῶν ὑπηρετῶν τοῦ χριστιανικοῦ ναοῦ, ἐξετείνεται μέχρι τοῦ ἀναλήμματος τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου, διὰ τοῦτο δὲ δὲν περιωρίζετο εἰς τὴν πλευρὰν ταύτην ὑπὸ τοῦ ἀρχαίου περιβόλου, ἀλλ' ὑπὸ ἀνεγερθέντος νέου (λ ἐπὶ τοῦ σχεδίου εἰκ. 4)¹. Ἀντιθέτως πρὸς νότον διετηρήθη ὁ ἀρχαῖος περίβολος. Ἐπὶ τῆς πλευρᾶς ταύτης ὑπῆρχε καὶ εἴσοδος πρὸς τὴν αὐλὴν σφωζομένη μέχρι σήμερον.

Ἡ δυτικὴ αὐλὴ μὲ τὰς ἐν αὐτῇ δύο μεγάλας δεξαμενάς, αἱ ὁποῖαι εἶναι πολλὴ πιθανὸν ὅτι ἐκτίσθησαν συγχρόνως μὲ τὴν βασιλικήν², θὰ προωρίζετο κυρίως διὰ τοὺς προσκυνητάς. Ἡ αὐλὴ αὕτη περιωρίζετο καὶ πρὸς δυσμὰς καὶ πρὸς νότον ὑπὸ τοῦ ἀρχαίου περιβόλου τοῦ Ἀσκληπιείου, εἰς ἀμφοτέρας δὲ τὰς πλευρὰς ταύτας πιθανὸν εἶναι, ὅτι ὑπῆρχον εἴσοδοι (σχέδιον ἀναπαραστάσεως εἰκ. 19).

Τάφοι.—Ἐκ τῶν πολλῶν τάφων, οἱ ὁποῖοι ἀνευρέθησαν κατὰ τὰς πρώτας ἀνασκαφάς, δύο μόνον ἐσώθησαν μέχρι σήμερον (γ καὶ δ ἐπὶ τοῦ σχεδίου εἰκ. 4). Ἐκ τούτων πάλιν μόνον ὁ γ διετηρήθη εἰς σχετικῶς καλὴν κατάστασιν. Ἔχει ἐσωτερικὰς διαστάσεις $2.30 \times 0.80 \times 0.90$ μ. καὶ εἶναι ἐκτισμένος διὰ διαφόρων μικρῶν λίθων καὶ ἀσβεστοκονιάματος, καὶ διὰ μεγάλων μαρμαρίνων πλακῶν προερχομένων ἐκ τοῦ στυλοβάτου τῆς ἰωνικῆς στοᾶς. Ἡ εἴσοδος τοῦ τάφου ἦτο πρὸς ἀνατολὰς, σχηματιζομένη μεταξὺ δύο μικρῶν παραστάδων. Τοῦ δευτέρου τάφου δ' ἐσώθησαν μόνον αἱ δύο πλευραὶ ἀπέχουσαι μεταξὺ τῶν 0.93 μ. Ἄλλος τάφος ἢ ὀστεοφυλάκιον ε' ἐσώθη ἐκτὸς τοῦ ναοῦ νοτίως τοῦ νάρθηκος, τὴν θέσιν δ' ἐννέα ἄλλων τάφων γνωρίζομεν μόνον ἐκ τοῦ σχεδίου Lambert. Οὗτοι εὐρίσκοντο εἰς τὸ κεντρικὸν εὐρύτερον τμήμα τοῦ νάρθηκος (ζ ἐπὶ τοῦ σχεδίου εἰκ. 4).

Ἴδου πῶς ὁ Κουμανούδης εἰς τὴν ἐκθεσίν του περιγράφει τοὺς ἀνευρεθέντας ὑπ' αὐτοῦ τάφους³: «Δυτικώτερον τῶν ἐκκλησιῶν, ἐν μέρει καὶ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους αὐτῶν τούτων, ἐφάνησαν καὶ τάφοι χριστιανικοὶ οὐκ ὀλίγοι, κτιστοὶ μετὰ κλιμάκων πρὸς κατάβασιν, ὄντες καὶ μονήρεις καὶ πολυάνδρια, εἰς δὲ παιδὸς μικροῦ εἶχε τοὺς ἔσω τοίχους καλῶς ἐκ λεπτῶν ποικιλοχρόων πλακῶν ἡρμοσμένους· πάντες ὅμως ἦσαν ἀνεπίγραφοι, ποῦ καὶ ποῦ μόνον γλυφὴ σταυροῦ εὐρέθη ἐπὶ τῆς ἔσω ἐπιφανείας τῆς καλυπτούσης πλακός. Σηλίδια δὲ τινα ἔχοντα ἐπιτυμβίους ἐπιγραφὰς χριστιανικάς, κατὰ τὸ ἀρχαιότατον τυπικόν, εὐρέθησαν ἐντετειχισμένα μόνον ὡς γόμος εἰς διάφορα κτίρια, ὅχι δὲ ποτέ ἐπὶ τῆς πρώτης αὐτῶν θέσεως».

Ἐξ ἄλλου δὲ σημειώματος τοῦ Κουμανούδη⁴ μαθητόμεν, ὅτι ἐντὸς ἑνὸς τῶν τάφων τούτων εὐρέθη σταυρίδιον μολύβδινον, ἐντὸς δὲ ἄλλου ἀγγεῖον κεράμεον δίωτον κοινοτάτου σχήματος. Ἡ χρονολόγησις ἐπομένως τῶν τάφων ἐκ μόνον τῶν εὐρημάτων εἶναι ἀδύνατος, ὁ τρόπος ὅμως τῆς κατασκευῆς αὐτῶν, μὲ κλίμακα πρὸς

1 Τὸν τοῖχον λ πάντες ἐξέλαβον ὡς ἀρχαῖον καὶ ὑπέθεσαν, ὅτι δι' αὐτοῦ περιωρίζετο πρὸς ἀνατολὰς τὸ Πελαργικόν (ΑΕ 1934-35 σ. 97 καὶ πίναξ 4). Εἶναι ὅμως βέβαιον, ὅτι ὁπωσδήποτε ὁ τοῖχος οὗτος εἶναι μεταγενέστερος τοῦ ἀναλήμματος τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου καὶ τοῦ συγχρόνου πρὸς αὐτὸ ὁχετοῦ, διότι εἶναι θεμελιωμένος ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ ὁχετοῦ τούτου. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ὑλικῶν τῶν χρησιμοποιηθέντων διὰ τὴν οἰκοδόμησιν του (μάρμαρα, τεμάχια κροκαλοπαγῶν λίθων

μετ' ἀσβέστου ἐκτισμένα) ἀποδεικνύεται ὅτι εἶναι μεταγενέστερος.

2 Τὴν οἰκοδομήν τῶν δεξαμενῶν μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἀσκληπιείου δέχονται καὶ οἱ Köhler, Athen. Mitt. II 1877 σ. 182 καὶ A. Parsons, Hesperia, XII, 1943, σ. 249.

3 ΠΑΕ 1876 σ. 21.

4 Ἀθήναιον V 1877 σ. 196.

κατάβασιν, εἶναι χαρακτηριστικὸς καὶ ἐνθυμίζει τάφους τῶν βυζαντινῶν χρόνων, ὅτε καὶ κυρίως καθιερώθη τὸ ἔθιμον τῆς ἐντὸς τῶν ἐκκλησιῶν ταφῆς διατηρηθὲν μέχρι καὶ τῶν τελευταίων χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας¹. Ὅτι ὅμως ὁπωσδήποτε οἱ τάφοι εἶναι μεταγενέστεροι τῆς βασιλικῆς, ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι εὗρέθησαν εἰς ὑψηλότερον δάπεδον, τὸ ὁποῖον, ὡς ἐλέχθη ἤδη, ἀνῆκεν εἰς ἓνα τῶν μεταγενεστέρων ναῶν.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἀνευρεθείσας ἐπιτυμβίους χριστιανικὰς ἐπιγραφὰς² ἐντὸς τῶν μεταγενεστέρων τοίχων, αὗται ἀσφαλῶς προέρχονται ἐκ τῶν δυτικώτερον τῶν ἐρειπίων τοῦ Ἀσκληπείου ἀνασκαφέντων τάφων, καθ' ὅλην τὴν μεταξὺ τῶν μεγάλων δεξαμενῶν καὶ τοῦ ὀδείου τοῦ Ἡρώδου περιλαμβανομένην ἔκτασιν³.

Β. ἹΣΤΟΡΙΑ

Διὰ τὴν ἱστορίαν ὡς καὶ διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν χριστιανικῶν ναῶν τῶν ἀνεγερθέντων εἰς τὸν χώρον τοῦ Ἀσκληπείου οὐδὲν γνωρίζομεν, διότι δυστυχῶς οὐδεμία φιλολογικὴ μαρτυρία ἢ σχετικὴ ἐπιγραφὴ περιεσώθη μέχρις ἡμῶν. Ἐκ τῆς μελέτης ὅμως τῶν ἐρειπίων καὶ τῶν ἀνευρεθέντων γλυπτῶν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξαγάγωμεν ὠρισμένα συμπεράσματα.

Ἀλλὰ πρὶν εἰσελθόμεν εἰς τὴν μελέτην τῆς ἱστορίας τῶν χριστιανικῶν ναῶν, εἶναι ἀνάγκη, νομίζομεν, ν' ἀσχοληθῶμεν δι' ὀλίγων μὲ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ σχεδίου τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ, τὴν στενὴν σχέσιν τοῦ ὁποῖου πρὸς τὰ χριστιανικὰ οἰκοδομήματα ἐπανειλημμένως εἵχομεν ἀνωτέρω τὴν εὐκαιρίαν νὰ τονίσωμεν, ἀφοῦ μάλιστα διὰ πρώτην φορὰν ἐνταῦθα παρουσιάζεται ἀναπαράστασις ὁλοκλήρου τοῦ χώρου τοῦ Ἀσκληπείου.

ΤΟ ΙΕΡΟΝ ΤΟΥ ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΥΓΙΕΙΑΣ

Τὸ δημοσιευόμενον ἐνταῦθα σχέδιον (εἰκ. 18) δεικνύει τὴν τελικὴν μορφήν τοῦ Ἀσκληπείου, ὀλίγον πρὸ τῆς ὀριστικῆς του καταστροφῆς καὶ τῆς οἰκοδομῆς ἐπ' αὐτοῦ τοῦ πρώτου χριστιανικοῦ ναοῦ⁴.

Τὸ ἱερόν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἰδρυθὲν ὑπὸ τοῦ εὐσεβοῦς ἰδιώτου Τηλεμάχου τὸ ἔτος 420 π.Χ. κατέλαβεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸν πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ἀρχαιότερου περιβόλου, τοῦ Πελαργικοῦ καλουμένου, ἐλεύθερον χώρον καὶ περιεβλήθη ὑπὸ περιβόλου σαφῶς τοῦ Πελαργικοῦ διακρινομένου⁵.

Ἐντὸς τοῦ ἐλευθέρου τούτου χώρου ἀνηγέρθησαν τὰ σπουδαιότερα τῶν οἰκοδο-

1 Εἰς τὰς παλαιοχριστιανικὰς βασιλικὰς ἐκτὸς τῶν τάφων μαρτύρων καὶ ἐξεχόντων ἱεραρχῶν οὐδεὶς ἄλλος τάφος ἀνευρέθη. Διὰ τὸ ἐπικρατήσαν κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἔθιμον τῆς ταφῆς ὑπὸ τὰ δάπεδα τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τὴν διατήρησιν αὐτοῦ μέχρι τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος βλ. Γ. Σωτηρίου, ΑΔ 1916 σ. 33 κ. ε. καὶ ἰδίου, Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία, σ. 62.

2 Βλ. ἀνωτέρω σ. 36.

3 Περὶ τῶν τάφων τούτων, οἵτινες φαίνεται ὅτι ἀνήκον εἰς παλαιοχριστιανικὸν κοιμητήριον, βλ. ΠΑΕ 1876 σ. 31, 1877 σ. 8 καὶ Ἀθήναιον VIII 1879 σ. 87.

4 Τὴν πλήρη μελέτην τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ θὰ ἐπιχει-

ρήσωμεν μετὰ συστηματικὰς ἀνασκαφάς, τὰς ὁποίας σκοποῦμεν νὰ ἐκτελέσωμεν μετὰ τοῦ καθηγητοῦ κ. Homer A. Thompson.

5 Τοῦ παλαιότερου περιβόλου πλὴν τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς ΜΑ ἐσώθη παρὰ τὴν γωνίαν Λ καὶ μικρὸν τμήμα τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς. Τοῦ περιβόλου τοῦ Ἀσκληπείου ἐσώθησαν ὁλόκληροι καὶ αἱ δύο πλευραί, ἡ μεσημβρινὴ ΛΠ καὶ ἡ ἀνατολικὴ ΠΡΣ (βλ. σχέδιον εἰκ. 4). Ὁ τρόπος τῆς οἰκοδομῆς τῶν δύο περιβόλων εἶναι διάφορος (βλ. W. Wrede, Attische Mauern, Athen 1933, εἰκ. 73 καὶ 74). Ἐπίσης διαφέρει καὶ τὸ πάχος αὐτῶν, διότι τοῦ μὲν πρώτου εἶναι 1.20 μ. τοῦ δὲ δευτέρου 0.65 μ.

μημάτων, ἤτοι ὁ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς Ὑγιείας, ὁ βωμός, ἡ μεγάλη δωρική στοά (τὸ ἄβατον ἢ ἐγκοιμητήριον) περιλαμβάνουσα τὸν ἱερὸν βόθρον καὶ εἰς τὸ βάθος ἐντὸς τοῦ σπηλαίου τὴν ἱερὰν κρήνην, τέλος δὲ μία μικροτέρα στοά, ἡ ὁποία ἐκτίσθη κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους¹. Ἐκ τῆς φύσεως τῶν ἀνωτέρω οἰκοδομημάτων γίνεται φανερόν, ὅτι τὸ ἀνατολικὸν τμήμα ἀπετέλεσεν ἀνέκαθεν τὸ καθαυτὸ ἱερὸν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ δυτικὸν τμήμα, τὸ περιοριζόμενον ὑπὸ τοῦ Πελαργικοῦ, τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποίηθη ὡς βοηθητικὸς μόνον χώρος τοῦ ἱεροῦ.

Πράγματι μὴ λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς ἀρχαϊκῆς κρήνης, πολὺ ἀρχαιοτέρας τοῦ ἱεροῦ, τὸ μόνον ἐντὸς τοῦ Πελαργικοῦ οἰκοδόμημα, τὸ ὁποῖον εἶναι δυνατόν νὰ ἔχη σχέσιν μὲ τὸ Ἀσκληπιεῖον, εἶναι ἡ ἰωνικὴ στοά, ἣτις, ἀνεγερθεῖσα εὐθὺς μετὰ τὴν ἰδρύσιν τοῦ ἱεροῦ², ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν βοηθητικῶν αὐτοῦ κτιρίων, χρησιμοποιοιμένη διὰ τὴν παραμονὴν τῶν ἐπισκεπτῶν καὶ ἀσθενῶν, δηλαδὴ ὡς «καταγώγιον»³. Ἡ ἀμφισβήτησις δὲ «χωρίου», ἡ ἀναφερομένη εἰς τὸ χρονικὸν τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἱεροῦ (419/18 π.Χ.)⁴ νομίζομεν, ὅτι ἀφορᾷ εἰδικῶς τὴν οἰκοδόμησιν τῆς στοᾶς ταύτης ἐντὸς τοῦ Πελαργικοῦ, τοῦ ὁποίου τὴν ἐποπτεῖαν εἶχον οἱ Κήρυκες τῆς Ἐλευσίνας, αὐτοὶ δὲ πιθανῶς κατόπιν τῆς παραβιάσεως ταύτης προεκάλεσαν τὸ γνωστὸν ψήφισμα τοῦ Λάμπωνος⁵ πρὸς περιορισμὸν παρομοίων αὐθαιρεσιῶν. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν μετὰ τὴν χάριν τῆς οἰκοδομῆς τῆς ἰωνικῆς στοᾶς κατεδάφισιν τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ Πελαργικοῦ⁶ ἐκτίσθη νέος τοῖχος, ἀνατολικώτερον, πρὸς ἐπαναχωρισμὸν τῶν δύο χώρων, οἱ ὅποιοι εἰς τὸ ἐξῆς ἐπεκοινώνουν μόνον διὰ τῆς ἑναντι τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ εὐρισκομένης εἰσόδου, ἔχνη τῆς ὁποίας διεπιστώσαμεν ἀκριβῶς ἐπ' αὐτοῦ τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου. Ἐπὶ πλέον πρὸς ἀκριβῆ καθορισμὸν τῶν ὁρίων ἐτοποθετήθησαν καὶ λίθινα ἐνεπίγραφα ὁρόσημα. Καὶ ἐπὶ μὲν τῶν ὁροσῆμων τοῦ δυτικοῦ χώρου ὑπῆρχεν ἡ ἐπιγραφὴ «ἡὸρος κρένες», ἐπὶ δὲ τῶν τοῦ ἀνατολικοῦ, τοῦ περιλαμβάνοντος τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἡ ἐπιγραφὴ «ἡὸρος τοῦ τεμένους». Τούτων ἐσώθησαν ἀρκετά, ἐν μάλιστα, μὲ τὴν ἐπιγραφὴν «ἡὸρος κρένες», εἰς τὴν ἀρχικὴν του θέσιν, ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ περιβόλου, πρὸ τῆς ἀρχαϊκῆς κρήνης⁷.

1 Εἰς τὴν στοάν ταύτην ἀποδίδομεν τὰ ἀνωτέρω ἐν σελίδι 47 ἀναφερθέντα ἐπιστύλια τῆς ομάδος Α, ἐν τῶν ὁποίων φέρει τὴν ἐπιγραφὴν IG II² 3181 τοῦ ἔτους 14-37 μ. Χ. Εἰς τὴν ἰδίαν ομάδα πρέπει νὰ ἀνήκωσι καὶ δύο ἀκόμη ἐνεπίγραφα ἐπιστύλια, τοῦ ἐνὸς τῶν ὁποίων ἐσώθη τὸ ἀριστερὸν μόνον ἄκρον μὲ τὰ γράμματα ΟΠ, IG III 4030 (E.M. 9864), τοῦ δ' ἑτέρου τὸ δεξιὸν μὲ τὰ γράμματα ΜΙΣΤ (M. and E. Levensohn, *Inscriptions on the south slope of the Acropolis*, *Hesperia*, XVI, 1947, σ. 67).

2 Διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς στοᾶς βλ. H. Thompson (*Hesperia*, VI, 1937, σ. 45) καὶ R. Martin (*B.C.H. LXVIII - LXIX*, 1944 - 45, σ. 352), ὅστις ὅμως τοποθετεῖ χρονολογικῶς τὴν στοάν μεταξὺ τοῦ τέλους τοῦ Ε' καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ Δ' αἰῶνος π. Χ.

3 Ἀνάλογα οἰκοδομήματα μὲ τὸν αὐτὸν προορισμὸν εὐρέθησαν καὶ εἰς ἄλλα Ἀσκληπιεῖα, ὡς τῆς Ἐπιδαύρου (Π. Καββαδία, *Τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ*, Ἀθήναι 1900 σ. 21 κ. ἐ.), τῆς Τροιζήνης (G.

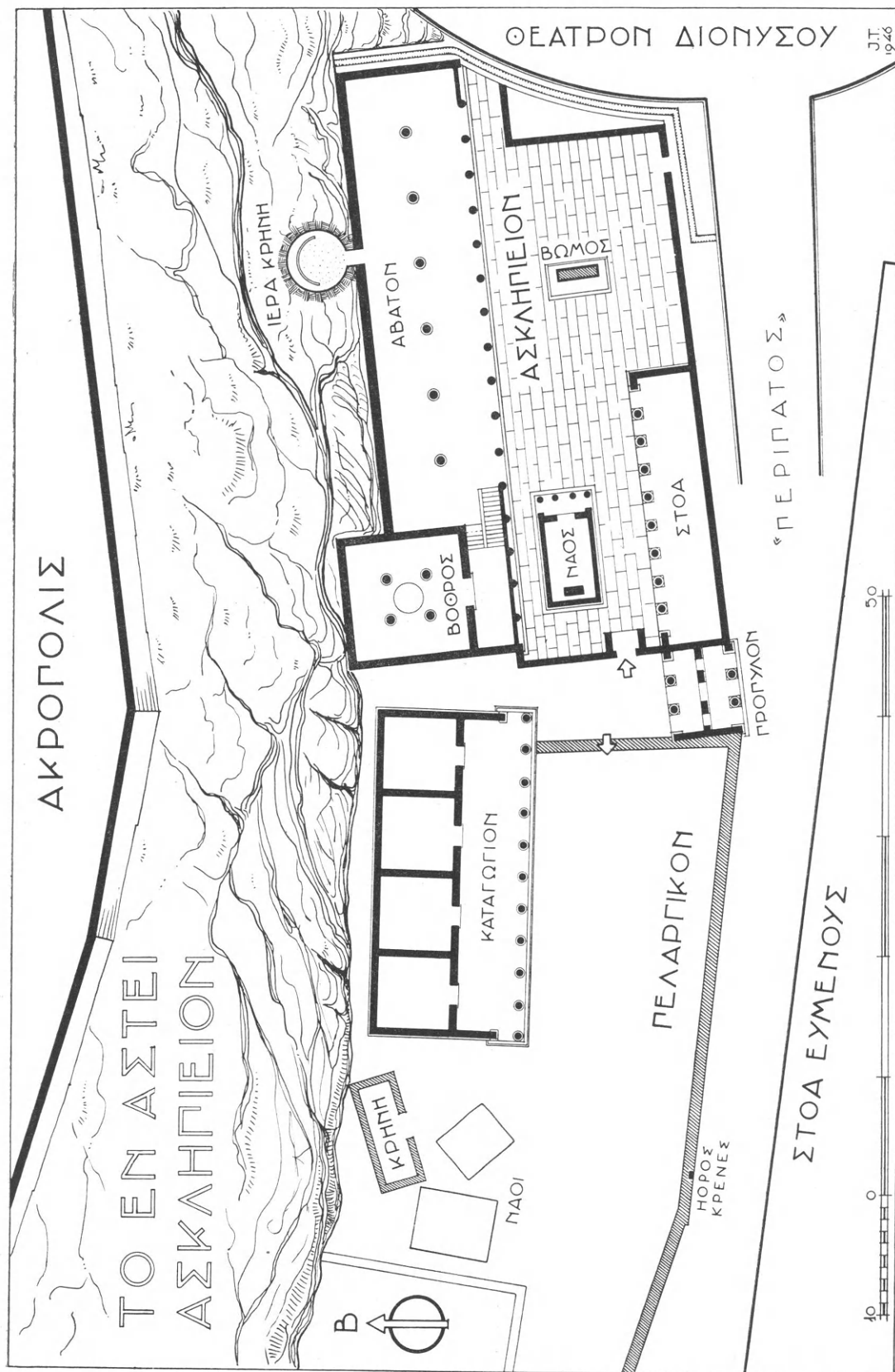
Welter, *Troizen und Kalaureia*, Berlin 1941, σ. 25, πίν. 12) καὶ τῆς Κορίνθου, περὶ τοῦ ὁποίου θέλει δημοσιεύσει προσεχῶς ὁ κ. Carl Roebuck εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἐκδόσεων *Corinth* τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασσικῶν Σπουδῶν. Πρὸς τὰ τελευταῖα μάλιστα δύο Ἀσκληπιεῖα, σαφῶς χωριζόμενα εἰς δύο χώρους, τὸ κυρίως ἱερὸν καὶ τὸν βοηθητικὸν χώρον, τὸ ἀθηναϊκὸν παρουσιάζει μεγάλας ὁμοιότητας.

4 IG II² 4960, στ. 13 - 16.

5 IG I² 76. Περὶ τῆς χρονολογήσεως τοῦ ψηφίσματος βλ. Ἀ. Κεραμοπούλλου, ΑΕ 1934-35 σ. 92 κ. ἐ.

6 Ὁ τοῖχος οὗτος κατηδαφίσθη ἀσφαλῶς μέχρι τῆς εὐθυνηρίας τῆς ἰωνικῆς στοᾶς, διατηρηθέντος τοῦ χαμηλότερου τῆς εὐθυνηρίας μέρους τοῦ τοίχου ὡς ἀναλήμματος, λόγῳ τῆς ὑψομετρικῆς διαφορᾶς μεταξὺ τοῦ δαπέδου τοῦ Πελαργικοῦ καὶ τοῦ χαμηλότερου δαπέδου τοῦ Ἀσκληπιείου.

7 IG I² 874.

Εἰκ. 18. Ἀναπαράστασις τῆς γενικῆς κατόψεως τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ.

Μετὰ τὸν καθορισμὸν τῆς ἀκριβοῦς θέσεως καὶ ἐκτάσεως τοῦ Ἀσκληπιείου εὐκολώτερον ἴσως δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν καὶ τὴν θέσιν τῶν διαφόρων εἰσόδων τῶν μνημονευομένων εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Διοκλέους (52/1 π.Χ.)¹.

Εἰς τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην πλὴν τῆς ἐπισκευῆς τοῦ ναοῦ τοῦ ἀρχαίου ἀφιδρύματος τοῦ τε Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς Ὑγείας ἀναφέρονται καὶ διάφοροι ἄλλαι ἐπισκευαί, αἱ ὁποῖαι ἐπρόκειτο νὰ γίνουν εἰς τὰ θυρώματα τῆς πρότερον οὔσης εἰς τὸ ἱερὸν εἰσόδου, ὁμοίως δὲ καὶ τὴν ὀπίσω τοῦ προπύλου στέγην.

Ὅτι ἡ εἴσοδος, τῆς ὁποίας ἡ ἔναντι τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ θέσις βεβαιοῦται καὶ ἐξ ἄλλου σημείου τῆς ἐπιγραφῆς λέγοντος «καὶ τὸν ναὸν τὸν ἀπέναντι τῆς εἰσόδου», εἶναι αὕτη ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα, δ' ἥς ἐπεκοινώνει τὸ Ἀσκληπιεῖον μετὰ τοῦ Πελαργικοῦ, νομίζομεν, ὅτι δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία. Συγχρόνως ὅμως ἡ ἐπιγραφὴ χαρακτηρίζουσα αὐτὴν ὡς παλαιότεραν—«τῆς πρότερον οὔσης εἰς τὸ ἱερὸν εἰσόδου»—τὴν διακρίνει ἄλλης νεωτέρας. Τὴν τελευταίαν ταύτην πρέπει ἴσως νὰ ταυτίσωμεν πρὸς τὴν μέχρι σήμερον κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ περιβόλου τοῦ Ἀσκληπιείου σφζομένην μικρὰν εἴσοδον. Πράγματι δέ, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ τρόπου τῆς κατασκευῆς τῆς, ἡ εἴσοδος αὕτη ἠνοίχθη ἐπὶ τοῦ τοίχου τοῦ περιβόλου εἰς ἐποχὴν ὅπωςδήποτε νεωτέραν τῆς ὅλης διαρρυθμίσεως τοῦ ἱεροῦ, εὗρισκομένη δὲ εἰς ἀπόκεντρον θέσιν καὶ κρυπτομένη ὑπὸ τοῦ μεγάλου ἀναλημματικοῦ τοίχου τῆς ὁδοῦ, τοῦ Περιπάτου δηλαδή, φαίνεται ὅτι εἶχε βοήθητικὸν χαρακτήρα καὶ ἐξυπηρετεῖ εἰδικῶς τὸ προσωπικὸν τοῦ ἱεροῦ.

Τὸ πρόπυλον ἐξ ἄλλου τῆς ἐπιγραφῆς, διὰ τοῦ ὁποίου θὰ ἐκοσμεῖτο ἀσφαλῶς ἡ ἐξωτερικὴ τοῦ ὅλου ἱεροῦ χώρου εἴσοδος, πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν ἐπὶ τῆς ἰδίας γραμμῆς τοῦ περιβόλου, ἐπὶ τῆς ὁποίας εὗρίσκετο ἡ ἀνωτέρω δευτερεύουσα εἴσοδος, ἀλλ' εἰς καταλληλότερον ἐν σχέσει μὲ τὴν γενικὴν διάταξιν τοῦ ἱεροῦ σημεῖον καὶ ἐπὶ τῆς ἀρχαιοτάτης ὁδοῦ τῆς πρὸ τοῦ ἱεροῦ διερχομένης, τοῦ Περιπάτου. Ὁ περίβολος ὅμως κατὰ τὴν πλευρὰν ταύτην σφίζεται ὀλόκληρος, σχεδὸν ἄνευ διακοπῆς, εἰς πολλὰ δὲ μέρη καὶ εἰς ἀρκετὸν ὕψος, καὶ μόνον μεταξὺ τῆς γωνίας Λ τοῦ Πελαργικοῦ καὶ τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου ΜΝ (σχέδιον εἰκ. 4), ὅπου ἡ γραμμὴ τοῦ περιβόλου διακόπτεται, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑπῆρχε τὸ πρόπυλον. Τοῦ προπύλου τούτου οὐδὲν δυστυχῶς ἔχνος ἐσώθη κατὰ χώραν, ἡ δὲ ἐν τῷ σχεδίῳ τῆς εἰκ. 18 ἀναπαράστασις ἀφορᾷ νεώτερον πρόπυλον οἰκοδομηθὲν εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν καὶ ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει εἰδικῆς συγκριτικῆς ἐπεξεργασίας καὶ μελέτης τῶν ἐν τῷ χώρῳ τοῦ Ἀσκληπιείου ἀνευρεθέντων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, πολλὰ τῶν ὁποίων πιθανώτατα ἀνήκουσιν εἰς αὐτό. Μεταξὺ τούτων ἰδιαιτέραν σημασίαν ἔχουσι δύο ἐνεπίγραφα ἐπιστύλια².

¹ IG II² 1046.

² Τὰ ἐπιστύλια ταῦτα, ἀνήκοντα εἰς τὴν ομάδα Β, φέρουσι τὴν ἐπιγραφὴν IG. II² 3120, τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου καὶ πιστεύομεν, ὅτι, συμπληρούμενα δι' ἐνὸς ἀκόμῃ ἐλλείποντος σήμερον, ἐκάλυπτον ὀλόκληρον τὴν πρόσψιν τοῦ προπύλου πρὸς τὴν πλευρὰν τῆς ὁδοῦ. Τῶν ἄλλων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν εὐρέθησαν δύο κορινθιακὰ κιονόκρανα, τὸ ἐν τῶν ὁποίων, τετράγωνον, ἀνῆκεν εἰς παραστάδα, καὶ κορμοὶ κιόνων μετὰ ῥαβδώσεων.

Βεβαίως ἡ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ Διοκλέους ἀναφερομένη ἐπισκευὴ δὲν ἀφορᾷ τὸ μεταγενέστερον τοῦτο πρόπυλον. Ἡ διαπίστωσις ὅμως, ὅτι καὶ εἰς μίαν νεωτέραν ἐποχὴν ὑπῆρχε πρόπυλον εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν, δικαιολογεῖ τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἱεροῦ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἦτο πάντοτε ἡ κυρία εἴσοδος τοῦ ὅλου χώρου τοῦ Ἀσκληπιείου, κατὰ συνέπειαν δὲ καὶ πρόπυλον, περὶ οὗ καὶ ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ Διοκλέους.

ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΑΣΚΛΗΠΕΙΟΥ ΚΑΙ ΟΙΚΟΔΟΜΗ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΥ ΝΑΟΥ

Τὸ Ἀσκληπιεῖον ἤκμασε συνεχῶς καθ' ὅλους τοὺς ἀπὸ τῆς ιδρύσεώς του μέχρι τῆς καταστροφῆς του χρόνους, ἀκόμη καὶ ὅταν ἡ ἀρχαία θρησκεία ἤρχισε νὰ φθίνη καὶ τὸ ἐν μετὰ τὸ ἄλλο παρημελοῦντο τὰ ἱερὰ τῶν λοιπῶν θεῶν, διότι ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ συνδεδεμένη μὲ τὴν σωτηρίαν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου εἶχε πάντοτε μεγάλην ἀπήχησιν εἰς τὰς λαϊκὰς μάζας. Καὶ ἐνῷ ἄλλα ἱερὰ καὶ ναοὶ ἐξηφανίσθησαν κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν διαφόρων βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, τὰς ὁποίας ὑπέστη ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Γ' μ.Χ. αἰῶνος¹ καὶ ἐντεῦθεν, τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἀκριβῶς λόγῳ τοῦ λαϊκοῦ του χαρακτῆρος, ἐσώζετο ἀνέπαφον τοῦλάχιστον μέχρι τῶν μέσων τοῦ Ε' αἰῶνος, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ λόγου τοῦ νεοπλατωνικοῦ Μαρίνου «Πρόκλος ἢ περὶ εὐδαιμονίας»².

Εἰς τὸν λόγον του αὐτὸν ὁ Μαρίνος ἐκθέτων τὰ τῆς ζωῆς τοῦ διδασκάλου του Πρόκλου (410-485 μ.Χ.)³ ἀναφέρει τὰ χαρακτηριστικώτερα γεγονότα αὐτῆς κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν, μεταξὺ δὲ τούτων καὶ τὴν δέησιν τοῦ Πρόκλου εἰς τὸ Ἀσκληπιεῖον ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς ἀσθενοῦς θυγατρὸς τοῦ Ἀρχιάδου Ἀσκληπιγενείας, ἣτις συμφώνως πρὸς τὴν σειρὰν τῶν λοιπῶν γεγονότων πρέπει νὰ ἔλαβε χώραν μετὰ τὸ 450⁴. Ἐπειδὴ δέ, ὡς προκύπτει ἐκ τῆς περικοπῆς τοῦ ἰδίου λόγου «Καὶ γὰρ ἡτύχει τούτου (τοῦ Ἀσκληπείου) ἡ πόλις τότε καὶ εἶχεν ἔτι ἀπόρθητον τὸ τοῦ σωτῆρος ἱερὸν», τὸ Ἀσκληπιεῖον εἶχεν ἤδη καταληφθῆ ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν, ὅτε ἐγράφη ὁ λόγος τὸ 485 μ.Χ.⁵, δυνάμεθα νὰ περιορίσωμεν τὸν χρόνον τῆς καταστροφῆς τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ μετὰ τῶν ἐτῶν 450-485. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἄλλως τε ἴσχυον αἱ κατὰ τὸ ἔτος 435 ἐκδοθεῖσαι τελευταῖαι αὐστηρόταται διαταγαὶ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου τοῦ Β' (408-450) περὶ καταλύσεως τῶν ἀρχαίων ναῶν⁶, κατόπιν τῶν ὁποίων κατέστη ἀδύνατος πλέον ἡ παράτασις τῆς ζωῆς καὶ τοῦ Ἀσκληπείου ὡς εἰδωλολατρικοῦ ἱεροῦ⁷.

Ἐπειδὴ ὅμως κατὰ τοὺς τελευταίους ῥωμαϊκοὺς χρόνους τὰ Ἀσκληπιεῖα δὲν ἀπε-

1 Ὡς ἀπέδειξαν αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς ἀρχαίας ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν, τὸ πρῶτον πλῆγμα καταστροφῆς, τὸ ὁποῖον ὑπέστησαν τὰ μνημεῖα τῆς πόλεως, χρονολογεῖται ἀπὸ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Ἑρούλων (267 μ.Χ.). Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἐκδίωξιν αὐτῶν οἱ ἴδιοι οἱ κάτοικοι προσέβησαν εἰς συστηματικὴν κατεδάφισιν τῶν ἡρειπωμένων ἤδη οἰκοδομημάτων, συμπληρώσαντες οὕτω τὴν καταστροφὴν, διὰ νὰ χρησιμοποιήσωσι τὰ ὑλικά των πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ νέου μικροτέρου περιόλου, τοῦ γνωστοῦ ὡς Βαλεριανείου τείχους. Βλ. *Hesperia*, VI, 1937, σ. 76 καὶ VII, 1938, σ. 332.

2 Ἐκδοσις Boissonade, *Lepsiæ* 1814, § 29. Βλ. καὶ Emma and Ludwig Edelstein, *Asclepius, a collection and interpretation of the testimonies*, Baltimore 1945, βιβλ. I σ. 322.

3 Christ, *Geschichte der griechischen Litteratur*², II, σ. 1057.

4 Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ Πρόκλος ἦτο διευθυντὴς τῆς Ἀκαδημίας, Christ, II, σ. 1058.

5 Βλ. RE², τόμ. XIV σ. 1764,4 ἐν λ. Μαρίνος.

6 Θεοδ. Κώδιξ XVI, 10 Νομ. 25. Πρβ. καὶ J. Strzygowski, *Athen. Mitt.* XIV 1889 σ. 272. Ἐνεκα τῶν αὐστηρῶν διατάξεων τοῦ νόμου τούτου φαίνεται, ὅτι καὶ ἡ δέησις τοῦ Πρόκλου εἰς τὸ Ἀσκληπιεῖον ἐγένετο ἐντελῶς κρυφίως, ὡς γράφει ὁ Μαρίνος.

7 Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν κτίζονται εἰς τὰς Ἀθήνας αἱ περισσότεραι χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι, ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου ἀρχίζει ἡ μετατροπὴ τῶν ἀρχαίων ναῶν εἰς χριστιανικοὺς. Ἡ ἀθηναϊκὴ δὲ παράδοσις ἀποδίδει τὰ ἔργα ταῦτα εἰς τὴν Ἀθηναίαν Εὐδοκίαν, σύζυγον τοῦ Θεοδοσίου Β'. Πράγματι κατ' ἐξαιρέσιν εἰς τὰς Ἀθήνας οἱ εἰδωλολατρικοὶ ναοὶ διέφυγον τὴν ὀλοκληρωτικὴν καταστροφὴν.

Περὶ τῶν χριστιανικῶν ναῶν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀσχοληθῶ εἰς διὰλέξιν μου τῆς 3-5-1946 ἐν τῇ Χριστιανικῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἑταιρείᾳ. Βραχεῖα περίληψις αὐτῆς ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τῆς Κας El. Pierce Blegen ἐν A.J.A. τόμ. L 1946 σ. 373.

τέλουν μόνον τόπους λατρείας, ἀλλὰ διὰ τῆς εἰσαγωγῆς διαφόρων πρακτικῶν μεθόδων θεραπείας προσεῖλκυν πλῆθος ἀσθενῶν πρὸς ἱασιν, ἀνεξαρτήτως θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, οἱ Χριστιανοὶ ἀντικατέστησαν αὐτὰ σχεδὸν ἀμέσως διὰ χριστιανικῶν ναῶν προσαρμόσαντες ἀναλόγως καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς λατρείαν.

Οὕτω κατὰ τὸ τέλος τοῦ Δ' ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ε' μ.Χ. αἰῶνος ἤρχισεν ἡ κατάληψις ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν ὅλων σχεδὸν τῶν γνωστῶν Ἀσκληπιείων καὶ ἡ ἀνέγερσις ἐπ' αὐτῶν μεγάλων βασιλικῶν¹.

Καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ ἀθηναϊκοῦ λοιπὸν Ἀσκληπιείου ἀνέγερσις τῆς βασιλικῆς δὲν θὰ ἐβράδυνε πολὺ μετὰ τὴν εἰς αὐτὸ δέησιν τοῦ Πρόκλου, ὑπολογίζομεν δέ, ὅτι ἐπραγματοποιήθη αὕτη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 450-460, διότι ἡ μορφή τῆς βασιλικῆς καὶ τοῦ γλυπτικοῦ διακόσμου τῶν θωρακίων, τῶν ἐπιστυλίων τῆς ἀψίδος καὶ τῶν ἄλλων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν αὐτῆς εἶναι ἀκριβῶς ἡ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐπικρατοῦσα². Ἐκ τοῦ μεγάλου ἄλλωστε ἀριθμοῦ τῶν περισωθέντων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, γλυπτῶν καὶ ἐπιγραφῶν τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ ἀποδεικνύεται, ὅτι μέχρι τῆς οἰκοδομῆς τῆς βασιλικῆς ὑφίσταντο ἀκόμη τὰ ἀρχαῖα οἰκοδομήματα, εὐθὺς δὲ μετὰ τὴν καταστροφὴν ἐκείνων ἀνηγέρθη αὕτη, πρᾶγμα ὅπερ βεβαιοῦται καὶ ἐκ τῆς τελείας προσαρμογῆς τοῦ ὅλου διαγράμματος τῆς βασιλικῆς πρὸς τὸ τοῦ ἀρχαίου Ἀσκληπιείου (πρβ. σχέδια ἀναπαράστασεως τῶν δύο ἱερῶν εἰκ. 18 καὶ 19).

ΜΕΤΑΓΕΝΕΣΤΕΡΑΙ ΤΥΧΑΙ ΤΟΥ ΑΣΚΛΗΠΕΙΟΥ

Ἐπὶ πόσον χρόνον διετηρήθη ἡ βασιλικὴ αὕτη δὲν γνωρίζομεν, βέβαιον ὅμως εἶναι, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν τριῶν ἀνευρεθεισῶν ἀψίδων, ὅτι κατὰ περιόδους ἀνηγέρθησαν τρεῖς ἐν συνόλῳ ναοί, ἕκαστος τῶν ὁποίων διεδέχετο τὸν προηγούμενον μετὰ τὴν καταστροφὴν του.

Τῶν δύο μεταγενεστέρων ναῶν οὐδὲν ἔχνος διετηρήθη μέχρις ἡμῶν καὶ μόνον αἱ ἀψίδες αὐτῶν ἀνεφάνησαν κατὰ τὰς πρώτας ἀνασκαφάς, ἐξαφανισθεῖσαι τότε ὑπὸ τοῦ Κουμανοῦδη³. Τὴν θέσιν αὐτῶν ὅμως γνωρίζομεν ἐκ τῶν σχεδίων τοῦ Lambert καὶ τοῦ Peltz (K₂ καὶ K₃ ἐπὶ τοῦ σχεδίου εἰκ. 4). Τοῦτο μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι κατὰ τὴν ἐκάστοτε ἀνέγερσιν νέου ναοῦ μόνον ἡ ἀψὶς τοῦ ἱεροῦ μετετοπίζετο πρὸς δυσμὰς, μειουμένου οὕτω τοῦ μήκους τοῦ ναοῦ, ἐνῶ τὸ πλάτος αὐτῶν περιορίσθη ἐντὸς τοῦ μεσαίου κλίτους τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τοῦ νάρθηκος τῆς πρώτης βασιλικῆς δι' ἀντικα-

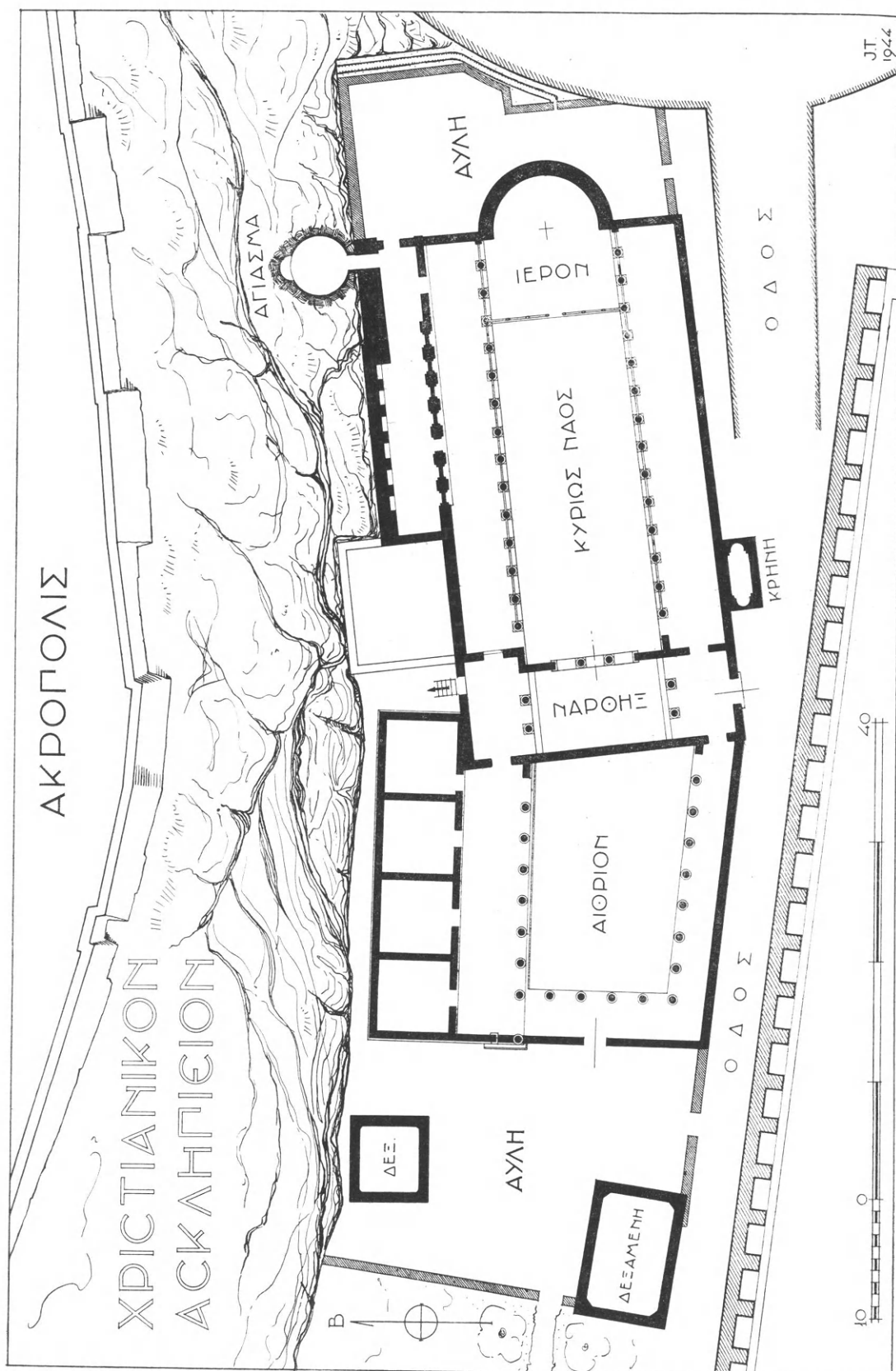
1 Παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ ἀνεγερθεῖσαι εἰς χώρους ἐνθα προὔπηρχον Ἀσκληπιεῖα εἶναι αἱ ἐξῆς: 1) Ἐπιδαύρου (Γ. Σωτηρίου, Πρ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν τόμ. 4 (1929) σ. 91-95 καὶ ΑΕ 1929 σ. 198). 2) Λεβήνας Κρήτης (G. Gerola, Le antiche chiese di Lebena a Creta, Atti del Reale Istituto Veneto di Scienze, LXXIV 1914 - 15 σ. 1153 - 1158). 3) Τροιζήνος, (G. Welter, Troizen und Kalaureia, πίν. 12 διὰ τὸ Ἀσκληπιεῖον καὶ Ἀ. Ὁρλάνδου, ἡ «Ἐπισκοπή» τοῦ Δαμαλᾶ, Ἀρχ. Βυζ. Μν. Ἑλλ. τόμ. Ε' σ. 30). 4) Μιλήτου, (Th. Wiegand, Bericht über die Ausgrabungen in

Milet 1908, σ. 28). 5) Ρώμης βασιλικὴ Ἀγ. Βαρθολομαίου (Platner - Ashby, A topographical dictionary of ancient Rome, ἐν λέξει Aesculapius).

Ἐπίσης ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν κατελήφθησαν καὶ τὰ ἐξῆς Ἀσκληπιεῖα: 1) Κορίνθου (J. de Waele, A.J.A. XXXVII 1933 σ. 435-437). 2) Νήσου Κῶ (R. Herzog, Kos, Asklepieion, Berlin 1932, σ. 5 εἰκ. 6).

2 Τὸ καλύτερον παράδειγμα βασιλικῆς τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶναι ἡ βασιλικὴ Α τῆς Νέας Ἀγχιάλου. Βλ. Γ. Σωτηρίου, ΑΕ 1929 σ. 19 - 97 πίν. Β.

3 ΠΑΕ 1876 σ. 20.

Εικ. 19. 'Αναπαράσταση της κατόψεως της βασιλικῆς τοῦ Ἀσκληπείου.

ταστάσεως ἢ ἐμφράξεως τῶν κιονοστοιχιῶν διὰ τοίχων¹. Ὑπολείμματα ἀσβεστοκονιάματος τοιούτου πιθανῶς τοίχου διακρίνονται ἐπὶ τοῦ σφρζομένου βορείου στυλοβάτου τῆς βασιλικῆς (σχέδιον εἰκ. 20).

Διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν δύο ναῶν δὲν δυνάμεθα μετὰ βεβαιότητος ν' ἀποφανθῶμεν. Τὰ ἀνευρεθέντα πάντως κατὰ χώραν χριστιανικὰ γλυπτὰ χρονολογοῦνται μεταξὺ τοῦ Ι' καὶ ΙΑ' αἰῶνος καὶ πρέπει ἐπομένως νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ εἷς τοῦλάχιστον ἐκ τῶν δύο ναῶν ἀνηγέρθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην.

Ὁ τελευταῖος τῶν ναῶν (K₃) φαίνεται, ὅτι ἀνῆκεν εἰς μικρὰν μονὴν ἰδρυθεῖσαν εἰς τὸν χώρον τοῦ Ἀσκληπιείου. Εἰς τὴν μονὴν ταύτην ἐκτὸς τοῦ ναοῦ περιλαμβάνοντο τὸ ἐπίμηκες οἰκοδόμημα, τὸ ὁποῖον, ὡς φαίνεται, μετετράπη εἰς ἐστιατόριον², τὸ Ἀγίασμα καὶ τινὰ ἄλλα πρὸς ἀνατολὰς διαμερίσματα, διὰ τὴν παραμονὴν τῶν μοναχῶν πιθανῶς χρησιμοποιούμενα. Εἰς αὐτὰ τὰ τελευταῖα φαίνεται, ὅτι ἀνήκουσιν οἱ διάφοροι κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς δωρικῆς στοᾶς ἀνευρεθέντες τοῖχοι.

Τίποτε ἐπίσης δὲν εἶναι βέβαιον ἐν σχέσει μὲ τὴν καταστροφὴν τοῦ τελευταίου ἐκ τῶν ναῶν τούτων. Ἡ διατυπωθεῖσα θεωρία, ὅτι κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα ἰδρυθῆ ἐπὶ τῶν ἐρείπειων τοῦ Ἀσκληπιείου μουσουλμανικὸν τέμενος, ἐβασίσθη ἐπὶ ἐσφαλμένης ἐρμηνείας τῶν ἀνευρεθεισῶν ἐπὶ τόπου ἀραβικῶν ἐπιγραφῶν³. Ἡ δὲ πληροφορία τοῦ Köhler, ὅτι ὁ ναὸς οὗτος κατεστράφη ὑπὸ τῶν Καταλανῶν τὸ ἔτος 1311, δὲν ἀποδεικνύεται⁴. Βέβαιον μόνον πρέπει νὰ θεωρηθῇ, ὅτι ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ἐντὸς τοῦ σπηλαίου Ἀγιάσματος ἐξηκολούθησεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον, συνεχισθεῖσα καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ ναοῦ.

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ὅμως τῆς καταλήψεως τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων (1456), ἢ καὶ ὀλίγον ἀργότερον, ὁλόκληρος ὁ χώρος τοῦ Ἀσκληπιείου μέχρι τοῦ ὠδείου τοῦ Ἡρώδου περιελήφθη ἐντὸς τοῦ οἰκοδομηθέντος τότε νέου περιβόλου, γνωστοῦ ὑπὸ τὸ ὄνομα «Σερπεντζές», ἢ εἰς τὸν ὁποῖον εἴσοδος τῶν Χριστιανῶν ἀπηγορεύετο. Τὴν νέαν αὐτὴν διαμόρφωσιν τοῦ χώρου μᾶς δίδουν τὰ παλαιότερα σχέδια τὰ ἐκτελεσθέντα ὑπὸ τῶν Βενετῶν (1687)⁵ καὶ τὸ κατὰ ἑκατὸν περίπου ἔτη νεώτερον σχέδιον τοῦ Stuart⁶, ὅπου βλέπομεν, ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην πάντα τὰ χριστιανικὰ οἰκοδομήματα τοῦ Ἀσκληπιείου εἶχον καταστραφῇ διατηρηθέντων μόνον τῶν στομίων τοῦ φρέατος θ' (σχέδιον εἰκ. 4) καὶ τῆς παρὰ τὸν βράχον δεξαμενῆς.

Ζήτημα ἐπίσης εἶναι, εἰς ποῖον Ἅγιον ἦτο ἀφιερωμένον τὸ σπουδαιότατον αὐτὸ χριστιανικὸν ἱερόν. Ἡ ἐπικρατήσασα ὀνομασία τῶν Ἀγίων Ἀναργύρων⁷ ὀφείλεται

1 Ἀνάλογα παραδείγματα βλέπομεν καὶ εἰς ἄλλας βασιλικάς, ὡς τὴν βασιλικὴν Α τῆς Νέας Ἀγχιάλου, Στόβων Μακεδονίας, Καλυβίων Κουβαρά, Παλαιοπόλεως Κερκύρας, Γλυφάδας καὶ τέλος Λαυρεωτικῷ Ὀλύμπῳ.

2 Βλ. Ἀ. Ξυγγοπούλου, ΑΕ 1915 σ. 70.

3 Βλ. Δ. Καμπούρογλου, Ἡ ἄλωσις τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν, Ἀθῆναι 1935 σ. 159 - 188, ἐνθα παρατίθενται ὅλαι αἱ σχετικαὶ γνώμαι καὶ ἡ βιβλιογραφία.

4 U. Köhler, Athen. Mitt. II 1877 σ. 259.

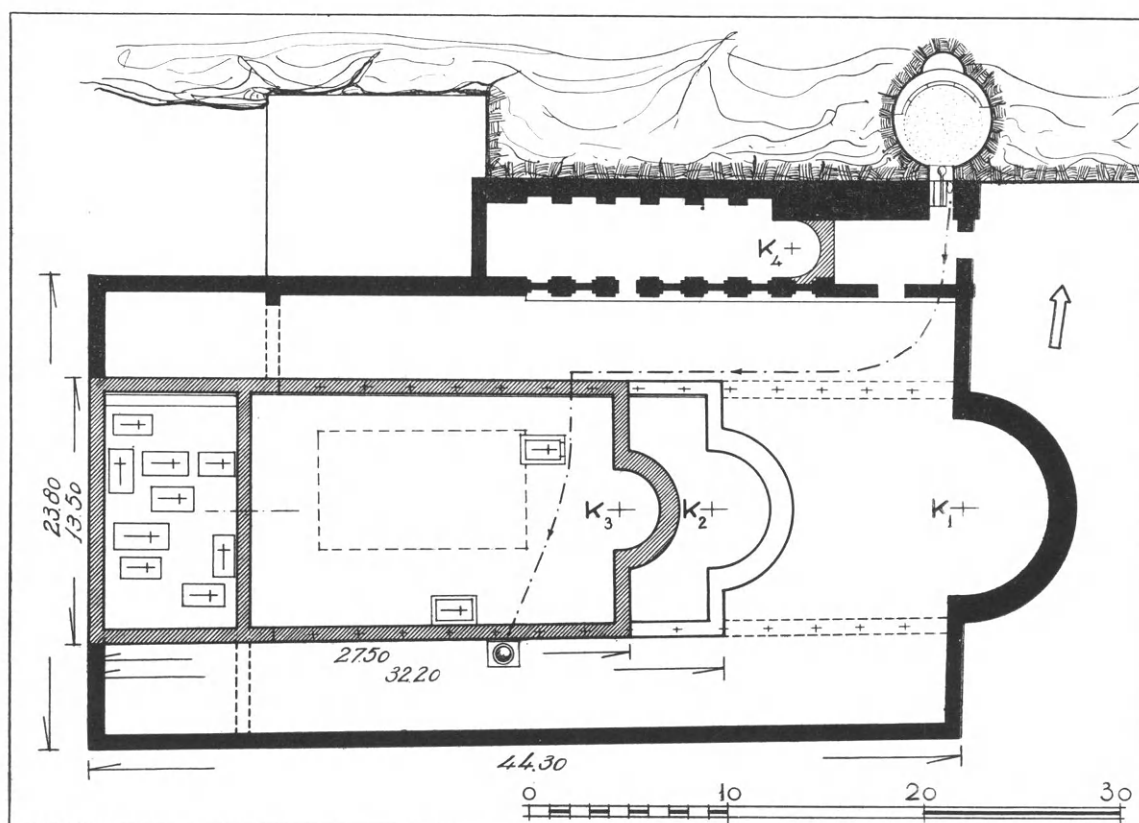
5 Βλ. G. Stevens—J. Paton, The Erechtheum,

ἐνθα ἐν σ. 532 δημοσιεύεται τὸ καλύτερον τῶν σχεδίων τούτων.

6 J. Stuart—N. Revett, The Antiquities of Athens τόμ. II London 1787 σ. V.

7 Petit de Julleville, Recherches sur l'emplacement et le vocable des églises chrétiennes en Grèce, ἐν Archives des missions scientifiques, II τόμ. V σ. 501. Τ. Νερούτσου, Χριστιανικαὶ Ἀθῆναι, Δελτίον Ἱστορ. καὶ Ἑθνολ. ἐταιρείας, τόμ. III 1889 σ. 25. G. Fougères, Athènes, Paris 1912 σ. 156.

εἰς τὴν παράδοσιν τὴν διασωθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Πιττάκη¹, ὅστις ὁμῶς ἐτοποθεῖται καὶ τὸ Ἀσκληπιεῖον καὶ τὸν χριστιανικὸν ναὸν ἄνωθεν τοῦ ὠδείου τοῦ Ἡρώδου, εἰς τὴν θέσιν ἀκριβῶς ὅπου ὁ Stuart διέκρινεν ὑπὸ τὸν ἐκεῖ ὑπάρχοντα Τεκὲν τὰ ἔχνη παλαιότερας ἐκκλησίας². Ἡ παράδοσις ὁμῶς αὕτη, τὴν ὁποίαν ἤκουσεν ὁ Πιττάκης, ὡς γράφει, παρὰ τῶν κατοίκων, εἶναι πολὺ πιθανόν, ὅτι ἀναφέρεται εἰς τὸν τελευταῖον

Εἰκ. 20. Πιθανὴ συμπλήρωσις τῆς κατόψεως τῶν μεταγενεστέρων τῆς βασιλικῆς χριστιανικῶν ναῶν (K₂ καὶ K₃).

ἐκ τῶν ἀνεγερθέντων ἐν τῷ χώρῳ τοῦ Ἀσκληπείου χριστιανικῶν ναῶν, ἡ μνήμη τοῦ ὁποίου διετηρήθη ἐπὶ μακρὸν καὶ μετὰ τὴν τελείαν ἐξαφάνισιν τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ.

Τὴν τελευταίως διατυπωθεῖσαν γνώμην³, ὅτι ὁ χριστιανικὸς ναὸς τοῦ Ἀσκληπείου ἦτο ἀφιερωμένος εἰς τὸν Ἁγ. Ἀνδρέαν, στηριζομένην εἰς ἀνευρεθεῖσαν παλαιότερον αὐτόθι ἐπιγραφήν μετὰ τὰς λέξεις «[τ]ὸν Ἀ/γιον Ἀ/νδρέαν», δὲν κρίνομεν ἐπαρκῶς βάσιμον. Τὸν Ἁγ. Ἀνδρέαν τιμᾷ ἡ Ὀρθόδοξος Χριστιανικὴ Ἐκκλησία κυρίως διὰ τὴν ἀποστολικήν του δρασιν. Ἀντιθέτως μεταξὺ τῶν ἱατρῶν ἁγίων, πρὸς τοὺς ὁποίους ἐστράφη ἡ δέησις τῶν Χριστιανῶν ὑπὲρ τῆς θεραπείας ἀσθενῶν, κατ'ἐξοχὴν τιμῶνται οἱ Ἁγ. Ἀνάργυροι, Κοσμάς καὶ Δαμιανός, οἱ ὁποῖοι ἐθεράπευον δι' «ἐγκοι-

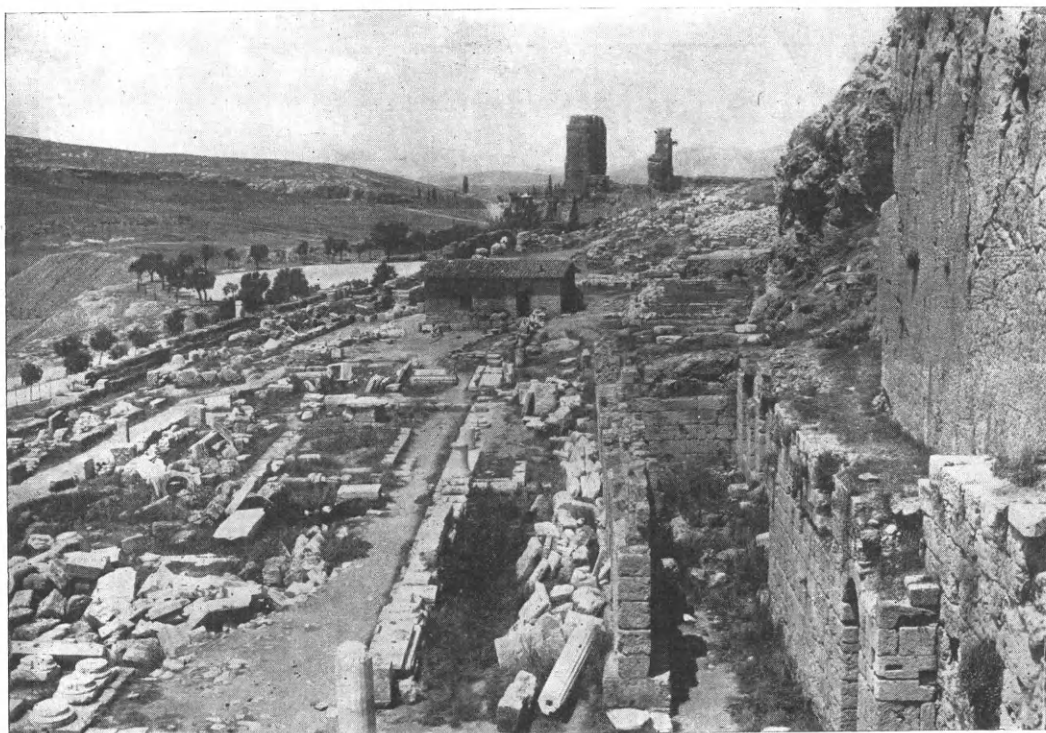
¹ K. Pittakis, *L'Ancienne Athènes*. Athènes 1835 σ. 224.

² Εἰς τὸ μνημονευθὲν ἀνωτέρω σχέδιον τοῦ Stuart σημειοῦται διὰ τοῦ γράμματος I. Ἐπίσης βλ. Ἀ. Ζυγγο-

πούλου, Εὐρετήριον τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος, τεύχος Β' σ. 91.

³ J. Creacham καὶ A. Raubitschek, *Early Christian epitaphs from Athens*, *Hesperia*, XVI, 1947, σ. 29.

μήσεως», ὅπως δηλαδὴ συνέβαινεν εἰς τὰ Ἀσκληπιεῖα¹. Φυσικώτερον λοιπὸν εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι εἰς τοὺς Ἀγ. Ἀναργύρους ἦτο ἀφιερωμένος ὁ χριστιανικὸς ναὸς τοῦ Ἀσκληπιείου καὶ ὅτι ἡ τὸν Ἀγ. Ἀνδρέαν ἀναφέρουσα ἐπιγραφὴ ἀφορᾷ τὸν ἄνωθεν τοῦ ὀδείου τοῦ Ἡρώδου μνημονευθέντα χριστιανικὸν ναόν, ἀνήκοντα πιθανῶς εἰς τὸ ἐκεῖ πλησίον εὕρισκόμενον παλαιοχριστιανικὸν κοιμητήριον, μετεφέρθη δὲ εἰς τὸν χώρον τοῦ Ἀσκληπιείου ὁμοῦ μετ' ἄλλων, ἐπιτυμβίων κυρίως, χριστιανικῶν ἐπιγραφῶν ὡς ἀπλοῦν οἰκοδομικὸν ὕλικόν (ἔ.ἀ. σ. 59).

Εἰκ. 21. Γενικὴ ἄποψις τῶν ἑρείπων τοῦ Ἀσκληπιείου κατὰ παλαιὰν φωτογραφίαν ληφθεῖσαν ὀλίγα ἔτη μετὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1876. (Φωτ. Γερμ. Ἀρχ. Ἰνστιτούτου).

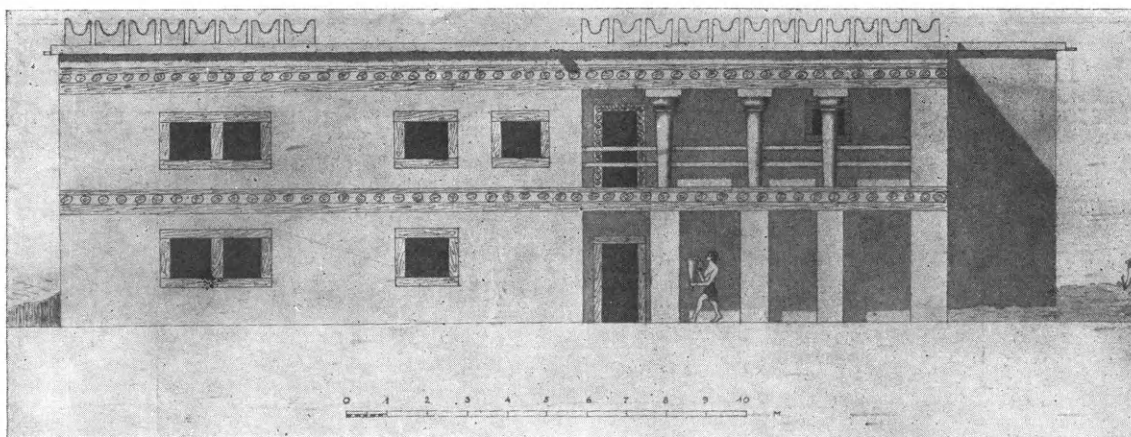
Ἡ διακοπεῖσα κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Τουρκοκρατίας λατρεία ἀνεβίωσε καὶ πάλιν μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν, ὑπὸ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ 1876, τοῦ χώρου τοῦ Ἀσκληπιείου διὰ τῆς ἀμέσου μετατροπῆς τοῦ σπηλαίου, ὅπου εὕρισκετο τὸ Ἀγίασμα, εἰς παρεκκλήσιον ἀφιερωμένον εἰς τοὺς Ἀγίους Ἀναργύρους καὶ τὴν Ζωοδόχον Πηγὴν. Εἰς τὸ παρεκκλήσιον τοῦτο καὶ σήμερον ἀκόμη συρρέει πλῆθος προσκυνητῶν καὶ ἀσθενῶν, διατηρουμένης πάντοτε τῆς παραδόσεως περὶ τῶν θαυματουργικῶν ιδιοτήτων τοῦ ὕδατος τῆς ἐν τῷ σπηλαίῳ πηγῆς².

ΙΩΑΝΝΗΣ Ν. ΤΡΑΥΛΟΣ

¹ Περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν θαυμάτων τῶν Ἀγίων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ βλ. L. Deubner, *Kosmas und Damian, Texte und Einleitung*, Berlin 1907 καὶ νεωτέραν ἔκδοσιν τοῦ κειμένου ὑπὸ E. Rupprecht, *Cosmae et Da-*

miani, sanctorum medicorum, vitam et miracula, Berlin 1935.

² Α. Π. Ἀραβαντινοῦ Ἀσκληπιὸς καὶ Ἀσκληπιεῖα, Λειψία 1907, σ. 28 σημ. 1.

Εἰκ. 1. Τὸ Μινωϊκὸν μέγαρον τοῦ Σκλαβοκάμπου. Ἀποψὶς τῆς βορείας πλευρᾶς κατ' ἀναπαράστασιν.

ΤΟ ΜΙΝΩΙΚΟΝ ΜΕΓΑΡΟΝ ΣΚΛΑΒΟΚΑΜΠΟΥ

ΥΠΟ ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ

Ἡ γνωστὴ εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν βιβλιογραφίαν Τύλισος εἶναι σήμερον χωρίον, τὸ ὁποῖον κεῖται 12 χιλιόμετρα πρὸς Δ τοῦ Ἡρακλείου Κρήτης. Τὰ ἐκεῖ ἀνασκαφέντα Μινωϊκὰ οἰκοδομήματα ¹ ἀπετέλουν μέχρι τοῦ 1930 τὸ τελευταῖον πρὸς δυσμὰς ὄριον τοῦ « κλασσικοῦ » Μινωϊκοῦ πολιτισμοῦ τῆς 16^{ης} ἢ 15^{ης} ἑκατονταετηρίδος. Ἦδη ἡ Τύλισος κεῖται ἐπὶ τῶν πρώτων προβούνων, τὰ ὁποῖα ἀποκλείοντα πρὸς δυσμὰς τὴν εὐφορον πεδιάδα τοῦ Μαλεβυζίου, κορυφοῦνται ταχέως καὶ ἀποτόμως πέραν ταύτης πρὸς τοὺς ὄρεινους ὄγκους τῆς Ἰδης.

Κατὰ τὸ 1930 ἐχαράσσετο ἡ πέραν τῆς Τυλίσου ἀμαξιτός, ἡ προχωροῦσα πρὸς τὸ μέγα χωρίον Ἀνώγεια, κείμενον ἐπὶ τῆς Ἰδης. Δέκα χιλιόμετρα δυτικώτερον τῆς Τυλίσου, κατὰ τὸ 21^{ον} πρὸς 22^{ον} χιλιόμετρον ἀπὸ Ἡρακλείου, κάτωθεν τοῦ χωρίου Γωνιές, ἡ χάραξις τῆς ὁδοῦ ἀπεκάλυψε τὸ οἰκοδόμημα, τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ περιγράψωμεν ἐνταῦθα. Ἡ τοποθεσία, ἥτις εἶναι στενόμακρος κοιλάς μεταξὺ τῶν τραχέων βουνῶν, διαθέτουσα ὀλίγην καλλιεργήσιμον ἔκτασιν, καλεῖται σήμερον Σκλαβόκαμπος ². Τὴν κοιλάδα διατρέχει κοίτη ποταμίου, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν χειμῶνα μεταβάλλεται εἰς κινδυνώδη ὀρμητικὸν χεῖμαρρον. Ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχτης τοῦ ποταμίου, ἀκριβῶς κατὰ τοὺς πρόποδας πετρώδους βουνοῦ, εἶχεν ἀνεγερθῇ τὸ μέγαρον. (Εἰκ. 2-3).

¹ Ἰωσήφ Χατζιδάκης, Ἀρχ. Ἐφ. 1912 ἐξ. καὶ Tyllis-sos, Villas Minoennes. ἐν τῇ σειρᾷ τῆς Γαλλ. Σχολῆς Ἀθηνῶν Etudes Crétoises III, 1934.

² Οἱ ἐντόπιοι λέγουν, ὅτι ἐκεῖ οἱ ἐπαναστάται Κρη-τες « ἐσκλάβωσαν ἑπτὰ πασσάδες », ἐξ οὗ καὶ ἡ ὀνομα-σία. Πράγματι κατὰ τὸ 1822 ἐσημειώθησαν ἐκεῖ δύο μικροεπιτυχίαι τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Τούρκων ὀπλαρ-χηγῶν, τοῦ Λαδᾶ-ὄγλου καὶ τοῦ Χασάν πασᾶ. Ὑπο-θέτω, ὅτι ἐν τῇ πραγματικότητι τὸ ὄνομα ὀφείλεται

εἰς τὰς μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κρήτης ὑπὸ τοῦ Νικη-φόρου Φωκᾶ ἐγκαταστάσεις καὶ ἄλλων καὶ δὴ καὶ Σλά-βων στρατιωτῶν ἐπὶ τῆς νήσου (961), πρὸς τόνωσιν τοῦ ἀραιοθέντος πληθυσμοῦ διὰ τὴν κακοδιοίκησιν τῶν Ἀράβων. Ὁ Ξανθουδίδης εἰς τὴν αὐτὴν αἰτίαν ἀπο-δίδει ὀνόματα χωρίων, ὡς Σκλαβεδιάκου, Σκλαβοχώρι, Σκλαβοπούλα (Ἀθηνᾶ, 15, 116). Ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν οἱ μισθοφόροι οὗτοι ἑκαλοῦντο Σκλάβοι ἢ Σθλαῦοι. Ὅρα ὡσαύτως Ξανθουδίδη, Χάνδαξ-Ἡράκλειον σ. 31.

Ἡ ἀναγγελία τῆς εὐρέσεως τῶν ἐρειπίων πρὸς τὴν Ἀρχαιολογικὴν ὑπηρεσίαν ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Νομομηχανικοῦ Ἑρακλείου, ἀφοῦ ὁμως προηγουμένως εἶχεν ἤδη

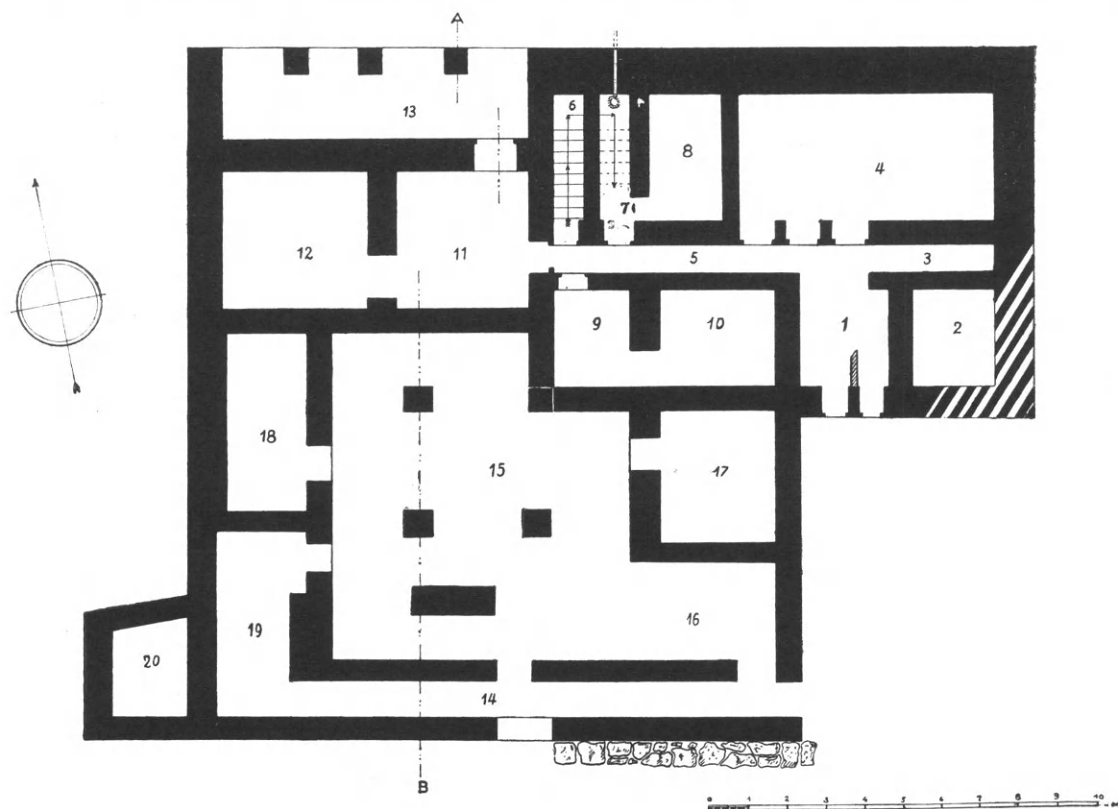
Εἰκ. 2. Τὸ τοπίον τοῦ Σκλαβοκάμπου κατὰ τὴν χάραξιν τῆς ὁδοῦ, πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἀνασκαφῆς. Εἰς τὸ βάθος τὸ χωρίον Γωνιές.

Εἰκ. 3. Τὸ μέγαρον διαρκούσης τῆς ἀνασκαφῆς.

χαραχθῇ ἡ ὁδὸς καὶ πέραν τοῦ μεγάρου. Εὐτυχῶς διήρχετο ἡ χάραξις ἀκριβῶς πρὸ τῆς προσόψεως, ἥτοι τοῦ βορείου τοίχου τοῦ οἰκοδομήματος, ὅστις καὶ ὑπέστη ἐν μέρει καταστροφὴν. Διὰ νὰ μὴ καθυστερήσῃ ἡ ἐργασία τῆς χαράξεως, λόγῳ τῆς βραδύτητος

μεθ' ἧς κινεῖται ἡ Ἀρχαιολογικὴ ὑπηρεσία, ἡ ὁδοληπτικὴ Ἑταιρεία προσέφερεν ἐπὶ τινὰς ἡμέρας τοὺς ἰδίους αὐτῆς ἐργάτας. Βεβαιωθέντος εἴτα, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ σημαντικῆς ἀνασκαφῆς, ἀφένθη εἰς ἡμᾶς ἡ συστηματικὴ διεξαγωγή της, ἡ δὲ ὁδὸς παρεξέκλινεν ἐν τέλει κατὰ τι χάριν τῶν ἐρειπίων, ἂν καὶ τοῦτο ἦτο δύσκολον, καθότι παρέστη ἀνάγκη κατασκευῆς μικρᾶς γεφύρας. Τὰ ἔξοδα τῆς ἀνασκαφῆς κατέβαλε τὸ Ὑπουργεῖον Παιδείας, ἀλλὰ καὶ ὁ ἀείμνηστος Σερ Ἀρθοῦρος Ἑβανς, ἐνθουσιασθεὶς ἐκ τῆς

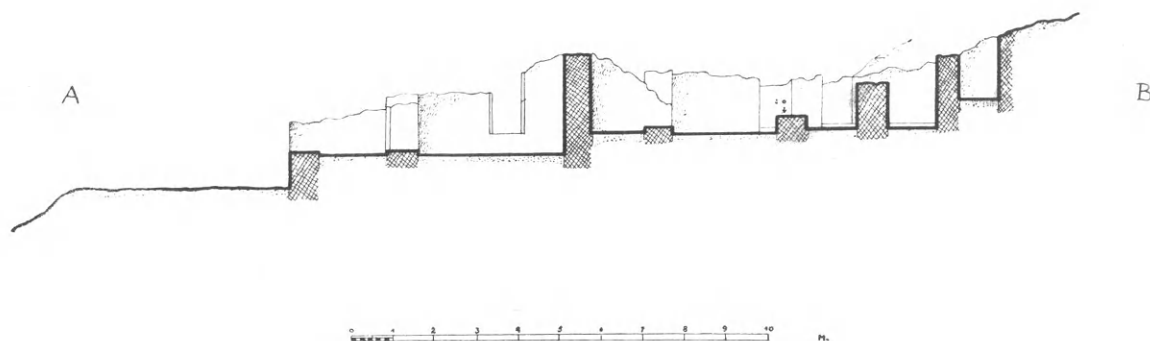
Εἰκ. 4. Τὸ Μινωϊκὸν μέγαρον τοῦ Σκλαβοκάμπου. Κάτοψις.

εὐρέσεως τῶν σημάτων ἐβοήθησε διὰ 10 χιλ. δραχμῶν. Ἡ ἀνασκαφὴ ἐπερατώθη εἰς τρεῖς περιόδους, ἀλλὰ παρῆλθον καὶ τινὰ ἔτη μέχρις ὅτου γίνῃ τὸ σχέδιον. Τοῦτο, φιλικῇ ἐπεμβάσει τοῦ καθ. Georg Karo ἐξεπόννησεν ὁ ἀρχιτέκτων κ. Hans Münz. Ἐπεθεωρήθη εἴτα ὑπ' ἐμοῦ καὶ τοῦ κ. Σπ. Ἰακωβίδου, ὅστις ἔκαμε καὶ τὴν ἀναπαράστασιν κατὰ τὰς ὁδηγίας μου. Πρὸς ἀμφοτέρους ἐκφράζονται ἐντεῦθεν αἱ θερμαὶ μου εὐχαριστίαι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΜΕΓΑΡΟΥ

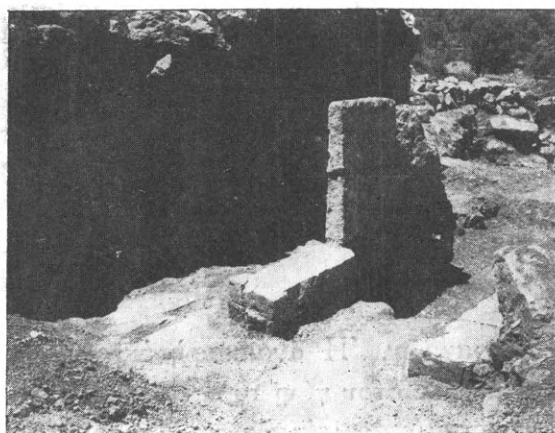
Τὸ μέγαρον Σκλαβοκάμπου ἔχει σχεδὸν ἀκριβῆ προσανατολισμὸν ἀπὸ Β πρὸς Ν. Ἡ πρόσοψις τοῦ ἀντίκρυζε τὸν βορρᾶν καὶ ἡ εἴσοδος εὐρίσκετο κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν (εἰκ. 4, σχέδιον ἀρ. 1), ἀλλὰ λόγω καταστροφῆς ἀρχαίотен δὲν εἶναι γνωσταὶ πᾶσαι αὐτῆς αἱ λεπτομέρειαι. Στοὰ ἴσως, πάντως δὲ αὐλὴ πρέπει νὰ ὑπῆρχεν ἐνταῦθα πρὸ τῆς εἰσόδου 1. Ἡ εἴσοδος ἀποτελεῖται ἐκ διαδρόμου φέροντος διπλὴν θύραν, ἧς

σφύζονται αἱ βάσεις τῶν τριῶν παραστάδων ἐκ πώρου λίθου. Αἱ δύο ἀκραῖαι ἔχουν τομὴν σχήματος Γ ἢ δὲ μεσαία σχήματος Τ. Ἦδη ἐντεῦθεν δεόν νὰ λεχθῇ, ὅτι εἰς ὅλα τὰ ἀξιόλογα διαμερίσματα τοῦ μεγάρου διατηροῦνται βάσεις παραστάδων, μικρὸν δια-

Εἰκ. 5. Τὸ Μινωϊκὸν μέγαρον τοῦ Σκλαβοκάμπου. Τομὴ Α-Β.

φέρουσαι κατὰ τὸ σχῆμα, ἐνίοτε δὲ καὶ κατώφλια, ἐκ λίθου πώρου. Αἱ θύραι τῶν δευτερευόντων δωματίων εἶναι ἀπλᾶ ἀνοίγματα εἰς τοὺς τοίχους, ἄνευ χρησιμοποίησεως ἰδιατέρων ὑλικῶν (κοινὸν ὑλικὸν εἶναι ὁ ἐπιτοπίως ἐξορυχθεὶς σκληρὸς τιτανόλιθος, ἐνῷ ὁ πῶρος μετεφέρετο μακρόθεν, πιθανῶς ἐξ Ἀμνισοῦ. Ἐγὼ τοῦλάχιστον δὲν γνωρίζω πλησιέστερον λατομεῖον). Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ὑπῆρχον καὶ θύραι, ὧν

Εἰκ. 6. Ἡ ἀνατολικὴ εἴσοδος τοῦ μεγάρου.

ἐνιαχοῦ διετηρήθησαν καὶ αἱ ὅσαι τῶν κνωδάκων. Εἰς τὴν δευτέραν προφανῶς τὰ ἀνοίγματα τῶν θυρῶν δὲν ἔφερον θυρόφυλλα. Τὸ πολὺ ἦσαν ἐφωδιασμένα διὰ κρεμαστῶν παραπετασμάτων ἢ ψιᾶθων, ἀλλ' ἦσαν «κοῖλα θυράων» ὡς εἰς τὸν οἶκον τοῦ Ἀμφιτρύωνος, κατὰ τὴν ἐπιτυχῇ ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου τοῦ Θεοκρίτου ὑπὸ τοῦ κ. Καψωμενάκη (Ἀθηνᾶ 48, 269 - 70). Συνέχειαν τῆς μεσαίας παραστάδος τῆς εἰσόδου ἀπετέλουν πλάκες ὄρθιαι ἐξ ἀόπτου πηλοῦ. Διετηρήθησαν μόνον δύο, ἢ μία ἐπὶ τῆς ἄλλης (εἰκ. 6), μία δὲ τρίτη εὗρέθη κεκλιμένη ἀριστερά. Αἱ διαστάσεις τῶν ὁμῶν τού-

των πλακῶν εἶναι 36×52 ἐκ. καὶ πάχος 0,10. Ἀγνωστον ἂν ἐπρόκειτο περὶ μεσοτοίχου διχοτομοῦντος κατὰ μῆκος τὸν διάδρομον. Ἀρχιτεκτονικῶς ὅμως ἡ διάταξις αὕτη δὲν θὰ εἶχε νόημα. Αἱ δύο θύραι τῆς εἰσόδου δὲν ἔχουσιν ἀκριβῶς τὸ αὐτὸ πλάτος (0,80 καὶ 0,72).

Ἐντὸς τοῦ διαδρόμου τούτου, εἰς ὕψος ἑνὸς μέτρου ἀπὸ τοῦ δαπέδου εὗρέθησαν λιθινὴ σφύρα (πίν. 3, 3) καὶ ἀνθρώπινος ποὺς ἐκ πηλοῦ, (πίν. 3, 4). Ἐνταῦθα ἐσημειώθη ὡσαύτως καὶ τὸ κυριώτερον εὑρημα τῆς ἀνασκαφῆς, τὰ πῆλινα σήμαντρα (σφραγίσματα). Ἐκείντο ἐν σωρῷ (ἐν μόνον εὗρέθη ἐντὸς τοῦ παρακειμένου

δωματίου 2) εἰς μέγα ἀπὸ τοῦ δαπέδου ὕψος καὶ μόνον 0,20 - 0,30 ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους. Παρὰ ταῦτα εὐρέθη τὸ ἥμισυ περίπου κυλινδρικοῦ ἀγγείου μετὰ καλαμοειδῶν φυτῶν (ὡς τὰ ἐν **πίν.** 1, 3-4). Ἀναμφιβόλως πάντα ταῦτα τὰ εὐρήματα προέρχονται ἐκ τοῦ ἄνω πατώματος. Ἐν τῷ ἡμερολογίῳ τῆς ἀνασκαφῆς ἔχω σημειώσει: « Προφανῶς τὰ σφραγίσματα ὁμοῦ μετὰ τοῦ ἀγγείου ἐρρίφθησαν ἐκεῖ ἄλλοθεν, κατὰ τὴν κατασκευὴν τῆς καμίνου ἣτις κατέστρεψε τὸ μέγα δωμάτιον τῆς ΒΑ γωνίας ». Πράγματι ὁλόκληρον τὸ μέγαρον κατεστράφη ὑπὸ πυρκαϊᾶς τοσοῦτον ἐντατικῆς, ὥστε οἱ λίθοι ἔχουν ἀσβεστοποιηθῇ καὶ ἐνίοτε συγχωνευθῇ εἰς ἀδιάσπαστον μᾶζαν μετὰ τῶν πηλοκονιαμάτων, ὥστε κατὰ τὴν ἐναρξιν τῆς ἀνασκαφῆς εἶχον πιστεύσει τὴν ἐκδοχὴν τοῦ ἀρχιεργάτου μου, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ παρακειμένης ἀσβεστοκαμίνου.

Τὰ δεξιὰ τοῦ διαδρόμου κείμενα διαμερίσματα 2 - 3 ἔχουν καταστραφῇ, ἐξωτερικῶς ἰδίως, ὥστε δὲν εἶναι καὶ φανερὸς ὁ τύπος τῶν θυρῶν των. Βορειότερον ὁ διάδρομος 1 ἐκδίδει εἰς τὴν μεγάλην αἴθουσαν 4 (διαστάσεις 6,70 × 3,30), ἣτις ἦτο τὸ κυριώτερον διαμέρισμα τοῦ μεγάρου. Δυστυχῶς ταύτην ἀκριβῶς κατέστρεψεν ἡ χάραξις τῆς ὁδοῦ καὶ ἰδίως τὴν ἀνατολικὴν αὐτῆς γωνίαν, ἣν συνήντησε πρώτην. Τὰ ἐντὸς τοῦ χώρου σημειωθέντα εὐρήματα, πηλίνη κεφαλὴ βοῦς καὶ τὸ λίθινον ρυτὸν **πίν.** 3, 6 προσεκομίσθησαν ὑπὸ τῆς ὑπηρεσίας Νομομηχανικοῦ εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου. Παρ' ἡμῶν εὐρέθησαν ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ δωματίου τὰ τεμάχια τοῦ ὡραιότερου ἀγγείου τῆς ἀνασκαφῆς, τῆς μεγάλης πρόχου **πίν.** 2, 2.

Ἦδη οἱ ἐργάται τῆς ὁδοῦ κατὰ τὴν καταστροφὴν τῶν τοίχων τοῦ δωματίου εἶχον ἐξαγάγει δύο πωρίνας παραστάδας σχήματος T, ἐπειδὴ δὲ μία ἄλλη παραστὰς εὐρέθη ὑφ' ἡμῶν εἶτα κατὰ χώραν ἐπὶ τοῦ Ν τοίχου τοῦ δωματίου τούτου, ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι κατὰ τὸ μέρος τοῦτο ὑπῆρχε πολύθυρον (ᾧρα τὸ σχέδιον). Κολοβάς ὁμοίας παραστάδας συνηντήσαμεν ἐντὸς τοῦ δωματίου εἰς τὰ ἀνωτέρω στρώματα. Ἐπομένως ἡ αὕτη διάταξις ἐπανελαμβάνετο καὶ εἰς τὸ ἄνω πάτωμα.

Παραλλήλως πρὸς τὴν αἴθουσαν ταύτην διαθέει τὸ μέγαρον ἀπὸ Α πρὸς Δ ὁ «Βόρειος Διάδρομος» (**εἰκ.** 7 καὶ σχέδιον ἀρ. 5), ὅστις ἀπετέλει τὴν κυριωτέραν ἀρτηρίαν συγκοινωνίας τοῦ μεγάρου. Δεξιὰ μὲν, ἥτοι πρὸς Βορρᾶν, ἀνοιγμα μετὰ πλακὸς

Εἰκ. 7. Ὁ Βόρειος Διάδρομος.

πώρου ως κατωφλίου ἤγε πρὸς τὸ ἄνω πάτωμα διὰ τοῦ κλιμακοστασίου 6 - 7 (εἰκ. 8). Τοῦτο ἦτο διπτέρυγον, τὸ δὲ κοῖλον 7 ὑπὸ τὴν ἀνωτέραν πτέρυγα (sottoscala) εἶχε διαμορφωθῇ εἰς ἀποχωρητήριον. Ὅπῃ κατὰ τὸ βάθος τοῦ διαμερίσματος τούτου συνεκoinώνει πρὸς ὑπόγειον ὁχετὸν ἐκδίδοντα ἴσως εἰς τὸν ἀμέσως πρὸς Β ὑποκείμενον χεῖμαρρον. Ὁ ὁχετὸς οὗτος, τομῆς τετραγώνου, εἶχε καὶ τὰς πλευρὰς καὶ τὴν ὀροφὴν κατεσκευασμένας

Εἰκ. 8. Κλιμακοστάσιον.

ἐκ μεγάλων πλακωδῶν, ἀλλ' ἀκατεργάστων λίθων. Ἦτο ἀρκούντως εὐρύχωρος (πλ. 0,30, ὕψος 0,60). Τὸ πλεῖστον μέρος αὐτοῦ εἶχε καταστραφῇ κατὰ τὴν χάραξιν τῆς ὁδοῦ, ἐντὸς δ' αὐτοῦ εὐρέθη τὸ χάλκινον ἐγχειρίδιον (πίν. 3, 2). Ἐντὸς τοῦ ἀποχωρητηρίου 7 ἀνευρέθησαν δύο σφαιροειδεῖς ὄγκοι πηλοῦ (πίν. 3, 5). Τοῦ ἑνὸς τὸ σχῆμα, τοῦ καλύτερον διατηρουμένου, δεικνύει ὅτι ἐπρόκειτο περὶ πωμάτων, ἅτινα ἐτίθεντο ἐπὶ τῆς ὁπῆς τῆς ἀφόδου. Λύσεις ἀπλῆ καὶ εὐφυῆς πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ἀναθυμιάσεων τῆς ὑπονόμου.

Πρὸς τὸ κλιμακοστάσιον συνάπτεται ἀνατολικῶς τὸ μικρὸν δωμάτιον 8. Τούτου τὸ δάπεδον εὐρέθη καλυπτόμενον ὑπὸ στρώματος ἀνθράκων καὶ μελανοῦ χώματος, πάχους 0,04. Ἐπ' αὐτοῦ ἔκειντο πολλοὶ ἄωτοι κύαθοι καὶ κοτυλίσκοι (πίν. 3, 5), οἵτινες σχεδὸν κατὰ κανόνα ἔκειντο ἀνεστραμμένοι. Ὁμοίως εὐρέθη καὶ μικρὸν πήλινον πύραυλον, ὡσαύτως ἀνεστραμμένον. Ἐνταῦθα ἦτο, ὡς κατωτέρω θὰ ἴδωμεν, τὸ μικρὸν ἱερὸν τοῦ μεγάρου.

Ἀριστερά, ἦτοι πρὸς νότον τοῦ διαδρόμου μία θύρα ὁδηγεῖ εἰς διαμέρισμα ἐκ δύοωματίων, 9 καὶ 10, ἐντὸς τῶν ὁποίων οὐδὲν εὔρημα ἐσημειώθη.

Τέλος κατ' εὐθείαν, ἦτοι πρὸς Δυσμὰς, ὁ διάδρομος ἄγει εἰς ἕτερον διαμέρισμα, 11 - 13, ἀποτελούμενον ἐκ δύο ἀποθηκῶν καὶ ἑνὸς ἡλιακωτοῦ (βεράντας), ἔχον δὲ τὸ δάπεδον κατὰ μέσον ὅρον 0,40 χαμηλότερον. Κυρίως τοῦτο ἰσχύει διὰ τὰς δύο ἀποθήκας, διότι τῆς βεράντας τὸ δάπεδον, καὶ ταύτης δυστυχῶς κακωθείσης κατὰ τὴν διανοξιν τῆς ὁδοῦ, ἦτο εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος πρὸς τὸ τοῦ διαδρόμου 5. Ἐκ τῶν ἀποθηκῶν ἡ 11 ἔφερε τρεῖς πίθους, οἱ ὅποιοι φαίνεται ὅτι ἐτοποθετήθησαν ἐκεῖ βραδύτερον, ὅτε εἶχεν ἤδη πληρωθῇ τούτων ἡ παρακειμένη ἀποθήκη 12. Οἱ πυθμένες τῶν τριῶν τούτων πίθων ἔκειντο ἐπὶ χώματος, εἰς διάφορα ὕψη, τὸ δὲ δάπεδον εὐρίσκετο ἀρκετὰ ἑκατοστὰ (μέχρις 25) χαμηλότερον. Τὸ δωμάτιον τοῦτο εἶναι γενικῶς τὸ βαθύτατον τοῦ ὅλου μεγάρου, ὥστε οἱ τοῖχοί του διατηροῦνται εἰς μεγαλύτερον ὕψος ἢ ὅπου δήποτε ἀλλαχοῦ τῆς οἰκοδομῆς. Ὁ νότιος τούτου τοῖχος διατηρεῖ σήμερον ὕψος 2,40 μ. (ὄρα τὴν τομὴν εἰκ. 5). Ἐκ τοῦωματίου τούτου καθίστατο δυσχερὴς ἡ ἐξοδος πρὸς τὴν βεράνταν 13, ἀφοῦ ὑπῆρχε διαφορὰ ἐπιπέδου περὶ τὰ 40 ἐκ. Φαίνεται ὅτι ἀρχικῶς τὸ δωμάτιον 11 δὲν προωρίζετο ὡς ἀποθήκη, μόνον δ' ἀφοῦ τὸ 12 κατέστη ἀνεπαρκὲς ἐβάθυναν τὸ δάπεδον καὶ ἐτοποθέτουν βαθμηδὸν τοὺς πίθους, ἐφ' ᾧ καὶ τὸ ἄνισον

ὕψος εἰς τὸ ὁποῖον ἴσταντο. Μέχρι τῶν βαθυτάτων στρωμάτων εὐρίσκοντο ἐν ἀφθονίᾳ ἄνθρακες καὶ μελανὸν χῶμα περιέχον χαλκᾶ τεμάχια ἐλασμάτων καὶ τινες ἥλους.

Ἡ κυρίως ἀποθήκη 12 ἔφερε κύκλῳ περὶ τοὺς τοίχους ἔνδεκα πίθους. Πάντες εἶναι τοῦ αὐτοῦ τύπου μὲ ἀσημάντους παραλλαγάς. Εὐρέθησαν μὲν ὄρθιοι εἰς τὰς θέσεις των, ἀλλὰ λόγῳ πίεσεως τῶν χωμάτων καὶ τῆς πυρκαϊᾶς τοῦ μεγάρου, ἥτις διέλυσε τὴν συνοχὴν των, ἦσαν τεθραυσμένοι εἰς πλεῖστα τεμάχια ἕκαστος. (Ἡ εἰκ. 9. ἐλήφθη διαρκούσης τῆς ἀνασκαφῆς, εἰς τὸν πίν. 1, 1 παρίσταται εἰς ἀνασυγκροτηθεῖς). Πολλῶν πίθων ἔλειπον τεμάχια τοῦ ἀνωτέρου μέρους.

Ἄν νῦν θελήσωμεν νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὸ ὑπόλοιπον τμήμα τοῦ μεγάρου, ὅπερ κεῖται εἰς ἐπίπεδον κατὰ 0,40 ὑψηλότερον τοῦ τοῦ διαδρόμου 5 (ἐπομένως 0,80 ὑψηλότερον τῶν ἀποθηκῶν) δὲν θὰ εὐρωμεν καμμίαν θύραν. Πρέπει νὰ ἐξέλθωμεν εἰς τὸ ὑπαιθρον καὶ νὰ ὀδεύσωμεν πρὸς τὴν νοτίαν τῆς οἰκίας πλευράν, εἰς τὸ κέντρον περίπου τῆς ὁποίας ὑπάρχει εὐρύχωρος θύρα, ἥς τὸ μέγα, ἀλλ' ἀκανονίστου σχήματος κατώφλιον ἐξ ἐπιτοπίου σκληροῦ ἀσβεστολίθου διετηρήθη κατὰ χώραν. Αὕτη ἐπομένως εἶναι ἡ κυρία εἴσοδος τοῦ παρόντος διαμερίσματος, ἂν καὶ μία ἔτι βοηθητικὴ ὑπάρχει καὶ εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον. Μεταξὺ τοῦ νοτίου τοίχου καὶ τοῦ ἀποτόμως ἤδη ὑψουμένου βουνοῦ, στενὸς μόνον χῶρος ὑπάρχει, διατηρῶν καὶ λείψανα πλακοστρώτου πεζοδρομίου. Δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία. ὅτι ἐνταῦθα ἔχομεν πρὸ ἡμῶν πολυσύχναστον, ἀλλ' ἀπλὴν καὶ ἀνεπίσημον εἴσοδον, τὴν εἴσοδον ὑπηρεσίας.

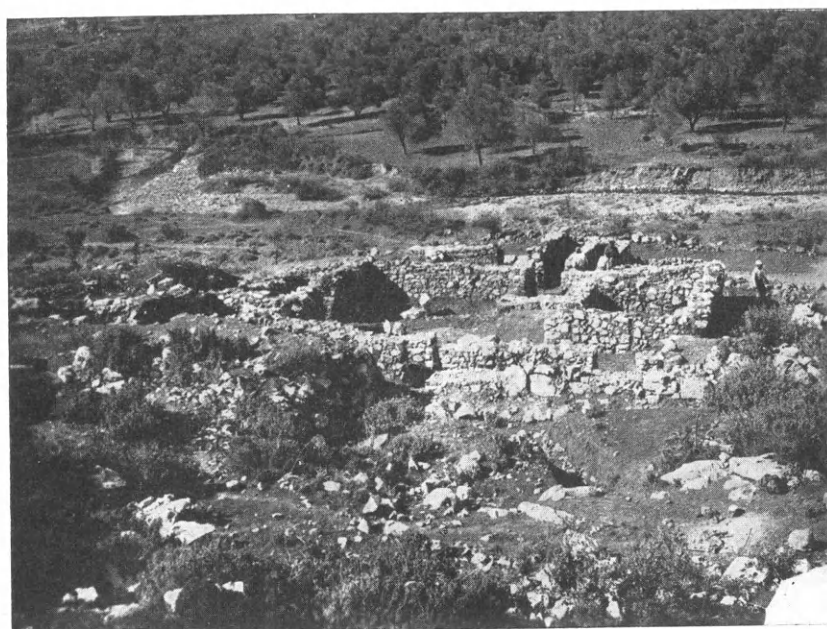
Εἰκ. 9. Τμήμα τῆς μεγάλης ἀποθήκης.

Διὰ τῆς θύρας εἰσερχόμεθα κατ' ἀρχὰς εἰς τὸν «Νότιον Διάδρομον» (ἀρ. 14), στενόμακρον χῶρον ὅστις φαίνεται ὅτι ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς ἀποθήκη. Ἐντὸς αὐτοῦ, μεταξὺ ἄλλης κεραμεικῆς, εὐρέθη (παρὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον) ὁ ὠραῖος πίθος πίν. 1, 2 εἰς μυρία τεμάχια τεθραυσμένος (πρβ. εἰκ. 12), ἀναμφισβητήτως λόγῳ τῆς πυρκαϊᾶς, καὶ εὐθὺς μετὰ τὸ κατώφλιον δύο νεολιθικοὶ πελέκεις.

Δι' ἐτέρας θύρας, κατὰ τὸν ἄξονα τῆς εἰσόδου, εἰσερχόμεθα ἐκ τοῦ διαδρόμου 14 εἰς τὴν εὐρύχωρον κεντρικὴν αὐλὴν 15 (πρβ. καὶ τὴν εἰκ. 10), ἥτις κατὰ τὸ σχῆμα εἶνε ἀκανόνιστος, ὡς εἰσδύοντος ἐντὸς αὐτῆς ἐν μέρει τοῦ δωματίου 9. Φέρει συμμετρικῶς περὶ τὸ κέντρον τέσσαρας πεσσούς ἐκ μεγάλων, ἀλλὰ χονδροειδῶς κατεργασμένων λίθων. Ἀκριβέστερον εἰπεῖν οἱ πεσσοὶ ἦσαν τρεῖς, ὡς τέταρτος δ' ἐχρησίμευεν ἡ γωνία τοῦ μνημονευθέντος δωματίου 9. Αἱ διαστάσεις τῶν πεσσῶν εἶναι ἀνώμαλοι, μεταξὺ 70×70 καὶ 70×80 ἐκ. καὶ τὸ κτίσιμον τόσον ἀμελές, ὥστε ἀσφαλῶς θὰ ἐκαλύπτοντο ὑπὸ κονιάματος, πρᾶγματι δ' εὐρέθησαν ἐνταῦθα ἀρκετὰ τεμάχια, συνιστάμενα ἐξ ἀσβέ-

στον όμοϋ μετά λιθαρίων καὶ χαλίκων ἐκ τοῦ ποταμοῦ. Μόνον ὁ ΒΑ πεσσὸς (γωνία όμοϋ) διετηρήθη εἰς ὕψος 1,40. Τῶν ὑπολοίπων ὑπάρχει μόνος ὁ κατώτατος λίθος, εἰς κακὴν κατάστασιν καὶ οὗτος λόγῳ τῆς ἀσβεστοποιήσεως ὑπὸ τῆς πυρκαϊᾶς.

Πρὸς τὸ νότιον μέρος τῆς αὐλῆς ὑπάρχει τοῖχος μονήρης, οὐδεμίαν ἔχων ὀργανικὴν σύνδεσιν πρὸς τὸ ὑπόλοιπον μέγαρον. Οὗτος ἐχώριζε στενόν τι τμήμα ἀπὸ τῆς ὑπολοίπου αὐλῆς. Ἐνταῦθα καὶ μέχρι τῆς ΝΔ γωνίας τῆς αὐλῆς, ὁ φυσικὸς βράχος εἶχεν ἀφεθῆ ἑξέχων καὶ ἀκατέργαστος, πλήρης ρωγμῶν. Ἐκαλύπτετο ὑπὸ στρώματος 4-5 ἐκ. παχέος, συνισταμένου ἐκ χόματος μέλανος οὐχὶ ὑπὸ καύσεως, ἀλλ' ὑπὸ ἀποσυνθέσεως ὀργανικῶν οὐσιῶν. Δὲν ἔλειπον ὅμως καὶ τὰ ἴχνη καύσεως, μικροὶ ἄνθρακες καὶ κεκαυμένα ὅστ' αὖ ζῶν. Ἀναγνωρίζεται καλῶς ἡ σιαγὼν χοίρου. Ἐντὸς τῶν

Εἰκ. 10. Συνολικὴ ἀποψη τοῦ μεγάρου ἐκ Ν. Ἀνω ἀριστερὰ ἡ κοίτη τοῦ χειμάρρου.

ρωγμῶν τοῦ βράχου καὶ παρ' αὐτὰς εἰσέδυνε παντοῦ τὸ μελανὸν χῶμα, πλῆρες συντριμμάτων ἀγγείων καὶ δύο ἀκεραίων κοτυλίσκων, οἵτινες εὐρέθησαν ἀνάστροφοι. Τὰ πάντα πείθουσιν, ὅτι ἔχομεν πρὸ ἡμῶν τὰ λείψανα ἐστίας, χάριν τῆς ὁποίας ἐκτίσθη καὶ ὁ μεμονωμένος τοῖχος¹. Ἔτερα εὐρήματα ἐντὸς τῆς αὐλῆς ἐσημειώθησαν μόνον κεραμεικὰ εὐτελῆ καὶ εἰς τρίτος νεολιθικὸς πέλεκυς παρὰ τὸν ΝΔ πεσσὸν καὶ εἰς ὕψος 0,25 ἀπὸ τοῦ δαπέδου.

Ἀνατολικῶς συνάπτονται πρὸς τὴν αὐλὴν 15 ὁ χῶρος 16, ἀνοικτὸς ἐντελῶς πρὸς ταύτην καὶ τὸ δωμάτιον 17, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὐρέθη πῆλινον πυξίδιον.

¹ Κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τῆς ἀνασκαφῆς, ὁπότε τὸ σύνολον τοῦ σχεδίου τοῦ μεγάρου ἦτο ἔτι ἀσαφές καὶ ἄγνωστος ὁ χαρακτήρ τῶν παρακειμένων δωματίων 18-19, εἶχον νομίσει ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἱεροῦ χώρου, ὅπου ὁ βράχος ἀφέθη ἐπίτηδες ἀκατέργαστος καὶ ὅπου ἐτελοῦντο ἱερὰ θυσίαι. Ἡ γνώμη αὕτη ἐδημο-

σιεύθη καὶ εἰς τινὰς ἐκθέσεις. Μετὰ τὸ πέρας ὅμως τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τὴν εὕρεσιν βαναύσων σκευῶν κοσμικῆς χρήσεως ἐντὸς τῶν παρακειμένων χώρων 18-19, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἔχομεν πρὸ ἡμῶν τὸ μαγειρεῖον τοῦ μεγάρου.

Δυτικῶς συνάπτονται πρὸς τὴν αὐλὴν δύο ἔτερα δωμάτια, 18 καὶ 19 (τὸ δεύτερον προσιτὸν ἀπ' εὐθείας καὶ ἐκ τοῦ Νοτίου Διαδρόμου 14), ἅτινα ἐμφανῶς ἐξυπηρετοῦν τὰς ἀνάγκας τοῦ μαγειρείου. Ἀμφότερα περιεῖχον πύθους μικροῦς, οἵτινες ἐξ ἄλλων ἀνασκαφῶν γνωρίζομεν ὅτι περιέκλειον σιτηρά, ὄσπρια καὶ σῦκα. Ἐντὸς τοῦ 19 εὐρέθησαν ἐπὶ πλεον εἰς τριπτῆρ μυλόλιθος καὶ μία ἀκόνη.

Ἐφόσον προχωροῦμεν πρὸς νότον, ἦτοι πρὸς τὸν ὑψούμενον φυσικὸν βράχον τοῦ ὑπερκειμένου βουνοῦ, τὰ δάπεδα ἀποβαίνουν ἐπὶ μᾶλλον ἀνώμαλα. Ἐντὸς μάλιστα τοῦ δωματίου 19 φαίνεται ὅτι τὸ δάπεδον διηρεῖτο εἰς δύο ἐπίπεδα, ὧν τὸ νοτιώτερον εἶναι καὶ ὑψηλότερον, λόγῳ ἀνωμαλιῶν τοῦ φυσικοῦ βράχου, ὃν ἀπέφυγον νὰ πελεκήσωσι πρὸς ἰσοπέδωσιν. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει ἐν πολὺ μείζονι κλίμακι προκειμένου περὶ τοῦ δωματίου 20, τὸ ὁποῖον ἦτο τὸ μᾶλλον ἀπόκεντρον καὶ ἡμελημένον τῆς ὅλης οἰκίας, μὴ δεικνύον καὶ σημεῖον εἰσόδου. Ὡσαύτως ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ μεγάρου παρουσιάζει κατὰ τὴν χώραν ταύτην ἀνωμαλίας πάχους.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΙΣ

Τὸ μέγαρον Σκλαβοκάμπου παρουσιάζει ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ ἐπαρχιακῆς, ἀμελεστέρας ἀρχιτεκτονικῆς κατασκευῆς, ὀφειλομένης εἴτε εἰς τὸ κατὰ τι ὑστερώτερον τῆς ἀνεγέρσεώς του ἐν σχέσει πρὸς τὰ λοιπὰ γνωστὰ μέγαρα, εἴτε εἰς τὸ ἀπόκεντρον καὶ δυσπρόσιτον τῆς περιοχῆς. Ἡ γειτονικὴ Τύλισος, ἃν καὶ παρουσιάζει τὴν μεγαλυτέραν ὁμοιότητα κατασκευῆς, ἔχει ἐν τούτοις μέρη ἐπιμελέστερον ἐκτισμένα (φωταγωγούς, ὀρθογυψώσεις, τοιχογραφίας), ὧν τὸ παρὸν μέγαρον στερεῖται. Παρ' ὅλην ὁμως ταύτην τὴν οἰκοδομικὴν ἀπλότητα σπανίως ἀρχιτεκτονικὴ διάταξις παρουσίασε τόσον καθαρὸν σχέδιον καὶ σκοπιμότητα ἐσωτερικῆς διατάξεως, ὡς θὰ ἴδωμεν ἀμέσως κατωτέρω. Τὸ σχέδιον τοῦ μεγάρου Σκλαβοκάμπου ἀνήκει εἰς ἔμπειρον καὶ εὐφυᾶ Μινωϊκὸν ἀρχιτέκτονα.

Τοῦ μεγάρου ἰδιαίτερος στερεοὶ εἶναι ὁ βόρειος καὶ δυτικὸς τοῖχος. Οὗτοι εἰς τὰ κατώτερα στρώματα εἶναι ἐκτισμένοι διὰ μεγάλων, ἀλλ' ἀτελῶς ἐξεργασμένων λίθων. Ὁ βόρειος μάλιστα τοῖχος, ὁ τῆς προσόψεως, χρησιμοποιεῖ σωστοὺς ὀγκολίθους καταλαμβάνοντος ὁλόκληρον τούτου τὸ πάχος, τὸ ὁποῖον ἀρτιμετρεῖται 1,20 μ. (εἰκ. 11). Ὁ δυτικὸς τοῖχος εἶναι κατὰ τι ἀσθενέστερος, ἀπὸ 0,90 μέχρις 1 μ. Οἱ ἄλλοι ἐξωτερικοὶ τοῖχοι εἶναι ἔτι ἀσθενέστεροι. Τῶν ἐσωτερικῶν τοίχων τὸ πάχος ποικίλλει ἀπὸ 0,75 μέχρι 0,40. Εἶναι ἐκτισμένοι διὰ μικρῶν λίθων καὶ ἀφθόνου πηλοῦ, διατηροῦσι δι' ἐνιαχοῦ καλῶς καὶ κονίαμα, ὡσαύτως ἐκ πηλοῦ¹.

Ἐκ τῶν θυρῶν μόνον αἱ πολυτελέστεραι (αὗται δὲ περιορίζονται εἰς τὸ πρῶτον διαμέρισμα τοῦ μεγάρου, ὅρα ἀμέσως κατωτέρω) φέρουσι πελεκητὰς βάσεις παραστά-

¹ Ἡ μέθοδος κατασκευῆς ἐνὸς ἢ πλειόνων ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων δι' ὀγκολίθων εἶναι κοινὸν χαρακτηριστικὸν τῆς Μινωϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Εἰς μὲν τὰ ἀνάκτορα χρησιμοποιοῦνται πελώριοι πελεκητοὶ λίθοι πώρου ἢ γύψου, εἰς δὲ τὰς οἰκίας ἀνάλογον ὑλικὸν συμφώνως πρὸς τὴν λοιπὴν πολυτέλειαν τῆς οἰκοδο-

μῆς : Οἰκία I. Ζάκρου, BSA 7, 138 καὶ 141. Παλαϊκάστρου, ἔ.ἀ. 8,306. Κουσὲ ἐν Μεσαρᾷ, ΑΔ 9 (1924-25), 54 καὶ 56. Τὰ παραδείγματα ταῦτα εἶναι ἀπλᾶ οἰκίαι. Τὰ λεγόμενα μέγαρα (Τυλίσου, Νίρου, Ἀμνισοῦ) ἀκολουθοῦν πάντοτε τὸν κανόνα, μιμούμενα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον τὰ ἀνάκτορα.

δων ἐκ πώρου, ἐνίοτε δὲ κατώφλιον τοῦ αὐτοῦ ὕλικου. Πρὸς τὰ ἄνω ἐσυνεχίζετο ἡ κατασκευὴ τῶν παραστάδων κατὰ τὸν συνήθη τρόπον, διὰ λιθαρίων καὶ πηλοῦ, ἐνῶ εἰς τὰς δύο γωνίας ἐτίθεντο δύο ὄρθιαι, λεπταί, τετράγωνοι δοκοί. Λείψανα ξυλοδεσιᾶς (μόνον καθέτου) διετηρήθησαν καλῶς κατὰ τὸν νότιον τοῖχον τοῦ δωματίου 8.

Τὸ μέγαρον διαιρεῖται εἰς τρία σαφῶς, ἀπ' ἀλλήλων χωριζόμενα διαμερίσματα, ἅτινα ἤδη διακρίνονται ἐκ τοῦ διαφορετικοῦ ὕψους τῶν δαπέδων: Τὸ κατοικίδιον διαμέρισμα, τὸ καὶ πολυτελέστατον πάντων (χῶροι 1-10), τὸ ἀποθηκευτικόν (11-12) καὶ τὸ ὑψηρικὸν (14-20). Ἐὰν ὡς βάσις ληφθῇ τὸ δάπεδον τοῦ κατοικιδίου διαμερίσματος, τότε τὸ δεύτερον κεῖται 0,40 χαμηλότερον καὶ τὸ τρίτον κατὰ 0,40 ὑψηλότερον. Οὐδαμοῦ διετηρήθη ἔχνος δαπέδου οὔτε πλακοστρώσεως. Προφανῶς πλὴν κτυπητῆς

Εἰκ. 11. Ὁ βόρειος ἐξωτερικὸς τοῖχος τοῦ μεγάρου. Εἰς τὸ βάθος δεξιὰ ἡ γωνία τοῦ ἐξώστου.

γῆς ἄλλο δάπεδον ποτὲ δὲν ὑπῆρξε. Συμπεραίνομεν τὸ ὕψος του ἀπὸ τὰ κατώφλια, τοὺς πυθμένας τῶν πίθων, τὰς βάσεις τῶν πεσσῶν καὶ ἄλλα συναφῇ τεκμήρια.

Τὸ πρῶτον διαμέρισμα, τὸ τεχνικώτατον πάντων, ἦτο ἡ κατοικία τοῦ ἄρχοντος τοῦ μεγάρου. Ἡ αἴθουσα 4 ἦτο ὁ κύριος χῶρος διαμονῆς καὶ ὑποδοχῆς, ἀντιστοιχῶν πρὸς τὰς αἰθούσας τῶν θρόνων ἐν τοῖς ἀνακτόροις. Τὰ διαμερίσματα 2 καὶ 3, πολὺ κατεστραμμένα, δὲν γνωρίζομεν πῶς ἐπεκοινώνουν, ἀλλ' ὡς κείμενα παρὰ τὴν εἴσοδον ἦσαν πιθανώτατα διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ θυρωρείου καὶ τῆς ἐπιμελείας τοῦ μεγάρου. Ἡ συγκοινωνία πρὸς τὸ ἄνω πάτωμα ἐξετελεῖτο ἀνέτως διὰ τοῦ κλιμακοστασίου 6-7, ἐνῶ τὰ δύο ἀπόμερα δωμάτια 9-10, συγκοινωνοῦντα μόνον διὰ μιᾶς θύρας πρὸς τὸν Βόρειον Διάδρομον, ἦσαν κατάλληλα ὡς κοιτῶνες.

Τὸ ἀπομένον δωμάτιον 8, λόγφ τοῦ μελανοῦ στρώματος καὶ ἰδίᾳ τῶν ἐντὸς τοῦ στρώματος τούτου ἀνεστραμμένων κυάθων, πιστεύω ὅτι ἐχρησίμευε πρὸς ἐξορκισμοὺς καὶ μαγικὰς τελετάς, παρὰ τὰς ἀκαταλλήλους γειτνιάσεις του. Χῶροι ὅπου εὐρέθησαν

ἀνεστραμμένοι μικροὶ ἄωτοι κύαθοι, πολλάκις κατὰ κανονικὰς σειρὰς παρ' ἀλλήλους, ἀνεκαλύφθησαν ἐπανελημμένως κατὰ τὰς ἐν Κρήτῃ ἀνασκαφάς. Τὸ καλύτερον παράδειγμα εἶναι ἰδιωτικὴ οἰκία παρὰ τὸ ἀνάκτορον τῆς Κνωσοῦ ἐπὶ τοῦ λόφου Γυψάδες. Οἱ χῶροι, ὅπου παρατηρήθη τὸ φαινόμενον τοῦτο, χαρακτηρίζονται ἐνίοτε ὡς ἱεροὶ ὑπὸ τοῦ ὑπάρχοντος ἱεροῦ πεσσοῦ. Δὲν ἐδόθη ὁμως προσοχὴ εἰς τοὺς ἀνεστραμμένους κυάθους, οὔτε ἐγένετο ἀπόπειρα ἐρμηνείας. Πιστεύω ὅτι κατ' Ἀνατολικὰς ἀναλογίας, ὥς ἔχομεν κάθε λόγον νὰ πιστεύωμεν ἰσχυρὰς καὶ ἐν Κρήτῃ, πρόκειται περὶ μαγικῆς πράξεως ἵνα αἰχμαλωτισθῶσι κακοποιὰ πνεύματα ὑπὸ τὸν κύαθον, ἅτινα προσεيلκύντο ἐντὸς αὐτοῦ εἴτε δι' ἐπιδου εἴτε καὶ δι' ὀλίγης τροφῆς. Εἰς τὸν ναὸν τοῦ Βήλου ἐν Νισσοῦρ εὐρέθησαν παρόμοιοι κύαθοι (μεταγενεστέρως ἐποχῆς) ἀνεστραμμένοι, φέροντες καὶ τοὺς ἐξορκισμοὺς ἐνεπιγράφως¹.

Ἡ κατοικίδιος συνοικία ἀποτελεῖ κανονικὸν ὀρθογώνιον καὶ εἶναι αὕτη καθ' ἑαυτὴν πλήρης κατοικία μὲ ὅλα τὰ χρειώδη. Ὁ Βόρειος Διάδρομος 5 παρέχει συγκοινωνίαν πρὸς πάντα τὰ διαμερίσματα καὶ πρὸς τὸ ἄνω πάτωμα, διὰ τὸ ὅποιον ἔχομεν κάθε λόγον νὰ πιστεύωμεν, ὅτι ἡ διάταξις ἐπανελαμβάνετο ἡ αὕτη.

Μία θύρα, εὐρισκομένη εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ βορείου διαδρόμου ὀδηγεῖ πρὸς τὸ δεύτερον διαμέρισμα, τὸ τῶν ἀποθηκῶν, 11 - 12. Τὸ πρῶτον ἐκ τῶν δύο δωματίων φέρει καὶ ἐτέραν θύραν πρὸς Β, ἣτις συγκοινωνεῖ πρὸς τὴν βεράνταν. Ἡ θύρα αὕτη εἶναι πλατυτέρα τοῦ συνήθους, ἀπόδειξις ὅτι δι' αὐτῆς ἐγένετο ἐντονωτέρα κίνησις, διότι ἐκεῖθεν εἰσήγοντο τὰ ἐπίγεια ἀγαθὰ εἰς τὰς ἀποθήκας. Ἐπίσης ἡ θύρα μεταξὺ τῶν δύο ἀποθηκῶν 11 καὶ 12 ἔχει ὑπέρογκον πλάτος (1,10) διὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ διὰ νὰ μετακομίζωνται οἱ ὀγκώδεις πίθοι. Ὅτι ὁμως ἡ βεράντα, κειμένη κατὰ τὴν ΒΔ γωνίαν τοῦ μεγάρου, ἀνοιγομένη πρὸς τὴν ὥραιότεραν θέαν τοῦ τοπίου καὶ πρὸς τὸν ζωογόνον ἄνεμον τοῦ θέρους, ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ διὰ τὴν ἀναψυχὴν τῶν ἐνοίκων, δεικνύει ἡ πολυτελὴς θύρα διὰ πωρίνων παραστάδων. Τὸ δάπεδον, ἀποτελούμενον ἐκ κτυπητῶν μικροτάτων χαλίκων, κεῖται εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος πρὸς τὸ τῆς κατοικίδιου συνοικίας. Περιέργον εἶναι ἐν τούτοις, ὅτι διὰ νὰ ἐξέλθουν πρὸς αὐτήν, ἔπρεπε νὰ κατέλθουν πρῶτον δύο τοῦλάχιστον βαθμίδας ἐντὸς τῆς ἀποθήκης 11 καὶ εἶτα νὰ ἀνέλθουν δύο ἄλλας, ἐπὶ πλέον δὲ νὰ διέλθουν διὰ μιᾶς ἀποθήκης. Εἶναι διὰ ταῦτα πιθανόν, ὅτι ἐνωρὶς ἐχρησιμοποιήθη πρὸς ἀναψυχὴν μόνον τοῦ ἄνω πατώματος ἡ βεράντα, ἐνῶ ἡ κάτω παρέμεινε μόνον πρὸς τὴν ἐξυπηρέτησιν, τὴν οὐχὶ τόσον συχνήν, τῆς πληρώσεως τῶν ἀποθηκῶν. Ὅτι ἡ θύρα τῆς ἤτο πρὸς τοῦτο στερεὰ καὶ ἐκ χονδροῦ ξύλου, δεικνύουν οἱ ὄγκοι τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες εὐρέθησαν ἐπὶ τοῦ κατωφλίου, περισσότεροι ἢ εἰς πᾶν ἄλλο μέρος τῆς οἰκίας.

Σήμερον τὸ δάπεδον τῆς βεράντας εὐρίσκεται εἰς ὕψος 60 - 70 ἐκ. ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐδάφους, τόσον δὲ θὰ ἦτο καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα (βαθύτερον κατὰ τι συναν-

¹ Ὅρα τὴν μελέτην μου ἐν Arch. Anz. 1929 166 - 70. Ἀώτους κυαθίσκους (καὶ μόνον τοιούτους!) εὗρεν ὁ Ξανθοιδίδης εἰς τὸ μέγαρον Νίρου «ἐντὸς βόθρου», ΑΕ 1928, 8. Ὅμοιοι εὐρέθησαν ἐν τῷ μεγάρῳ Τυλίσου (ἄνευ περιστατικῶν εὐρέσεως, ἀκατάγραφοι ἐντὸς κυ-

τίου, προθ. 69 Μουσ. Ἡρακλείου. Παλαίκαστρον: BSA 8, 314 = Nilsson, Min. - Myc. Religion 95. Μάλια, ἐντὸς δωματίου μετὰ πεσσοῦ IX₁ καὶ III₈: Mallia, 1er Rapport 16, 2me Rapp. 2, π. 35.

τάται ὁ μνησθεὶς ὀχετός). Κατὰ τὴν χάραξιν τῆς ὁδοῦ κατεστράφη κυρίως ἡ δυτικὴ γωνία καὶ σχεδὸν ὁλόκληρον τὸ δάπεδον. Εὐτυχῶς παρέμεινεν ἀρκετὸν τμήμα τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου, ὅπου ἐπιμελέστερον τετραγωνισμένος καὶ λεῖος λίθος δεικνύει τὴν βάσιν τοῦ πρώτου πεσσοῦ. Οἱ ἐργάται μὲ ἐβεβαίωσαν, ὅτι ὀλίγον δυτικώτερον διετηροῦντο δύο τοιοῦτοι λίθοι ὁ εἰς ἐπὶ τοῦ ἄλλου, τοὺς ὁποίους ἐκρήμνισαν. Καθ' ὑπολογισμὸν τοῦ μετακινίου διαστήματος εὐρίσκεται οὕτω, ὅτι ὑπῆρχον δύο ἔτι πεσσοί. Κατὰ τὴν ἀναπάραστασιν ἐπανελήφθη εἰς τὸ ἄνω πάτωμα ἡ αὐτὴ διάταξις, ἀλλ' οἱ κίονες ἐνταῦθα συνεπληρώθησαν ξύλινοι, κατὰ τὰ πολλὰ παραδείγματα ἐξ ἄλλων Κρητικῶν ἀνασκαφῶν, ὅπου εἰς τὸν πεσσὸν τοῦ κάτω πατώματος ἀντιστοιχεῖ ξύλινος κίων ἄνω.

Ἐὰν νῦν ἐκ τοῦ κατοικιδίου ἢ τοῦ ἀποθηκευτικοῦ διαμερίσματος θελήσωμεν νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὸ τελευταῖον ἀπομένον, οὐδαμοῦ θὰ εὕρωμεν ἵχνος θύρας, ἂν καὶ οἱ τοῖχοι, λόγῳ τοῦ ὑψηλοτέρου ἐπιπέδου τοῦ διαμερίσματος τούτου, διατηροῦνται πανταχοῦ εἰς ἀρκετὸν ὕψος. Τὸ διαμέρισμα τοῦτο, τὸ ὑπηρετικόν, δὲν εἶχεν ἀπ' εὐθείας ἐπικοινωνίαν πρὸς τὸ ὑπόλοιπον μέγαρον. Ἐπρεπε νὰ ἐξέλθῃ τις εἰς τὸ ὑπαιθρον καὶ (πλὴν βοηθητικῆς θύρας κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν) νὰ φθάσῃ εἰς τὸ ὀπισθεν μέρος τῆς οἰκίας, πρὸς νότον, ὅπου ἐνώπιον λιθοστρώτου στενοῦ δρομίσκου, μεταξὺ οἰκίας καὶ ὑπερκειμένου ὑψώματος, ἠνοίγετο ἢ μετὰ συμπαγοῦς κατωφλίου θύρα πρὸς τὸν Νότιον Διάδρομον 14.

Ἀρχιτεκτονικῶς τὸ διαμέρισμα τοῦτο παρουσιάζει ὅλως ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον: Κατὰ τὸν ἄξονα τῆς ἐξωτερικῆς θύρας ὑπάρχει ἑτέρα, ἣτις ἐκ τοῦ διαδρόμου 14 ὁδηγεῖ εἰς εὐρὺν χώρον (15), ὅστις ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀμφιβολίας ἦτο αὐλὴ κατὰ τὸ κέντρον ἄστεγος, παρουσιάζουσα οὕτω μετὰ τῶν τεσσάρων πεσσῶν τὸ παλαιότατον παράδειγμα τετραστύλου αἰθρίου (atrium), εἰς τὸ ὁποῖον θὰ ἐπανέλθωμεν κατωτέρω. Δεξιὰ, ἦτοι ἀνατολικῶς ὑπάρχει δωμάτιον, ὅπερ φέρει ὅλον τὸ πρὸς τὴν αὐλὴν πλάτος του ἀνοικτόν, ἦτοι ἀποτελεῖ ὑπόστεγον χώρον. Παραπλεύρως τούτου τὸ δωμάτιον 17 ἦτο προφανῶς κοιτῶν, ἐνῶ τὰ ἔναντι (πρὸς δυσμὰς) δωμάτια 18 καὶ 19 διὰ τὰ γενόμενα ἐν αὐταῖς εὐρήματα δέον νὰ συναφθοῦν πρὸς τὸ μαγειρεῖον. Τὸ τελευταῖον ἀπομένον δωμάτιον 20 δὲν ἔχει ἐπικοινωνίαν πρὸς τὰ ὑπόλοιπα. Εἶναι τὸ ὑψηλότατον κείμενον δωμάτιον τοῦ μεγάρου καὶ κυρίως εἰπεῖν δὲν φέρει δάπεδον, ἀλλ' ὁ ἀκατέργαστος βράχος τοῦ ἤδη ὑψουμένου βουνοῦ φαίνεται πανταχοῦ τραχὺς καὶ ἐξέχων. Ἐπειδὴ οὐδὲν εὐρημα πλὴν ἀσημάντων ὀστράκων ἐσημειώθη ἐντὸς αὐτοῦ, πιστεύω ὅτι ἐκτίσθη μόνον διὰ νὰ χρησιμοποιηθῇ εἰς τὸ ἄνω πάτωμα, ἐνῶ τὸ κάτω εἶχε πληρωθῇ τεχνητῆς ἐπιχώσεως. Ἀποτελεῖ καὶ τοῦτο μίαν ἔνδειξιν, ὅτι ὑπῆρχε καὶ εἰς τὸ ὑπηρετικὸν διαμέρισμα ἄνω πάτωμα. Ὡς κλίμαξ ἦτο δυνατόν νὰ χρησιμοποιηθῇ ἡ ἑτέρα τῶν περυγῶν τοῦ διαδρόμου 14, ἐκτὸς ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ ἐπάνω πάτωμα τοῦ ὑπηρετικοῦ προσωπικοῦ δὲν ἦτο μεμονωμένον, ὥς συνέβαινεν εἰς τὸ ἰσόγειον, ἀλλὰ συνεκινῶναι πρὸς τὸ ὑπόλοιπον μέγαρον. Τότε θὰ ἤρκει τὸ κυρίως κλιμακοστάσιον 6-7, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐκδοχὴν ταύτην τὸ ἄνω τμήμα τοῦ μεγάρου θὰ ἦτο ὁλόκληρον μᾶλλον εἰς τὴν διάθεσιν τῶν δεσποτῶν, προοριζομένου τοῦ ὑπηρετικοῦ προσωπικοῦ εἰς τὸ μεμονωμένον κάτω διαμέρισμα πέριξ τῆς αὐλῆς. Τὸ τελευταῖον τοῦτο θεωρῶ πιθανώτερον, διότι ἐνῶ τὸ κύριον κλιμακοστάσιον ἔχει πλάτος 0,80, ὁ Νότιος Διάδρομος 14 εἶναι

σχεδὸν 1 μ. εὐρύς καὶ οὐδεμία ἔνδειξις κλίμακος εὐρέθη. Ἡ ἀλήθεια ἐν τούτοις εἶναι, ὅτι αἱ κλίμακες εἰς τὸ παρὸν μέγαρον ἦσαν ἐξ ὀλοκλήρου ξύλιναι καὶ ἦτο δύσκολον νὰ διατηρηθοῦν τὰ ἴχνη των.

Ἡ ἐσωτερικὴ μικρὰ αὐλὴ, εἴτε ἄνευ κιόνων, ὅποτε εἰς τὴν στοιχειώδη της μορφὴν εἶναι γνωστὴ ὡς φωταγωγός, εἴτε ἐφωδιασμένη διὰ κιόνων, ὅποτε καλεῖται συνήθως περίστυλον (κατὰ μίμησιν ἐκ τῆς ὀρολογίας τῆς Ἑλληνικῆς οἰκίας), εἶναι σύνηθες φαινόμενον τῆς Μινωϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Τὰ ἀνάκτορα εἶναι πλήρη φωταγωγῶν, μικρὰ δὲ κεντρικὴ αὐλὴ ἄνευ κιόνων ἀπαντᾷ ἤδη εἰς τὴν ΜΜ φοειδῆ οἰκίαν τοῦ Χαμαιζίου¹. Τὸ « περίστυλον » βλέπομεν εἰς ἀνάκτορα καὶ πολυτελεῖς κατοικίας², ἀλλὰ καὶ εἰς οἰκίας ἀπλῶν θνητῶν. Αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ Παλαικάστρου παρουσίασαν μίαν τοιαύτην οἰκίαν, εἰς δὲ τὸ Ζάκρον ἀνεσκάφη ἄλλη, ἥς ἡ αὐλὴ περιέχει καὶ ὀχετόν, παραπλεύρως δὲ καὶ τὰ μαγειρεῖα, ὥστε ἡ ἀναλογία πρὸς τὸ μέγαρον Σκλαβοκάμπου εἶναι πλήρης³.

Κατὰ ταῦτα καὶ ἡ αὐλὴ τοῦ Σκλαβοκάμπου προωρίζετο εἰς φωτισμὸν καὶ ἀερισμὸν τῶν ἐσωτερικῶν δωματίων τοῦ μεγάρου. Ἐν τούτοις δὲν παρουσιάσθησαν σημεῖα ἀποχετεύσεως τῶν ὑδάτων. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ μνημονευθεὶς ὀχετὸς δὲν ἠδύνατο νὰ παρακολουθηθῇ ἔξωθεν ἢ μόνον μέχρι τοῦ ἀποχωρητηρίου 7. Ἐν τούτοις δύναται νὰ θεωρηθῇ βέβαιον, ὅτι περισσότερον πρὸς Ν δὲν ἐπροχώρει, διότι ὑψοῦται ἤδη ὁ φυσικὸς βράχος πρὸς ἀνώτερα ἐπίπεδα καὶ θὰ ἦτο κοπιωδεστάτη ἐργασία νὰ σκαλίσουν τοῦτον. Ἐσκάψαμεν μεταξὺ τῶν τεσσάρων πεσσῶν τῆς αὐλῆς, μέχρις ὅτου ἐφθάσαμεν εἰς τὸν φυσικὸν βράχον, ἀλλ' οὐδαμοῦ εὐρέθη ἴχνος ἀποχετεύσεως ἢ ἄλλης ἐγκαταστάσεως, πλὴν λίθων τινῶν μεταξὺ τῶν (βορείων ιδίως) πεσσῶν, ἀποτελούντων εἶδος περιχειλώματος.

Πάντα ταῦτα πείθουν, ὅτι οὐδεμία σημαντικὴ ποσότης ὕδατος ὀμβρίου ἔπιπτεν ἐντὸς τῆς αὐλῆς. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ στέγη τοῦ μεγάρου ἔκλινε πρὸς τὰ ἔξω καὶ οὕτως ἔχομεν πρὸ ἡμῶν ἐν πραγματικὸν compluvium displuvium. Τὸ πολὺ ὑπῆρχε πρὸ χειρὸς ἀβαθῆς λάκκος μεταξὺ τῶν πεσσῶν, ἵνα χρησιμεύῃ ὡς impluvium διὰ τὴν ἐκ τοῦ ὀπαίου πίπτουσαν βροχήν, ὡς τοιαύτη ἀβαθὴς ἐγκατάστασις ἐξηκριβώθη ἐν Παλαικάστρῳ⁴. Δέον ἄλλως νὰ θεωρηθῇ βέβαιον, ὅτι κατὰ τὰς βροχερὰς ἡμέρας τοῦ χειμῶνος καὶ κατὰ τὴν νύκτα ἐκαλύπτετο τὸ ἐπὶ τῆς στέγης ὀπαῖον διὰ ψιάθου ἢ ξύλων, πρὸς προφύλαξιν οὐ μόνον ἀπὸ τῆς βροχῆς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοῦ ψύχους, τὸ ὅποιον οὐδαμῶς εἶναι εὐκαταφρόνητον εἰς τὸ ὕψος τοῦ Σκλαβοκάμπου.

Δεκτοῦ γιγνομένου, ὅτι ὑπῆρχε καὶ κατὰ τὸ διαμέρισμα τοῦτο δεύτερον πάτωμα,

¹ Ξανθουδίδης, ΑΕ 1906, 117 ἐξ. Evans, Palace 1, 147.

² Φαιστός : Pernier, Festòs 1 πίν. 2, χῶροι 50 καὶ 74 τοῦ σχεδίου. Ἀγία Τριάδα : Noack, Ovalhaus und Palast 15 ἐξ. εἰκ. 3 καὶ 4. Μικρὸν Ἀνάκτορον Κνωσοῦ : Evans, Palace 2, 517.

³ Παλαικάστρο : BSA 8, 310 εἰκ. 23 καὶ Evans, Palace 2 568 εἰκ. 354, (ἐνθα γίνεται παραβολὴ πρὸς τὸ Μυκηναϊκὸν μέγαρον). Ζάκρο : δωματίον V τῆς οἰκίας J, BSA 7 (1900-1901) 138 (περιγραφή σ. 141).

⁴ Evans ἑ.ἀ. 568. Ἐννοεῖται ὅτι τῶν λατινικῶν

ὄρων ποιῶμαι χρῆσιν συμβατικὴν, χωρὶς νὰ ὑποτεθῇ ὅτι συμμερίζομαι τὴν ὑποστηρικθεῖσαν σχέσιν μεταξὺ τῆς Μεσογειακῆς καὶ τῆς Ἰταλικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἥτις θεωρεῖται πιθανώτερον βορείως καταγωγῆς, ὡς καὶ ἡ τοῦ Μυκηναϊκοῦ μεγάρου. Ὅρα τὴν ὑπὸ Matz κριτικὴν τοῦ βιβλίου τοῦ Schuchhardt, Alteuropa³ ἐν Gnomon 12, 1936 σ. 8. Περὶ τῶν διαφορῶν παρὰ Βιτρούβιῳ τύπων τοῦ αἰθρίου καὶ τοῦ τετραστύλου ὄρα Robertson, Hdb. of Greek and Roman Architecture 302 ἐξ.

γεννᾶται τὸ ζήτημα, ἂν οἱ πεσσοὶ ἔφθανον μέχρι τοῦ δαπέδου τοῦ πατώματος τούτου ἢ κατ' εὐθείαν μέχρι τῆς στέγης. Εἶναι πολὺ πιθανώτερον, ὅτι περιωρίζοντο μόνον εἰς τὸ κάτω πάτωμα, ἐκεῖθεν δὲ μέχρι τῆς στέγης ὑπῆρχον ξύλινοι κίονες. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ δύναται νὰ θεωρηθῇ βέβαιον, ὅτι κατὰ τὸ ὕψος τοῦ δαπέδου τοῦ πρώτου πατώματος ὑπῆρχε κύκλῳ περὶ τὴν αὐλὴν ἐξώστης. Ἄν ὑποτεθῇ ὅτι ἐν Κρήτῃ ἴσχυεν ἐνίοτε τὸ ἐκ πινακίδων τῆς Ἀνατολῆς γνωστὸν «omen», κατὰ τὸ ὁποῖον «οἱ χώροι οἱ συγκοινωνοῦντες μεταξύ των φέρουν δυστυχίαν, ἐνῶ οἱ πρὸς τὴν αὐλὴν συγκοινωνοῦντες φέρουν εὐτυχίαν» (ἢ σύγχρονος ὑγιεινὴ θὰ ἔλεγε: «καθαρὸν ἀέρα»!) τότε ὁ ἐξώστης ἐξυπηρετεῖ πλήρως τὸν σκοπὸν τοῦτον: Πρὸς αὐτὸν ἠνοίγοντο αἱ θύραι τῶν ἄνω δωματίων τῶν ἀντιστοιχοῦντων πρὸς τὰ 16, 17, 18, 19 κατὰ τὸν κατακόρυφον ἄξονα τῶν κάτω θυρῶν, ἐπὶ πλεον δὲ μία ἄλλη ἐκ τοῦ δωματίου ὑπὲρ τὸ 11. Τὸ κλιμακοστάσιον 6 - 7 κατέληγε παρὰ τὸν χώρον 9 εἰς τὸ ἄνω πάτωμα, ὅστις ἀνοικτὸς ὢν ἀμφοτέρωθεν, καθὼς προεξέχει ἐντὸς τῆς αὐλῆς, ἔδιδε διὰ τοῦ ἐξώστου πρόσοδον εἰς ὅλα τὰ μνημονευθέντα δωμάτια.

Μέρος ἐκ τῶν χώρων τούτων πιθανὸν νὰ προωρίζετο διὰ τὸ ὑπηρετικὸν προσωπικόν, ἀλλὰ τὸ κύριον μέρος τοῦ ἄνω πατώματος κατεῖχον προφανῶς οἱ δεσπόται καὶ δὴ τὰ θήλεα τῆς οἰκογενείας, διότι οὐδαμοῦ ὑπάρχει χώρος γυναικῶνος εἰς τὸ ἰσόγειον. Πλήρη ἀναλογίαν ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν τετράστυλον αὐλὴν, ἐφωδιασμένην δι' ἐξώστου εἰς διωρόφους οἰκίας, παρέχουσιν οἰκοδομαὶ τῆς πρωίμου 2ας χιλιετηρίδος ἀνασκαφεῖσαι ἐν Οὐρ τῆς Μεσοποταμίας. Τοῦτο παρέχει μίαν ἐπὶ πλεον ἀπόδειξιν τῆς κοινότητος τῶν θεμελιωδῶν γραμμῶν τοῦ πολιτισμοῦ καθ' ὅλην τὴν ἑκτασιν τῆς Ἀνατολῆς¹.

Τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα ἐπιτρέπουσιν ἀσφαλῇ ἐν ταῖς κυρίαις γραμμαῖς ἀναπαράστασιν τοῦ μεγάρου Σκλαβοκάμπου. Ἡ μία ἐξ αὐτῶν δεικνύει γεωμετρικὴν ἀναπαράστασιν ἐκ Β (εἰκ. 1) καὶ ἡ ἑτέρα προοπτικὴν ἐκ τῶν ἄνω λοξῶς, ὁπόθεν φαίνεται καλῶς τὸ ὅλαίον τῆς ἐσωτερικῆς αὐλῆς (εἰκ. 16)

ΚΙΝΗΤΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Α'. ΚΕΡΑΜΕΙΚΗ

Ἐκ τῶν εὐρημάτων θὰ ἐξετάσωμεν πρῶτον τὰ ἀγγεῖα, τὰ ὁποῖα δίδουν καὶ τὴν χρονολογίαν τοῦ μεγάρου. Λόγῳ τῆς εὐρέσεως τῶν τριῶν νεολιθικῶν πελέκεων (ὅρα κατωτέρω) ἐσκάψαμεν εἰς πολλὰ μέρη τοῦ μεγάρου μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου, ἀλλ' οὐδαμοῦ παρουσιάσθη ἵχνος κεραμεικῆς παλαιοτέρας τῆς ΥΜ περιόδου. Τὸ μέγαρον ἐκτίσθη ἄρα εἰς καθαρὰν ΥΜ ἐποχὴν, χωρὶς νὰ ἔχωμεν πρόδρομόν του κατὰ τοὺς ΜΜ χρόνους, ὡς κατὰ κανόνα σχεδὸν παρατηρεῖται εἰς ὅλα τὰ ἀνάκτορα καὶ μέγαρα τῆς Κρήτης.

Βεβαίως μερικὰ ἐκ τῶν ἀγγείων τοῦ μεγάρου διατηροῦν ἀκόμη τὴν ΜΜ παράδοσιν, ὅπως τὰ ἐν πίν. 2 κάτω δεξιᾷ. Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ πίθοι τῶν ἀποθηκῶν, οἱ ὁποῖοι συνήθως διατηροῦνται ἐκ παλαιοτέρων γενεῶν, εἶναι ἐνταῦθα ΥΜ 1 ἐποχῆς.

¹ Ὁρα Woolley, The Sumerians 158 καὶ Ur und die Sintflut 102-104 καὶ πίν. 33.

Ἐκ τῶν πίθων τούτων, λόγῳ τῆς κακῆς των διατηρήσεως καὶ τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀνασκαφῆς δυσκολιῶν τῆς συγκοινωνίας μόνον δύο - τριῶν τὰ τεμάχια μετεκομίσθησαν εἰς τὸ φυλακεῖον Τυλίσου, ὅπου συνεκροτήθη καὶ παρέμεινεν ἐπὶ τόπου εἰς μόνον (πίν. 1, 1). Δεικνύει τὸ ὀγκωδέστερον σχῆμα καὶ τὰς ἐγχαράκτους ταινίας, ἀντὶ τῆς ραδινωτέρας μορφῆς καὶ τοῦ ἀναγλύφου σχοινίου τῆς προκατόχου περιόδου. Διατηρεῖ ὅμως ἔτι τὰς δύο σειρὰς λαβῶν, μίαν ἄνω καὶ μίαν κάτω. Ὁ πίθος εἶναι ἀκριβῶς ὁμοιος πρὸς τοὺς τοῦ ὑστερωτέρου ἀνακτόρου τῆς Φαιστοῦ, ὧν εἰς φέρει καὶ ἐπιγραφὴν γραμμικοῦ συστήματος Α καὶ εἶναι ΥΜ Ι ὠρίμου περιόδου ¹.

Τὰ αὐτὰ ἰσχύουσι καὶ περὶ τοῦ ὠραίου τριώτου ἀμφορέως πίν. 1, 2, διατηροῦντος ἔτι τὰς δύο σειρὰς τῶν λαβῶν καὶ φέροντος τυπικὴν διακόσμησιν τῆς πρώτης ΥΜ περιόδου. Αἱ σπεῖραι καὶ ζῶναι τοῦ ἀγγείου ἐγράφησαν διὰ τοῦ συνήθους καστανομέλανος βερνικίου ἐπὶ τοῦ ὠχροῦ πηλοῦ. Αἱ ἐπὶ τοῦ ὤμου σπεῖραι καὶ αἱ κατὰ τὰς ἐφαπτομένας αὐτῶν χῶραι φέρουν στιγμὰς λευκοῦ χρώματος, λευκὴν δὲ κυματοειδῆ γραμμὴν αἱ τρεῖς ἄνω πλατύτεραι ζῶναι τῆς κοιλίας. Ἡ χρῆσις τοῦ λευκοῦ χρώματος, κυρίως αἱ ἐπὶ τῶν σπειρῶν στιγμαὶ δὲν εἶναι πολὺ συνήθεις. Ἀπαντοῦν ὅμως ἐπὶ συγχρόνων ὁμοίων εὐμεγέθων ἀγγείων ἐξ Ἀνατολικῆς Κρήτης καὶ ἐπὶ ἐνὸς τριώτου ἀμφορέως ἐκ τοῦ πέμπτου βασιλικοῦ τάφου τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν, ἀνήκοντος εἰς πρόωμον ΥΜ Ι ἐποχὴν καὶ μιμουμένου κατὰ τὸν Κάρο Μινωϊκὸν ὑπόδειγμα ².

Εἰκ. 12. Ὁ ἀμφορεὺς πίν. 1, 2 κατὰ τὸ στάδιον τῆς συγκολλήσεως.

Σκόπιμον εἶναι, ἀπὸ ἀπόψεως τῆς ἱστορίας τῆς καταστροφῆς τοῦ μεγάρου, νὰ ἐπιστηθῇ ἡ προσοχὴ ἐπὶ τὴν κατάστασιν, εἰς ἣν εὐρέθη ὁ ἀμφορεὺς οὗτος. Ἦτο τεθραυσμένος εἰς πάμπολλα μικρότατα τεμάχια (ὄρα τὴν εἰκ. 12), ὥστε καὶ τὸ προσωπικὸν συγκολλήσεως τοῦ μουσείου νὰ ἐκπλαγῇ ἀπὸ τὸ ἀσύνηθες φαινόμενον. Ἐπειδὴ οὐδεὶς μέγας λίθος εὐρέθη ἐπὶ τοῦ ἀγγείου, φαίνεται ὅτι ἡ θερμότης τῆς πυρκαϊᾶς διέρρηξε τοῦτο καὶ γενικῶς κατέστησε τὸν πηλὸν τοῦ εὐθρυπτον.

Τὸ πλέον ἐνδιαφέρον ἀγγεῖον τῆς ἀνασκαφῆς εἶναι ἡ πρόχους πίν. 2, 2, ἥτις ἐκόσμηε τὴν μεγάλην αἶθουσαν τοῦ μεγάρου. Τὰ τεμάχιά της ἐν μέρει ἀπωλέσθησαν κατὰ τὴν μερικὴν καταστροφὴν τοῦ μέρους ἐκείνου ὑπὸ τῶν ἐργατῶν τῆς ὁδοῦ, τὰ δὲ ὑπολειφθέντα παρουσιάζουν τὰ πλεῖστα φθορὰν καὶ μαύρισμα ἐκ τῆς πυρκαϊᾶς. Ἡ ἀνασυγκρότησις τοῦ ἀγγείου ὅμως ἐπετεύχθη ἀσφαλῆς.

¹ Evans, Palace 4, 640 εἰκ. 627, ἔνθα καὶ αἱ γενικαὶ γραμμαὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν πίθων.

² Karo, Schachtgr. v. Mykenai πίν. 172, 856 καὶ σελ. 148-9 καὶ 256. Μετὰ τὴν εὑρεσιν τοῦ παρόντος ἀγγείου διεπίστωσα ὁμοίαν τεχνικὴν ἐξ Ἀνατολικῆς Κρή-

της ἐν τῷ Μουσείῳ Ἡρακλείου. Δυστυχῶς, διὰ τὴν παρούσαν κατάστασιν τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς Ἑλλάδος ἐντὸς τῶν καταφυγίων ἀποβαίνει ἀδύνατος ἀκριβεστέρα ἔρευνα. Πρβ. λ. χ. Seager, Pseira 28 εἰκ. 9.

Ὡς πρὸς τὸ σχῆμα (σφαιρική πεπιεσμένη κοιλία, μεγάλη ραμφοειδὴς προχὴ) τὸ ὁποῖον πιστεύω ὅτι μιμεῖται μετὰλλινον πρότυπον, ἔχομεν μίαν ἰδιαίτερος ἀξιοσημείωτον ἀναλογίαν ἐκ τῆς « οἰκίας τῶν τοιχογραφιῶν » ἐν Κνωσῷ, ἃν καὶ τὸ περίγραμμά τῆς κοιλίας ἐκεῖ εἶναι ἐλαφρῶς διάφορον, ἴσως ἀρχαιώτερον. Ἡ πρόχους ἐκείνη κοσμεῖται ὑπὸ σειρᾶς διπλῶν πελέκεων ἐν σχηματοποιήσει τοῦ στελλεοῦ καὶ θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Evans¹, ὥς καὶ ἡ λοιπὴ κεραμεικὴ τῆς οἰκίας, ΥΜ Ια.

Ὡς πρὸς τὸν διάκοσμον τῆς ἡμετέρας πρόχου, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀναλυθῇ οὗτος λεπτομερέστερον διὰ τὸ ζήτημα τῆς χρονολογίας: Ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ παρίσταται διπλὴ σειρὰ ροδακοειδῶν ἀνθέων λευκανθοῦς (μαργαρίτας) ἀκανονίστων, δι' ἐλευθέρας χειρὸς καὶ « ἐξηρημένων » (ausgespart) ἐπὶ τοῦ πηλοῦ κατὰ τὴν μελάνωσιν τοῦ λαιμοῦ. Ἐπὶ τοῦ ὧμου, εὐθὺς κατὰ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ ὑπάρχει φυλλοειδὲς λίαν σύνηθες κόσμημα, ὑπὸ τοῦτο μαιανδροειδὴς γραμμὴ μετὰ φυλλοειδῶν ἐνθέσεων καὶ εἶτα πάλιν τὸ πρῶτον φυλλοειδὲς κόσμημα, περιθέοντα κύκλῳ τὸν ὧμον².

Ἀκολουθεῖ εἶτα τὸ κύριον κόσμημα τοῦ ἀγγείου ἐπὶ τῆς κοιλίας, τὸ ὁποῖον εἶναι ὡσαύτως σύνηθες, ἃν καὶ ἐνταῦθα ἀποτελεῖ ἴσως τὸ ὡραιότερον καὶ τεχνικώτερον παράδειγμα: Ἡ πριονοειδὴς γραμμὴ ἐν ζώναις εἰς ὑπαλλήλους σειράς. Ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμηθῇ τις τοὺς ἡμικίονας τοῦ θησαυροῦ τοῦ Ἀτρέως. Μία κεντρικὴ πλατεῖα γραμμὴ ἐνταῦθα ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν ἡμικίωνων κοίλῃν σκοτίαν. Δύο γραμμαὶ λεπταὶ ἐκατέρωθεν ἀντιστοιχοῦν ἐκεῖ πρὸς τὸν ἀστράγαλον. Τέλος αἱ στιγμαὶ μετὰ τῶν ζωνῶν τοῦ ἀγγείου μετεβλήθησαν ἐκεῖ εἰς σπείρας. Εἰς τὸν μυχὸν ἐκάστης γωνίας τὸ ἀγγεῖον φέρει ἀνὰ μίαν σταγὸνα καὶ ἓνα ἀστερίσκον (ἐχῖνον πολλάκις καλούμενον). Τέλος εἰς τοὺς μυχοὺς τῶν κατωτάτων γωνιῶν, ὅπου διὰ τριῶν ζωνῶν τελειώνει ὁ διάκοσμος, ὑπάρχει γνωστὸν θέμα τοῦ θαλασσίου ρυθμοῦ, τὰ λεγόμενα φύκη ἢ κοράλλια. Ὁ πηλὸς τοῦ ἀγγείου ἦτο ξανθὸς μετὰ λείας ἐπιφανείας, τὰ δὲ κοσμήματα διὰ καστανοῦ, ἐνιαχοῦ ἐρυθρίζοντος βερνικίου.

Πάντα ταῦτα τὰ κοσμήματα εἴτε ἀνὰ ἓν εἴτε εἰς συνδυασμοὺς ἀναλόγους πρὸς τοὺς τῆς πρόχου τοῦ Σκλαβοκάμπου ἀνευρίσκονται ἐπὶ ἀγγείων τῆς προκεχωρημένης ΥΜΙ περιόδου, ἔτι δὲ συχνότερον εἰς τὸν πρῶτον ἐπόμενον ρυθμόν, τὸν Ἀνακτορικόν. Αἱ πριονοειδεῖς γραμμαὶ μετὰ τῶν στιγμῶν εἶναι ἰδιαίτερος κοιναὶ ἐπὶ μιᾷ τάξεως ἀλαβάστρον ἀπιοειδῶν, θεωροῦνται δὲ μιμήσεις τῶν φλεβώσεων τοῦ πραγματικοῦ ἀλαβάστρου³. Ὁ γενικὸς διάκοσμος τῆς πρόχου κατατάσσει ταύτην εἰς τὴν προκεχωρημένην πρῶτην ὑστερομινωικὴν ἐποχὴν, ΥΜΙβ.

1 Evans, Palace 2, 437 εἰκ. 254. Αἱ λευκαὶ στιγμαὶ ἐπὶ τῶν ζωνῶν ἐμφανίζονται ἐπίσης ἐνταῦθα.

2 Λόγῳ τοῦ σχήματος τοῦ ἀγγείου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ φανῇ ἐπὶ κανονικῶς εἰλημμένης φωτογραφίας ὁ ὧμος. Τὸ αὐτὸ ὅμως κόσμημα, παραλειπομένης μόνον τῆς δευτέρας σειρᾶς τῶν φύλλων ὑπὸ τὸν μαιάνδρον, ὑπάρχει παρὰ Evans, Palace 4, 289 εἰκ. 224 (ΥΜΙb).

3 Περὶ τούτων πραγματεύεται ὁ Evans, Palace 4, 269 ἔξ. εἰκ. 200-201. Δέον ἐν τούτοις νὰ παρατηρηθῇ, ὅτι τὸ θέμα εἶναι παλαιὸν καὶ δὲν περιορίζεται εἰς μόνα τὰ ἀλάβαστρα. Ἀνατρέχει μέχρι τῆς νεολιθικῆς

παραδόσεως ἐν Κρήτῃ (πρβ. καὶ Evans ἔ.ἀ. 89 εἰκ. 56) καὶ χωρὶς νὰ προστρέξωμεν εἰς μακρυνώτερα ἀνάλογα ἐξ Ἀνατολῆς, ἀνευρίσκεται ἐπὶ Κυκλαδικῆς πυξίδος, ΑΕ.

Τὸ φυλλοειδὲς κόσμημα τοῦ ὧμου καὶ ὁ μαιάνδρος εἶναι κοινά, τὸ πρῶτον μάλιστα καὶ ἐπὶ χαλκῶν «χερνίβων» ὥστε νὰ περιτεύουν παραπομπαί. ("Ὅρα λ.χ. Evans 2, 639 εἰκ. 403 καὶ ἔ.ἀ. σ. 270, 282, 289, 299 κλπ.). Τὸ λευκανθὲς τοῦ λαιμοῦ «ἐξηρημένον» ἀνευρίσκεται ἐπὶ ἀγγείων τοῦ ὡραιότερου θαλασσίου ρυθμοῦ, λ.χ. ἐπὶ ρυτοῦ ἐκ Παλαικάστρου, BSA IX 1902 - 3 311 εἰκ. 10, ἀκολούθως δὲ συνηθέστερον.

Οἱ δύο γραπτοὶ κυλινδρικοὶ κάδοι πίν. 1, 3 - 4 φέρουν καλαμοειδῆ φυτὰ εἰς τεχνοτροπίαν χαρακτηριστικὴν ἐπίσης τῆς ὥριμου ΥΜ 1 περιόδου. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῶν δύο πωμάτων πίν. 2, 3, ἅτινα φέρουν στέφανον κισσοειδῶν φύλλων, ὡς καὶ περὶ τῶν μονώτων κυάθων μετὰ σπειρῶν πίν. 2, 4. Ὁ κυαθίσκος πίν. 2, 1 ἄνω ἄρ. φέρει πάλιν καλαμοειδῆ. Τὰ ὑπόλοιπα ἄγγεῖα εἶναι ἄγραφα καὶ πλὴν τῶν μικρογραφικῶν (ὡς οἱ κυαθίσκοι πίν. 2, 5 περὶ ὧν ἐγένετο ἄνωτέρω λόγος) ἐφόσον εἶναι χαρακτηριστικὰ τὸ σχῆμα, ἄγουσιν ἡμᾶς εἰς τὴν πρώτην ΥΜ ἢ τὴν μεταβατικὴν περίοδον ΜΜ 3 - ΥΜ 1. Τοιαύτη εἶναι ἡ εὐρύστομος πρόχους πίν. 2, 1, ἥτις εἶναι ἀκριβῆς μίμησις χαλκοῦ προτύπου εὐρεθέντος ἐν Κνωσῇ¹. Ὁμοίως ΜΜ παραδόσεως εἶναι καὶ τὸ βαθὺ ἄωτον ποτήριον πίν. 2, 1 κάτω σειρὰ μετὰ ἐλαφρῶς κοίλου περιγράμματος. Αἱ κάθετοι αὐλακώσεις ἐπιβεβαιοῦν τὴν ἐκ μεταλλίνου προτύπου καταγωγὴν τοῦ τύπου τούτου ποτηρίων, ἣν ὑπέθεσεν ἡδη ὁ Evans².

Λίθινα ἄγγεῖα, πλὴν ἀσημάντων τεμαχίων εὐρέθησαν: Τὸ κωνοειδὲς ρυτὸν πίν. 3, 6 ἐκ μαρμαροειδοῦς λευκοῦ ἀσβεστολίθου μετὰ μελανῶν φλεβώσεων καὶ τεμάχιον ἄγγείου ἐκ πορφύρου, ὅπερ εἶχε τὸ σχῆμα τρίτωνος (πίν. 3, 3 μεσαῖον ἄνω σειρᾶς) καὶ ἐν πῶμα μικροῦ ἄγγείου (πίν. 3, 3 κάτω).

Τὰ ἀνάμεικτα εὐρήματα ὡσαύτως δὲν ὑπῆρξαν πολλὰ: Ἐν πίν. 3, 6 εἰκονίζεται ὀρθογώνιος (ἀκριβέστερον τραπεζοειδής) πλάξ ἐκ λευκοφαίου λίθου, ἥτις ἐπὶ μὲν τῆς μιᾶς ὀψεως εἶναι τελείως ἐπίπεδος, ἐπὶ δὲ τῆς ἄλλης φέρει κύκλῳ σωστὸν ἐλληνικὸν κυμάτιον. Οὔτε ὑπερβολικὴν λείανσιν, οὔτε ἄλλα ἔχνη τριβῆς φέρει, ὥστε νὰ ὑποτεθῇ ὅτι (διὰ τῶν τριπτήρων χαλίκων πίν. 3, 5) ἐχρησίμευε πρὸς λειοτριβήσιν, ὡς τοῦτο ὑπέθεσεν ὁ Pernier περὶ τοῦ μόνου ἀναλόγου σκεύους, τὸ ὁποῖον γνωρίζω ἐκ Φαιστοῦ³. Ἐμνημονεύθησαν ἡδη οἱ ἀκονιστικοὶ λίθοι ἄνωτέρω, (πίν. 3, 5) χαλκοῦν δισκάριον (πίν. 3, 2), ἡ λιθίνη σφύρα πίν. 3, 3 καὶ τὸ ἐντὸς τοῦ ἀποχωρητηρίου εὐρεθὲν ἐγγειρίδιον πίν. 3, 2⁴.

Οἱ τρεῖς λίθινοι πελέκεις πίν. 3, 3 εἶναι βεβαίως δυνατόν νὰ παρεσύρθησαν ὁμοῦ μετὰ τῆς ἐπιχώσεως ἐκ τῶν ὑπερκειμένων στρωμάτων τοῦ βουνοῦ. Ἐν τούτοις, ἂν καὶ ἐγένοντο σχετικαὶ ἔρευναι, οὔτε εἰς τὰ πέριξ οὔτε εἰς τὰ βαθύτατα στρώματα ὑπὸ τὰ θεμέλια τοῦ μεγάρου παρουσιάσθη νεολιθικόν τι ἔχνος. Διὰ τοῦτο κλίνω νὰ πιστεύσω, ὅτι ὡς ἱερὰ ἢ μαγικά ἀντικείμενα συνελέγοντο οἱ πελέκεις οὗτοι ὑπὸ τῶν ἱεραρχῶν τῆς Κρητομυκηναϊκῆς ἐποχῆς. Δύο τοῦλάχιστον ἐνδείξεις, μία ἀρχαιολογικὴ καὶ μία φιλολογικὴ, συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς εἰκασίας ταύτης: Εἰς τὸ ὑστερομυκηναϊκὸν ἱερὸν τῆς Ἀσίνης εὐρέθη κατὰ χώραν ἐπὶ τοῦ βωμοῦ λίθινος πέλεκυς ὁμοῦ μετὰ τῶν ἄλλων ἱερῶν ἀντικειμένων ὁ δὲ Πορφύριος ἐν βίῳ Πυθαγόρου ἀναφέρει ὅτι οὗτος, κατὰ τοὺς

¹ Ὑπὸ τοῦ Evans κατατάσσεται εἰς τὴν μεταβατικὴν περίοδον. Σημειώτεον ὅτι πληλὴν μίμησις εὐρέθη καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ τῶν τοιχογραφιῶν, ἀλλὰ ραδιωτέρου, μᾶλλον ἐξειλιγμένου σχήματος: Palace 4, 435 - 6 εἰκ. 253 B καὶ F.

² Palace 4, 98 - 9 εἰκ. 63 - 65. Τὰ καλαμοειδῆ, ἅτινα καὶ ἐδῶ ἀνευρίσκονται ἀφθόνως, εἶναι χαρακτηριστικὰ ἐπὶ πολυαριθμῶν ἄγγείων τῆς ΥΜΙα περιόδου τῶν ιδιωτικῶν οἰκιῶν τῆς Κνωσοῦ («Popular» ὀνομάζει

τὴν διακόσμησιν ταύτην ὁ Evans). Αἱ οἰκίαι αὗται κατεστράφησαν κατὰ τὸ τέλος τῆς ΥΜΙα ἐποχῆς καὶ ὀρθῶς ὑποθέτει ὁ Evans «Some catastrophe» διὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους: Palace II 549 - 50 εἰκ. 349.

³ Pernier, Festos 1 234 - 5 καὶ εἰκ. 112.

⁴ Ἐγγειρίδιον ἐντὸς περιβάλλοντος, ὅπερ ὑπετέθη ἀποχωρητήριον, εὐρέθη καὶ κατὰ τὰς ἐρεῖνας τῶν Ἀγγλῶν ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τῶν Μυκηνῶν BSA 25, 1921-23, 219 - 20 εἰκ. 40.

καθαρούς, οὓς ἐτέλεσεν ἐπὶ τῆς Ἰδης, ἐχρησιμοποίησε καὶ κεραύνιον λίθον. Ἦτο ἄρα τὸ πρᾶγμα θρησκευτικὴ συνήθεια Κρητικὴ¹.

Ἐκ τῶν πηλίνων ἀντικειμένων τὸ μὲν πίν. 3, 5 ἡρμηνεύθη ἤδη ὡς πῶμα ἀποχωρητηρίου. Τὸ ῥοειδὲς μικρότερον παραπλεύρως ἦτο πῶμα ἀμφορέως ὡς οἱ τοῦ πίν. 2,1 καὶ ἔχουσιν εὐρεθῆ τοιαῦτα ἐν Κρήτῃ καὶ ἐν τῇ Μυκηναϊκῇ Ἑλλάδι. Δύο κολοβά εἰδώλια βοῶν εὐρέθησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν (πίν. 3,4) τρίτου δὲ — τοῦ ὠραισιότατου, φέροντος καὶ γραπτὴν διακόσμησιν — τὰ τεμάχια ἐκόμισαν οἱ ἐργάται τῆς ὁδοῦ. Τοῦτο ἦτο κοῖλον, ἐπομένως ἐπρόκειτο περὶ ζυφομόρφου ρυτοῦ (τεμάχιον τῆς κεφαλῆς πίν. 3,4).

Ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ εὐμέγεθες συμπαγὲς εἶδωλιον πιθήκου, πίν. 3,4 κάτω δεξ. καὶ 3,2 κάτω ἀριστ. Τοῦτο δὲν ἀνεκαλύφθη κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν, ἀλλ' εἶχεν εὐρεθῆ ἑπτὰ ἔτη πρότερον ἐπὶ τόπου ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου τοῦ ἀγροῦ Χαραλάμπους Ζιμπραγοῦ καὶ ἡγοράσθη παρ' ἐμοῦ διαρκούσης τῆς σκαφῆς. Πιστεύω ὅτι δὲν ἠθέλησε νὰ δηλώσῃ ἀνακριβῶς τὸν τόπον εὐρέσεως, οὐδενὸς πρὸς τοῦτο ὑπάρχοντος λόγου.

Τὸ εἶδωλιον τοῦτο παριστᾷ πίθηκον βαδίζοντα ἐπὶ τῶν τεσσάρων ἀκρῶν, τὰ ὁποῖα ἔχουσι δηλωθῆ ὑποτυπωδῶς. Τὸ ὑλικὸν δὲν ἐπέτρεπε τὴν δήλωσιν οὐρᾶς, ἀλλ' ἡ προεξοχή τοῦ ὀπισθίου μέρους εἶναι ἐνδεικτικὴ καὶ ἀσφαλῶς πρόκειται περὶ κερκοπιθήκου. Τὸ πρόσωπον εἶναι πλατὺ καὶ δύο πλατέα ὄτα ὑπάρχουσιν εἰς τὰ πλάγια τῆς κεφαλῆς. Ἡ πλαστικὴ τοῦ εἰδωλίου εἶνε βεβαίως ὑποτυπώδης, ἀσφαλῶς ὅμως δὲν πρόκειται περὶ κυνοκέφαλου. Ἡ ὁμοιότης τοῦ προσώπου πρὸς τοὺς πιθήκους τῆς Οἰκίας τῶν τοιχογραφιῶν τῆς Κνωσοῦ εἶναι ἐμφανής, ἐκεῖ δ' ἀναγνωρίζει ὁ Evans τὸ εἶδος *cercopithecus callitrichus*, ὁ Mc Dermott μᾶλλον τὸ *lasiorpyga Tantalus*² προερχόμενα ἀμφοτέρω ἐκ τῆς Δυτικῆς Ἀφρικῆς. Ὁ κυνοκέφαλος, ὅστις εἰσῆλθεν εἰς τὴν Αἴγυπτον ἐκ Σουδάν, ἀπαντᾷ ἤδη ἀπὸ τῆς ΠΜ ἐποχῆς ἐν Κρήτῃ εἰς τὴν καθιερωμένην στάσιν τοῦ ἱεροῦ ζῴου τοῦ προσκυνοῦντος τὸν ἥλιον, ἦτοι μὲ τὰ ἐμπρόσθια ἄκρα τεινόμενα πρὸς τὰ ἄνω³. Κατὰ πόσον ἔχει καὶ ὁ καλλίτριχος πίθηκος ἱερὰν σημασίαν δὲν δυνάμεθα πρὸς τὸ παρὸν νὰ εἰπώμεν. Μέχρι τοῦδε δὲν ἀπαντᾷ ἐπὶ θρησκευτικῶν σκηνῶν, ὡς ὁ κυνοκέφαλος. Ἡ ἀπεικόνισις πιθήκων, ἐν πάσῃ περιπτώσει, εἶναι συχνότερα ἢ ὡς συνήθως πιστεύεται ἐν τῇ Κρητομυκηναϊκῇ τέχνῃ⁴.

1 Frödin - Persson, *Asine* 75 εἰκ. 53 καὶ 299 εἰκ. 206. Nilsson, *Minoan - Mycenaean Religion* σ. XXI — XXII, ἐνθα καὶ περαιτέρω βιβλιογραφία περὶ ἱερᾶς ἢ μαγικῆς σημασίας τῶν κεραυνίων. Πορφύριος, Βίος, Πυθ. 17.

2 Palace 2, 488 καὶ εἰκ. 262, 264, ἔτι δὲ ἔγχρωμος πίν. X. Mc Dermott, *The Ape in Antiquity*, 1938, 24 275.

3 Ὅρα Palace 1, 83 εἰκ. 51 καὶ 2, 763 - 4 εἰκ. 492 προκειμένου περὶ ΥΜ ἀπεικονίσεων ἐπὶ σημάτων καὶ δακτυλίων ὡς καὶ τὴν ἐμὴν μελέτην ἐν Arch. Anz. 1929, 166 - 70. Τοῦναντίον μία ζυφομόρφος ΠΜ 3 σφραγὶς ἐξ ἐλέφαντος εὐρεθεῖσα ὑπὸ Pendlebury ἐσχάτως ἐν Λασηθίῳ, ἴσως δὲ καὶ μία παλαιότερα ἐκ Πλατάνου, δὲν παριστοῦν κυνοκέφαλον, ἀλλὰ πιθανώτερον πίθηκον τὸν καλλίτριχον, αἱ δὲ χεῖρες κεῖνται ἐπὶ τῶν γονάτων ἢ μεταξὺ τούτων: BSA 36, 97 καὶ 10, πίν. 14, 7 Ξαν-

θουδίδου, *Vaulted Tombs* 114, πίν. 13, 1040 καὶ Palace, 1, 118 εἰκ. 87, 1.

4 Σημειῶ τὰ ἀκόλουθα παραδείγματα, τὰ ὁποῖα δυστυχῶς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐλεγχθῶν ἀκριβέστερον λόγῳ τῆς παρούσης καταστάσεως τῶν ἐλληνικῶν μουσείων: Μουσεῖον Ἡρακλείου, σήμαντρα ὑπ' ἀρ. 240-45. Ἐξ ὑαλομάζης, (Κνωσὸς) ἐν παραδείγμα ἐντὸς τῆς προθήκης 18. Ἄτερον παράδειγμα ἐκ λίθου εὐρίσκεται ἐντὸς τῆς προθήκης Τυλίσου. Ἐν Ἀθήναις (Μυκην. αἶθουσα Ἐθν. Μουσείου): Ἀρ. 2735, δύο πῆλινι πίθηκοι ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν. 1204, εἶδωλιον πιθήκου πῆλινον. 3031, πῆλινος πίθηκος, Ἀκρόπ. Μυκηνῶν. Ἄτερος ἄνευ ἀριθμοῦ, προθ. 55-56 κάτω. 6250, τεμάχια ἀγγείου (ρυτοῦ;) ἐκ μαρμαροειδοῦς λίθου, παριστῶντος πιθανώτατα πίθηκον. Ἐπὶ ἀνατολικῶν κυλίνδρων ἐμφανίζεται ὡσαύτως ὁ πίθηκος εἰς θρησκευτικὰς παραστάσεις (ὄρα τὴν ἀνωτέρω μελέτην

Ὁ πήλινος ἀνθρώπινος πούς πίν. 3, 4 δὲν εἶναι θραῦσμα, ἀλλ' εἶχεν ἀρχικῶς ποιηθῆ ἀὐτοτελῶς μέχρι τῆς χώρας ὀλίγον ἄνωθεν τῶν σφυρῶν. Δὲν δηλοῦνται ὄνυχες, ἐπομένως παρίσταται πούς ἐν ὑποδήσει, τὸ δὲ ὑπόδημα, (ἐκ δέρματος ἢ ὑφάσματος) κατέληγεν ἐμπρὸς εἰς αἰχμὴν ἐλαφρῶς στρεφομένην πρὸς τὰ ἄνω, ὡς ἡ ὑπόδησις ἐπὶ χετταϊκῶν μνημείων ἢ ὡς τὰ σύγχρονα τσαρούχια (ἄνευ τοῦ θυσάνου). Ἔτερον ὅμοιον πόδα, μεγέθους σχεδὸν φυσικοῦ, ἀρ. καταλ. 5590 εἶχον σημειώσει ἐκ Γουρνιῶν ¹ ὀλίγον δὲ βραδύτερον εὐρέθησαν δύο ἄλλα παραδείγματα εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ ἀνακτόρου Μαλίων. Μικροὶ πόδες, συνήθως διάτρητοι, ὡς περίαπτα ἢ σφραγίδες, ἦσαν ἤδη γνωσταὶ ἐν τῇ Π Μ ἐποχῇ, ἀλλ' οἱ παρόντες εἶναι ἄλλης φύσεως καὶ δὲν φαίνονται οὔτε κἄν ὡς ἀναθηματικοί. Τὴν ἐρμηνείαν ἴσως θὰ μᾶς δώσῃ ἡ ἀνακάλυψις δύο πηλίνων θεαινῶν ὑπὸ Pendlebury εἰς Καρφὶ Λασηθίου, αἵτινες φέρουν τοιοῦτους πόδας, φαινομένους ἐξ ἀνοίγματος τοῦ κυλινδρικοῦ κάτω σώματος. Οἱ πόδες οὗτοι εἶχον ποιηθῆ χωριστά. Ἡ θεὰ ὅμως ἐκείνη ἀνήκει εἰς πολὺ ὑστερωτέραν ἐποχὴν, ἴσως καὶ πέραν τῶν τελευταίων ὁρίων τοῦ καθαρῶς Μινωϊκοῦ πολιτισμοῦ ².

ΤΑ ΣΗΜΑΝΤΡΑ

Τὰ σπουδαιότερα κινητὰ εὐρήματα τοῦ μεγάρου Σκλαβοκάμπου ὑπῆρξαν τὰ πήλινα σήμαντρα, ἥτοι ἀποτυπώματα ἐκ δακτυλίων καὶ σφραγίδων ³. Εὐρέθησαν ἐν ὄλῳ 39 τεμάχια, ἐξ ὧν 4 ἐφθαρμένα καὶ ὅλως ἀδιάγνωστα. Ὁ πηλὸς εἶναι τριῶν διαφόρων ποιοτήτων. Κατὰ πλειονότητα πρόκειται περὶ καθαρῶ, ἐρυθροῦ ἢ κεραμόχρου πηλοῦ. Ἐνίοτε οὗτος εἶναι ὠχρός, σχεδὸν λευκός, εἰς ὀλίγας δὲ περιπτώσεις φαιός, πάντοτε καθαρός ⁴ (πίν. 3, 1 καὶ 5).

Ὡς πρὸς τὸ σχῆμα, τὰ σήμαντρα ὑπάγονται εἰς τρεῖς κατηγορίας: 1) Δισκοειδῆ, μᾶλλον ἢ ἥττον ἀκανόνιστα, ἅτινα ἐπετίθεντο ἐπὶ τῶν θωμίσγων, ἡπλωμένων ἐπὶ τινος ἐπιφανείας. Τὰ ἴχνη εἶναι πολλαπλῶν καὶ λεπτῶν θωμίσγων ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ἐπιφα-

μου). Εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν ἀνήκουσι πλῆθος πιθήκων εὐρεθέντων ἐν τῷ ναῷ Epatutula τῆς Βαβυλῶνος, Koldewey, Das wieder erstehende Babylon ⁴ 1925 228 εἰκ. 148. Τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα ἐλλείπουν ἐκ τῆς εἰδικῆς μονογραφίας τοῦ McDermott, The Ape in Antiquity, Baltimore 1938 (The John Hopkins University Studies in Archaeology edited by David M. Robinson No 27). Ὁ συγγραφεὺς (σ. 23) τείνει νὰ ἀρνηθῇ πᾶσαν θρησκευτικὴν σημασίαν εἰς τὸν πίθηκον κατὰ τὴν Κρητομυκηναϊκὴν ἐποχὴν, ἀλλ' ἡ παρουσία του ἐν θρησκευτικαῖς σκηναῖς ἐπὶ σφραγίδων καὶ δακτυλίων καὶ παραλλήλως ἐπὶ Χετταϊκῶν κυλινδρῶν εἶναι δύσκολον νὰ ἐρμηνευθῇ ἄλλως. Ὅρα τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν μελέτην μου ἐν Arch. Anz. 1929. Τὸ σήμαντρον Palace IV 387 εἰκ. 321 παριστᾷ καὶ τοῦτο πίθηκον.

¹ Boyd Hawes, Gournia 32 πίν. 3, 11. («Καλαπόδιον ὑποδηματοποιῶ»).
² Pendlebury, The Archeology of Crete 1939

πίν. 41, 1-2, κείμενον σ. 312 («πρωτογεωμετρικά»).

³ Ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων καλοῦνται συνήθως «πήλινα σφραγίσματα» κατὰ μίμησιν τῶν ξενογλώσσων ὄρων (Clay sealings, Ton-oder Siegelabdrücke, empreints de sceaux). Ὁ ὁρθὸς ἀρχαῖος ὄρος (χρησιμεύων καὶ νῦν εἰς τὴν ἐπίσημον γλῶσσαν τῆς Ἑλληνικῆς Ταχυδρομικῆς ὑπηρεσίας) εἶναι σήμαντρα, ὁ δὲ χρησιμοποιούμενος εὐπλαστός καὶ καθαρὸς πηλὸς ἐκαλεῖτο γῆ σήμαντρίς, ἐκφρασις ἣτις ἀποδίδει ἀκριβῶς τὴν μέθοδον τῆς Μινωϊκῆς σφραγιστικῆς τέχνης: Ἡρόδ. 2, 121, 2: (σημάντρων ἐόντων σόων) καὶ 2, 38: (γῆν σήμαντρίδα ἐπιπλάσας ἐπιβάλλει τὸν δακτύλιον). Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις πρόκειται περὶ Αἰγύπτου.

⁴ Αἱ αὐταὶ ποιότητες πηλοῦ παρατηροῦνται καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων σήμαντρων τῶν Κρητικῶν ἀνασκαφῶν καὶ δυνατὸν νὰ ἀποδειχθῇ βραδύτερον, ὅτι σχετίζεται πρὸς ὠρισμένας προελεύσεις. (Ἡ μέλαινα γῆ πηλὸς τοῦ Νείλου;)

νείας τοῦ σημάτων. Ἀντιστοιχοῦσι πλήρως πρὸς τὴν χρῆσιν τοῦ ἡμετέρου Ἰσπανικοῦ κηροῦ, τιθεμένου ἐπὶ λεπτῶν δεμάτων ἢ περιδεδεμένων ἐπιστολῶν. 2) Κωνικοῦ ἀκανονίστου σχήματος. Ταῦτα ἐπετίθεντο ὡσαύτως ἐπὶ ἐπιφανείας τινὸς καὶ φέρουν τὰ ἴχνη θώμιγγος. Ἐξαίρεσιν ἀποτελεῖ τὸ ὑπ' ἀρ. 1 κατωτέρω, ὅπερ οὐδὲν ἴχνος προσαρμογῆς που φέρει, οὔτε θώμιγγος αὐλακώσεις. Ἐπομένως φαίνεται νὰ ἐγένετο ἀπλῶς δι' αὐτοῦ δοκιμὴ τῆς σφραγίδος ἐκτὸς ἐὰν θεωρηθῇ παραποίησις ἐπισήμου σφραγίδος, ὡς ὑπετέθη καὶ δι' ἕτερον παράδειγμα ἐκ Κνωσοῦ ¹. 3) Πρισματικά ἢ πολύεδρα σήμαντρα, φέροντα τοὺς τύπους μέχρι τεσσάρων σφραγίδων. Γραμμικὰ σημεῖα ἐλέγχου, ὡς διεπιστώθησαν ἐπὶ σημάτων ἐξ ἄλλων μερῶν δὲν ὑπάρχουν ἐν Σκλαβοκάρῳ ².

Ἐξ ἐκάστου σημάτων ὑπάρχουν συνήθως ἀρκετὰ παραδείγματα. Τινὰ εἶναι κοινὰ λόγῳ φθορᾶς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἀκέραια σφζόμενα ἢ παρὰστασις τῆς σφραγίδος εἶναι σχεδὸν κατὰ κανόνα ἐλλιπῆς τὰ ἄκρα, λόγῳ μικρότητος τοῦ ἀρχικοῦ τεμαχίου πηλοῦ. Ὅπως δὴποτε, τὰ παραδείγματα ἐκάστου τύπου συμπληροῦν συνήθως ἄλληλα, ὥστε κερδίζομεν πλήρως τὸν τύπον τῆς σφραγίδος. Ἡ κατωτέρω ἀπαρίθμησις ἀφορᾷ εἰς τοὺς τύπους τῶν σφραγίδων, ὡς καὶ οἱ ἀντιστοιχοῦν ἐπὶ τοῦ πίνακος 5 ἀριθμοί. Ὁ ἐν παρενθέσει ἀριθμὸς εἶναι ὁ τοῦ εὐρετηρίου τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου ³.

1 (611). Τύπος ἐξ ἐλλειψοειδοῦς σφραγίδος. Δύο ὄρθιοι ἀντωποὶ ἄνδρες ἐνδεδυμένοι «θώρακας» φέροντας καθέτους ραβδώσεις. Ὑπὸ τούτους ἕτερον φόρεμα καταπύπτον εἰς δύο ἡμικυκλικὰ πέταλα. Ἡ ἐνδυμασία αὕτη εἶναι γνωστὴ καὶ ἐκ τοῦ ρυτοῦ τῶν λικημητῶν Ἀγ. Τριάδος καὶ ἐκ σφραγίδων. Ὑποτίθεται ἱερᾶς σημασίας. Ὅρα τὸ σχετικὸν κεφάλαιον (Sacral Dress) παρὰ Nilsson, *Minoan - Mycenaean Religion* 133 ἐξ. εἰκ. 31 καὶ δι' ὁμοίους τύπους Levi, *Annuario Atene* 8 - 9, 131, ἀρ. 125 εἰκ. 141, Palace 1, 680 εἰκ. 500. Ἐν ἀντίτυπον.

2 (628). Τύπος ἐξ ἐλλειψοειδοῦς δακτυλίου. Ταῦρος καλπάζων πρὸς ἀρ. μετὰ τὴν κεφαλὴν ὑψηλά. Τὸ ὀπίσθιον ἡμῖσι τοῦ ζώου ἐλλεῖπει. Ὑπὸ τὸ ζῶον ἡ γραμμὴ τοῦ ἐδάφους. Ἀρίστη τέχνη. Δύο ἀντίτυπα (εἰκ. 13).

Τὸ σήμαντρον ἔχει ἐξέλθει ἐκ τῆς αὐτῆς σφραγίδος, ἐξ ἧς περιεσώθησαν δύο παραδείγματα ἐκ Γουρνιῶν (Gournia 54 30, 4) καὶ ἕτερα ἐξ Ἀγ. Τριάδος (Levi *Annuario* 8 - 9, 101 ἀρ. 54 εἰκ. 71. Ἰχνογράφημα οὐχὶ λίαν ἀκριβές, ἔνθα παραλείπεται καὶ ἡ μορφή ὀρθίου ἀκροβάτου ὀπισθεν τοῦ ζώου.)

3 (612). Τύπος ἐξ ἐλλειψοειδοῦς σφραγίδος. Ταῦρος ἐν ὀρμητικῷ καλπασμῷ πρὸς ἀρ. μετὰ ὀγκώδους, καθέτως ὑψουμένου τραχήλου, ἐφ' οὗ αἰωρεῖται ἀκροβάτης μετὰ τὸ σῶμα ὑπτίως φερόμενον πρὸς τὰ νῶτα τοῦ ζώου. Τριπλῇ ἀνάγλυφος γεισοειδὴς γραμμὴ ὑπὸ τὸν ταῦρον. Παράλληλος τύπος Palace 3, 218 εἰκ. 149. Ἀνάλογοι γραμμαὶ γείσου εἰκ. 151 a - b. Πρβ. τόμ. 1, 686 ἐξ. (εἰκ. 14).

4 (613). Τύπος ἀναμφισβητήτως ἐξεληθὼν ἐκ χρυσοῦ δακτυλίου. Ταῦρος ἐν ὀρμητικῷ καλπασμῷ πρὸς δ., ὑψῶν τὸν τράχηλον καὶ στρέφων τὴν κεφαλὴν κατ' ἐνώ-

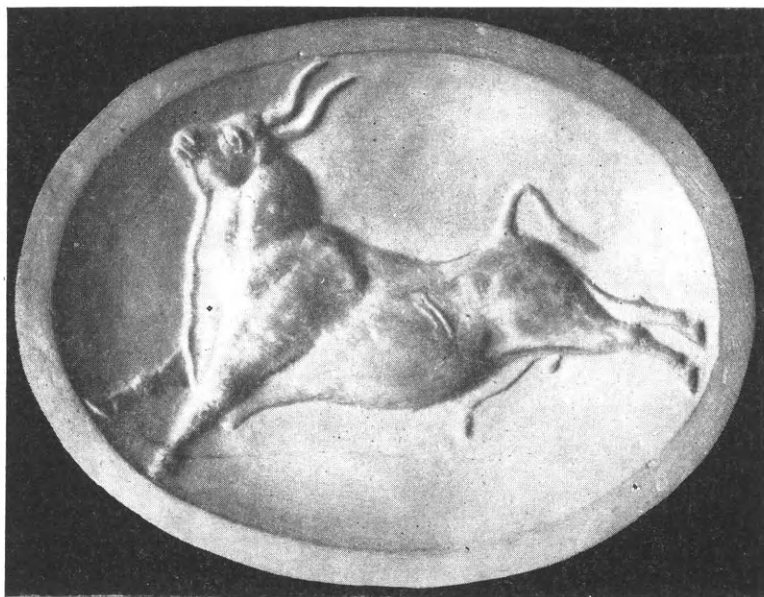
¹ Palace κλπ. 2, 763 εἰκ. 498.

² Ὅρα περὶ τῶν σημείων τούτων τελευταῖον Levi, *Annuario Atene* 8 - 9, 1925 - 6 73 ἐξ.

³ Ἐπὶ τοῦ πίν. 3 εἰκονίζονται φωτογραφίαι τινῶν ἐκ τῶν καλύτερον διατηρουμένων σημάτων. Ὁ πίν. 4

περιλαμβάνει ἱχνογραφήματα τούτων ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ Emil Gillieron. Ἐπὶ τῶν εἰκ. 15 - 17 εἰκονίζονται τρεῖς μεγεθύνσεις γενομένης ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν μου ὑπὸ τῆς ἐκλεκτῆς καλλιτέχνιδος δ. Φ. Εὐθυμιάδου.

πιοι πρὸς τὸν θεατήν. Μεταξὺ τῶν κεράτων αἱ χεῖρες ἀκροβάτου, οὗ τὸ σῶμα αἰωρεῖται ὑπτίως ὑπὲρ τὸ τοῦ ζώου. Τοῦ ἀκροβάτου οἱ πόδες εὐρίσκονται ὑπὲρ τὴν οὐρὰν τοῦ μαινομένου ταύρου. Ὑπὸ τὴν παράστασιν ἀνάγλυφος ταινία φέρουσα συνεχῇ σπεῖραν. Τέχνη θαυμασίας λεπτότητος. Δέκα πέντε ἀντίτυπα (εἰκ. 15).

Εἰκ. 13. Σήμαντρον 2.

Εἰκ. 14. Σήμαντρον 3.

5 (625). Τύπος ἐξ ἐλλειψοειδοῦς δακτυλίου, κολοβὸς ἰδίως ἄνω δεξιὰ καὶ ὀπισθεν ἐλλιπής. Ταῦρος καλπάζων πρὸς δ., μεθ' ὑψωμένης κεφαλῆς. Παρὰ τὸ κέρας τοῦ ζώου διακρίνονται αἱ χεῖρες ἀκροβάτου. Ἀρίστη τέχνη. Ἐν ἀντίτυπον.

Ὅμοιον ἐξελθὸν ἐκ τοῦ αὐτοῦ δακτυλίου, ὑπάρχει ἓν παράδειγμα ἐκ Ζάκρου: JHS 1902 86 ἀρ. 27.

6) (630). Τὸ δεξιὸν ἥμισυ τύπου, προφανῶς ἐκ δακτυλίου. Τὸ ἐμπρόσθιον μέρος ὀγκώδους ταύρου πρὸς δ., βαίνοντος μὲ τὴν κεφαλὴν ὑψηλά. Ἐκατέρωθεν τοῦ κέρατος διακρίνονται ἡ χεὶρ καὶ ὁ ποὺς (μᾶλλον ἢ οἱ δύο πόδες) ἀκροβάτου. Ἀρίστη τέχνη. Ἐν ἀντίτυπον.

7 (631). Τύπος κολοβός. Διατηρεῖται τὸ ἄνω ὀπισθεν μέρος ταύρου, ὅστις προφανῶς ἔκειτο ὀκλαδὸν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Ἀρίστη τέχνη. Ἐν ἀντίτυπον.

8 (632). Τύπος ἐλλειψοειδὴς ἐκ χρυσοῦ δακτυλίου. Δύο ἵπποι σύρουν ἄρμα πρὸς δ. Διατηροῦνται καλῶς ὁ ρυμός, τὰ ἡνία, ἡ μᾶστιξ (μετὰ δύο ἱμάντων) καὶ

Εἰκ. 15. Σήμαντρον 4.

ὁ ἡνίοχος, οὐχὶ ὅμως καὶ τὸ ἄρμα. Ὁ ἡνίοχος φέρει περίζωμα μέχρι τῶν γονάτων, τὸ δὲ στήθος εἶναι γυμνόν. Κύπτει τὸ σῶμα πρὸς τὰ ἐμπρός, ὡς καταβάλλον ἔντονον προσπάθειαν. Οἱ ἵπποι χωροῦσι βάδην, οὐχὶ ἐν καλπασμῷ. Ἀρίστη τέχνη. Τέσσαρα ἀντίτυπα.

Ἐκ τοῦ αὐτοῦ δακτυλίου ἔχουσιν ἐξέλθει δύο σήμαντρα εὐρεθέντα ἐν Ἀγ. Τριάδι. Εἶναι κολοβώτερα καὶ δὲν διατηρεῖται ὁ ἡνίοχος: Levi Annuario 8 - 9 ἔ. ἀ. ἀρ. 117 εἰκ. 133. Μνεῖα Rodenwaldt, Tiryns II 106: «Weitaus die schönste Pferdedarstellung».

9 (636). Μικρὸς ἐλλειψοειδὴς τύπος ἐπὶ πρισματικοῦ σήμαντρον, ἐξελθὼν ἴσως ἐκ μικροῦ δακτυλίου. Παρίσταται ἵππος ἐν ζωηρᾷ κινήσει πρὸς δ., ἐπειδὴ δ' ἡ κεφαλὴ κύπτει πρὸς τὰ κάτω εἰκονίζεται λακτίζων, οὐχὶ καλπάζων. Ὅπισθεν καὶ ὑπὲρ τοῦτον τὰ ἀμυδρὰ ἴχνη δένδρου. Ἡ σφραγὶς ἦτο ἐφθαρμένη ἐκ τῆς χρήσεως. Ἀρίστη τέχνη. Ἐν ἀντίτυπον. (Πανομοίου τύπου σήμαντρα, ἀλλὰ μεγαλυτέρων διαστάσεων, ὑπάρχουν ἐξ Ἀγίας Τριάδος καὶ Ζάκρου: Levi ἔ. ἀ. 101 εἰκ. 77 καὶ JHS 1902 πίν. 9,100).

10 (636). Μικρὸς ἐλλειψοειδὴς τύπος ἐπὶ τῆς ἐτέρας πλευρᾶς τοῦ προηγουμένου σημάντρου. Διακρίνονται καλῶς οἱ ὀπίσθιοι πόδες μετὰ τοῦ σώματος ζῶου καλπάζοντος πρὸς ἄρ. Καλαμοειδῆ φυτὰ εἰς τὸ βάθος. Λεπτὴ τέχνη.

11 (637). Τύπος ἐξ ἐλλειψοειδοῦς, μετρίου μεγέθους δακτυλίου. Παρίσταται φεῦγον πρὸς ἄρ. τερατοειδὲς ζῶον μετὰ μακροῦ, στικτοῦ σώματος καὶ ὑψηλοῦ λαιμοῦ. Οἱ πρόσθιοι πόδες (οἱ ὀπίσθιοι ἐλλείπουν) εἶναι βραχεῖς καὶ πλατεῖς, ὥς εἰ ἐπρόκειτο περὶ νηκτικοῦ ζῶου. Εἰς τὸ βάθος καλαμοειδῆ φυτὰ. Καλὴ τέχνη. Ἐν ἀντίτυπον.

12 (638). Τύπος ἐκ λίαν ἐφθαρμένης, μικρᾶς ἐλλειψοειδοῦς σφραγίδος, ἴσως δακτυλίου. Φαίνεται ζῶον λεοντοειδὲς, ἐφωδιασμένον διὰ πτερύγων ἄνω καὶ ὀπίσω τεινομένων (Σφίγξ;). Ὑπὸ τὸ ζῶον γραμμὴ. Καλὴ τέχνη. Τέσσαρα ἀντίτυπα.

13 (642). Τύπος ἐπὶ πολυέδρου σημάντρου λίαν κολοβοῦ, ὅστις φέρει τέσσαρα διάφορα ἀποτυπώματα. Διακρίνεται τὸ ἥμισυ ἀνθρωποειδοῦς τέρατος γνωστοῦ ἐκ τῶν σημάντρου Ζάκρου. Πόδες καὶ ἰδίως χεῖρες λίαν μακραί. Κοιλία διαμορφωμένη ἐκ συγκεντρικῶν ἡμικυκλίων. Ἐν ἀντίτυπον.

14 (642). Τύπος ὁμοίας περίπου μορφῆς ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ σημάντρου. Διακρίνονται καλῶς οἱ πόδες. Ἐν ἀντίτυπον.

15 (642). Τύπος ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ σημάντρου. Διακρίνεται γυνὴ ἐνδεδυμένη τὸ σύνθηδες Μινωϊκὸν φουστάνιον, γυμνὴ δὲ τὸ στήθος. Ἐν ἀντίτυπον.

16 (642). Τύπος δυσδιάκριτος ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ σημάντρου. Ἴσως πρόκειται περὶ βουκρανίου. Ἐν ἀντίτυπον.

17 (643). Τύπος λίαν ἐφθαρμένος, ἐφ' οὗ διακρίνεται παράστασις γνωστὴ ἐκ Ζάκρου: Κεφαλὴ λεοντοειδοῦς ζῶου μετὰ φανταστικῶν γραμμῶν ἐν μορφῇ κεράτων καὶ μεταξὺ τούτων σφαῖρα ἢ ρόδαξ. Δύο ἀντίτυπα.

18 - 21 (646 - 649). Τέσσαρες τύποι τοσοῦτον ἐλλιπεῖς καὶ ἐφθαρμένοι ὥστε οἱ ἐπὶ τούτων τύποι εἶναι ἀδιάγνωστοι. Ἐπὶ τοῦ ἐνὸς διακρίνεται μετὰ τινος ἀσφαλείας ταῦρος πρὸς ἄρ. ἐν μανιώδη καλπασμῷ καὶ στρέφων τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ ὀπίσω.

Ὡς ἤδη ἐκ τῶν σποραδικῶν συγκρίσεων καὶ τῆς ταυτότητος ὠρισμένων τύπων γίνεται φανερόν, τὰ σήμαντρα Σκλαβοκάμπου ἐν τῷ συνόλῳ τῶν εἶναι σύγχρονα πρὸς τὰ ἐκ Ζάκρου, Ἀγίας Τριάδος καὶ Γουρνιῶν γνωστά, ὥς καὶ πρὸς μίαν κατηγορίαν σημάντρων ἐκ Κνωσοῦ. Ὑπάρχει πᾶς λόγος νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι πάντα ταῦτα τὰ σήμαντρα μετὰ τῆς σχετικῆς ἀλληλογραφίας ἢ τῶν ἀντικειμένων, ἐφ' ὧν εὗρίσκοντο, ἐνεταφιάσθησαν συγχρόνως ὑπὸ τὰ ἐρείπια. Ἐπομένως αἱ καταστροφαὶ ὑπῆρξαν σύγχρονοι εἰς τὰ διάφορα μέρη τῆς νήσου.

Σπουδαιότατον εἶναι τὸ γεγονὸς (διὰ πρώτην φορὰν ἐξακριβούμενον ἐν Κρήτῃ) ὅτι τύποι ἐκ τῆς αὐτῆς σφραγίδος ἐξεληθόντες εὗρέθησαν εἰς διάφορα μέρη τῆς νήσου: ¹ Τῆς ὑπ' ἄρ. 2 ἀντίτυπα εὗρέθησαν εἰς Γουρνιὰ καὶ Ἀγίαν Τριάδα. Τῆς ὑπ' ἄρ. 5 εἰς τὸ Ζάκρον. Τῆς ὑπ' ἄρ. 8 εἰς Ἀγίαν Τριάδα. Τὸ γεγονὸς δὲν δύναται ἄλλως νὰ ἐρμηνευθῇ,

¹ Ἐν σήμαντρον ἐκ Ζάκρου ἐθεωρήθη ὡς «replika» Κνωσίου ἀντιτύπου, παριστῶντος θεὰν καθήμενην καὶ δύο ἄλλας μορφὰς πρὸ αὐτῆς: Hogarth, JHS 22, 1902, 77 ἄρ. 3 εἰκ. 2, Evans, Palace 1 σ. 702.

Δὲν γνωρίζω ἂν διὰ τοῦ ὅρου νοῆται ἐλευθέρᾳ ἢ μηχανικῇ ἀναπαραγωγή, πάντως τὰ δύο σήμαντρα, ἅτινα παρέβαλα προσεκτικῶς, δὲν ἐξηλθον ἐκ τῆς αὐτῆς σφραγίδος.

ἢ ὡς ἀπόδειξις τοῦ γεγονότος, ὅτι μία κεντρικὴ ἀρχὴ εὐρίσκετο εἰς ἀλληλογραφίαν πρὸς ὅλα τὰ τοπικὰ κέντρα. Τοῦτο ἰδίως δεικνύει ἡ περίπτωσις τῆς σφραγίδος 2, ἣς ἀντίτυπα εὐρέθησαν εἰς Γουρνιά, Ἀγίαν Τριάδα καὶ Σκλαβόκαμπον. Τὸ γεγονὸς ἔχει σημασίαν διὰ τὴν διοικητικὴν ὁργάνωσιν τῆς τότε ἐποχῆς¹. Ἄν ὑποτεθῇ, ὅτι ἡ κεντρικὴ αὕτη ἀρχὴ ἦτο ἡ Κνωσός, τότε ἡ δικαιοδοσία τῆς ἔφθανε μέχρι τῆς Ἀγίας Τριάδος, ἣτις κεῖται παρὰ τὸ ἀνάκτορον τῆς Φαιστοῦ, ὅπερ ὠρθοῦτο ἔτι ἐν ὅλῃ τοῦ τῇ λαμπρότητι. Δὲν γνωρίζομεν ὅμως τίνος εἶδους ἀλληλογραφίαν ἢ σχέσιν ἀντεπροσώπευον τὰ σήμαντρα, ἥτοι ἀπλῶς ἐμπορικὴν ἢ πραγματικῆς ἐξαρτήσεως ἢ ἄλλης φύσεως. Οὕτε εἶναι ἐδῶ ὁ τόπος συζητήσεως τοιούτων προβλημάτων.

Ὅτι μερικοὶ ἐκ τῶν ὠραιότερων τύπων, κυρίως τῶν θαυμασίων σκηνῶν ταυροπαιδιῶν, εἶναι εἰλημμένοι ἐκ τῆς μνημειώδους τέχνης, εἶναι βέβαιον². Ἡ τριπλῇ βαθμιδωτὴ γραμμὴ (τύπος ἀρ. 3), ὡς ὁ Evans παρατήρησεν, ἐρμηνεύεται κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον. Ἐνίοτε ἐπὶ δακτυλίων λαμβάνει τὴν μορφήν τῆς γνωστῆς «ζωφόρου» τριγλύφων καὶ ἡμιροδάκων³. Ὁ τύπος ἀρ. 4 Σκλαβοκάμπου, ὅπου παρουσιάζεται συνεχῆς σπεῖρα ὑπὸ τὸν ταῦρον, δεικνύει ἀκόμη καλύτερον ὅτι ὁ σφραγιδογλύφος ἠντλήσεν ἐξ ἀρχιτεκτονικῶν ἔργων κοσμουμένων ὑπὸ τοιχογραφιῶν, κυρίως φυσικὰ τῶν ἀνακτόρων.

Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἐμφάνισις τοῦ ἵππου (ἀρ. 8 - 9). Ἐφ' ὅσον τὸ ἄρμα δὲν διατηρεῖται, δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπωμέν τι πλέον τοῦ ὅτι ἀνῆκεν εἰς τὸν τύπον C τοῦ Evans, ὡς ἤδη οὗτος ἀνεγνώρισεν ἐπὶ τοῦ ἐξ Ἀγίας Τριάδος σημάντρου ἐξεληθόντος, ὡς ἤδη εἴπομεν ἐκ τοῦ αὐτοῦ δακτυλίου⁴. Οἱ εἰκονιζόμενοι ὅμως ἵπποι διατηροῦνται καλῶς καὶ ἀνέκουν εἰς ἐξηυγενισμένην γενεάν, ἀποτελοῦν δὲ καὶ τὴν παλαιότητα μέχρι τῆς στιγμῆς παράστασιν ἵππων ἐν Κρήτῃ. Κατὰ τὸν Evans τὰ ἐξ Ἀγίας Τριάδος σήμαντρα δὲν δύνανται νὰ εἶναι νεώτερα τῆς YM 1β ἐποχῆς. Τοῦ Σκλαβοκάμπου τὸ εὔρημα, λόγῳ τοῦ ἐνιαίου τῶν εὐρεθέντων τύπων, θὰ ἔτεινε μᾶλλον νὰ ἀναβιβάσῃ τὴν χρονολογίαν εἰς YM Ia περίοδον. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, σταθερὸν σημεῖον παραμένει ἡ καμπὴ τῶν δύο περιόδων, περὶ τὸ 1500 π. Χ.

Εἶναι ἄξιον σημειώσεως, ὅτι ἐν Κρήτῃ μέχρι τῆς στιγμῆς δὲν εὐρέθη ἀπεικόνισις ἵππων εἰς τὸ κλασσικὸν Μινωϊκὸν σχῆμα τοῦ ταχέος καλπασμοῦ (Flying Galop). Ὁ τύπος ἀρ. 9 εἶναι ἀναμφίβολον, ὅτι παρουσιάζει ζῶον λακτίζον. Ἦτο ἐπόμενο νὰ κάμῃ ἐντύπωσιν εἰς τοὺς Μινωϊκοὺς τεχνίτας ἡ ιδιότης τοῦ καινοφανοῦς ζῴου, τὸ ὁποῖον ἠμύνετο κατὰ ἐντελῶς ἀντίθετον τρόπον ἢ τὰ πατροπαράδοτα ζῶα τῆς κρητικῆς τέχνης, οἱ ταῦροι. Εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα τοῦναντίον καλπασμὸς ἵππων εἶναι συνήθης. Ἐν ζεύξει ἵππων ὑπὸ τὸ ἄρμα ἀπαντᾷ ὁ καλπασμὸς ἐπὶ τῶν στηλῶν τῶν τάφων τῆς ἀκροπόλεως Μυκηνῶν, χρυσοῦ δακτυλίου ἐκ τοῦ 4ου τάφου τῶν Μυκηνῶν, τῆς ζωφόρου ἐκ τοῦ αὐτόθι ἀνακτόρου καὶ τεμαχίων τοιχογραφίας τοῦ νεωτέρου ἀνακτόρου τῆς

¹ Ἐχρησιμοποιήθη ἤδη ὑπὸ τοῦ Karo, *Alt-kretische Verwaltungskunst* (τόμος εἰς μνήμην Σπ. Λάμπρου) 569-70.

² Πρβ. Rodenwaldt, *Tiryns* II 153.

³ Palace 1, 685-87.

⁴ Palace 4, 828 εἰκ. 808. Εἰς τὸν τύπον ἄρματος C ὁριζόντιος σύνδεσμος ἀναχωρῶν ἐκ τοῦ προσθίου ἄκρου τοῦ ρυμοῦ συνδέει τοῦτον πρὸς τὸ ἄνω πρόσθιον μέρος τοῦ ἄρματος.

Τίρυνθος (Rodenwaldt, Tiryns II 104-5 καὶ εἰκ. 41 - 43 καὶ τοῦ αὐτοῦ Fries des Megaron von Mykenae Beil. II). Ἄλλως τὰ ζῶα εἰκονίζονται σύροντα τὸ ἄρμα βάδην. Ἴσως τοῦτο δὲν στερεῖται σημασίας, διότι δηλοῖ ὅτι ὁ ἵππος καὶ τὸ ἄρμα ἐχρησιμοποιοῦντο ἐν Κρήτῃ κυρίως διὰ τοὺς εἰρηνικοὺς σκοποὺς τῆς συγκοινωνίας¹.

Ὅλως ἀντιθέτως οἱ τύποι μετὰ τῶν ταυροπαιδιῶν τοῦ Σκλαβοκάμπου, αἱ ὁποῖαι μᾶς ἐχάρισαν καὶ μερικὰ νέα τολμηρότατα σχήματα τῶν ἀκροβατικῶν γυμνασμάτων, παριστάνουν κατὰ κανόνα τὰ ζῶα ἐν μανιώδει καλπασμῷ. Ὡς συνήθως συμβαίνει ἐπὶ τῶν δακτυλίων, εἷς καὶ μόνος ἀκροβάτης εἰκονίζεται. Τοὺς πολλοὺς εἰσήγαγεν ἡ τοιχογραφία, ὅπου ὑπάρχει ἄφθονος χώρος. Δυστυχῶς ὁ μακαρίτης Gillieron δὲν συνέθεσεν ἐκ τῶν κολοβῶν μὲν, ἀλλ' ἀφθόνων σημάτων πλῆρεις τὰς σκηνὰς ἐπὶ τοῦ πίν. 4. Τοῦτο ἀναπληροῖ εἰς τρεῖς τύπους μετὰ τῶν καλυτέρων ἢ ὥραία πλαστικὴ ἀπεικόνισις τῶν σημάτων ἐν μεγεθύνσει ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτεῖαν μου ἐκτελεσθεῖσα διὰ τῆς δεξιᾶς ζωοπλαστίδος δεσπ. Φ. Εὐθυμιάδου (εἰκ. 13 - 15).

ΛΕΙΨΑΝΑ ΟΡΓΑΝΙΚΩΝ ΟΥΣΙΩΝ

Καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ μεγάρου τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐντατικῆς πυρκαϊᾶς, ἥτις κατέστρεψε τοῦτο, κατέλιπον καὶ ἴχνη ἀνθρώπων εἰς μικρὰ τεμάχια. Ἀνθρακες, μελανὸν χῶμα καὶ τεμάχια ὀστέων ζώων κατὰ τὴν ΝΔ γωνίαν τῆς κεντρικῆς αὐλῆς ἀνήκον εἰς τὸ μαγειρεῖον. Τὸ λεπτὸν μελανὸν στρώμα ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ δωματίου 8 ἀνήκει εἰς ὀργανικὰς οὐσίας προερχομένας ἐκ τῶν θυσιῶν.

Εἰς πάσας τὰς γωνίας τῶν θυρῶν, ὅπου ἄλλοτε ὑπῆρχον ξύλινα παραστάδες, διητηροῦντο εἰς τὸ κάτω μέρος, παρὰ τὰ κατώφλια, εὐμεγέθη τεμάχια ἀνθρώπων, ἀλλ' εἰς πολὺν ψαθυρὰν κατάστασιν. Ἰδιαιτέρως ἀφθονοὶ ἦσαν οἱ ἀνθρακες ἐπὶ τῆς θύρας τῆς βεράντας.

Οἱ μεγάλοι ἀποθηκευτικοὶ πίθοι εὐρέθησαν τελείως κενοί. Μόνον εἰς γωνίαν τινὰ εὐρέθησαν ἐπὶ τοῦ χώματος (οὐχὶ ἐντὸς ἀγγείου) δωδεκάς περίπου πυρήνων ἐλαίας. Ὅμοῦ μετ' ἄλλων λειψάνων ὀργανικῶν οὐσιῶν ἐκ τῶν Κρητικῶν ἀνασκαφῶν ἀπέστειλα καὶ ἐκ τούτων δείγματα εἰς τὸν κ. F. Netolitzky, καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Τσέρνοβιτς, ὅστις ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἔρευναν τοιοῦτων ὀργανικῶν λειψάνων τῆς ἀρχαιότητος. Εἰς σχετικὴν δημοσίευσίν του² ἀναγνωρίζει, ἐν συμφωνίᾳ μετὰ τοῦ Neuweiler, τὸ εἶδος *Olea europaea*, μὴ ἀποκλειομένης καὶ τῆς δυνατότητος ὅτι πρόκειται περὶ μορφῆς *Oleaster* DC. Ἐπειδὴ ὅμως πυρήνες ἐλαίων εὐρέθησαν ἐπανειλημμένως καὶ εἰς ἄλλας Κρητικὰς ἀνασκαφὰς καὶ θὰ ἦτο ἀνόητον νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἐντὸς τῶν

¹ Περὶ τοῦ Μινωϊκοῦ καλπασμοῦ, ὃν ὁ Reinach εἰς μίαν περίφημον μελέτην του θεωρεῖ καλλιτεχνικὸν δημιούργημα τῆς Κρήτης, διαδοθὲν ἐκεῖθεν μέχρι καὶ τῶν περάτων τῆς Ἀνατολῆς, ὅρα Evans, Palace 1 711 ἐξ., ἰδίᾳ 713-4 καὶ 4, 831-2. Τόσον εἰς τὴν Αἰγυπτιακὴν, ὅσον καὶ τὴν Ἀσσυριακὴν τέχνην, τὰ ἄρματα μετὰ τῶν πολεμιστῶν ἢ κυνηγῶν σύρονται ὑπὸ ἵππων,

οἵτινες μετὰ ἰδιαιτέρας προτιμήσεως παρίστανται ἐν πλατυτάτῳ καλπασμῷ.

² Pflanzliche Nahrungsmittel und Hölzer aus dem prähistorischen Kreta und Kephallonia, Bulletinul Facultatü de Stiinte din Cernăuți том. 8 1934 σ. 175.

οίκιων ἐφυλάσσοντο ἄγριαι ἐλαῖαι, πιστεύω ὅτι ἀσφαλῶς πρόκειται περὶ ἡμέρον, ἐδωδίου ἐλαίας.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ

Οἱ τύποι τῶν σημάτων, τῶν ὁποίων ὅμοια εὐρέθησαν εἰς τὴν Κνωσόν, τὴν Ἀγίαν Τριάδα, τὰ Γουρνιά καὶ τὸ Ζάκρον, ἀποτελοῦν ὁμοῦ μετὰ τῆς κεραμεικῆς ἀσφαλῆ γνῶμονα χρονολογίας. Ἐν τούτοις, περισσότερον ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα, αἱ σφραγίδες, (συμπεριλαμβανομένων φυσικὰ καὶ τῶν μεταλλίνων δακτυλίων) ὡς πολύτιμα καὶ δυσκόλως φθειρόμενα ἀντικείμενα δυνατόν νὰ διετηροῦντο ἀπὸ δύο καὶ τριῶν γενεῶν.

Οὕτω εἰς τὸ Ζάκρον, ἡ οἰκία ἐντὸς τῆς ὁποίας εὐρέθησαν περὶ τὰ 500 σήμαντρα ¹ περιεῖχε καὶ ἀγγεῖον τοῦ ὠρίμου θαλασίου ρυθμοῦ. Ἐπομένως ἡ οἰκία διετηρεῖτο τοῦλάχιστον μέχρι τοῦ 1500 π.Χ., ἂν καὶ αἱ σφραγίδες, κατὰ τὸν Evans, εἶναι σύγχρονοι πρὸς τὰς τοῦ ἱεροῦ θησαυροφυλακίου τῆς Κνωσοῦ (MM 3 ὥριμος ἐποχή) τοῦλάχιστον κατὰ τὸ πλεῖστον ².

Ἀκριβῶς τὰ αὐτὰ ἰσχύουν καὶ προκειμένου περὶ Σκλαβοκάμπου — σύμπτωσις, ἣτις δὲν στερεῖται σημασίας ὡς πρὸς τὸ γενικὸν αἷτιον τῶν καταστροφῶν τῆς ΥΜ Κρήτης — διά τε τὰ σήμαντρα καὶ τὴν κεραμεικὴν. Οἱ δαιμονικοὶ τύποι τοῦ Σκλαβοκάμπου δὲν δύνανται νὰ χωρισθῶσιν ἀπὸ τοὺς ὁμοίους τύπους ἐπὶ σημάτων τοῦ Ζάκρου, αἱ δὲ θαυμάσιαι ἀπεικονίσεις ταύρων καὶ ἀκροβατῶν εἶναι τυπικαὶ τῆς MM3 — ΥΜ1 περιόδου ³.

Ὡς πρὸς τὴν κεραμεικὴν τοῦ Σκλαβοκάμπου, εἶδομεν ἤδη ὅτι τινὰ ἐκ τῶν ἀγγείων εἶναι μεταβατικῆς παραδόσεως (MM3 — ΥΜ1), ἄλλα δὲ καθαρᾶς ΥΜ περιόδου. Ἡ ὥραία πρόχους πίν. 2, 2 δεικνύει τὸ κατώτατον ὄριον, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὰ θαλασίου ρυθμοῦ ἀγγεῖα οὐ μόνον τῆς οἰκίας Α Ζάκρου, ἀλλὰ καὶ τοῦ μεγάρου Νίρου, τῶν οἰκιῶν τοῦ Παλαικάστρου, τῆς πόλεως τῶν Γουρνιῶν, τῆς οἰκίας τῶν τοιχογραφιῶν ἐν Κνωσῇ καὶ πολλῶν ἄλλων περιπτώσεων. Ἀλλ' ἐνταῦθα δὲν εἶναι ὁ τόπος, ἵνα συζητηθῶν εὐρύτερον τὰ ζητήματα ταῦτα. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐκ τῆς κεραμεικῆς προκύπτει, εἶναι ὅτι τὸ μέγαρον Σκλαβοκάμπου ἐκτίσθη κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ΥΜ I ἐποχῆς (περὶ τὸ 1550 π.Χ.) καὶ κατεστράφη σχετικῶς ταχέως, ἅμα τῇ ἐνάρξει τῆς ΥΜ Ιβ ἐποχῆς, ἥτοι περὶ τὸ 1500. Ἐν καὶ μόνον ἀγγεῖον ἀντιπροσωπεύει τὴν περίοδον ταύτην, ἡ πρόχους πίν. 2, 2.

Τὸ μέγαρον ἐκτίσθη εἰς παρθένον ἔδαφος, χωρὶς κάτωθεν αὐτοῦ νὰ ὑπάρχη οὔτε παλαιότερον οἰκοδόμημα, οὔτε παλαιότερα κεραμεική. Ἄλλαι ἔρευναι, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο εἰς τὰ πέριξ τοῦ μεγάρου, διεπίστωσαν τὴν ὑπαρξιν ἐρειπίων οἰκιῶν καὶ ἀφθόνων ἰχνῶν κεραμεικῆς τῆς ΥΜ ἐποχῆς. Μεταξὺ ἄλλων ἀντικειμένων εὐρέθη καὶ τεμάχιον μεγάλου λύχνου ἐκ πώρου λίθου. Τὰ ἴχνη ταῦτα εὐρίσκονται κυρίως ἐπὶ τοῦ ὑπὲρ τὸ μέγαρον ὑψώματος πρὸς Ν, ἔνθα σχηματίζεται μικρὰ ἐπίπεδος ἔκτασις. (Ἐπὶ τῆς εἰκ. 2

¹ Hogarth, The Zakro Sealings JHS 22, 1902, 76 ἐξ.

² Palace I, 678-9. Τινὰ μάλιστα παραδείγματα

μετὰ ἱερογλυφικῶν σημείων ἀνέρχονται μέχρι τῆς πρώτης MM περιόδου.

³ Palace I, 686 καὶ πολλαχοῦ ἄλλαχοῦ.

φαίνεται πολὺ καλῶς ἡ ἔκτασις αὕτη, ὅπου ἔχει ἀνεγερθῇ ὁ ξύλινος οἰκίσκος τῶν ἐργατῶν τῆς ὁδοῦ). Ἐπομένως τὸ μέγαρον δὲν ἦτο ἐκεῖ μεμονωμένον, ἀλλ' ὑπῆρχε παρ' αὐτὸ καὶ μικρὸς συνοικισμός.

Ὡς πρὸς τὴν καταστροφὴν τοῦ μεγάρου, εἶδομεν ὅτι αὕτη προῆλθεν ἐκ πυρκαϊᾶς. Ἡ αἰτία τῆς καταστροφῆς, κυριώτατα διότι συμπίπτει πρὸς συγχρόνους ἐκτεταμένους ἐρημώσεις καθ' ὅλην τὴν περιοχὴν τῆς Μινωϊκῆς Κρήτης, δέον νὰ ἀποδοθῇ εἰς κοινὸν βίαιον αἴτιον. Σήμαντρα ἐκ τῆς αὐτῆς σφραγίδος ἐξελθόντα εὐρέθησαν τεθαμμένα ὑπὸ τὰ ἐρείπια τεσσάρων διαφόρων μερῶν, ἅτινα τοπικῶς ἀντιπροσωπεύουν ὁλόκληρον τὴν ἔκτασιν τοῦ Μινωϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς ἐσχατιᾶς (Ζάκρο) μέχρι τῆς δυτικῆς (Σκλαβοκάμπου) καὶ τῆς νοτίας (Ἀγία Τριάδα). Ἡ κεραμεικὴ ἐπίσης ῥυθμολογικῶς συμφωνεῖ εἰς ὅλους αὐτοὺς τοὺς τόπους: Ἡ πλειονότης τῶν ἀγγείων εἶναι MM 3 - YM 1α ἐποχῆς, ἀραιὰ δ' ἐμφανίζονται τὰ παραδείγματα τῆς YM 1β, ἥτοι τοῦ λεγομένου θαλασσίου ρυθμοῦ. Ἐπομένως εὐρισκόμεθα πρὸ τῆς χρονικῆς στιγμῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ δύο ρυθμοὶ συνυπάρχουν, ἀλλ' ὁ δεύτερος εὐρίσκεται ἔτι εἰς τὴν ἀρχὴν του.

Δι' ἀριθμοῦ ἐκφραζομένη ἡ περίοδος αὕτη ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ἔτος 1500 π.Χ., μετὰ περιθωρίου 10-20 ἐτῶν ἐκατέρωθεν, διότι ἀσφαλεστέρα χρονολόγησις ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ρυθμοῦ καὶ μόνου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῇ πρὸς τὸ παρόν. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ Μινωϊκὴ ἀκμὴ καὶ εὐημερία εὐρίσκετο εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς καὶ οἱ « Ἀχαιοὶ » εἶναι ἀκόμη ἀνοργάνωτος, ἴσως καὶ ἀνύπαρκτος δύναμις. Ἡ θεωρία τῆς καταστροφῆς τῆς Κρήτης ὑπὸ ἐπιδρομῆς « Ἀχαιῶν » δὲν πιστεύεται πλέον, προκειμένου δὲ περὶ τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ εἰσήγαγεν ὁ Evans τὴν νέαν θεωρίαν περὶ καταστροφῆς ὑπὸ σεισμοῦ.

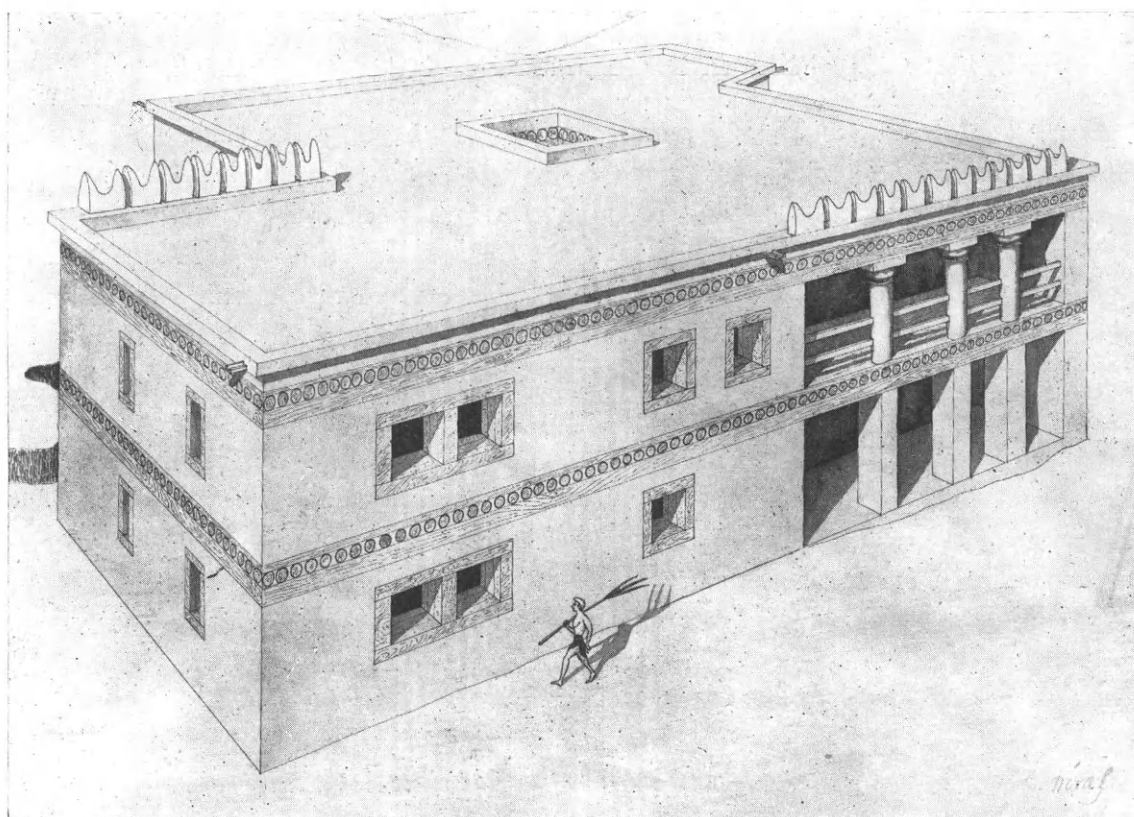
Αὕτη, ἂν καὶ ἀσφαλῶς πολὺ ἐγγύτερα πρὸς τὴν ἀλήθειαν, δὲν ἀρκεῖ διὰ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν συνολικὴν καταστροφὴν τῆς Μινωϊκῆς Κρήτης. Ἐπὶ τῇ βάσει σκαφικῶν παρατηρήσεων ἐν Ἀμνισῷ καὶ θεωρητικῶν συμπερασμάτων ἐκ τῆς μελέτης συναφῶν φαινομένων, εἰσηγάγομεν ἡμεῖς τὴν νεωτέραν ὑπόθεσιν, ὅτι αἱ ἐκτεταμέναι αὗται καταστροφαὶ ὀφείλονται εἰς πολὺ μεγαλύτερον γεωλογικὸν φαινόμενον, τὴν τρομερὰν ἔκρηξιν τοῦ ἡφαιστείου τῆς Θήρας. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἐρμηνεύει οὐ μόνον τὰς παρατηρουμένας ἐρημώσεις, ἀλλὰ καὶ φαινόμενα μεταναστεύσεως καὶ μετατόπισιν τοῦ κέντρου βάρους τοῦ πολιτισμοῦ, ἅτινα πάντα φαίνονται σύγχρονα.

Ἡ νέα αὕτη ὑπόθεσις, ἣτις ἄλλως δὲν ἀνεπτύχθη ἔτι καθ' ὅλον τὸ πλάτος τῆς εὐρίσκει μέχρις ὥρας τοὺς ἐρευνητὰς τηροῦντας ἐφεκτικὴν στάσιν. Σποραδικῶς ἀναφέρεται μὲ ἐν « vielleicht » καὶ ὀλίγοι εἶναι ἔτι ἐκεῖνοι, οἵτινες ἐδέχθησαν ταύτην ἀνεπιφυλάκτως. Ἐν τούτοις οἱ διστάζοντες δὲν ἐκτιμοῦν δεόντως τὴν σταθερότητα τῶν φυσικῶν φαινομένων. Ὅτι συνέβη εἰς τὴν φύσιν, θὰ συμβῇ ἐκ νέου λέγει ἐν φυσικὸν ἀξίωμα, οἱ δὲ γεωλόγοι μᾶς λέγουσιν: Ὅτι συνέβη εἰς τὸ Krakatau τῷ 1883 συνέβη ἀπαρεγκλίτως καὶ κατὰ τὴν προϊστορικὴν ἔκρηξιν τῆς Θήρας. Ἀφοῦ λοιπὸν κατὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ Krakatau συνέβησαν μέχρις ἀκτίνος 150 χιλιομέτρων καταστροφαί, ἐν μέρει πρωτοφανεῖς εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν γεωλογικῶν φαινομένων, εἶναι ἀδύνατον κατὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς Θήρας τοῦ 1500 π.Χ., ἣτις κατεβρόχθισεν ἔκτασιν τετράκις

μεγαλύτεραν ἢ τὸ Krakatau, νὰ μὴ ἐπροξενήθησαν πολὺ μείζονες καταστροφαὶ καὶ εἰς πολὺ μείζονα ἀκτῖνα. Πιστεύω ὅτι ἡ βῆσις αὕτη δὲν θὰ εἶναι δυνατόν νὰ κλονισθῇ καὶ μόνον εἰς τὰς λεπτομερείας εἶναι δυνατόν νὰ ἐπέλθουν ἔτι μεταβολαὶ καὶ συμπληρώσεις¹.

Ἀθῆναι, Ὀκτώβριος 1942.

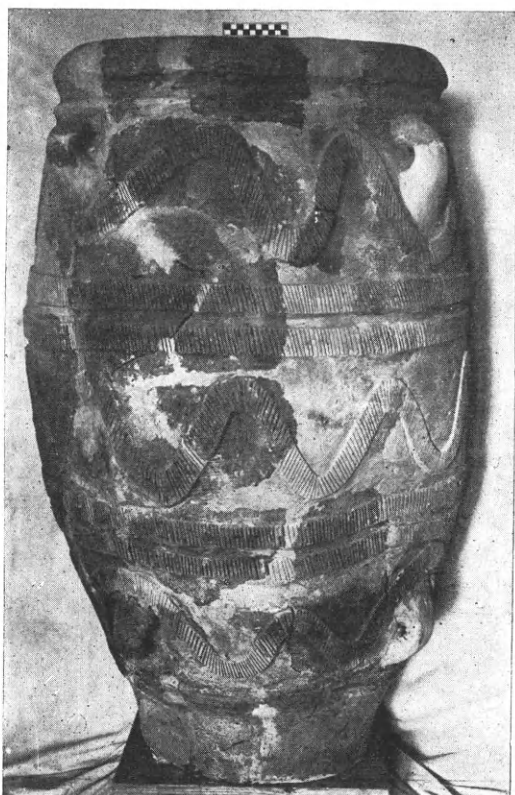
ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

Εἰκ. 16. Τὸ Μινωϊκὸν μέγαρον τοῦ Σκλαβοκάμπου. Ἀναπαράστασις.

¹ Οὕτω τὸ γεγονός τῆς καταστροφῆς πάντων τῶν παραλίων συνοικισμῶν τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν θαλασσίων κυμάτων τῆς ἐκρήξεως πιστεύω ὅτι εἶναι βέβαιον. Διὰ τὰ μεσογειότερα κέντρα παρεδέχθησαν σειρὰν σεισμῶν ἡφαιστειακῆς προελεύσεως, φαινόμενον τυπικὸν διὰ τὸ ἡφαίστειον τῆς Θήρας. Τὴν θεωρίαν διετύπωσα ἀρχικῶς εἰς τὴν μελέτην μου *Kreta und die hethitisch-kleinasiatische Welt in 2 Jahrtausend*, εἰς τὰ πρακτικὰ τοῦ 2ου Συνεδρίου Ἱστορίας ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1937. Πληρεστέραν πραγματείαν μου ἐδημοσίευσε τὸ περιοδικὸν *Antiquity*, 1939, ἥτις ὁμως λόγῳ τοῦ πολέμου δὲν ἐπρόφθασε νὰ κυκλοφορήσῃ ἐν Ἑλλάδι. Ὁ Kirsten (*Antike* XIV 306) ἀποδίδει τὴν κατὰ τὸ 1500 καταστροφὴν «πιθανῶς» εἰς τὸ ἡφαίστειον τῆς Θήρας. Ἀνεπιφυλάκτως παραδέχεται τὴν καταστροφὴν τῆς Κρητικῆς δυνάμεως λόγῳ τῆς ἐκρήξεως ὁ Weicker (*Das Ende der kretischen Seemacht*, *Phil. Wochenschrift* 1936 447-8) καὶ κυ-

ριώτατα ὁ Casson (*Outstanding Needs in the Archaeology of the Eastern Mediterranean* ἐν *Annual Report of the Institute of Archaeology*, Univ. of London, 1939, 9 ἐξ.). Πιστεύει ὅτι ὅλα τὰ περὶ τὸ 1500 γεγονότα δύνανται νὰ ἐρμηνευθοῦν διὰ τῆς ἐκρήξεως τῆς Θήρας (one solid hypothesis). Περαιτέρω λέγει: «Εἶναι ἡ πρώτη σοβαρὰ γενικὴ θεωρία, ἥτις ἐρμηνεύει πάσας τὰς ὑπαρχούσας δυσκολίας κατὰ τὴν παρούσαν περίοδον. Ἐδῶ εἶναι μία μεγαλοπρεπὴς εὐκαιρία, διὰ γεωλόγους, ἡφαιστειολόγους, βοτανικούς, ἀρχαιολόγους καὶ αἰγυπτιολόγους, ἱστορικούς καὶ σεισμολόγους πρὸς συνεργασίαν. Πρὸς τὸ παρὸν ὁ κ. Μαρινάτος ἐργάζεται μόνος ἐπὶ τοῦ ὄγκου τοῦ ὕλικου, περιβαλλόμενος ὑπὸ τοῦ σκεπτικισμοῦ τῶν πολλῶν καὶ τῆς ἀποτυχίας τῶν πλείστων νὰ συλλάβουν τὴν σπουδαιότητα τῆς θεωρίας...» Τὴν συνεργασίαν ταύτην ἐπιθυμοῦμεν καὶ εὐχόμεθα καὶ ἡμεῖς.

1

2

3

4

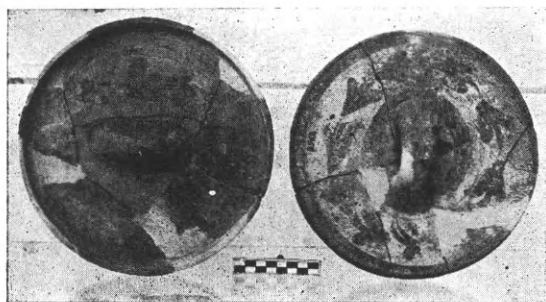
Πίναξ 1. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ μεγάρου Σκλαβοκάμπτου.

1

2

3

4

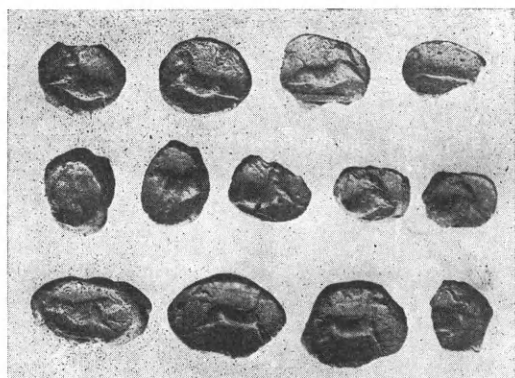

5

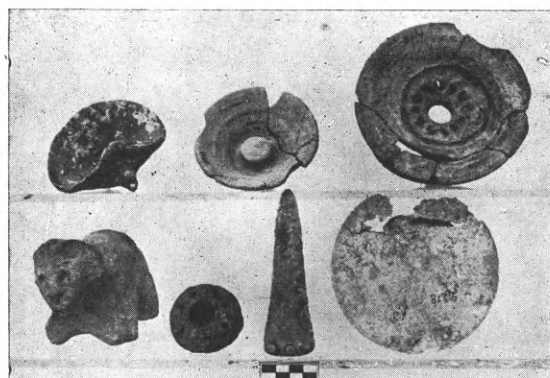

6

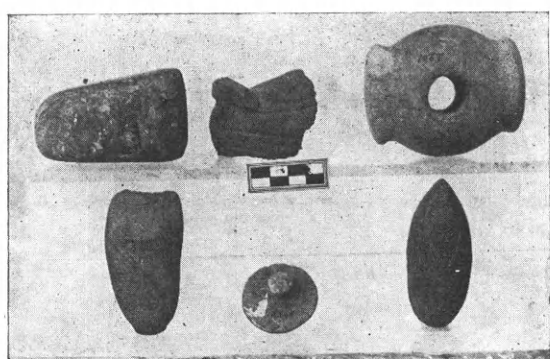
Πίναξ 2. Κεραμεική ἐκ τοῦ μεγάλου Σκλαβοκάμπτου.

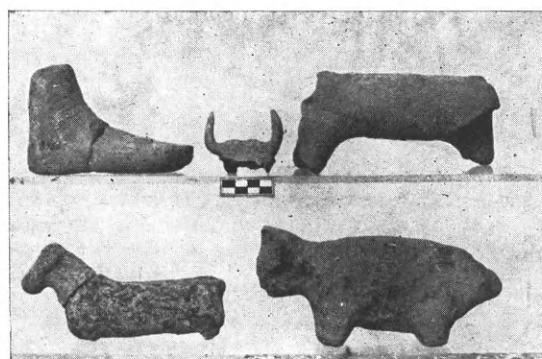
1

2

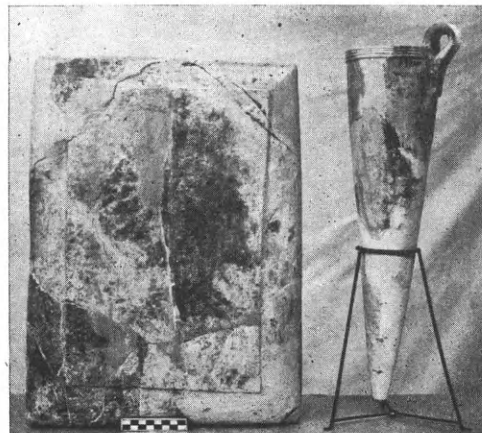
3

4

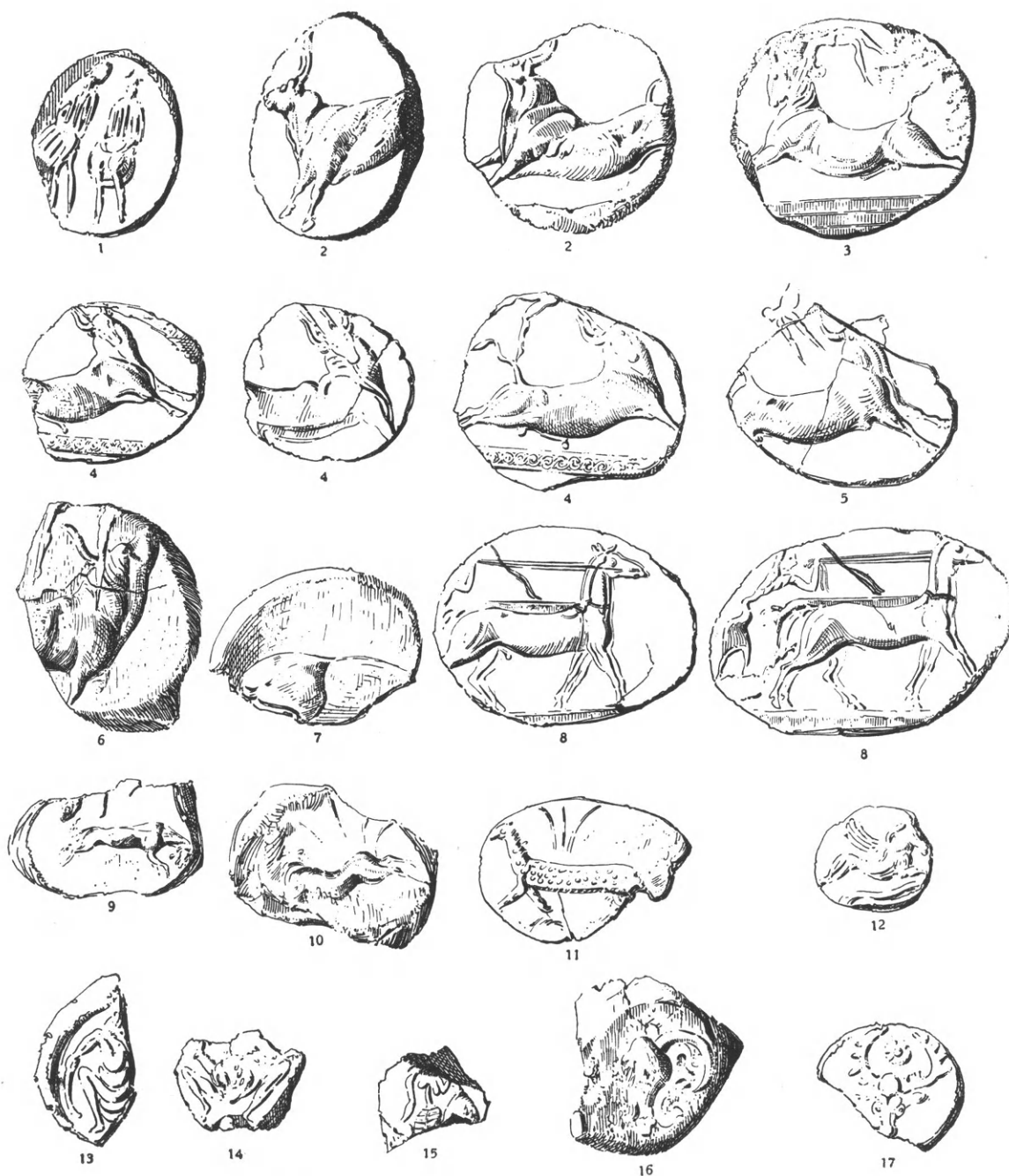

5

6

Πίναξ 3. 'Ανάμεικτα εϋρήματα ἐκ τοῦ μεγάρου Σκλαβοκάμπου.

Πίναξ. 4. Τὰ σήμαντρα ἐκ τοῦ μεγάρου Σκλαβοκάμπου.

Η ΕΠΙ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΝΙΚΗΣ

ΥΠΟ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

Ὁ Ἡλιόδωρος ὁ Ἀθηναῖος περιηγητής, ὁ ἀκμάσας ἐπὶ Ἀντιόχου τοῦ Ἐπιφανοῦς (175-164 π.Χ.) καὶ γράψας περὶ τῆς Ἀκροπόλεως σύγγραμμα ἐκ δέκα πέντε βιβλίων ὡς καὶ ἔργον περὶ τῶν Ἀθήνησι τριπόδων, ἀμφοτέρω ἀπολεσθέντα, ἐν ἀποσπάσματι, τὸ ὁποῖον διέσωσεν ὁ γράψας πιθανῶς κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Αὐγούστου ἢ τοῦ Τιβερίου Ἀλέξανδρος Οὐαλέριος Ἀρποκρατίων ἐν τῷ Λεξικῷ «Λέξεις τῶν δέκα ῥητόρων» ἐν λέξει Νίκη Ἀθηνᾶ, πληροφορεῖ τὰ ἑξῆς: Λυκοῦργος ἐν τῷ περὶ τῆς ἱερείας· ὅτι δὲ Νίκης Ἀθηνᾶς ξόανον ἄπτερον, ἔχον ἐν μὲν τῇ δεξιᾷ ῥόαν, ἐν δὲ τῇ εὐωνύμῳ κράνος ἐτίματο παρ' Ἀθηναίοις, δεδήλωκεν Ἡλιόδωρος ὁ περιηγητής ἐν α' περὶ ἀκροπόλεως (πρβ. Φώτιον, Σουίδαν καὶ Πausanίαν I, 22, 4).

Ὁ Πausanίας V, 26, 6 ἀναφέρει: Κάλαις δὲ οὐκ ἔχουσιν πτερὰ ποιῆσαι λέγεται (δηλ. Ἀθηνᾶν Νίκην) ἀπομιμούμενος τὸ Ἀθήνησι τῆς Ἀπτερου καλουμένης ξόανον.

Τὸ ἄγαλμα τοῦτο τοῦ Καλάμιδος ἦτο ἀνάθημα τῶν Μαντινέων εἰς Ὀλυμπίαν, ὡς λέγει ὁ Πausanίας, ὅστις ἀνάθημα τῶν Μαντινέων Νίκης ἀναφέρει ἀμέσως προηγούμενως ὡς ἑξῆς: Παρὰ δὲ τὴν Ἀθηνᾶν πεποιήται Νίκη· ταύτην Μαντινεῖς ἀνέθεσαν, τὸν πόλεμον δὲ οὐ δηλοῦσιν ἐν τῷ ἐπιγράμματι· Κάλαις δὲ κλπ. Παρὰ τὴν ἀνώμαλον διάταξιν τοῦ κειμένου εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ Κάλαις εἶναι ὁ τεχνίτης τοῦ Μαντινικοῦ ἀναθήματος (OVERBECK *Schriftquellen* σ. 96 ἀρ. 516).

Ὁ J. Six *Jahrb.* (30) 1915, 85 ἀπιθάνως εἰκάζει ὅτι Σωσάνδρα τοῦ Καλάμιδος, τὴν ὁποίαν πάντες θεωροῦσιν Ἀφροδίτην, εἶναι ἢ Ἀθηνᾶ Νίκη τῆς Ἀκροπόλεως, ἔργον ἄρα καὶ αὐτὴ τοῦ Καλάμιδος, ἐπαναληφθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ὡς ἀνάθημα τῶν Μαντινέων. Οὕτω δὲ προσπαθεῖ ὁ Six νὰ ἀναζωογονήσῃ τὴν παλαιωθεῖσαν εἰκασίαν τοῦ Benndorf περὶ Κίμωνος ὡς εἰσαγαγόντος τὴν Ἀθηνᾶν Νίκην ἐκ Σίδης κατὰ τινὰ ἀνατολικὴν κρανοφοροῦσαν θεὰν ταυτιζομένην πρὸς τὴν Ἀθηνᾶν! Ταῦτα, τὰ καὶ καθ' ἑαυτὰ ἀπίθανα, ἀναιροῦνται νῦν ὀριστικῶς μετὰ τὰ νέα ὑπὸ τὸν ναὸν εὐρήματα, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

Προκειμένου περὶ τοῦ ἐν Ἀθήναις ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ναοῦ τῆς Ἀπτερου Νίκης ὁ Πausanίας I, 22, 4 λέγει τὰ ἑξῆς: Τῶν δὲ προφυλαίων ἐν δεξιᾷ Νίκης ἐστὶν Ἀπτερου ναός, οὕτως ἀπλῶς, οὔτε τὴν θεὰν καλῶν Ἀθηνᾶν Νίκην, οὔτε τὸ ξόανον ἀναφέρων, περιορίζων δὲ τὴν λατρείαν εἰς τὴν Ἀπτερον Νίκην, ἐν ᾧ οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰῶνος κατ' ἐπιγραφικὸν μαρτύριον (IG I² 24) τὸν ναὸν ἀφείρωσαν εἰς

τὴν Ἀθηνᾶν Νίκην, ἐπιτασσομένης ἐν τῇ ἐπιγραφῇ καὶ τῆς κατασκευῆς βωμοῦ διὰ τὴν θεάν. Εἶναι ἄξιον προσοχῆς ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ δὲν μνημονεύει τὸ ξόανον.

Ὁ BENNDORF Kultbild der Athena Nike 22 παρετήρησε τὴν ὁμοιότητα τοῦ ἐπὶ μελανογράφου ἀγγείου (GERHARD Auserles. Vasenbilder 242, 1, 2 = Jahn De antiquiss. Minervae Poliadis simulacris πίν. 1, 1) ἀπαντῶντος τύπου λατρευτικοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς καθημένης, ἄνευ αἰγίδος, ἐν Ἴωνικῷ χιτῶνι καὶ φερούσης ἐν μὲν τῇ ἀριστερᾷ κράνος, ἐν δὲ τῇ δεξιᾷ φιάλην, πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Ἡλιοδώρου ἀναφερόμενον ξόανον τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, προσέκρουσεν ὅμως εἰς τὴν ἐκ τῆς μελανογράφου ἀγγειογραφίας ἀπουσίαν τῆς ῥόας, διὸ καὶ ἐπέσχε διὰ τὴν ταύτισιν. Ὁ Furtwängler ἐν ROSCHER Lexikon I, 689, 36 ἐ. δέχεται τὴν ταυτότητα, διότι, ὡς λέγει, δὲν δύναται τις νὰ ἀπαιτήσῃ παρὰ τινος ἀγγειογράφου ἀκρίβειαν οὐδὲ ὅταν οὗτος προτίθεται νὰ ἀποδώσῃ ὠρισμένην τινὰ παράστασιν. Ἀγγειογραφία ἀνέκδοτος ἐπὶ μελανογράφου πρόχου ἐν Altenburg, μνημονευομένη ὑπὸ τοῦ Furtwängler, παριστᾷ τὴν αὐτὴν καθημένην Ἀθηνᾶν φέρουσαν μὲν τὸ κράνος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, ἀλλ' ἐν τῇ ἀριστερᾷ τὴν ῥόαν. Τὸ πρότυπον ἦτοι τὸ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ξόανον, ἐπάγεται ὁ Furtwängler, ἀνῆκε βεβαίως εἰς πολὺ ἀρχαίους χρόνους, καθ' οὓς ἡ ἔννοια τῆς εἰρηνικῆς, γονιμότητα παρεχούσης θεᾶς ἦτο ἀκόμη ἡ προέχουσα.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ παρουσία τῆς ῥόας εἶναι ἀξία πάσης προσοχῆς, διότι ἡ ῥόα εἶναι διαυγέστατον καὶ ἀναμφισβήτητον χθόνιον σύμβολον σημαῖνον βεβαίως διὰ τῆς πολυσπορίας αὐτοῦ γονιμότητα καὶ καρποφορίαν, ἀλλὰ παρακολουθοῦν πάντοτε ὡς σύμβολον χθονίας θεότητας ἢ χθονίας φύσεως παραστάσεις, ἢ θεότητας, τῶν ὁποίων ἡ ἀρχικὴ ὑπόστασις ἦτο χθονία. Οἱ χθόνιοι θεοὶ καὶ οἱ ἥρωες ἦσαν οἱ φορεῖς τῆς γονιμότητος ἅτε ἀνήκοντες εἰς τὴν «πανδώτειραν γαῖαν» (Ὅρφ. Ὑμν. 9, 25. 26, 2).

Ἡ ῥόα ἐμφανίζεται συχνότατα ἐν τῇ χειρὶ Σπαρτιατῶν ἡρώων καὶ σεβιζόντων (MILCHHÖFER Anfänge der Kunst 182), ἀποβαίνει δὲ σύννηθες διακοσμητικὸν στοιχεῖον τῶν Λακωνικῶν ἀγγείων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀπαντᾷ καὶ ὡς σύμβολον θεῶν. Διάφορα μνημεῖα ῥόας ἐν Σπάρτῃ βλ. παρὰ DAWKINS The Sanctuary of Artemis Orthia at Sparta (1929) Index ἐν λ. pomegranate. Εἶναι δὲ ἀξία προσοχῆς ἡ διάδοσις τῆς ῥόας ἐν τῇ διακοσμήσει καὶ ἄλλων τάξεων ἀγγείων, Σαμιακῶν, Ἴωνικῶν, Ποντικῶν, Ναυκρατικῶν (βλ. PFUHL Malerei u. Zeichnung der Griechen III, 953 ἐν λ. Granaten), προσθετέα δὲ καὶ τὰ ἐξ Ἰσπανίας παραδείγματα (Arch. Anz. 1940, 90). Ἡ κοσμητικὴ αὕτη χρησιμοποίησις τῆς ῥόας προϋποθέτει τὸ κράτος αὐτῆς ὡς συμβόλου, θὰ ἐνεδείκνυτο δὲ συστηματικὴ τις περὶ αὐτῆς ἔρευνα ἐν τε τῇ πίστει καὶ ἐν τῇ τέχνῃ.

Ὁ Ἀντιφῶν παρ' Ἀθηναίῳ III 27 σ. 84c παραδίδει ὅτι ἡ Ἀφροδίτῃ ἐν Κύπρῳ ἐφύτευσε κῆπον ῥοιῶν. Ἀλλ' ἐν Κύπρῳ ἡ θεὰ συγγενεύει πρὸς τὴν Ἀστάρτην τὴν χθονίας ἐν μέρει φύσεως θεότητα τῆς γεννήσεως καθ' ὅλου, ἡ ὁποία ταυτίζεται καὶ πρὸς τὴν Σελήνην (Ἑκάτην), κατέρχεται δὲ καὶ εἰς τὸν Ἄδην (ROSCHER Lexik. I 390. 394. 395 (W. Roscher). GRUPPE Griech. Mythol. I 340). Περὶ τῆς Ἀστάρτης ὡς χθονίας θεότητος μαρτυροῦσι καὶ τὰ ἐκ Gezer προερχόμενα εἰδώλια τῆς θεᾶς τὰ φέροντα ῥόας παρὰ MACALISTER Gezer III, 220, 14. Ἀκόμη δὲ καὶ σήμερον φύεται τὸ δένδρῳλλον ἄγριον ἐν Παλαιστίνῃ (Punica granatum L.), ἀποφέρον καρποὺς μικροτέρους

τῆς ἡμέρου ῥοιᾶς (THOMSEN ἐν EBERT Reallex. d. Vorgesch. IV, 1 σ. 497). Τὴν πραγματείαν τοῦ G. FURLANI Istar, Anahita e Nike Apteros ἐν Studi e Materiali Stor. Relig. II 1935, 139 κέ. δὲν ἠδυνήθην νὰ ἴδω. Ῥόαν ἢ ἄνθος ῥοιᾶς κρατοῦσιν ἀγάλματα Ἀφροδίτης (Furtwängler παρὰ ROSCHER Lex. I 411. 413. E. SIECKE Götterattribute und sog. Symbole (1909) 150 έ.) κατὰ τοὺς κλασσικούς πλέον χρόνους τῆς τέχνης, ὅτε διετηρήθη τὸ παλαιὸν σύμβολον τῆς καρποφορίας. Τὴν παραγωγικὴν δύναμιν τῆς Ἀφροδίτης κατὰ θαυμαστὴν ποιητικὴν διατύπωσιν παριστᾷ ὁ Αἰσχύλος ἐν τῷ διασωθέντι ἀποσπασματι τῶν Δαναΐδων ὑπ' ἀριθ. 43 τῆς ἐκδόσεως τοῦ Nauck, ἔνθα αὕτῃ ἡ θεὰ ὁμιλεῖ περὶ ἑαυτῆς.

Τὰ ἐπίθετα ζεῖδωρος, ἠπιόδωρος, εὐκαρπος καὶ δωρίτις ἀναφέρονται προφανῶς εἰς τὴν γηίνην καρποφορίαν. Ἡ Ἀφροδίτη συχνάκις θεωρεῖται χθονία καὶ θεὰ τοῦ θανάτου (GÜNTERT Kalypso 192 έ.— A. KLINZ Ἱερὸς Γάμος (1933), 79), τοῦ δὲ συζύγου αὐτῆς Ἀρεως τὴν χθονίαν φύσιν ἔδειξεν ὁ P. KRETSCHMER Glotta (11) 1921 σ. 195 έ. Klinz αὐτ. 80.

Καὶ ἡ Ἥρα ὡς τελεία, ἥτοι προστάτις τοῦ τελείου γάμου τοῦ καρποφοροῦντος καὶ αὐξάνοντος τὸ ἀνθρώπινον γένος, εἶχεν ἐνιαχοῦ ὡς σύμβολον τὴν ῥόαν ὡς καὶ ἡ ἀντίστοιχος ἐν Ῥώμῃ Juno. Ἀλλ' ἡ Ἥρα ἦτο ἀρχῆθεν ἡ Σελήνη ὡς καὶ ἡ Ἀφροδίτη (πρβ. ROSCHER ἐν Lexik. I 2, 2075 έ. 2087 έ.). Τὸ περιβόητον χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τῆς Ἥρας ἐν τῷ Ἡραίῳ τοῦ Ἀργεῦς τὸ ποιηθὲν ὑπὸ τοῦ Πολυκλείτου, ἔφερον ἐν τῇ χειρὶ ῥόαν, περὶ τῆς ὁποίας ὁ Πανσανίας II, 17, 4 παρατηρεῖ: τὰ μὲν οὖν ἐς τὴν ῥοιάν, ἀπορρητότερος γὰρ ἐστὶν ὁ λόγος, ἀφείσθω μοι.

Ὁ Roscher ἐνθ' ἀν. 2090 παρατηρεῖ ὅτι εἰς τὴν Ἥραν ἦσαν οἰκεῖα καὶ καθιερωμένα τὰ φυτὰ: ῥοιά, τὸ ἡλίχρυσον, τὸ κύπερι, ἡ λύγος καὶ τὸ λείριον, διότι ἦσαν ἐν χρήσει πρὸς θεραπείαν γυναικείων νόσων, ἰδίᾳ δὲ ἀνωμαλιῶν τῶν καταμηνίων. Ἀλλὰ τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὴν ῥοιάν εἶναι ἀξία πολλῆς προσοχῆς ἡ φράσις τοῦ Πανσανίου, ὁ δὲ «ἀπορρητότερος λόγος» δὲν φαίνεται ὅτι σχετίζεται ἀπλῶς πρὸς τὴν σεμνοτυφίαν τοῦ περιηγητοῦ.

Ὁ Furtwängler (ROSCHER Lexik. I 2, 2132, 56) ἀκολουθεῖ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Welcker (Griech. Götterlehre II, 320 σημ.), καθ' ἣν ἡ ῥοιά εἶναι σύμβολον τῆς συζυγικῆς γονιμότητος, ἀποκρούει δὲ τὴν ἐκδοχὴν τοῦ Bötticher (ARCH. ZTG. 1856, 119 έ.) ὅτι ἡ ῥοιά εἶναι ὁ καρπὸς τοῦ Ἄδου, ὁ συμβολίζων τὴν νίκην τῆς θεᾶς κατὰ τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Περσεφόνης. Περὶ τοῦ Ἄδου καὶ τοῦ κόκκου τῆς ῥόας ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ εἰς Δήμητρα Ὀμητικοῦ Ὑμνου 372-4 ἔγραψεν ὁ C. BONNER Class. Review (53) 1939, 3 έ.

Ὁ καρπὸς τῆς ῥοιᾶς εἶναι ἀσφαλῶς σύμβολον τῆς χθονίας ἀρχῆθεν φύσεως τῆς Ἥρας, ἥτις ἀποδεικνύεται καὶ διὰ τῶν περὶ τὴν Κάναθον πηγὴν ἱστορουμένων παρὰ τῷ Πανσανίᾳ II, 33, 2 (πρβ. EITREM ἐν RE² Suppl. III, 906 έ. KLINZ Ἱερὸς Γάμος 99. Περὶ τῆς ἐτυμολογίας τοῦ ὀνόματος Ἥρα - Ἑρφα ἢ Ἑρρα βλ. ROSCHER ἐν Lexik. I 2, 2093 κ.έ. Σημειωτέον ὅτι ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος 8, 2, 12, 76 παράγει τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ ἔρα. Ἀναμνησκῶ δὲ τὸ Ὀμηρικὸν ἐπίρρ. ἔραζε, ἐκ τοῦ ἀχρήστου ἔρα

Γερμαν. Erde, σημαῖνον χαμαί, κατὰ γῆς: ἔραζε πίπτω ἢ χέω: M 157, Π 459, P 619, O 527, γ 20. Ἦρα = Γῆ;). Περὶ τῆς ἐτυμολογίας προσθετέος καὶ ὁ M. P. NILSSON Min. and Mycen. Relig. 418 σημ. καὶ ὁ SAM WIDE ἐν Archiv f. Relig. Wiss. (10) 1904, 212, ἐνθα ἡ Ἦρα συνάπτεται πρὸς τὴν λ. ἦρας, ἣτις Ὀμηρικῶς σημαίνει κύριος, Ἦρα ἄρα = κυρία. Ὁ WILAMOWITZ προέτεινε τὴν ἐτυμολογίαν ἦρας-Ἦρα ἥδη ἐν Herakles I¹ 296· βλ. Glaube der Hellenen I 237.

Ἐὰν δὲ ἡ Ἦρα ἦτο χθονία ἀρχῆθεν ἢ καὶ αὐτὴ ἡ Γῆ προσαρμόζονται καὶ πρὸς ταύτην οἱ στίχοι τοῦ Αἰσχύλου ἐν τῷ ἀποσπάσματι τῶν Δαναῖδων 1 κ.έ.

ἐρᾷ μὲν ἀγνὸς οὐρανὸς τρῶσαι χθόνα,
ἔρας δὲ γαῖαν λαμβάνει γάμου τυχεῖν·
ὄμβρος δ' ἀπ' εὐνατῆρος οὐρανοῦ πεσὼν
ἔδευσε γαῖαν· ἡ δὲ τίκτεται βροτοῖς κλπ.

Ἄλλως καὶ ἀπιθάνως ἐρμηνεύει τὴν ῥοάν τῆς Ἦρας ὁ S. REINACH Amalthée II 209⁵ (= Monum. Piot (28) 1925-6 σ. 150⁴)· πρβ. Cultes, mythes et religions V 77 έ.

Ἄλλαι περιπτώσεις παρουσίας τῆς ῥοᾶς ὡς χθονίου συμβόλου εἶναι ὁ θεὸς Ἄτις (GRUPPE Gr. Myth. II 1529⁴. 1541⁴), ὁ Διόνυσος (GRUPPE αὐτ. 1413⁶), ὁ Ἀρποκράτης (GRUPPE αὐτ. 1563⁰), ἡ Νάνα (GRUPPE αὐτ. 1536²), ἡ Περσεφόνη (GRUPPE αὐτ. 865. 1189. 1358) καὶ αἱ Ὠραι ἐπὶ τῆς ἐν Βερολίῳ κύλικος τοῦ Σωσίου (FURTW. REICHEN. GV. III, 14 έ. πίν. 123).

Χαρακτηριστικὸς δὲ εἶναι ὁ μῦθος, καθ' ὃν ἡ ῥοιὰ ἐκφύεται ἐκ τοῦ αἵματος τεθαμμένων σωμάτων ἡρώων οἵοι ὁ Μενοικεύς (Παυσαν. IX 65, 1), ὁ Ἐτεοκλῆς καὶ ὁ Πολυνείκης (Φιλοστράτου Εἰκόνες 2, 29). Τὸ αὐτὸ μυθολογεῖται καὶ περὶ τῆς ἀνδρογύνου Ἀγδίστεως (Arnob. 5, 6). GRUPPE Griech. Myth. I 62, 85. 210, 533 II 764. 790, (Μενοικεύς), I 62. II 790 (Ἐτεοκλῆς), II 790 (Πολυνείκης), II 790, 1543 (Ἀγδιστις).

Τὸ περὶ τοῦ τάφου τοῦ Μενοικέως χωρίον τοῦ Παυσανίου IX, 25,1 ἔχει ὡς ἐξῆς: Τοῦ δὲ Μενοικέως ἐπιτέφυκε ροιὰ τῇ μνήματι· τοῦ καρποῦ δὲ ὄντος πεπεῖρου διαρρήξαντί σοι τὸ ἐκτὸς λοιπὸν ἐστὶν εὐρεῖν τὸ ἐνδον αἵματι ἐμφερές. Αὕτη μὲν δὴ τεθηλὸς δένδρον ἐστὶν ἡ ροιὰ.

Τὸ δὲ χωρίον τοῦ Φιλοστράτου (Εἰκόνες Β' 29, 4), τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸν τάφον τοῦ Ἐτεοκλέους καὶ τοῦ παραταφέντος ἐκεῖ ὑπὸ τῆς Ἀντιγόνης ἀδελφοῦ Πολυνείκου, λέγει: Τὸ δὲ τῆς ροιᾶς ἔρνος αὐτοφυές, ὦ παῖ, λέγεται γὰρ δὴ κηπεῦσαι αὐτὸ Ἐρινύας ἐπὶ τῇ τάφῳ, κἄν τοῦ καρποῦ σπάσῃς, αἷμα ἐκδίδεται νῦν ἔτι ἡ ἀνάμιξις τῶν Ἐρινύων καθιστᾷ ἔτι προφανέστερον τὸν χθόνιον χαρακτῆρα τῆς ροιᾶς παρὰ τὸ ἐπὶ τοῦ τάφου «αὐτοφυές» τοῦ συμβολικοῦ δένδρου.

Περὶ τῆς ροιᾶς τοῦ τάφου τοῦ Μενοικέως βλ. καὶ BÖTTICHER Baumkultus der Hellenen 286, ὅπου συγγέεται ἡ περὶ Μενοικέως καὶ Πολυνείκου παραδόσις, ὁ δὲ Μενοικεύς καλεῖται Μένοικος.

Παραδείγματα ῥόας ἐπιταφίου χρήσεως βλ. παρὰ E. PFUHL Jahreshefte XI 1908 Beibl. 107, πρόσθετες δὲ καὶ τὸ ἐν Νέα Ὑόρκῃ ἐπιτύμβιον Die Antike VII 1931, 335 εἰκ. 3, ὡς καὶ τὸ ἐξ Ἐπιδάμνου ἐπιτύμβιον ἡμιάγαλμα, O. BENNDORF Jahresh. I 1898 πίν. 1, σελ. 1 ἐ. (Διακριτέαι δὲ αἱ ῥόαι ἀπὸ τῶν ἐπιτυμβίων μηκώνων BRÜCKNER Friedhof am Eridanos 48 εἰκ. 22, 49 ἀρ. 33. STAIS Marbres et bronzes 197 ἀρ. 1240, 198). Ῥόα ὑπάρχει ἐπὶ τοῦ Μνημείου τῶν Ἀρπυιῶν (JHS (62) 1942 πίν. II), ἐπὶ τῆς στήλης τῆς Πολυξένης ἐκ Λαρίσης (Ἐθν. Μουσ. 733), ἐπὶ Μεγαρικοῦ ἀναγλύφου (Ath. Mitt. II 1877, 194, 4) κλπ. STAIS Marbres σ. 118.

Σημειωτέον ὅτι ὁ Πausanias περιγράφων τὴν ἐν τῷ ὀπισθοδόμῳ τοῦ Ἡραίου τῆς Ὀλυμπίας ἀποκειμένην λάρνακα τοῦ Κυψέλου λέγει ἐν V, 19, 6 περὶ τῆς παραστάσεως τοῦ Διονύσου: Διόνυσος δὲ ἐν ἄντρῳ κατακείμενος, γένεια ἔχων καὶ ἔκπωμα χρυσοῦν, ἐνδεδυκὼς ἐστὶ ποδὴρῃ χιτῶνα· δένδρα δὲ ἄμπελοι περὶ αὐτὸν καὶ μηλέαι τέ εἰσι καὶ ῥόαι (ἄλλη γραφή: ῥοιαί).

Καὶ ἐνταῦθα ἡ ῥοιά εἶναι χθόνιον σύμβολον ἀπηχοῦν προτέραν ὑπόστασιν τοῦ θεοῦ. Περὶ τῆς γραφικῆς ἀναπαραστάσεως τῆς λάρνακος βλ. W. von MASSOW Die Kypseloslade ἐν Ath. Mitt. (41) 1916 σ. 1 κ.ε. Περὶ τῆς παραστάσεως τοῦ Διονύσου σ. 90 ἐ. Περὶ τοῦ χθονίου Διονύσου βλ. καὶ E. BUSCHOR ἐν Sitz. Ber. bayr. Akademie 1937 ἀρ. 1: Feldmäuse, σ. 6.

Περὶ τῆς προελεύσεως τῆς ῥοιάς διαλαμβάνει ὁ Hahn ἐν EBERT Reallex. d. Vorgeschichte IV 2, 496 ἐ., δέχεται δὲ τὴν προέλευσιν τοῦ δένδρου ἐκ τῆς νήσου Sokotra (Insula Dioscoridis) συμφωνῶν τῷ SCHWEINFURTH Zeitschr. f. Ethnol. (23) 1891, 695. Ἡ ἄξια σημειώσεως εἶναι καὶ ὅσα γράφει ὁ PETER THOMSEN παρὰ EBERT αὐτ. περὶ Παλαιστίνης καὶ Συρίας ἐν σχέσει πρὸς τὴν ῥοιάν καὶ τὴν περὶ αὐτῆς ὡς συμβόλου τῆς γηίνης καρποφορίας πίστιν τῶν Ἰσραηλιτῶν μετὰ παραθέσεως τῶν ἐκ τῆς Π. Γραφῆς πηγῶν καὶ τῶν ἐκ τῶν μνημείων μαρτυριῶν (MACALISTER Gezer II 20. 236 εἰκ. 390, 1. 4. III πίν. 176, 1).

Μοναδικὴ περίπτωσις, ἐφ' ὅσον εἶναι γνωστόν, παρουσίας τῆς ῥόας ἐν χερσὶν ἀγάλματος θνητοῦ εἶναι ἡ τοῦ χαλκοῦ ἀνδριάντος τοῦ ἀθλητοῦ Μίλωνος τοῦ Κροτωνιάτου, ἔργου τοῦ ἐκ Κρότωνος Δαμέα, ἐν Ὀλυμπίᾳ, περὶ τοῦ ὁποίου ἀναφέρει ὁ Pausanias VI, 14, 5 ἐ. καὶ ὁ Φιλόστρατος Τὰ εἰς τὸν Τυανέα Ἀπολλώνιον IV, 28 (πρβ. FRAZER Pausanias IV, 44). Ὁ ἀνδριάς οὗτος τοῦ Μίλωνος, τὸν ὁποῖον, ὡς λέγει ὁ Pausanias, αὐτὸς ὁ Μίλων εἰσεκόμισεν εἰς τὴν Ἀλτιν, ἔφερεν ἢ «ξυνεῖχε τῇ ἀριστερᾷ ῥόαν», ἴστατο δὲ ἐπὶ δίσκου ἀθλημιμένου καὶ «γέλωτα ἐποιεῖτο τοὺς ἐμπύπτοντάς τε καὶ ὠθοῦντας ἀπὸ τοῦ δίσκου». Ὡς ἐρμηνείαν τῆς παρουσίας τῆς ῥόας ὁ Pausanias ἀναφέρει: «ῥοιάν μὲν δὴ οὕτω κατεῖχεν ὡς μήτε ἄλλῃ παρεῖναι βιάζομένῳ μήτε αὐτὸς λυμῆνασθαι πιέζων». Ὁ δὲ Φιλόστρατος λέγει: «οἱ μὲν δὲ κατ' Ὀλυμπίαν τε καὶ Ἀρκαδίαν λόγοι τὸν ἀθλητὴν ἱστοροῦσι τοῦτον ἄτρεπτον γενέσθαι καὶ μὴ ἐκβιβασθῆναι ποιε τοῦ χώρου, ἐν ᾧ ἔστη, δηλοῦσθαι δὲ τὸ μὲν ἀπρίξ τῶν δακτύλων ἐν τῇ συνοχῇ τῆς ῥόας, τὸ δὲ κλπ. Ἀλλὰ τὴν πραγματικὴν ἐρμηνείαν, κατὰ τὸν Φιλόστρατον, παρέσχεν ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεὺς ὡς ἐξῆς: Ὁ δὲ Ἀπολλώ-

νιος σοφῶς μὲν εἶπεν ἐπινενοῆσθαι ταῦτα, σοφώτερα δὲ εἶναι τὰ ἀληθέστερα. «Ὡς δὲ γινώσκοντες τὸν νοῦν τοῦ Μίλωνος, Κροτωνιάται τὸν ἀθλητὴν τοῦτον ἱερέα ἐστήσαντο τῆς Ἥρας. Τὴν μὲν δὴ μίτραν ὅ,τι χρὴ νοεῖν, τί ἂν ἐξηγοίμην ἔτι, μνημονεύσας ἱερέως ἀνδρός; Ἡ ῥόα δὲ μόνη φυτῶν τῇ Ἥρᾳ φύεται, ὃ δὲ ὑπὸ τοῖς ποσὶ δίσκος, ἐπὶ ἀσπιδίου βεβηκὼς ὁ ἱερεὺς τῇ Ἥρᾳ εὐχεται, τουτὶ δὲ καὶ ἡ δεξιὰ σημαίνει, τὸ δὲ ἔργον τῶν δακτύλων καὶ τὸ μήπω διεστῶς τῇ ἀρχαίᾳ ἀγαλματοποιίᾳ προσκείσθω». Κατὰ ταῦτα ἡ παρουσία τῆς ῥόας ἐν τῇ ἀριστερᾷ τοῦ ἀγάλματος ἀποτελεῖ σύμβολον τῆς ἱερωσύνης τοῦ Μίλωνος παρὰ τῇ Ἥρᾳ, περὶ ἧς ὡς χθονίας ἀνωτέρω εἵπομεν. Τὴν ῥόαν τοῦ Μίλωνος ἀναφέρει καὶ ὁ Αἰλιανὸς Ποικ. Ἰστ. II, 24 καὶ Περὶ ζώων IV, 55.

Τὰς ἀπὸ τῆς φιλολογικῆς παραδόσεως μαρτυρίας ταύτας περὶ τοῦ χθονίου χαρακτήρος τῆς ῥοιᾶς, πλουσίως διαπιστοῦσι τὰ μνημεῖα.

Χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ ἐκ Βοιωτίας καὶ ἀλλαχόθεν ἀρχαῖα πλήρη εἰδώλια ἱσταμένης ἢ καθημένης θεᾶς Δήμητρος φερούσης τὸν μυστικὸν πόλον καὶ ἔμπροσθεν ἀνηρτημένον ἐκ τοῦ λαιμοῦ ἄνθος ῥοιᾶς γραπτόν. Πρβ. π.χ. FR. WINTER Typen d. figürl. Terrakotten I, 4, 1. 4-8, 6 (πόλος). 7 (πόλος καὶ περίαπτον) — 9, 1 (;) — 26, 7. 8. 9. — 27, 5. 6. 8 — Σικελίας: 125, 2. 3 — 126, 1. 2. 4 — 127, 1.

Χαρακτηριστικοὶ εἶναι ὡσαύτως οἱ ἐν τῷ Ἐθνικῷ Ἀρχαιολογικῷ Μουσείῳ τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἀλλαχοῦ ἀποκείμενοι ἀναθηματικοὶ πόλοι φέροντες γραπτὰς ἢ καὶ πλαστικῶς δεδηλωμένας μικρὰς ῥόας μετὰ μακροῦ μίσχου πρβ. VALENTIN KURT MÜLLER, Der Polos, die griech. Götterkrone 30 ἐ., πίν. II ἀριστ. (Βερολῖνον), III (Βόννη). Οἱ ἐν Ἀθήναις ἐκ Βοιωτίας πόλοι COLLIGNON - COUVE Catalogue der vases peints du Musée National ἀριθ. 458. 459, ὅπου ἡ μικρὰ ῥόα θεωρεῖται ὡς ἄνθος λωτοῦ BÖHLAU Jahrbuch III 1888, 341 ἀρ. 70 εἰκ. 24 καὶ 342 ἀρ. 71 εἰκ. 25, ὅπου ἀπεικονίζεται «Blumenstern» προφανῶς ἀστὴρ ἐξ ἀνθέων ῥοιᾶς, ὅπως καὶ ἐν τῷ ἀριθ. 70 εἰκ. 24, ὅπου σαφῶς πρόκειται περὶ πλαστικοῦ ἄνθους ῥοιᾶς ἢ μικρᾶς ῥόας οὐχὶ δὲ λωτοῦ ὡς καὶ ὁ Böhlau δέχεται. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ παρέχω ἐνταῦθα τῶν πόλων τῶν Ἀθηνῶν νέα σχεδιογραφήματα ἐκ χειρὸς τοῦ μακαρίτου Αἰμ. Ζιλλιερόν υἱοῦ (εἰκ. 1).

Ὑπάρχουν δὲ καὶ ἀγγεῖα πλήρη ἐν σχήματι ῥόας πρβ. NICOLE Catalogue supplément ἀριθ. 575. 844. 845. K. MASNER Samml. antiker Vasen u. Terrakotten im k. k. österreich. Museum ἀρ. 72. Πηλίνη ῥόα γεωμετρικοῦ ῥυθμοῦ ἐν Μονάχῳ Arch. Anz. 1917, 29. Ὁμοία ἐν Ἀρχ. Ἐφ. 1898 πίν. 2, 5 σελ. 83. 105. Ὁμοία Πρωτοκορινθ. ἐκ Κύμης Monum. Lincei XXII πίν. 41, 4. 51, 5. Πρβ. καὶ Jahrbuch I 141, 303 u (ῥόα ἐπὶ βωμοῦ). — Ἀξιόλογον εἶναι τὸ ἐν τῷ μουσεῖῳ τοῦ Βερολίνου ἀγγεῖον (FURTWÄNGLER Vasenkatalog I, 155 ἀρ. 1338) ἀποτελούμενον ἐκ τεσσάρων ῥοῶν, περὶ τὰς ὁποίας ἐλίσσεται ὄφιν. Ἄλλα ἐν Arch. Anz. (43) 1928, 385 ἐ.

Ῥόαν φέρει ἐν τῇ δεξιᾷ, κεκαμμένη ἐπὶ τῆς κοιλίας καὶ ἐπιδεικνύει ταύτην κατὰ τὴν χαρακτηριστικὴν τοῦ καρποῦ ὄψιν ἢ πρωτοαρχαῖκῃ Ἀττικῇ θεᾷ τοῦ Βερολίνου (WIEGAND Antike Denkm. 1928, σελ. 18 εἰκ. 3). Ὁ Wiegand θεωρεῖ ταύτην θεάν, ἀλλὰ δὲν ἀποκλείει καὶ θνητὴν (σ. 24), φέρουσαν τὸν νυμφικὸν στέφανον, ἀνιδρυμένην

ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτῆς (PERNICE Privataltertümer (Gercke-Norden Einleit. II) σελ. 66. BUSCHOR Griech. Vasenmalerei 182 εἰκ. 132. A. von SALIS Rhein. Mus. (73) 1920-24, 199 ε.) Ὁ Wilamowitz ἐθεώρησεν αὐτὴν Ἀφροδίτην (Arch. Anz. 1925, 404).

Ῥόα ἀνάγλυφος καὶ ἐπὶ τῶν θρόνων Ludovisi-Boston (STUDNICZKA Jahrb. (26) 1911, 73 129. 141).

Ῥόαν καὶ ἀλάβαστον κρατεῖ καθημένη πηλὴν θεὰ (0.36) τοῦ ἐν Ἀμβούργῳ Μουσείου (ARCH. ANZ. (32) 1917, 99).

Εἰκ. 1. Πήλινοι πόλοι ἐκ Βοιωτίας.

Μετὰ τὴν διακρίβωσιν τῆς σημασίας τῆς ῥόας ὡς συμβόλου γονιμότητος καὶ καρποφορίας καθ' ὅλου, παρακολουθοῦντος ὁμοίας σημασίας θεότητος ἐν γένει χθονίου χαρακτῆρος εἴτε μονίμου εἴτε ἐκεῖθεν τὸ πρῶτον ἀφορμηθεῖσας, ἐπανερχομαι εἰς τὴν Ἀθηνᾶν Νίκην καὶ εἰς τὸ φέρον τὴν ῥόαν ξόανον αὐτῆς ἐν τῷ ὁμωνύμῳ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ναῶ. Ὁ Eugen Fehrle Die kultische Keuschheit im Altertum (1910) σ. 169 κέ. ἐξετάσας ἀκριβῶς τὰς ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἀλλαγῇ τῆς Ἑλλάδος λατρείας τῆς Ἀθηνᾶς μεθ' ὧν συνεδέοντο ἀπόρρητα, ὄργια, μυστήρια καὶ τελεταί, προσιδιάζουσιν εἰς θεότητος γονιμότητος ἢ εἰς θεότητος ὑποκειμένης εἰς χθονίας δυνάμεις προκαλοῦσας τὴν καρποφορίαν εἴτε τὴν γήινην εἴτε τὴν ἀνθρωπίνην, ἀποβλέπων δὲ καὶ εἰς λατρείας τῆς Ἀθηνᾶς, ἐνθα αὕτη ἔφερε τὴν ἐπίκλησιν Μήτηρ ὡς ἐν Ἡλιδι (Παυσαν. V, 2, 2. DIETERICH Mutter Erde 63), καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι καὶ ἡ πολιοῦχος τῶν Ἀθηναίων θὰ εἶχεν ἢ ἀρχῇθεν ἢ ἔπειτα προσλαβοῦσα τὴν ιδιότητα τῆς Μητρός, τῆς προσιάτιδος πάσης καρποφορίας. Ἐκ τούτου δὲ καὶ

ἐρμηνεύει ὁ Fehrle τὴν παρουσίαν τῆς ῥόας ἐν τῷ ξοάνῳ τῆς Ἀθηνᾶς ὡς Νίκης ἐκ τῆς φύσεως τῆς μητρικῆς τῆς Ἀθηνᾶς αὐτῆς καθ' ἑαυτήν. Τὴν ῥόαν ἔχουσι καὶ ἀρχαιοτέρα εἰδώλια ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, Ἀττικὴ μελανόγραφος κύλιξ, λήκυθος τοῦ 5^{ου} αἰῶνος, καὶ ἐπίγραμμα τῆς Παλατίνης Ἀνθολογίας IX 576 (πρβ. ARCH. ANZEIG. 1893, 140. JAHN-MICHAELIS *Arch Athenarum* πίν. 36. ROSCHER *Lex.* I, 389, 39. CECIL SMITH *Catalogue of Vases Brit. Mus.* τόμ. III 396 D 22. FURTWÄNGLER *Meisterwerke* 213, FEHRLE αὐτ. 185· πρβ. ἐνταῦθα κατωτέρω σ. 109).

Ὡς χθονίαν Ἀθηνᾶν ἐρμηνεύει ὁ KLINZ Ἰερὸς γάμος 33 καὶ τὴν ἐπὶ δισκομόρφου ἐλάσματος ἐκ Τεγέας ἐγχάρακτον παρὰστασιν γυναικὸς γυμνῆς ὀρθῆς ἐπὶ τετραπόδου (ταύρου;), φερούσης ἐν τῇ ὑψωμένῃ δεξιᾷ ῥόαν, ἐν ᾗ ἐν τῷ πεδίῳ ὑπάρχει παρὰστασις ὑψιλαίμου πτηνοῦ (στρουθοκαμήλου). Τὸ ἔλασμα χρονολογεῖ εἰς τὸν 7^{ον} π.Χ. αἰῶνα, ἐν ᾗ ὁ πρῶτος ἐκδότης CH. DUGAS BCH 1921, 384 ἐ. θεωρεῖ πιθανώτερον, γεωμετρικόν. Περὶ τῆς χθονίας ἢ μητρικῆς Ἀθηνᾶς τῶν Ἀθηνῶν διέλαβε καὶ ὁ L. DEUBNER *Attische Feste* 10, 16. 35, 7. 249, μετὰ συσχετίσεων δὲ πρὸς νέα ἐλληνικὰ ἔθιμα 52, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πραγματείας τοῦ K. A. ΡΩΜΑΙΟΥ ἐν *Λαογραφία* (7) 1923, 363. Σημειωτέον ὅτι ὁ WILAMOWITZ *Sitz. Ber. Akad. Berlin* 1921, 950 ἐ. καὶ ὁ NILSSON *Min. Mycen. Relig.* 419 ἐ. δέχεται ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ διεδέχθη τὴν Μυκηναϊκὴν ἀσπιδηφοροῦσαν θεάν, ἢ ὁποία, κατὰ τὸν Nilsson, θὰ ἐκαλεῖτο Μυκήνη ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἐν στίχῳ τῆς Ὀδυσσεΐας β 120: ἐυστέφανός τε Μυκήνη.

Ἄλλ' ἐὰν ἀποβλέψωμεν εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς συνενώσεως δύο θεοτήτων ἐν τῇ Ἀθηνᾷ Νίκῃ ἥτοι τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τῆς Νίκης, ὅπως καὶ ἐν τῇ Ἀθηνᾷ Ὑγίειᾳ, ἔνθα ἡ δευτέρα θεότης, ἄλλως αὐτοτελής, ἀποβαίνει ἐπὶ κλησὶς τῆς ἰσχυροτέρας, θὰ παρατηρήσωμεν ὅτι καὶ ἡ προσωποποιηθεῖσα ἰδέα τῆς νίκης, ἡ θεὰ Νίκη κατὰ τὸν Ἡσίοδον Θεογον. 383 εἶναι κόρη τοῦ γίγαντος Πάλλαντος καὶ τῆς Στυγός:

Στύξ δ' ἔτεκεν παῖς Ὀκεανοῦ Πάλλαντι μιγεῖσα
Ζῆλον καὶ Νικην καλλίσφυρον ἐν μεγάροισιν
καὶ Κράτος ἠδὲ Βίην ἀριδείκετα γείνατο τέκνα
τῶν οὐκ ἔστ' ἀπάνευθε Διὸς δόμος οὐδέ τις ἔδρη
οὐδ' ὁδὸς ὅππῃ μὴ κείνοις θεὸς ἡγεμονεύῃ,
ἀλλ' αἰεὶ παρ Ζηνὶ βαρυκτύπῳ ἐδριόωνται.

Ὁ Ζεὺς τιμῶν τὴν Στύγα, διότι ἔσπευσεν εἰς βοήθειαν αὐτοῦ ἐν τῷ κατὰ τῶν Τιτάνων ἀγῶνι, κατέστησε καὶ αὐτὴν καὶ τὰ τέκνα αὐτῆς Ὀλυμπίους, ὡς διηγείται περαιτέρω ὁ Ἡσίοδος στ. 389-401.

Ἡ μετάστασις αὕτη εἰς τὸν Ὀλυμπον δεικνύει ὅτι ἡ Στύξ καὶ τὰ τέκνα αὐτῆς, ἐν οἷς καὶ ἡ Νίκη, ἦσαν ἐκ καταγωγῆς χθόνιαι δυνάμεις. Κούρα Πάλλαντος καλεῖται ἡ Νίκη ὑπὸ τοῦ Βακχυλίδου Ἀποσπ. 71 ἐκδ. Kenyon καὶ ἐν Ἀνθολογίᾳ 6,313. Ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεὺς I, 32, 10 ἐμφανίζει τὴν Νικὴν ὡς θυγατέρα τοῦ Ἀρχάδος Πάλλαντος, ἀντὶ τοῦ Τιτᾶνος Πάλλαντος, καὶ νεανικὴν συμπαίκτηριαν τῆς Ἀθηνᾶς. Καὶ ἄλλαι δὲ παραλλαγαὶ περὶ τῆς πατρότητος τῆς Νίκης (Ἄρης, Ζεὺς) εἶναι παραποιήσεις τοῦ ἀρχικοῦ μύθου τῆς Θεογονίας, ὅστις χθονίαν χαρακτηρίζει τὴν

ἀρχικὴν αὐτῆς ὑπόστασιν (Βλ. H. BULLE ROSCHER Lexik. III 1, 305 κέ. μετὰ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας, εἰς ἣν προσθετέος καὶ ὁ L. DEUBNER Attische Feste 25).

Ἡ Νίκη δὲν ἀνεπτύχθη ἐκ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, ὅπως πρὸς ἄλλοις ἰσχυρίσθη ἡ JANE HARRISON Mythology and monuments of Athens 366, ὁρθῶς δὲ ἀπέκρουσεν ὁ SIKES Class. Review 1895, 280, ἀλλὰ τοῦναντίον ἡ Ἀθηνᾶ προσέλαβε τὰς ιδιότητας τῆς αὐτοτελοῦς θεᾶς Νίκης, ὅπως καὶ τῆς Ὑγιείας, χωρὶς νὰ καταργήσῃ τὴν χωριστὴν αὐτῶν ὕπαρξιν (BULLE αὐτ. 310).

Ὅπως δὲ ἐν νεωτέροις χρόνοις οὕτω καὶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἡ συνένωσις αὕτη τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τῆς Νίκης προεκάλεσε σύγχυσιν, οὕτω δὲ τὴν Ἀθηνᾶν ταύτην ἐξέλαβον ὡς τὴν αὐτοτελῆ Νίκην, τὸ δὲ λατρευτικὸν αὐτῆς ξόανον τὸ ἄνευ περυγῶν ὠνόμασαν Νίκην ἄπτερον, ἐν ᾧ τύπος ἄπτερος Νίκης δὲν ὑπῆρξε (BULLE αὐτ. 316 ἐ.). Ἀθηνᾶν Σώτειραν Νίκην ἀναφέρει ὁ USENER Götternamen 220 ἐξ ἐπιγραφῆς τῆς Κυπριακῆς πόλεως Λαπήθου παρὰ LE BAS - WADDINGTON VII ἀρ. 2778.

Ἄλλ' ὁ ἐν τῇ χειρὶ τοῦ ξοάνου τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης καρπὸς τῆς ῥοιᾶς παρὰ τὰ λεχθέντα περὶ τῆς χθονίας ὑποστάσεως τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τῆς Νίκης καὶ τῆς συνισταμένης τούτων θεοκρασίας, ἐν ᾗ ἐπικρατεῖ ἡ Ἀθηνᾶ, προσδέχεται ἀπροσδόκητον ἐπικουρίαν ἐξ αὐτῆς τῆς προΐστορίας τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης τῆς Ἀκροπόλεως. Ἡ εὐτυχὴς καὶ ἀπὸ ἀρχαιολογικῆς ἀπόψεως, ὡς ἐκ τῶν ὑστέρων ἐφάνη, σκέψις τοῦ μακαρίτου Νικολάου Μπαλάνου, ὅπως ἀποσυνθέσῃ καὶ ἀναστηλώσῃ ἐκ νέου τὸν κινδυνεύοντα ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, ἀπεκάλυψεν εἰς ἡμᾶς πολυτιμώτατα στοιχεῖα τῆς ὑπὸ τὸν ναὸν προηγηθείσης λατρείας τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης.

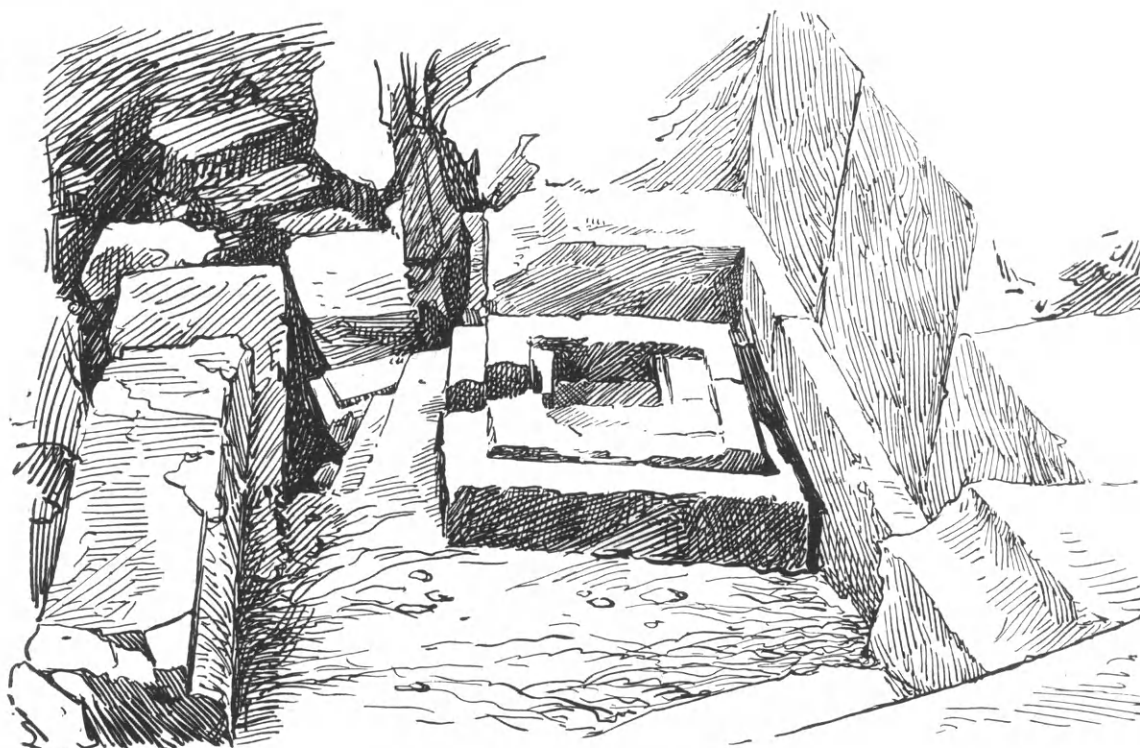
Τὰ πορίσματα τῆς γενομένης ὑπὸ τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης ἐρεῦνης ἐξέθηκεν ὁ Μπαλᾶνος ἐν λεπτομερεῖ ἐκθέσει, ἡ ὁποία ἐξετυπώθη ἐν τῷ 3ῳ μέρει τοῦ τόμου τῆς ἑκατονταετηρίδος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀπὸ σελ. 776 - 807 μεθ' ἐνὸς διαγράμματος, ὑπὸ τὸν τίτλον: Ἡ νέα ἀναστήλωσις τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης (1935 - 1939). Περὶ τῶν πορισμάτων τούτων βλ. καὶ G. WELTER Vom Nikepyrgos, Arch. Anz. 1939, 1 κ.ἐ.

Ἡ σπουδαιότης τῶν ὑπὸ τὸν ναὸν ἀποκαλυφθέντων κτισμάτων ἐπέβαλλον, ὅπως ταῦτα παραμείνωσιν ἐφεξῆς προσιτὰ εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ μετὰ τὴν νέαν ἀναστήλωσιν τοῦ ἐπ' αὐτῶν ναοῦ, ὁ δὲ Μπαλᾶνος εἰσακούσας τὴν σύστασιν κατώρθωσε δι' εὐφυοῦς τεχνικῆς ὑποχθονίου διαρρυθμίσεως νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα τοῦτο.

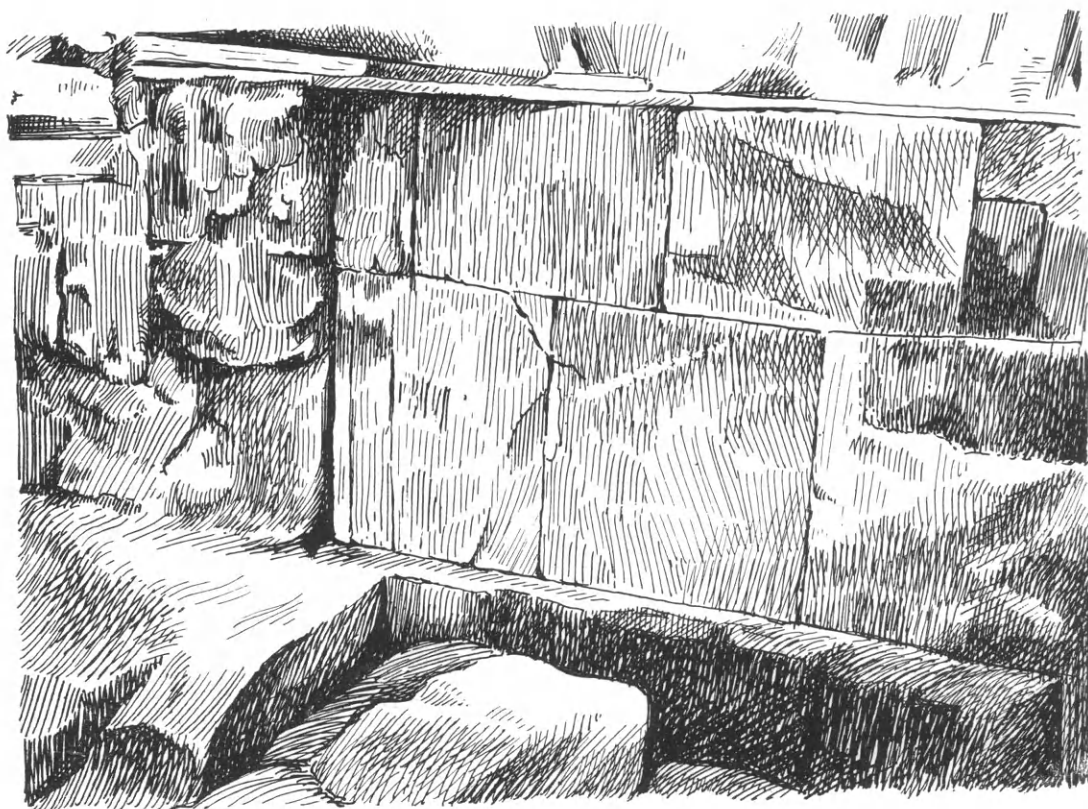
Ἡ διερεύνησις τοῦ ὑπὸ τὸν ναὸν ὄγκου τοῦ βραχῶδους πύργου καὶ τοῦ κατὰ τὸν χῶρον ἐκείνον μέρους τοῦ Πελαργικοῦ, ἵνα στερεωθῇ ὁ ὅλος βράχος καὶ ἀνακοπῇ ἡ περαιτέρω σάθρωσις αὐτοῦ, ἔφερεν εἰς φῶς ἀμέσως ὑπὸ τὸν σφρζόμενον ναὸν ἓνα ἐκ πῶρων λίθων βόθρον ἢ ἐσχάραν, «πλήρη, κατὰ τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ κοίλωμα, ἀρχαϊκῶν εἰδωλίων καὶ θραυσμάτων μικρῶν ἀγγείων» (πρβ. ΑΕ 1937, 785 εἰκ. 13).

Ἡ ὕπαρξις τῆς ἐσχάρας ταύτης (εἰκ. 2, κατὰ σχεδιογράφημα τοῦ καλλιτέχνου τῶν Μουσείων κ. Ν. Κοντοπούλου) μηνύει προφανῶς χθονίαν λατρείαν παναρχαίας περιόδου, εἰς ἣν ἄγουσι τὰ πῆλινα εἰδώλια.

Περὶ τὴν ἐσχάραν ταύτην καὶ οὐχὶ ἐν συμμετρικῇ πρὸς ταύτην θέσει, ἀλλὰ πιθα-

Εικ. 2. Ἡ ἐσχάρα τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης.

Εικ. 3. Τοίχος οἴκου ἢ τεμένους τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης.

νώτατα σεβασθὲν αὐτὴν ὡς ἱερὸν λατρευτικὸν λείψανον, ἀνηγέρθη ἐν μέρει, μὴ ἀποτελεσθὲν ἴσως ἢ ἀποτελεσθὲν μὲν, ἀλλὰ μὴ σφζόμενον νῦν ὅλον, μικρὸν οἰκοδόμημα, τοῦ ὁποίου σφζόνται δύο δόμοι ἀνίσου σήμερον ὕψους ἐκ καλῶς εἰργασμένου τιτανολίθου ἐδραζόμενοι ἐπὶ εὐθυνηρίας κατὰ τὴν ΒΑ γωνίαν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης. Τὸ πλάτος τοῦ κτίσματος τούτου ἦτο 1.78 μ., τὸ δὲ μήκος ἄγνωστον διὰ τὴν ἐκ Τουρκικῆς κατασκευῆς ἐπελθοῦσαν ἐκεῖ καταστροφὴν (ΑΕ 1937, 785 εἰκ. 12, ἐνταῦθα εἰκ. 3, κατὰ σχεδιογράφημα τοῦ καλλιτέχνου τῶν Μουσείων κ. Παπαηλιοπούλου). Τὸ ναῦδριον τοῦτο, ἐν σχήματι μᾶλλον ἀπλοῦ « οἴκου », ἀποτελεῖ τὴν δευτέραν φάσιν τῆς ἐκεῖ λατρείας, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει βωμὸς ἀνευρεθεὶς καὶ ἴσως ἀναφερόμενος ἐν τῇ ἀνακαλυφθείσῃ ἀρχαϊκῇ ἐπιγραφῇ τοῦ 6^{ου} πιθανῶς αἰῶνος (ΑΕ 1937, 786 εἰκ. 15). Κατὰ τὴν φάσιν ταύτην τῆς λατρείας διὰ τῆς προσθήκης τοῦ βωμοῦ ἐξαίρεται ἔτι μᾶλλον ἡ λατρεία χωρὶς νὰ ἀποσβεσθῇ ἢ χθονία αὐτῆς φύσις. Κατὰ τὴν τρίτην φάσιν τῆς λατρείας, τὴν ὁποίαν ἐκπροσωπεῖ ὁ νῦν σφζόμενος ναὸς μετὰ τοῦ ἀντιστοίχου βωμοῦ, ὁ χθόνιος χαρακτήρ τῆς λατρευομένης θεᾶς διατηρεῖται καὶ ἐμφαίνεται διὰ τῆς συμβολικῆς τοῦ πράγματος ῥόας.

Περὶ τῶν σχετικῶν πρὸς τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης ζητημάτων προβ. ὅσα ἔγραψαν ὁ G. WELTER Athen. Mitt. (48) 1923, 190 ἔ. καὶ ὁ Ἀ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ Ath. Mitt. (40) 1915, 27 ἔ., συνολικῶς δὲ περὶ τοῦ ναοῦ ὁ CH. PICARD L'Acropole d'Athènes II L'enceinte, l'entrée, le bastion d'Athéna Niké, les Propylées (1929) 18 ἔ. WREDE Ath. Mitt. (57) 1932, 74 ἔ. SCHLEIF Jahrb. (48) 1933, 177 ἔ. Ἐκ τῆς μνείας τῆς Ἀρτέμιδος Ἐπιπυργιδίας εὐστόχως ἤκασεν ὁ Welter ὅτι ὁ βράχος ἐκαλεῖτο ἤδη ἐν τῇ ἀρχαιότητι πύργος.

Ἡ δευτέρα φάσις τῆς λατρείας διὰ τῆς κατασκευῆς τοῦ ὑπὲρ τὴν ἐσχάραν « οἴκου » καὶ τοῦ ἀντιστοίχου βωμοῦ ἀνήκει πιθανῶς, ὡς εἰκάζω, εἰς τὴν Πεισιστράτειον περίοδον, κατεστράφη δὲ ὁ οἶκος κατὰ τὴν Περσικὴν ἐπιδρομήν. Ἡ ἀρχαϊκὴ ἐπιγραφὴ ἢ ἀνευρεθεῖσα ὑπὸ τοῦ Μπαλάνου (Τῆς Ἀθηναίας | τῆς Νίκης [ho] | βομὸς | Πατροκ[λῆς] ἢ Πατροκ[λῆδες | ἐποίησε) διὰ τὸ τρίγραμμον σῆμα δὲν εἶναι μὲν δυνατὸν νὰ εἶναι νεώτερα τοῦ 445, ἀλλὰ διὰ τε τὸν τρόπον τῆς χαράξεως καὶ τὸ ὅλον τοῦ λίθου σχῆμα οὐδὲ ὅλως ἀνήκει εἰς τὸν 5^{ον} αἰῶνα, ἀλλὰ πρέπει νὰ τεθῇ εἰς τὸν 6^{ον} μεσοῦντα πιθανῶς ἢ καὶ ὀλίγον πρότερον. Ὁ WELTER AA 1939, 12 ἀνέγνωσε τὸ ὄνομα: Πατροκέδες, θεωρεῖ δὲ τὸν « οἶκον » καὶ τὸν βωμὸν σύγχρονα, οὐδὲν λέγων περὶ τῆς ἐσχάρας.

Ἡ ὅλη δὲ ἐξεργασία τοῦ τοίχου τοῦ « οἴκου » εἶναι ὡς καὶ ἡ συναρμογὴ τῶν δόμων λαμπρά, ἀξία τῆς περιόδου, εἰς τὴν ὁποίαν τίθεται καὶ ἡ ὁποία εἶναι καὶ ἄλλως γνωστὴ διὰ τε τὴν ἔξαρσιν τῶν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως λατρειῶν τῆς Ἀθηνᾶς καὶ διὰ τὴν εἰσαγωγὴν νέων (Ἀρτεμις Βραυρωνία) ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν καλλιτεχνικὴν καὶ πνευματικὴν ἀκμὴν τῆς πόλεως ἐπὶ τῆς ὀνομαστῆς ἐκείνης τυραννίδος (JUDEICH Topographie von Athen 64 κῆ. PAULY-WISSOWA RE² XIX (1938), 155 τὸ ἄρθρον Peisistratos τοῦ SCHACHERMEYER· βλ. αὐτόθι Peisistratiden σ. 150-155. Ὡσαύτως καὶ F. E. ADCOCK ἐν Cambr. Anc. Hist. V (1936), 59-81, ὡς καὶ τὸ ἔργον τοῦ P. N. URE The Origin of Tyranny, 1922). Ὁ Ἀριστοτέλης Ἀθην. Πολιτ. XIV

χαρακτηρίζει τὸν Πεισίστρατον ὡς «δημοκρατικώτατον καὶ σφόδρ' εὐδοκίμηκότα ἐν τῷ πρὸς Μεγαρέας πολέμῳ». Τῷ 461 κατέλαβεν οὗτος τὴν ἀρχήν, ἐξεβλήθη δὲ τῷ 556/5 καὶ μετὰ 12 ἔτη ἀποκατεστάθη ἀρχαῖκῶς καὶ λίαν ἀπλῶς ('Αριστοτ. αὐτ. 4) ὡς τῆς Ἀθηνᾶς καταγούσης τὸν Πεισίστρατον ἐν τῇ μορφῇ τῆς Φύης, γυναικὸς μεγάλης καὶ καλῆς ('Ηρόδοτ. I 60). Καὶ ὁ μὲν Πεισίστρατος ἐφ' ἄρματος εἰσήλαυνε, παραιβατούσης τῆς γυναικός, οἱ δ' ἐν τῷ ἄστει προσκυνοῦντες ἐδέχοντο θαυμάζοντες ('Αριστοτ. αὐτ.) τῷ 544 π.Χ. Πιθανῶς κατὰ τὴν ἐτέραν τῶν περιπτώσεων τούτων θὰ ἀνηγέρθη ὑπὸ τοῦ Πεισιστράτου ὁ οἶκος τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης καὶ ὁ βωμὸς τοῦ Πατροκ[ήδους;]. Τότε δὲ θὰ ἐποιήθη καὶ τὸ οἰκεῖον ἀρχαῖκόν ξοάνον τῆς θεᾶς, τὸ ὁποῖον καταστραφέν ὑπὸ τῶν Περσῶν θὰ ἀντικατεστάθη διὰ νεωτέρου ἀρχαῖκοῦ ξοάνου, ὅτε κατὰ τὸν 5^{ον} αἰῶνα ἀνηγέρθη ὁ νῦν σφζόμενος ὠραῖος Ἰωνικὸς ἀμφιπρόστυλος καὶ ἐποιήθη νέος βωμὸς, τῆς ἀποφάσεως ληφθείσης μὲν περὶ τὰ μέσα τοῦ 5^{ου} αἰῶνος κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν IG I² 24 τοῦ 448 π.Χ., ἐκτελεσθείσης δὲ προφανῶς βραδύτερον, ὡς ὑποδεικνύει ἡ δευτέρα ὑπὸ τὴν πρώτην χαραχθεῖσα ἐπιγραφὴ IG I² 25 τοῦ 420/19 καὶ διαπιστοῦσιν αἱ ἀρχιτεκτονικαὶ μορφαὶ καὶ ἡ τέχνη τῶν γλυπτῶν (πρβ. JUDEICH Topogr. 218).

Ἡ ἐπιγραφὴ Α' (IG I² 24) ἐν στ. 10 ἐ. ῥητῶς λέγει: νεὸν δὲ οἰκοδομεῖσθαι καθ' ὅ τι | ἄν Καλλικράτες χυγγράρσει καὶ βο | μὸν λίθινον, ἐκεῖ δὲ ἡ λ. λίθινον ἀναφέρεται οὐχὶ μόνον εἰς τὸν βωμόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν ναόν, σημαίνει δέ, ὡς καὶ ἡ ἄλλοθεν χρῆσις διδάσκει, μαρμαρίνον.

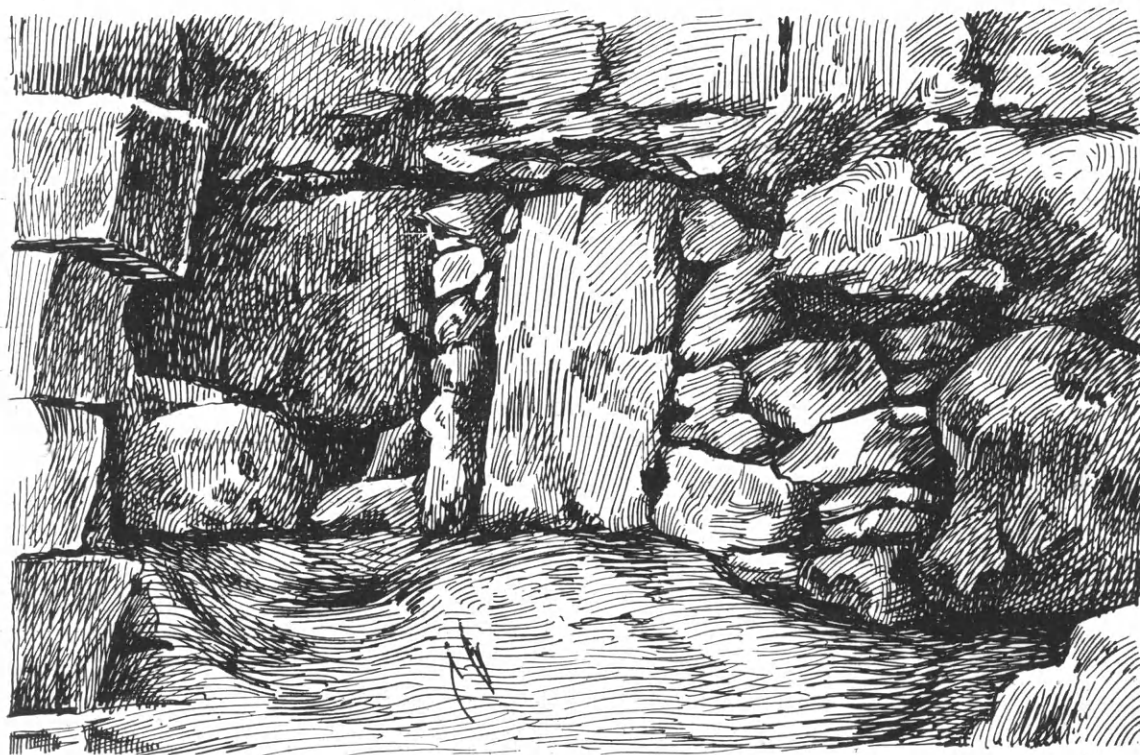
Ἡ ἄλλη φράσις τῆς αὐτῆς ἐπιγραφῆς ἐν στ. 4 ἐ.: καὶ τὸ ἱερὸν θυρῶσα | καθ' ὅ τι ἄν Καλλικράτες χυγγράρσει | ἀναφέρεται εἰς τὸ ὅλον τέμενος μετὰ τοῦ προηγουμένου οἴκου καὶ τοῦ βωμοῦ, ἡ ἐντὸς τοῦ ὁποίου λατρεία φαίνεται ὅτι εἶχε παραμεληθῇ μετὰ τὴν καταστροφὴν τὴν ἐπὶ τῶν Μηδικῶν, διὸ καὶ πλὴν τῆς θυρώσεως τοῦ τεμένου ἀποφασίζεται ἐκεῖ ἐν στ. 2 ἐ. τῇ | Ἀθηναῖαι τῇ Νίκῃ ἱέρεαν ἡ ἐ ἄ[ν ἄστὲ ἐχς ἄστὸν ἔι;] ἐχς Ἀθηναίων ἀπάντ[ον | καταστῆσθαι].

Ὁ WELTER AA αὐτ. 12 φρονεῖ ὅτι αἰτία τῆς ιδρύσεως τῆς λατρείας τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης δὲν εἶναι πολεμική, ἀλλὰ ἀγωνιστική, συνδεομένη πρὸς τὰς νίκας τῶν Παναθηναίων καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν ἵδρυσιν τούτων περὶ τὸ 550. Ὅτι ἡ λατρεία ὁμως τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης γίνεται λατρεία τῆς πόλεως μόλις περὶ τὰ μέσα τοῦ 5^{ου} αἰῶνος (IG I² 84), δὲν εἶναι πιθανόν, διότι πιθανώτερον εἶναι, μετὰ τὰ νεώτατα εὐρήματα, ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ IG I² 24 ἀναφέρεται εἰς ἀναζωογόνησιν τοῦ τε ἱεροῦ καὶ τῆς ἀρχαίας λατρείας, τῆς ὁποίας ἡ παναρχαία φάσις εἶναι ἡ ἐσχάρα, ἡ ἔπειτα ἐξαρθεῖσα ὑπὸ τοῦ Πεισιστράτου διὰ τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ «οἴκου».

Τὰ ὑπὸ τὸν νῦν σφζόμενον ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης εὐρεθέντα πολύτιμα λείψανα καθιστῶσι σαφεστέραν τὴν ἔννοιαν τῆς ἐπιγραφῆς ὡς πρὸς τὸ «ἱερὸν» τῆς θεᾶς. Ἄξιον δὲ προσοχῆς εἶναι τὸ πραγματικὸν γεγονὸς ὅτι, ὡς ἐκ τοῦ τοπογραφικοῦ δια-

γράμματος τοῦ Μπαλάνου ἐμφαίνεται, ὁ οἶκος καὶ ὁ βωμὸς αὐτοῦ μικρόν τι ἀποκλίνοντες πρὸς Ν δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι ἐν τούτῳ ῥυθμίζονται πρὸς τὸ Πεισιστράτειον Πρόπυλον καὶ τὴν εἰς αὐτὸ ἄγουσαν πομπικὴν ὁδόν, μολονότι τοῦτο δὲν εἶναι σαφῶς ἀναγκαῖον. Πάντως ὅμως ὁ πύργος ἦτο, κατὰ τὴν ὀρθὴν παρατήρησιν τοῦ G. WELTER ΑΑ αὐτ. 7 ἐ., ὁ φρουρὸς τῆς Μυκηναϊκῆς εἰσόδου εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, ὅπως ἐν Τίρυνθι καὶ Αἰγίνῃ.

Ὅτι δὲ ὡς χθονίαν ἡσθάνοντο τὴν Ἀθηνᾶν Νίκην καὶ οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰῶνος δεικνύει πρὸς τοῖς εἰρημένοις καὶ ἡ ἀνωτέρω (σ. 104) μνημονευθεῖσα λήκυθος

Εἰκ. 4. Ἡ κατάστασις τῶν ὀπισθεν τῶν Δ. ἀνοιγμάτων κογχῶν.

τοῦ Βρεττανικοῦ μουσείου, ἡ παρέχουσα τὴν κρανοφοροῦσαν Ἀθηνᾶν ἐν προτομῇ ἥτοι ἐξερχομένην ἐκ τῆς γῆς καὶ κρατοῦσαν ῥόαν. Ὁ Buschor Sitz. Ber. bayr. Akad. 1937, Feldmäuse σ. 7, ἀπαριθμῶν τοιαύτας προτομὰς θεῶν καὶ ἀμφιβάλλον, ἀν πρόκειται περὶ παραστάσεων «ἀνόδου» χθονίων θεοτήτων, ἐλησμόνησε τὴν λήκυθον τοῦ Βρεττανικοῦ μουσείου, ἡ ὁποία διὰ τὴν ῥόαν ἀσφαλῶς δηλοῖ ἄνοδον τῆς χθονίας θεᾶς. Χθονίαν Ἀθηνᾶν ἐν προτομῇ ἔχομεν καὶ ἐπὶ τῆς μελανομόρφου ληκύθου τῆς Δρέσδης παρὰ HASPELS Attic Blackfigured Lekythoi πίν. 45, 2 σελ. 148 157² 257. Ὅτι αἱ ἐκατέρωθεν παριστώμεναι γλαῦκες εἶναι δηλωτικαὶ τῆς χθονίας φύσεως τῆς ἐν προτομῇ θεᾶς ὀρθῶς παρατηρεῖ ἡ HASPELS αὐτ. σ. 51 σημ. 5.

Χαρακτηριστικὴ τῆς χθονίας φύσεως τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης εἶναι καὶ ἡ παρουσία

ὄφεως ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου Arch. Anz. 1894, 171 (P. HERRMANN). Ὁ KÜSTER Die Schlange in der griech. Kunst u. Religion (1913), 117 ἐρμηνεύει, ἥκιστα πιθανῶς, τὴν σύνδεσιν τοῦ ὄφεως μετὰ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης ἐκ τῆς φθοροποιουῦ εἰς τὸν ἐχθρὸν καὶ φόβον ἐμποιούσης σημασίας τοῦ ὄφεως. Πρβ. FRÖHNER Notice sculpt. ant. Louvre ἀρ. 486, βιβλιογραφία περὶ τοῦ ἐν τῷ Λούβρῳ ὁμοίου.

Ἀλλὰ παρὰ τὴν χθονίαν φύσιν τῆς λατρείας τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης ὅτι ὁ ὅλος πύργος ἦτο ἐστία χθονίας λατρείας ἀποδεικνύει ἄλλο σημεῖον ἐλθὼν καὶ πάλιν εἰς φῶς κατὰ τὴν ἀποσύνθεσιν τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ περιβλήματος τοῦ βράχου καὶ δὴ κατὰ τὰ δύο ὀρθογώνια ἀνοίγματα, τὰ ὅποια εἶναι καὶ αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ σημαντικὰ διὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ τόπου. Ὅπισθεν τῶν ἀνοιγμάτων τούτων ἀπεκαλύφθησαν ἐκ νέου αἱ δύο συνεχόμεναι, ἀλλὰ διαφόρων διαστάσεων κόγχαι (JUDEICH Topogr. αὐτ. ΑΕ 1937, 789 ἐ. 791 εἰκ. 20, ἐνταῦθα εἰκ. 4 κατὰ σχεδιογράφημα τοῦ κ. Παπαηλιοπούλου), παρὰ τὴν ἐτέραν δὲ τούτων ἡ ἐπιφάνεια τοῦ βράχου ἦτο κεκαυμένη καὶ εὐρέθη ἐκεῖ καὶ τεμάχιον ἀγγείου κεκαυμένον, μάρτυρες ἀμφότερα τελουμένης ποτὲ ἐκεῖ λατρείας. Τὰ ἐνδεικτικὰ τοῦ πράγματος λείψανα θὰ ἦσαν ἴσως περισσότερα, ἐὰν δὲν εἶχε μεσολαβήσει ἡ ἐν ἔτει 1866 ἐπισκευὴ καὶ ὑποστήριξις ἡ ταράξασα τὴν ἀρχαίαν πραγματικὴν κατάστασιν (ΑΕ αὐτ. 790 σημ. 1).

Ἀλλὰ καὶ τὰ δύο ὀρθογώνια ἀνοίγματα, τὰ ὅποια εἶναι ἀρχαῖα καὶ συνδέονται ἀναμφισβητήτως πρὸς τὰς ὀπισθεν αὐτῶν δύο κόγχας, εἶναι ἀψευδῆ μαρτύρια τῆς ἐκεῖ χθονίας λατρείας, ἄγνωστον τίνας, προστίθενται δὲ εἰς τὰ ἤδη γνωστὰ παραδείγματα περὶ τῆς σημασίας τῶν τοιούτων παραθύρων ἢ ὁπῶν.

Εἰς ταῦτα ἀνάγκη νὰ προσθέσωμεν τὴν λατρείαν τῆς Ἑκάτης ἢ Ἀρτέμιδος Ἐπιπυργιδίας ἢ Ἀρτέμιδος Ἑκάτης ἢ Ἑκάτης Προπυλαίας ἢ Ἀρτέμιδος Φωσφόρου, τῆς ὁποίας τὸν τόπον φαίνεται ὅτι ἀπεκάλυψεν ὁ Welter παρὰ τὸν ἐξωτερικὸν τοῖχον τῆς νοτίας πτέρυγος τῶν Προπυλαίων τῷ 1923 (ΑΘΗ. ΜΙΤΤ. 1923 πίν. IV. JUDEICH Topogr. 224^{1. 2}).

Ὁ ὅλος πύργος ἄρα ἔχει χθόνιον χαρακτῆρα ἀπηχῶν τὴν παναρχαίαν Ἑλληνικὴν πίστιν εἰς τὴν Μητέρα Γῆν, τὴν μυστηριώδη πηγὴν τῆς γενέσεως καθ' ὅλου, διὰ τοῦτο δὲ καὶ «πρωτόμαντιν γαῖαν» καλουμένην καὶ Φύσιν ὡς φύουσαν πάντα τὰ θαυμάσια, καὶ Θέμιν ὡς φορέα καὶ γεννήτριαν τῶν ἐπ' αὐτῆς ἐν θαυμαστῇ τάξει καὶ κόσμῳ ἀναδιδομένων, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἀφετηρίαν τῆς ιδέας τῆς δικαιοσύνης καὶ ἄλλων «πολλῶν ὀνομάτων μορφῆν μίαν».

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΝΕΑ ΠΡΟΣΚΤΗΜΑΤΑ
ΕΘΝΙΚΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ
ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1930, 1931 ΚΑΙ 1932

ΥΠΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Δ. ΘΕΟΦΑΝΕΙΔΟΥ

Τὰ κατὰ τὸ τριετές τοῦτο διάστημα εἰσαχθέντα εἰς τὸ Ἑθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον ἀρχαῖα ἀποτελοῦνται ἐξ ἔργων τέχνης παντοίας ὕλης, προέρχονται δὲ ἄλλα μὲν τούτων ἐξ ἐπισήμων ἀνασκαφῶν διενεργηθεισῶν ὑπὸ Ἐφόρων ἀρχαιοτήτων καὶ ὑπὸ ξένων ἀρχαιολογικῶν σχολῶν, ἄλλα δὲ ἐκ τυχαίων ἀνασκαφῶν ἰδιωτῶν ἢ ἐκ κατασχέσεως εἰς χεῖρας ἀρχαιοκαπήλων. Ἐκ τῶν νέων τούτων προσκτημάτων τὰ πλέον ἀξιοσημεῖωτα εἶναι, κατὰ σειρὰν ὕλης, τὰ ἀκόλουθα¹.

Α) ΜΑΡΜΑΡΙΝΑ

1) Λήκυθος ἀποκεκρουμένη τὰ δύο ἄκρα. Ἐπὶ τῆς κοιλίας παρίστανται ἐν ἀναγλύφῳ ἀριστερὰ μὲν γυνή, δεξιὰ δὲ ἀνὴρ πατοῦντες ἐπὶ προεξεχούσης γραμμῆς. Ὑπεράνω τῶν κεφαλῶν ἡ ἐπιγραφή:

ΤΙΜΑΡΕΤΗ : ΧΑΡΙΑΣ

Εὐρέθη ἐν Ἀθήναις (Κυψέλη). Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 316 (1930).

2) Κορμὸς ἀνδρικοῦ ἀγαλματίου ἐκ πεντελησίου μαρμάρου. Ἐλλείπει ἡ κεφαλὴ μετὰ τοῦ

¹ Ἡ κατωτέρω ἔκθεσις, συνταχθεῖσα ὑπ' ἐμοῦ ὡς ἐπιμελητοῦ, ἐντολῇ τοῦ τότε Διευθυντοῦ τοῦ Ἑθν. Ἀρχ. Μουσείου, εἶχε σταλῇ εἰς τὴν Διεύθυνσιν Ἀρχαιοτήτων πρὸς δημοσίευσιν ἐν τῷ Ἀρχαιολογικῷ Δελτίῳ. Δημοσιεύεται δὲ ἐνταῦθα, ὅτε διακοπείσης πρὸς καιρὸν τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἀρχ. Δελτίου.

λαιμοῦ, ἀμφότεροι οἱ βραχίονες ἀπὸ τοῦ μέσου ἀντιβραχίου, τὸ δεξιὸν σκέλος ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ μηροῦ, τὸ δὲ ἀριστερὸν ἀπὸ τοῦ γόνατος. Κατὰ τὴν ὁσφύν, κάτωθεν τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος, σιδηροῦς γόμφος. Πατεῖ ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ποδὸς καὶ προβάλλει τὸν ἀριστερόν· ὕψ. 0.29. Εὐρέθη ἐν Ἀθήναις (Ἐκ τοῦ πρὸ τοῦ Βαμβακείου χώρου, ἐν τυχαίᾳ ἐκσκαφῇ). Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 317 (1930) καὶ ἀριθ. εὐρετηρίου Γλυπτῶν 3675.

3) Ἀγαλμάτιον γυναικὸς, οὗ ἔλλειπει ἡ κεφαλὴ μετὰ τοῦ λαιμοῦ. Εἶναι γυμνὴ μέχρι τῆς αἰδοῦς, ἔχει κεκαλυμμένον τὸ ὑπόλοιπον σῶμα δι' ἱματίου, τὸ ὅποιον καταπίπτει εἰς δέσμην παρὰ τὸν ἀριστερὸν μηρὸν καὶ εἰς ἄλλην δέσμην ἀπὸ τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος, οὗ ἔλλειπει τὸ κάτω ἥμισυ μετὰ τῆς χειρός. Ἡ δεξιὰ χεὶρ στηρίζεται (συγκεκολλημένη) ἀνεστραμμένη διὰ τοῦ καρποῦ ἐπὶ τοῦ γόμφου, ἡ δὲ ἀριστερὰ κεκαμμένη διὰ τοῦ ἀγκῶνος ἐπὶ ὑψηλοῦ ἰσχυροῦ κορμοῦ δένδρου. Πατεῖ ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ποδός, ἀναπαύει δὲ κάμπτους τὸν ἀριστερόν. Τύπος τῆς Πραξιτελείου σχολῆς, παριστῶν πιθανῶς Ἀφροδίτην· ὕψ. 0.43.

Προέρχεται ἐκ Καρύστου τῆς Εὐβοίας. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 319, εὐρετ. 3676. *Εἰκ. 1.*

4) Κορμὸς ἀγαλματίου γυναικὸς ἀπὸ τῶν γονάτων καὶ κάτω μετὰ τῆς πλίνθου. Τὸ ἱμάτιον πίπτει εἰς παχεῖαν δέσμην μεταξὺ τῶν σκελῶν. Τύπος λεκανηφόρου· ὕψ. 0.15.

Προέρχεται ἐκ Καρύστου τῆς Εὐβοίας. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 320 καὶ εὐρετ. 3677.

5) Μαρμάρινη λουτροφόρος λήκυθος ἀποκεκρουμένη τὸ ἄνω μέρος τοῦ λαιμοῦ καὶ τὴν βάσιν. Ἐπὶ τῆς κοιλίας ἀνάγλυπτος παράστασις γυναικὸς καθημένης ἐπὶ ἔδρας μετ' ἐρείσιν ὧτων

καὶ δεξιουμένης τὸν πρὸ αὐτῆς ἱστάμενον ἄνδρα. Ἄνωθεν τῶν κεφαλῶν τὰ ὀνόματα :

ΕΥΞΕΝΟΣ ΦΙΛΙΑ

ὕψος μέσον 0.75.

Ἐκ κατασχέσεως ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου « Φρίντων ». Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 322 καὶ εὐρετ. 3878.

6) Τεμάχιον λουτροφόρου μετ' ἀναγλύφου παραστάσεως ἀνδρὸς καθημένου καὶ ἄλλου ἱσταμένου πρὸ αὐτοῦ ἐν δεξιώσει. Ἰχνη γραμμάτων ὕψ. 0.40. Ἐκ κατασχέσεως ἐπὶ τοῦ ἀτμο-

Εἰκ. 1. Ἀφροδίτη (·)

πλοίου « Φρίντων ». Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 324 καὶ ἀριθ. εὐρετ. 3680.

7) Ἄγαλμα παιδὸς ἀκέφαλον ἄνευ χειρῶν καὶ κνημῶν εἰς δύο τεμάχια. Εἰς τὸ αὐτὸ ἄγαλμα ἀνήκει τεμάχιον πλίνθου μετὰ δεξιῶ ποδὸς καὶ κορμὸς δένδρου. Ἐπὶ τῶν ὤμων διακρίνονται τὰ πέρατα βοστρύχων. Ἀπόλλων ἢ Διόνυσος

ὕψος 0.75. Ἐκ κατασχέσεως ὡς ἄνω. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 325 καὶ εὐρετ. 3681.

Εἰκ. 2. Λήκυθος Φιλίας καὶ Ἀρισταγόρας.

8) Λήκυθος λουτροφόρος ἀποκεκρουμένη τὸ στόμιον καὶ τὴν βάσιν. Ἐπὶ τῆς κοιλίας ἀνάγλυπτος παράστασις γυναικὸς καθημένης (ΦΙΛΙΑ) καὶ δεξιουμένης τὴν πρὸ αὐτῆς ἱσταμένην γυναῖκα (ΑΡΙΣΤΑΓΟΡΑ)· ὕψ. 0.76. Ἐκ κατασχέσεως ὡς ἄνω. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 326 καὶ ἀριθ. εὐρετ. 3682. Εἰκ. 2.

9) Ἀγαλμα ἀρχαίου κούρου. Ἐλλείπουν τὰ ἄκρα τῶν χειρῶν, ἡ ἀριστερὰ κνήμη μετὰ τοῦ ποδὸς καὶ ὁ δεξιὸς πούς. Ἡ δεξιὰ κνήμη εὑρέθη εἰς τεμάχιον προσαρμόζον. Τὸ πέος εἶναι ἔνθετον, ἀλλὰ ἀποτετμημένον ἀπὸ τῆς ρίζης σχεδόν. Ἡ κόμη σχηματίζει ἐπὶ τοῦ μετώπου ἑλικας ἐν σχήματι ροδάκων, καταπίπτει δὲ ἐκτερωθεν τῶν ὠμων καὶ ἐπὶ τῆς ράχεως καθ' ἡνωμένους βοστρύχους ὕψος 1.73. Εὑρέθη ἐν Κορησίᾳ τῆς νήσου Κέας. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 331, εὔρετ. 3686.¹

10) Κορμός ἀρχαίου ἀνδρικοῦ ἀγάλματος ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ μέχρι πού τῶν σκελῶν. Ἡ δεξιὰ χεὶρ ἀποκεκρουμένη. Ἀριστερόθεν ὑπάρχει ὀπὴ πρὸς στερέωσιν τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς, τῆς ὁποίας σφάζεται τὸ ἐν τῇ ὀπῇ τμήμα προσηλωμένον διὰ χαλκίνου ἐλάσματος. Ὁ νέος φορεῖ βραχὺ ἱμάτιον καλύπτον τὰ νῶτα μέχρις ἄνωθεν τῶν γλουτῶν, καταπίπτει δὲ ἔμπροθεν ἀπὸ τῶν ὠμων συμμετρικῶς μέχρι κάτωθεν τοῦ ὀμφαλοῦ, καταλείπει γυμνὸν τὸ στέρνον καὶ μέρος τῶν μαστῶν ὡς καὶ τὴν μέσσην κοιλίαν· μέγ. ὕψος 0.65.

Εὑρέθη ἐν τῇ κοίτῃ τοῦ Ἰλισσοῦ, παρὰ τὸ ζυθοπωλεῖον Φίξ. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 332 καὶ ἀριθ. εὔρετ. 3687. Ἀρχαιολ. Δελτίον, τόμ. 14, σ. 41 ἐξ. Ἰωάννα Κωνσταντίνου. (Br. - Br. πίν. 781 - 2).

11) Ἐπιτύμβιον ἄγαλμα γυναικὸς εἰς τρία μεγάλα τεμάχια καὶ τινὰ μικρά. Ἡ γυνή, τῆς ὁποίας ἔλλειπει ἡ κεφαλὴ, φέρει ἀχειρίδωτον χιτῶνα καὶ ἱμάτιον καλύπτον τοὺς ὤμους καὶ ἔχει τὴν μὲν ἀριστερὰν χεῖρα ἐπὶ τοῦ στήθους, τὴν δὲ δεξιὰν πρὸς τὰ κάτω. Ἀμφότεραι αἱ χεῖρες ἀποκεκρουμέναι ἀπὸ τοῦ καρποῦ. Φαίνεται ὅτι παρίστατο καθημένη, διότι δύο τῶν μικρῶν τεμαχίων φέρουν τὴν παράστασιν ἔδρας. Ἐκ κατασχέσεως· μέγ. ὕψος μεγίστου τεμαχίου 0.60. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 342 καὶ ἀριθ. εὔρετ. 3689.

12) Λέων ἔχων ἀποκεκρουμένους τοὺς πόδας καὶ τὴν οὐράν. Εὑρέθη ἐν Σπάτῃ. Ἐκ κατασχέσεως. Βορεία Στοά. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 344 καὶ ἀριθ. εὔρετ. 3690.

13) Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον εἰς τέσσαρα με-

γάλα τεμάχια καὶ τρία μικρά. Ἐπὶ τοῦ μεγαλειτέρου τεμαχίου, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὸ ἄνω μέρος τοῦ ἐν γένει ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου, παρίσταται ἡ πρόσοψις ναοῦ ἐν παραστάσι μετ' ἐπιστυλίου καὶ στέγης μετ' κεράμους καὶ ἀκρωτήρια. Ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου ἡ ἐπιγραφὴ:

ΚΗΦΙΣΟΚΡΙΤΟΣ

ΓΛΑΥΚΩΝΟΣ ΣΤΡΑΤΥΛΛΙΣ
ΚΥΔΑΘΗΝΑΙΕΥΣ ΚΗΦΙΣΟΚΡΙΤΟ

α) Ἐν τῷ ἐκβεβαθυμένῳ ἐδάφει κεφαλὴ μετὰ μέρους τοῦ στήθους γυναικὸς φορούσης χιτῶνα καὶ ἱμάτιον καὶ προσβλεπούσης τὸν ἀριστερόθεν γενειοφόρον ἄνδρα, τοῦ ὁποίου σφάζεται ἡ κεφαλὴ, διατηρεῖται δὲ κατὰ τὸ μέσον τοῦ ἐδάφους καὶ ἡ χεὶρ κρατοῦσα ράβδον. β) Τὸ κάτω μέρος τῆς γυναικὸς ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ στήθους μέχρι πού τῆς δεξιᾶς κνήμης. Σφάζεται ἀκεραία ἡ δεξιὰ χεὶρ ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ μηροῦ καὶ ἡ ἀριστερὰ μέχρι τοῦ καρποῦ. Ἀχειρίδωτος χιτῶν. ἱμάτιον πολύπτυχον μετ' ἱμάντος εἰς τὴν ὀσφύν. γ) Ὁ κορμὸς τῆς ἀνδρικῆς κεφαλῆς κάθεται ἐπὶ τῆς ἔδρας καὶ φορεῖ ἱμάτιον, ἀφῖνον γυμνὸν τὸ πλεῖστον ἀριστερὸν μέρος τοῦ στήθους καὶ τὴν ἀριστερὰν χεῖρα, ἥς ἔλλειπουν οἱ δάκτυλοι. δ - ζ) Τεμάχια πτυχώσεων ἐνδυμάτων. Μῆκος τοῦ μεγαλειτέρου τεμαχίου 0.95.

Εὑρέθη ἐν Ἀθήναις, ἐν τοῖς θεμελίοις τοῦ νέου κτιρίου τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς ἐν τῇ ὁδῷ Σοφοκλέους. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 347 καὶ εὔρετ. 3691. *Εἰκ. 3.*

14) Σύμπλεγμα Ἡρακλέους, Πανός, καὶ Ἐρωτιδῆος. Ὁ Ἡρακλῆς, γυμνός, κάθεται ἐπὶ βράχου ἀκουμβῶν ἐπὶ δένδρῳ, τοῦ ὁποίου τὸ φύλλωμα προεξέχει τῆς κεφαλῆς του, καὶ στηρίζει τὴν μὲν δεξιὰν ἐπὶ τοῦ βράχου, κάτωθεν τοῦ ὁποίου διακρίνεται ὁ Ἐρωτιδεύς, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς περισφίγγει Πᾶνα προσπαθοῦντα νὰ ἐκφύγῃ τῆς ρωμαλέας χειρὸς τοῦ Ἡρακλέους. Εὑρέθη ἐν Ἀθήναις ἐν τῇ ὁδῷ Λεωχάρους καὶ Πραξιτέλους· ὕψος 0.48. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 349 καὶ ἀριθ. εὔρετ. 3692.

15) Ἐπιτύμβιον ἐν σχήματι ναῖσκου, φέρον κορυφαῖον ἀκρωτήριον Σειρήνα καὶ ἐπὶ ἐπιστυλίου τὴν ἐξῆς ἐπιγραφὴν:

(ΦΙΛ)ΟΣΤΡΑΤΟΣ ΦΙΛΟΞΕΝΟΥ

ΠΑΙ ΠΑΤΕΡΟΣ ΣΑΠΟΥ ΠΑΤΡΟΣ ΕΧΩΝ ΟΝΟΜΑ ΚΑΙ
ΠΑΡΑΜΥΘΙΟΝ ΗΣΘΑ ΚΑΙ ΠΑΡΩΝΥΜΙΟΝ ΤΕ ΓΟΝΕΥ-
ΣΙΝ ΕΩΛΛΑΡΙΩΝ ΔΑΙΜΩΝ ΔΕ Σ' ΑΦΕΙΛΕΤΟ ΠΑ(ΣΙ)
(ΠΟ)ΘΕΙΝΟΝ)

¹ Μετὰ τοῦ κούρου τούτου ἐκομίσθη ἐκ τοῦ αὐτοῦ μέρους καὶ τεμάχιον δεξιᾶς χειρὸς μήκ. 0.27 ἀρχαίης τέχνης, ἀλλὰ μὴ ἀνήκοντος πιθανῶς εἰς τὸν κούρον. ΑΕ 1937 Β' σελ. 687 ἐξ. Φ. Σταυρόπουλλος.

Κατωτέρω, ἐν ἐκβαθύσματι, ἱστάμενος νεανίας γυμνὸς μετὰ τοῦ ἄκρου τῆς χλαμύδος ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου. Βλέπει δεξιὰ πρὸς κύνα ἐφθαρμένον, ἐν ᾧ ἀριστερὰ αὐτοῦ μικρὸς παῖς (δοῦλος) ἀτενίζει πρὸς αὐτόν· (πιθανῶς εἰς τὸ ἐπιτύμβιον τοῦτο ἀνήκει τεμάχιον ἐπιτυμβίου στήλης φέρον τὴν ἐπιγραφὴν):

ΕΥΤΥΧΙΞ ΜΟΣΧΙΩΝ

Ὑψος 1 μέτρ., πλάτος 0.37. Εὑρέθη ἐν Ἀ-

Εἰκ. 3. Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον Κηφισοκρίτου Γλαύκωνος καὶ Στρατυλλίδος.

θήναις (Ἰερὰ Ὀδός). Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 350 (α) καὶ εὔρετ. 3696. **Εἰκ. 4.**

16) Ἀκέφαλον ἄγαλμα ἱσταμένου ἀνδρός. Ἐλλείπουσιν ἡ κεφαλὴ καὶ ἡ δεξιὰ χεὶρ ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος. Φορεῖ πολύπτυχον ποδηρὸς ἱμάτιον, ἔχει κεκαμμένον τὸν ἀριστερὸν πόδα καὶ πατεῖ διὰ τῶν δύο ποδῶν του ἐπὶ συμφυοῦς τετραγώνου βάσεως. Ὡς στήριγμα τοῦ ὀρθίου ἀγάλματος δέσμη κυλίνδρων ἐν σχήματι φοινικοσχήμου κίονος· ὕψος μετὰ τῆς βάσεως 1.45. Εὑρέθη ἐν Ἀθήναις παρὰ τὸν Ἰλισσόν,

ὅπισθεν τοῦ ἐργοστασίου Φίξ. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 365 καὶ ἀριθ. εὔρετ. 3699. **Εἰκ. 5.**

17) Κεφαλὴ ἀνδρὸς πωγωνοφόρου. Τὸ ὀπίσθιον ἡμῖς ἀποτετμημένον. Ἔχει κοίλους τοὺς

Εἰκ. 4. Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον Φιλοστράτου Φιλοξένου.

ὀφθαλμοὺς πρὸς ἔνθεσιν ὀφθαλμῶν ἐκ ξένης ὕλης καὶ φέρει ὀπὴν κατὰ τὸ μέσον τοῦ λαιμοῦ. Τέχνη ἀρχαῖζουσα· ὕψος 0.17. Εὑρέθη ἐν Ἀθήναις ὁδὸς Λεωκορίου καὶ Τουρναβίτου. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 366 καὶ ἀριθ. εὔρετ. 3700.

18) Κεφαλὴ ἀνδρὸς γενειῶντος ἀποτετμημένη ὀριζοντίως ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ. Κόμη πλουσία φθάνουσα μέχρι καὶ τοῦ αὐχένος, ἀλλὰ ἀποτετμημένη ἀπὸ τοῦ μετώπου. Αἱ κόγχαι τῶν

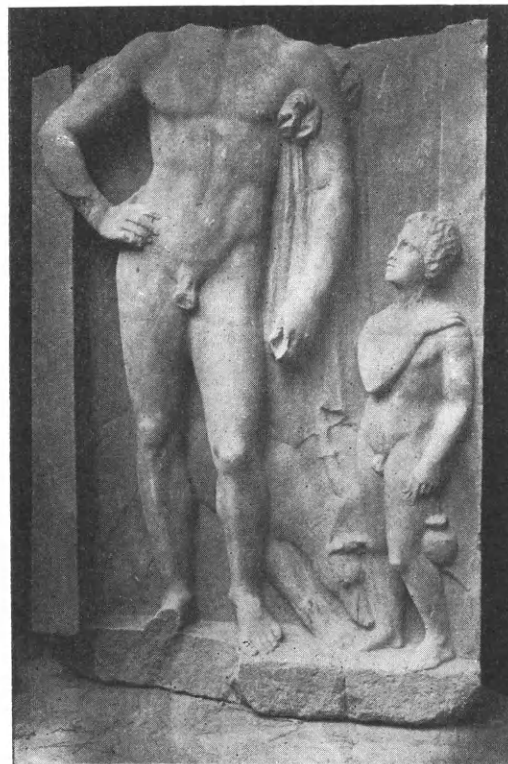

Εἰκ. 5. Ἀγαλμα ἀνδρὸς μετὰ δέσμης κυλίνδρων.

ὀφθαλμῶν κοῖλαι πρὸς ἔνθεσιν χωριστῶν ἐξ ἄλλης ὕλης ὕψος 0.225. Εὑρέθη ἐν Ἀθήναις ὁδὸς Λεωκορίου. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 367 καὶ ἀριθ. εὔρετ. 3701.

19) Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον. Ἐντὸς βεβαυσιμένου ἐδάφους, πλαισιουμένου ἀριστερά, γυ-

μνὸς νεανίας, ἡ κεφαλὴ τοῦ ὁποίου εἶναι ἀποτετμημένη ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ, στηρίζει τὴν μὲν δεξιὰν ἐπὶ τοῦ ἰσχίου, κρατεῖ δὲ διὰ τῆς ἀριστερᾶς τὴν ἀπὸ τὴν μασχάλην στηριζομένην κορύνην, διαφανομένην κάτω καὶ κεκαλυμμένην τὰ ἄνω ὑπὸ τοῦ ἱματίου, συνεσφιγμένου ἐν τῇ μασχάλῃ καὶ καταπίπτοντος μετὰ τοῦ κορμοῦ καὶ τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος. Κάτω δεξιὰ, μικρὸς παῖς, κρατῶν ἀριστερὰ ἀρύβαλλον, ἔχων δὲ τὴν δεξιὰν ἐπὶ τοῦ στήθους, ἀναβλέπει πρὸς

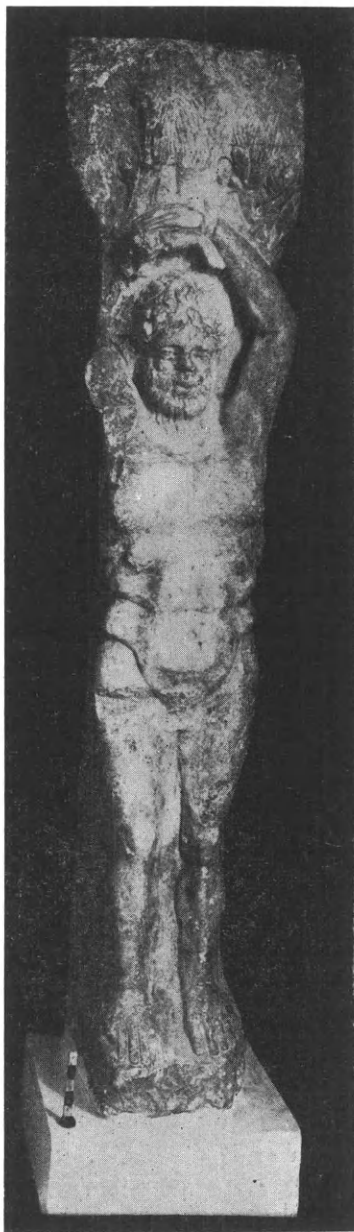
Εἰκ. 6. Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον νεανίου μετὰ παιδὸς καὶ κυνός.

τὸν νεανίαν. Μεταξὺ τοῦ παιδὸς καὶ τοῦ νεανίου, κάτω, κύων ἰχνηλατῶν πρὸς δεξιὰ· ὕψος 1.05, πλ. 0.74. Εὑρέθη ἐν Ἀθήναις, ὁδὸς Βουλιαγμένης. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 372 καὶ ἀριθ. εὔρετ. 3702. Εἰκ. 6.

20) Κορμὸς ἀγάλματος γυναικὸς ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ μέχρι ποῦ τῶν γονάτων. Ἄνω κοιλότης πρὸς ἔνθεσιν κεφαλῆς. Φορεῖ χιτῶνα καὶ ἱμάτιον μετ' ἀποπτύγματος καὶ τελαμῶνα διήκοντα διαγωνίως ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ ὤμου πρὸς τὸ ἀριστερὸν ἰσχίον. Ἀρτεμις· ὕψος 0.64. Εὑρέθη ἐν Ἀθήναις, ὁδὸς Βασιλικῶν (Ἅγιος Τρύφων).

Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 373 καὶ ἀριθ. εὐρετ. 3703.

21) Μαρμαρίνη λουτροφόρος ἄνευ λαιμοῦ καὶ βάσεως. Φέρει τρεῖς ἀναγλύπτους μορφάς, ἐξ ὧν ἡ μεσαία παριστᾷ ἄνδρα, πιθανῶς ἱερέα,

Εἰκ. 7. Μαρσύας προσδεδεμένος ἐπὶ δένδρου.

κρατοῦντα κἀνθάρον καὶ ἱστάμενον ἐν τῷ μέσῳ δύο ἐφήβων, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ πρὸς τὰ δεξιὰ αὐτοῦ γυμνὸς νεανίας κρατεῖ λάγηνον, ὁ δ' ἕτερος νεανίας, ἐνδεδυμένος ἱμάτιον, φέρει ὑδρίαν ἐπὶ τοῦ ὤμου· ὕψος 0.50. Εὐρέθη ἐν Παλαιῷ Φαλήρῳ, ὅπισθεν τοῦ ἀεροδρομίου. Ἀριθ. βιβλ.

εἰσαγ. 7 καὶ ἀρ. εὐρ. 3704. Arch. Anz. 1912, σ. 25.

22) Ποὺς τραπέζης ἐφ' οὗ ἀνάγλυπτος παράστασις Μαρσύου τοῦ ὁποίου αἱ χεῖρες, ὑψοῦμεναι ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς του, εἶναι δεδεμέναι ἐκ δένδρου πεύκου· ὕψος 0.78. Εὐρέθη ἐν Σπάτα, κατὰ δὲ πληροφορίας τῆς Δημ. Ἀσφαλείας, ἐν Ἐπιδαύρῳ. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 10 καὶ ἀριθ. εὐρετ. 3705, Arch. Anz. 1932, 125. 1933, 211. J. H. S. 1933, 274. Εἰκ. 7.

Εἰκ. 8. Ἀνάγλυφον παλαμῶν.

23) Ἐπιτύμβιος στήλη μετ' αἰτώματος. Φέρει ἄνω μὲν τὴν ἐπιγραφὴν:

ΖΩΣΙΜΗ ΗΡΑΚΛΕΩΝΟΣ ΑΠΑΜΙΤΙΣ,

Κάτωθεν δὲ δύο ἀναγλύφους παραστάσεις παλαμῶν χειρῶν μὲ διακεκριμένους τοὺς δακτύλους· ὕψος 0.60, πλ. 0.34. Εὐρέθη ἐν Ἀθήναις (Πετράλωνα). Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 12 καὶ ἀριθ. εὐρετ. 3606. Εἰκ. 8.

24) Τὸ κάτω ἥμισυ τμήμα ἐπιτυμβίου στήλης ἐν παραστάσιν. Ἐν ἐκβαθύσματι τὸ κάτω ἥμισυ δύο μορφῶν ἀπὸ τοῦ στήθους καὶ κάτω. Δεξιὰ ἀνὴρ γυμνὸς τὸ στήθος κρατεῖ διὰ μὲν τῆς ἀριστερᾶς τὸ ἱμάτιον ἀπὸ τῆς κοιλίας μέχρι πού των ποδῶν, διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς ὑποβαστάζει τὴν ἀριστερὰν τεινομένην χεῖρα τῆς ἐτέρας ἀριστεροῦθεν μορφῆς, ἣτις εἶναι προφανῶς γυνὴ ἱσταμένη καὶ φοροῦσα ἱμάτιον. Κάτω τὰ λείψανα ἐπιγραφῆς εἰς ἑξὶ στίχους:

Ο ΥΙΟΣ . . . | ΕΥΤΥΧΟΣ . . . | ΕΙΚΟΣΤΟΣ . . . |
ΣΗΜΑΤΙ ΜΗΤΕΝΟΣ | ΤΕΘΝΕΙΩΣ |
ΑΜΦΟΤΕΡΟΙ

Ὑψος 0.76, πλάτος 0.68. Ἀπετεχνίσθη ἐξ οἰκίας ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πατησίων Ἀθηνῶν. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 16 καὶ ἀριθ. εὑρετ. 3707. Arch. Anz. 1932, 125. Conze: Grabreliefs N° 2097, πίν. 461.

25) Τετράγωνον βάθρον, ἀγάλματος ἢ στήλης, ἐπὶ τῶν τριῶν πλευρῶν τοῦ ὁποῖου ἀνὰ μία ἔκτυπος παράστασις ἱππέως προσπαθοῦντος νὰ φονεύσῃ δι' ἀκοντίου τὸν ἐκτάδην κείμενον πεζὸν ὀπλίτην. Ὁ ἱππεὺς φέρει πέτασον καὶ χλαμύδα διαστ. $0.67 \times 0.61 \times 0.58$. Εὐρέθη ἐν τῇ ἀνασκαπτομένῃ ὑπὸ τοῦ Ἀριστόφρονος περιοχῇ τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Πλάτωνος. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 20 καὶ ἀριθ. εὑρετ. 3708.

26) Στήλη ἔχουσα ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ἐπιφανειῶν, ὀλίγον κάτωθεν τῆς κορυφῆς, ἀνὰ μίαν παράστασιν ἐκτύπου λέοντος ἐτοιμαζομένου πρὸς ἐπίθεσιν. Τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος ὕψ. 1.15, πλ. 0.44. Εὐρέθη ἐν τῷ Κεραμεικῷ (ἀνασκαφαὶ Γερμανικῆς Ἀρχ. Σχολῆς). Κατετέθη ἐν τῇ Β' αἰθούσῃ τῶν ἐπιτυμβίων. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 21 καὶ ἀριθ. εὑρετ. 3709. Ath. Mitt. LV 1930 σ. 201 ἔ. πίν. 13, παρὲνθ. πίν. 65, 66.

27) Ἀγαλμα καθήμενου ἀρχαϊκοῦ Διονύσου. Σφύζεται ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ καὶ κάτω. Κάθεται ἐπὶ δίφρου, πατεῖ ἐπὶ βάσεως. Ἀποκεκρουμένα εἶναι: ἡ ἀριστερὰ χεὶρ, μέρος τοῦ δεξιοῦ γυμνοῦ στήθους μετὰ τῆς χειρός, μέρος τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς τῆς βάσεως, ὀλίγον τι ὁ δίφρος ἐκατέρωθεν καὶ τὸ κάτω ἥμισυ τῆς ὀπισθίας ἐπιφανείας. Ὁ θεὸς φορεῖ ποδηρὴς ἱμάτιον ἀφίνον ἀκάλυπτον τὸ δεξιὸν στήθος. Ἐπὶ πολλῶν μερῶν σφύζονται ἱχνη χρωμάτων, ἐπὶ δὲ τῶν πλαγίων ὄψεων τοῦ δίφρου διακρίνονται ἀφ' ἐνὸς μὲν ἔξωγραφισμένη ἢ κεφαλὴ λέοντος

ἢ πάνθηρος μετὰ τῆς χαίτης, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ οὐρὰ αὐτοῦ. Λεπτὴ ἐργασία καὶ ἐκτέλεισις τοῦ πολυπύχου ἱματίου. Τέχνη ἀρχαϊκὴ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. περίπου ὕψ. 1.11. Εὐρέθη ἐν Ἀθήναις, πλατεῖα Κουμουνδούρου ἢ Ἐλευθερίας. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 27 καὶ ἀριθ. εὑρετ. 3711. Ἀρχ. Δελτ. 1930-31, τόμ. 13, σελ. 119, εἰκ. 1 καὶ ἑξ. J.H.S. 1931, 188. Arch. Anz. 1933, 194.

28) Κεφαλὴ γυναικός. Ἡ κόμη κεχωρισμένη ἐν τῷ μέσῳ καὶ κυματοειδῶς ἐσχηματισμένη, πίπτει ἐκατέρωθεν τῶν ὠμων. Ἀποκεκρουμένη ἡ ρίς, μέρος τοῦ λαιμοῦ ὀπισθεν ὥς καὶ μέρος τοῦ ἰνίου ὕψος 0.25. Ρωμαϊκῶν Αὐτοκρατορικῶν χρόνων. Εὐρέθη ἐν Μαραθῶνι (θέσει Ἅγιος Ἰωάννης, παρὰ τὸ χωρίον Καλέντζι). Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 28 καὶ ἀριθ. εὑρετ. 3712. Arch. Anz. 1932, 125.

29) Κορμὸς ἀγάλματος Διονύσου καὶ Ἀπόλλωνος ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ μέχρι πού των γονάτων. Ἐλλείπουσιν αἱ χεῖρες ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος καὶ ὁ δεξιὸς πούς. Φέρει ἀνὰ ἓνα βόστρυχον ἐκατέρωθεν ἐπὶ τῶν ὠμων ὕψος 0.83. Εὐρέθη ἐν Ἀθήναις, Ὁδεῖον Περικλέους. Ἀριθ. εὑρετ. 3713 καὶ βιβλ. εἰσαγ. 30.

30) Μικρὸν ἀνάγλυφον τῶν λεγομένων Θεοξενίων. Δεξιὰ ἀνακεκλιμένος ἐπὶ κλίνης θεὸς

Εἰκ. 9. Ἀνάγλυφον Θεοξενίων.

γενειῶν φέρων πόλον, πρὸ αὐτοῦ δὲ κάθεται ἐπὶ κλίνης νεαρὰ γυνὴ κρατοῦσα διὰ τῆς ἀριστερᾶς φιάλην, εἰς ἣν φαίνεται προτιθέμενος νὰ χύσῃ οἶνον ὁ θεὸς ἐξ ἀγγείου, τὸ ὁποῖον κρατεῖ ὑψηλὰ ἐν τῇ δεξιᾷ. Κάτωθεν αὐτοῦ ὀρθία μικρὰ μορφή. Πρὸ τῆς κλίνης τράπεζα καὶ

σκήμπους, ἐφ' οὗ πατεῖ ἡ γυνή. Κάτωθεν τῆς τραπέζης ὄφιν ἐλίσσόμενος. Ἀριστερόθεν προσέρχονται δύο μικραὶ μορφαὶ σεβιζόντων μετὰ τῶν παίδων των· ὕψος 0.30, μήκος 0.30. Εὐρέθη ἐν Ἀθήναις, Γηροκομεῖον Λεωφόρου Β. Σοφίας. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 32 καὶ ἀριθ. εὗρετ. 3715. Arch. Anz. 1932, 125. Εἰκ. 9.

μέρος τῆς ἀριστερᾶς, οἱ πόδες, καὶ τὸ πλεῖστον τῆς ἔδρας.

Παρ' αὐτὴν καὶ κάτωθεν τῆς δεξιᾶς μασχάλης μορφὴ ἵσταμένης παιδίσκης, ἧς σφύζεται μόνη ἡ κεφαλὴ ἐν κεκρυφάλῳ καὶ ἡ ἀριστερὰ χεὶρ παρὰ τὴν παρεϊάν.

Πρὸ τῆς καθημένης μορφῆς δεξιὰ, μέρος

Εἰκ. 10. Μέγα ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον κατασχεθὲν ἐν Κερκύρᾳ.

31) Τέσσερα τεμάχια μεγάλου ἐπιτύμβιου συναπαρτίζοντα ἑλλιπῇ παράστασιν γυναικὸς καθημένης ἐπὶ ἔδρας καὶ ἀνεχούσης τὴν δεξιὰν χεῖρα, τὴν δὲ ἀριστερὰν ἀναπαυούσης ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ μηροῦ. Φέρει χιτῶνα διαφανῇ καὶ ἱμάτιον. Ἐλλείπουσιν ἡ κεφαλὴ, ἡ δεξιὰ χεὶρ,

ἵσταμένης γυναικείας μορφῆς κατ' ἐνώπιον κρατούσης δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν πνύδα. Ἐλλείπει ἡ κεφαλὴ ὡς καὶ οἱ πόδες. Χρόνοι 5ου πρὸς 4ον π.χ. αἰῶνα· σφύζομενον ὕψος 1.30, πλάτ. ἀβέβαιον. Κατεσχέθησαν ἐν Κερκύρᾳ, κατὰ πληροφορίας τῆς Δημοσίας Ἀσφαλείας,

εὑρέθησαν ἐν Βουλιαγμένη τῆς Ἀττικῆς. Ἀριθ. εὔρετ. 3716 καὶ ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 38. Arch. Anz. 1932, 125. **Εἰκ. 10.**

32) Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον. Ἄνω ἀέτωμα μετ' ἀκρωτηρίων. Ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου ἐξηλειμμένη ἐπιγραφὴ ἀπολήγουσα εἰς τὴν λέξιν ΔΟΞΑ. Κάτω, ἐν ἐκβαθύσματι διαμεμορφωμένῳ εἰς κόγχην, δύο μορφαί, ἐξ ὧν ἡ δεξιόθεν εἶναι γυ-

Εἰκ. 11. Ἀνάγλυφον . . . Δόξης ἐν κόγχῃ.

νὴ φέρουσα τὴν δεξιὰν ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ τὴν ἀριστερὰν ἐπὶ τοῦ ὤμου τῆς ἀριστερόθεν μορφῆς ἀνδρός, ἴσως, ὅστις κρατεῖ ἀντικείμενόν τι. Πρόσωπα ἐφθαρμένα. Ἡ στήλη ἀποτετμημένη κατὰ τὸ κάτω μέρος· ὕψ. 1.10, πλ. ἐπιστυλίου 0.60. Εὑρέθη ἐν Ἀθήναις, ὁδὸς Πατριάρχου Ἰωακείμ Γ'. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 39 καὶ ἀριθ. εὔρετ. 3717. **Εἰκ. 11.**

33) Κεφαλὴ Ἀθηναῖς κρανοφορούσης μετὰ τοῦ λαιμοῦ καὶ μέρους τοῦ στήθους πρὸς ἔνθεσιν εἰς ἄγαλμα διαμεμορφωμένη. Ἀρίστης δια-

τηρήσεως πλὴν μικροτάτης ἀποκρούσεως τοῦ κάτω βλεφάρου τοῦ δεξιοῦ ὀφθαλμοῦ. Τὸ πρόσωπον λελασμένον. Τὸ κράνος καὶ ἡ κόμη ἀκατέργαστα, μὴ περατωθείσης προφανῶς τῆς ἐπε-

Εἰκ. 12. Λουτροφόρος πολεμιστῶν.

ξεργασίας. Τύπος τοῦ Φειδιακοῦ κύκλου. Ἀντίγραφον τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ· ὕψ. 0.75. Εὑρέθη τυχαίως ἐν Ἀθήναις (ὁδὸς Σμῖθ παρὰ τὴν Πνύκα). Ἀριθ. εὔρετ. 3718. Ἀρχ. Δελτ. 1930-31, τόμ. 13, σελ. 171 καὶ ἑξ., παρένθ. πίν. 1, 2, 3 Β. Θεοφανείδης. Arch. Anz. 1933, 194. J.H.S. 1933, 274.

34) Δύο λουτροφόροι άνευ λαιμοῦ καὶ βά-
σεως. Ἐπὶ τῆς μιᾶς ἔκτυπος παράστασις δύο
πολεμιστῶν καὶ ἐπὶ τῆς ἐτέρας ἴχνη παρομοίας,
ἴσως, παραστάσεως. Εὐρέθησαν ἐν Γλυφάδᾳ
Ἀθηνῶν, παρὰ τὴν θέσιν «Ἅγιος Νικόλαος»
Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 46, εὑρετ. 3734. Arch. Anz.
1932, 115. *Εἰκ.* 12.

35) Ἀγαλμάτιον Ἀρτέμιδος τρεχούσης πρὸς
τὰ δεξιὰ αὐτῆς. Φέρει χιτῶνα βραχὺν ἔξωσμέ-
νον περὶ τὴν ὀσφύν. Ὀπισθεν καὶ πρὸς τὸ

ραυνόν, ἔχοντος δὲ τὴν ἀριστερὰν καθειμένην(;) Ἐκατέρωθεν Διὸς ἐπιγραφή:

ΑΝΤΙΓΟΝΟΣ

ΑΝΑΙΟΥ

ΘΥΝCOW

.. ΕΥΠΟΚΑ

Υ. CCK

MA · TA

MINTA

O - NK

Ὑψος 0.115, μῆκ. 0.30. Εὐρέθη ἐν Κοζάνῃ
(ἐν σχολικῷ ἀγρῷ). Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 52 καὶ
εὑρετ. 3719 Arch. Anz. 1932, 125. *Εἰκ.* 13.

37) Τεμάχιον ἀναγλύφου. Εἰκονίζεται γυνή

Εἰκ. 13. Ἀνάγλυφον Διὸς κεραυνίου.

ἄνω μέρος τῆς φαρέτρας διακρίνεται κυματοει-
δῶς ἐσηματισμένον τὸ ἱμάτιον αὐτῆς. Ἡ κόμη
ἔχει ἔμπροσθεν ἄνω ἄμμα. Συνεκολλήθη ἐκ τριῶν
τεμαχίων. Ἐλλείπουσι τὰ σκέλη ἀπὸ τῶν μηρῶν,
τῶν δὲ χειρῶν ἡ μὲν δεξιὰ ὀλοτελῶς, ἡ δὲ ἀρι-
στερὰ κατὰ τὸ ἥμισυ ὕψος 0.23. Εὐρέθη ἐν
Ἀθήναις, Ὁδεῖον Περικλέους. Ἀνασκαφὴ 1931
(Ἀ. Ὁρλάνδος). Ἀριθ. εὑρετ. 3714.

36 Τεμάχιον ἀναγλύφου ἀναθηματικοῦ παν-
ταχόθεν ἀποκεκρουμένου. Ἐν τῷ μέσῳ λείψα-
νον ἀναγλύφου παραστάσεως Διὸς, πιθανῶς,
ἵσταμένου, φέροντος ἐν τῇ ὑψωμένῃ δεξιᾷ κε-

ἀπὸ τῆς κεφαλῆς μέχρι πού τῆς ὀσφύος, καθη-
μένη καὶ ὑψώνουσα τὸν πέπλον. Ἀπέναντι
αὐτῆς σφύζεται ἡ δεξιὰ μόνον χεὶρ ἄλλης μορ-
φῆς κρατούσης πτηνόν· ὕψ. 0.40, μῆκ. 0.30.
Ἐπιμελὴς ἐργασία τῶν περὶ τὸ 400 π.Χ. χρόνων.
Εὐρέθη ἐν Ἀθήναις (πλατεῖα Ἐλευθερίας). Ἀριθ.
εὑρετ. 3720 καὶ βιβλ. εἰσαγ. 53. Arch. Anz.
1932, 124.

38) Ἀνάγλυπτος δελφὶς προερχόμενος, ἴσως,
ἐκ μεγάλου πλαστικοῦ ἔργου ὕψ. 0.60. Εὐρέθη
ἐν Ἀθήναις, Πλατεῖα Ἐλευθερίας. Ἀριθ. βιβλ.
εἰσαγ. 54 καὶ ἀριθ. εὑρετ. 3721. *Εἰκ.* 14.

39) Ἀνάγλυφον ἐπιτύμβιον παριστῶν ἱσταμένην παιδίσκη, ἔχον δὲ τὸ ὅλον ἐν σχήματι ἡμικιονίου. Συνεκολλήθη ἐκ τριῶν τεμαχίων. Ἡ μορφή ἐντὸς κόγχης βασταζομένης ἐκατέρωθεν ὑπὸ παραστάδων. Ἀνω ἡ ἐπιγραφή ΜΙΛΗΣΙΑ. Κατὰ τὰς γωνίας τὰς σχηματιζόμενας ὑπὸ τοῦ γείσου τοῦ ἐπικράνου καὶ τῆς ἐξωτερικῆς γραμμῆς ρόδακες. Ἡ παιδίσκη φέρει χιτῶνα καὶ κρατεῖ ἐν μὲν τῇ καθειμένη δεξιᾷ μῆλον(;) ἐν δὲ τῇ κεκαμμένη πρὸ τοῦ στήθους ἀριστερᾷ πτηνόν· ὕψ. 0.88, πλάτ. 0.37. Ἐκ κατασχέσεως ἐν τῷ Τελωνείῳ Πειραιῶς. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 63 καὶ ἀριθ. εὑρετ. 3724. Δωμάτιον 90. *Εἰκ. 15.*

συσπειρούμενον δὲ ἐπὶ τῶν γονάτων, καταπίπτει μέχρι τῶν ποδῶν. Παρὰ τὸν δεξιὸν πόδα τῆς Θεᾶς παρίσταται λέων κατὰ τὸ πρόσθιον μόνον ἡμισυ αὐτοῦ. Ἀποκεκρουμένοι εἶναι: οἱ καταπίπτοντες ἀπὸ τῶν ὤμων βόστρυχοι, ἀμφότεραι αἱ ἄκραι χεῖρες καὶ ὁ ἀριστερὸς πούς. Κεφαλὴ συνεκολλημένη· ὕψος 0.40 (μετὰ τῆς προεξέχουσας κεφαλῆς), πλ. 0.20. Εὑρέθη ἐν Ἀθήναις, ὁδὸς Αἰσχύλου ἀριθ. 60. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 71 καὶ ἀριθ. εὑρετ. 3726. Arch. Anz. 1933, 211. *Εἰκ. 17.*

42) Μέγα ἀνάγλυφον Διονύσου ἱσταμένου. Ὁ Θεός, ἐν μορφῇ πωγωνοφόρου ἀνδρός, ἔχει τὴν κόμην περιβεβλημένην διὰ ταινίας καὶ ἀπο-

Εἰκ. 14. Ἀνάγλυπτος δελφίς.

40) Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον ἐν σχήματι στήλης μετ' αἰτώματος. Παρίστανται δύο μορφαὶ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἱσταμέναι κατὰ μέτωπον. Ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου ἡ ἐπιγραφή:

ΤΙ ΦΛΒΙΟΣ ὈΝΗΣΙΦΟΡΟΣ

Ὑψ. 1.60, πλ. 0.90. Πιθανῶς τοῦ τρίτου μ.Χ. αἰῶνος. Ἐκ κατασχέσεως εἰς Δήλιον - Οἰνόνην. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 66 καὶ ἀριθ. εὑρετ. 3725. *Εἰκ. 16.*

41) Ἐκτυπον ἀνάγλυφον Κυβέλης. Ἡ Θεὰ κάθηται ἐπὶ ὑψηλοῦ θρόνου μετ' ὑψηλοῦ ἑρμηνώτου. Φέρει πόλον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ φορεῖ χιτῶνα σφιγγόμενον περὶ τὴν ὀσφὺν διὰ ζώνης, καὶ ἱμάτιον, τὸ ὅποιον, κατερχόμενον ἀπὸ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου, ἀφίνει ἀκάλυπτον τὸ στήθος,

λήγουσαν ὀπισθεν μὲν ἐπὶ τοῦ αὐχένος εἰς ἀναδέσμην, ἔμπροσθεν δὲ ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου. Φορεῖ ποδήρη χιτῶνα καὶ ἱμάτιον, τὸ ὅποιον καλύπτει ἐπιχαρίτως τὸ σῶμα ἀπὸ τοῦ στήθους καὶ κάτω καὶ κρατεῖ διὰ μὲν τῆς τεινομένης πρὸς τὰ ἔμπρὸς δεξιᾶς κἀνθαρον, διὰ δὲ τῆς τεινομένης πρὸς τὰ κάτω ἀριστερᾶς μακρὸν θύρσον ἀκουμβῶντα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Ὁ Θεὸς διὰ τοῦ προτεταμένου δεξιοῦ ποδὸς φαίνεται ὥσεί ἕτοιμος νὰ βαδίσῃ πρὸς τὰ ἔμπρὸς. Ἐργασία ἐπιμελὲς ἀρχαϊζούσης τέχνης. Τὸ πρόσωπον εἶναι ὀλίγον ἐφθαρμένον, τὸ πλεῖστον δὲ τοῦ θύρσου μετὰ τῆς ράβδου καὶ μέρους τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς ἀποκεκρουμένα· ὕψ. 0.61, πλ. 0.90, πᾶχ. 0.11. Εὑρέθη ἐν Χαλανδρίῳ Ἀγίας

Παρασκευής, θέσις «Λούτσες». Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 77 καὶ ἀριθ. εὑρετ. 3727. Ἀρχ. Δελτ. 1930-31, τόμ. 13 παράρτ. σελ. 15, εἰκ. 1 καὶ 2 (Ν. Κυπαρίσσης).

Εἰκ. 15. Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον Μιλησίας.

43) Ἑρμαϊκὴ στήλη φέρουσα ἄνω μὲν τὴν κεφαλὴν παγωναφόρου Διονύσου, ἐπὶ δὲ τῆς ἐμπροσθίας ἐπιφανείας καὶ ἐν τῷ μέσῳ ἀνάγλυφον παραστάσιν πέους μετ' ὄρχεων. Ἑργασία ἀρχαϊκὴ ὕψ. 0.66. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 1 καὶ

ἀριθ. εὑρετ. 3728. Ἀνῆκει εἰς τὴν συλλογὴν Σίφνου, ὁπόθεν κλαπεῖσα, ἀπεδόθη ἡμῖν ἐξ Ἰταλίας. [Crome AM 60/61 (1935-36) πίν. 101].

Εἰκ. 18.

44) Εἰκονιστικὴ κεφαλὴ Ρωμαίου αὐτοκράτορος, πιθανῶς τοῦ Ἀδριανοῦ. Βλέπει κατ' ἐτώπιον καὶ φέρει πώγωνα καὶ κόμην ἐφ' ἧς ἐπικάθεται στέφανος Ὁ στέφανος, ἀποτελούμενος ἐκ κλάδων δρυός, φέρει ἐπὶ τῶν φύλλων ὁπὰς πρὸς ἔνθεσιν διακοσμητικῶν ἀντικειμένων, κατὰ δὲ τὸ μέσον καὶ ἄνωθεν τοῦ μετώπου, οἰονεῖ

Εἰκ. 16. Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον Φλαβίου Ὀνησιφόρου.

ὡς συνδετικὴν πόρπην, μικρὸν δίσκον μετὰ συμβολικῶν παραστάσεων. Ρῖς ὀλίγον ἀποκεκρουμένη ὕψος 0.55. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 8 καὶ ἀριθ. εὑρετ. 3729. Arch. Anz. 1933, 211. Εἰκ. 19.

45) Ραβδωτὸς κίων ἀποκεκρουμένος κατὰ τὴν κορυφὴν. Φέρει ἄνω τὴν ἐπιγραφὴν:

ΝΤΙΟΣ ΑΝΕΘΕΚΕΝ
ΑΝΟΣ

Καθέτως

Ὑψ. 0.86. Εὑρέθη ἐν Ἀθήναις, ὁδὸς Δρα-

γατσανίου. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 10. Arch. Anz. 1933, 211.

46) Κεφαλὴ παγωνοφόρου ἀνδρὸς μετὰ μέρους τοῦ λαιμοῦ. Ἀποκεκρουμένη τὴν ἀριστερὰν παρειὰν καὶ τὴν ρῖνα. Ἀρχαϊκὴ ὕψ. 0.21. Εὗρέθη ἐν Ἀθήναις, λεωφόρος Συγγροῦ. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 11.

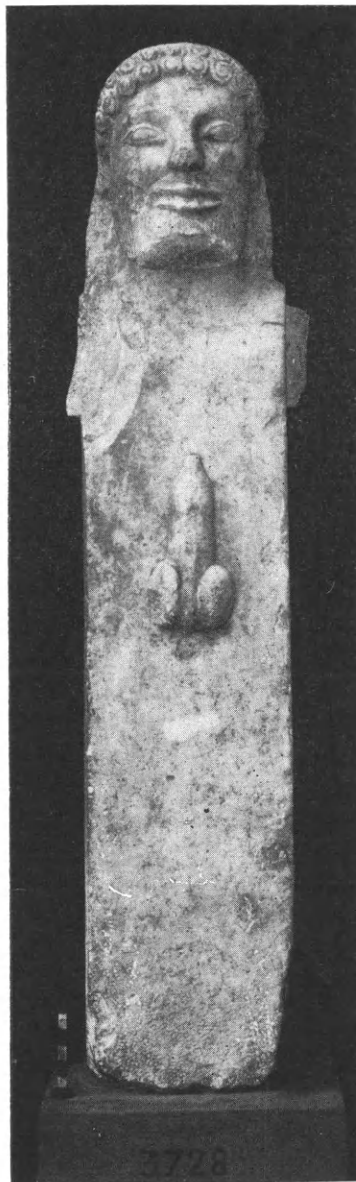

Εἰκ. 17. Ἀνάγλυφον Κυβέλης.

47) Ἀνάγλυφον ἀσπιδοφόρου ἀνδρὸς βλέπωντος πρὸς τὰ ἀριστερά. Ὁ παγωνοφόρος ἀνὴρ φέρει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς κωνικὸν πῖλον καὶ φορεῖ ἀχειρίδωτον χιτῶνα σφιγγόμενον διὰ ζώνης περὶ τὴν ὀσφὺν καὶ χλαμύδα. Καὶ διὰ μὲν τῆς ἀριστερᾶς κρατεῖ παμμεγέθη ἀσπίδα, τὴν δὲ δεξιὰν ὑψώνει ἄνω δεξιᾷ. Φέρει ἐπίσης καὶ ξίφος κρεμáμενον. Ἀποκεκρουμένη ἡ ἄκρα δεξιὰ χεὶρ, καὶ ὅλη ἡ στήλη πανταχόθεν ἡλὴν

δεξιᾷ. Ἀνωθεν τῆς κεφαλῆς ἡ ἐπιγραφή:
ΑΡΙΣΤΑΝΔΡΟΣ Θ..

τῆς 5ης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος· μέγ. ὕψ. 0.70, μέγ. πλ. 0.46. Εὗρέθη ἐν Ἀθήναις, λεωφόρος

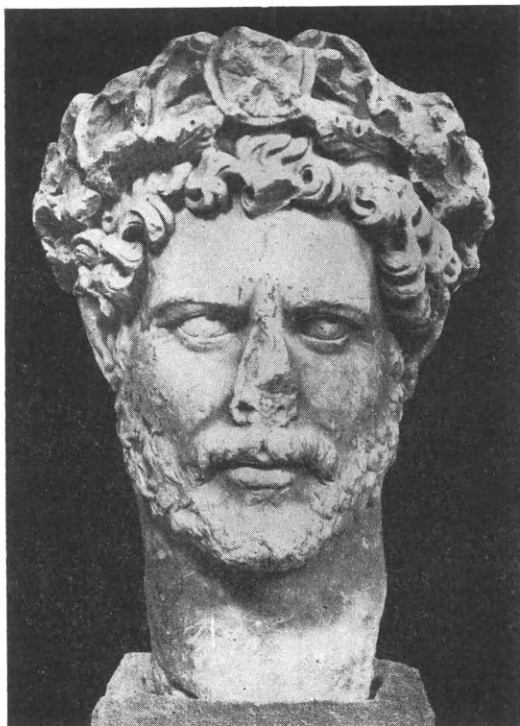

Εἰκ. 18. Ἑρμῆς Διονύσου.

Συγγροῦ. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 12, καὶ ἀριθ. εὔρετ. 3730. Arch. Anz. 1933, 211. JHS. 1933, 274.

Εἰκ. 20.

48) Νεκρόδειπνον ἀνάγλυφον ἐπὶ ὀρθογωνίου λευκοῦ μαρμάρου μετ' ἐμβόλου. Ἀνὴρ ἐξηπλωμένος ἐπὶ κλίνης, πρὸ αὐτοῦ γυνὴ ἐπὶ ἔδρας καὶ ὀπισθεν τρεῖς μικρότεραι μορφαί,

Εἰκ. 19. Αὐτοκράτωρ Ἀδριανός.

Εἰκ. 20. Ἀνάγλυφον ἀσπιδοφόρου.

Ἰσως τέκνων· πλ. 0.135, ὕψ. μετὰ τοῦ ἐμβόλου 0.11. Εὐρέθη ἐν Ἀθήναις (ὁδὸς Σπενσίππου). Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 17.

49) Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον ἐν σχήματι ναῦσκου μετ' αἰτώματος καὶ παραστάδων. Ἀριστερὰ γυνὴ καθημένη ἐπὶ ἔδρας καὶ ὑποδεχομένη διὰ χειραψίας ὄρθιον ἄνδρα πρὸ αὐτῆς. Ἐπὶ τοῦ αἰτώματος ἡ ἐπιγραφή:

ΦΙΛΗΜΑΝΤΩΝΟΣ ΘΥΓΑΤΗΡ

Ὑψ. 0.47, πλ. 0.28. Ἀττικὸν τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος. Arch. Anz. 1933, 211. *Εἰκ.* 21.

Εἰκ. 21. Ἀνάγλυφον θυγατρὸς Φιλημάντωνος.

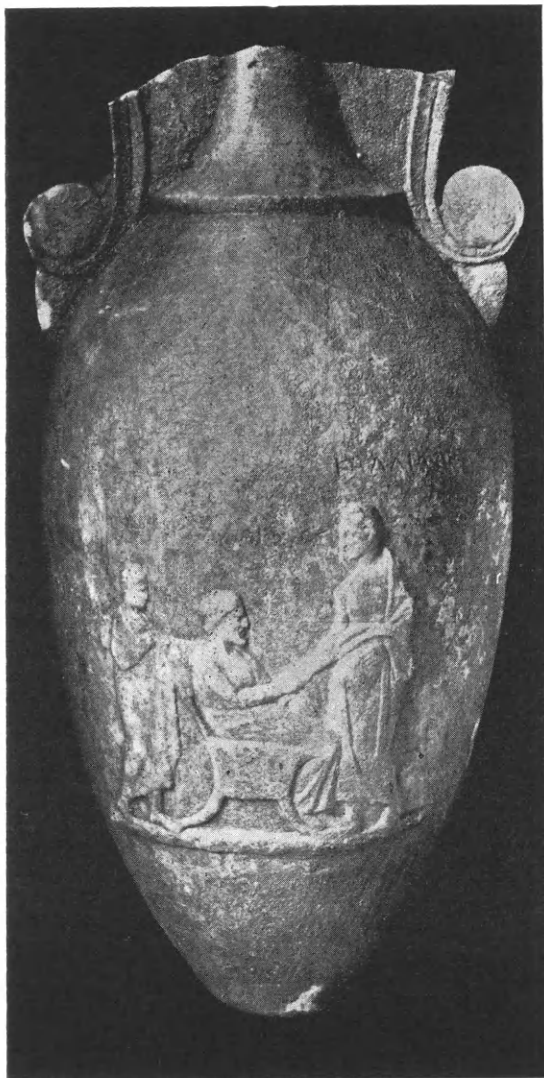
50) Λουτροφόρος ἀποκεκρουμένη τὸ πλεῖστον τὸ ἄνω τῶν λαβῶν μέρος καὶ ὀλίγον τὴν ὀξεῖαν βάσιν. Ἐπὶ τῆς κοιλίας ἀνάγλυπτος παρὰστασις τριῶν μορφῶν, ἐξ ὧν ἡ μεσαία καθημένη ἐπὶ ἔδρας, αἱ δὲ δύο ἑκατέρωθεν αὐτῆς ὄρθιαι. Ἄνωθεν τῶν κεφαλῶν τῶν μορφῶν τούτων, αἱ ἐξῆς ἐπιγραφαί, ὀρίζουσαι προφανῶς τὰ ὀνόματα τῶν παριστανομένων:

ΚΑΛΛΩΝΙΔΗΣ ΚΑΛΛΙΩΝΟΣ ΚΑΛΛΙΑΔΗΣ

Ὑψ. 0.54. Ἔργον τοῦ τετάρτου π.Χ. αἰῶνος. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 20 καὶ ἀριθ. εὐρετ. 3732. Arch. Anz. 1933, 211. *Εἰκ.* 22.

51) Μαρμαρίνη κεφαλή μετὰ λαιμοῦ κόρης. Πρόσωπον ἐφθαρμένον. Λεῖψανα πώλου καὶ κρωβύλου. Εὐρέθη ἐν Φαλήρῳ (Τζιτζιφιές). Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 21.

52) Κεφαλή νεανίου. Ἀποκεκρουμένη ὀλίγον

Εἰκ. 22. Ἀνάγλυφον Καλλιᾶδου.

τὴν ρῖνα ὕψ. 0.45. Ἀνασκαφαὶ Ἀκαδημίας Πλάτωνος. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 23.

53) Εἰκονιστικὴ κεφαλὴ πωγωνοφόρου ἀνδρός. Ἔργασία Ρωμαϊκῶν χρόνων ὕψ. 0.32. Εὐρέθη ἐν Ἀθήναις, ὁδὸς Μοναστηρίου, ἔναντι Ἀγίου Γεωργίου τοῦ Β' νεκροταφείου. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 26. **Εἰκ. 23.**

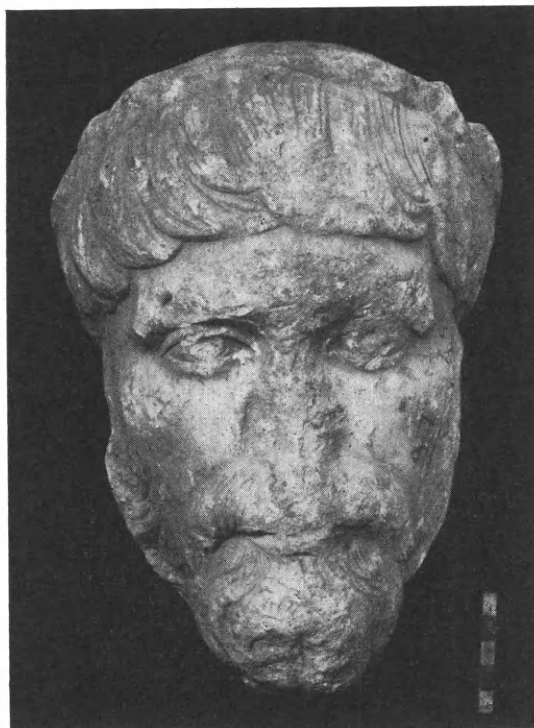
54) Ἐπιτύμβιος στήλη. Ἄνω ἀνθεμωτὸν ἀκρωτήριον. Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ἐν τετραγώνῳ

πλαίσίῳ, ἀνάγλυπτος παράστασις δύο ἀνδρῶν, τοῦ μὲν καθημένου ἐπὶ ἔδρας ἀριστερά, τοῦ δὲ προσερχομένου καὶ χαιρετίζοντος τὸν καθημένον. Ἀνωθεν τῆς παραστάσεως ἡ ἐπιγραφή:

ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΑΘΗΝΑΙΟΣ

Ὑψ. 1.10. Εὐρέθη ἐν Ἀθήναις (διασταύρωσις Κασταλίας - Κερκύρας - Κυψέλης). Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 32. **Εἰκ. 24.**

55) Λήκυθος ἀποκεκρουμένη τὸ στόμιον καὶ τὴν βάσιν. Ἐπὶ τῆς κοιλίας φέρει ἔκτυπον τὴν

Εἰκ. 23. Εἰκονιστικὴ κεφαλὴ πωγωνοφόρου ἀνδρός.

παράστασιν κρανοφόρου ἀνδρός ἐν τῷ μέσῳ χαιρετῶντος δεξιὰ ἱστάμενον ἄνδρα, ὅστις ὑποῖ τὴν ἀριστεράν, καὶ ἔχοντος ὀπισθὲν τοῦ ἑτέρου ἀνδρα φέροντα ἐπ' ὤμου σκαπάνην. Ὑπὲρ τὴν παράστασιν ἡ ἐπιγραφή:

ΙΠΠΥΛΛΟΣ ΙΠΠΥΛΟ . . . ΙΑΠΟΣ

Ὑψ. 0.75. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 35 καὶ ἀριθ. εὐρετ. 3734. **Εἰκ. 25.**

Β) ΧΑΛΚΑ

1) Χαλκοῦν ἀγαλμάτιον νεανίου γυμνοῦ ἱσταμένου ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ σκέλους καὶ ἀναπαύοντος τὸ ἀριστερόν. Στρέφει τὴν κεφαλὴν ὀλίγον πρὸς τὰ δεξιὰ αὐτοῦ, ἔχει δὲ τὴν δεξιάν κεκαμμένην κατ' ἀγκῶνα καὶ προτεταμένην, ἐν ᾗ ἡ ἀριστερὰ

είναι καθειμένη. Ἐλλείπουν αἱ ἄκραι χεῖρες καὶ οἱ ἄκροι πόδες, εἶναι δὲ τὸ ὅλον λίαν ἐφθαρμένον· ὕψ. 0.184. Εὐρέθη ἐν Λήμνῳ, ὄρμος Θάνους, ἐν τῷ βυθῷ τῆς θαλάσσης. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 335 καὶ εὐρετ. 15178. *Εἰκ. 26.*

Εἰκ. 24. Ἐπιτύμβιος στήλη Φιλίππου Ἀθηναίου.

2) Τρία ἀναθήματα ἐξ ἐλάσματος. Τὸ ἓν (ἀριθ. εὐρετ. 15165) εἶναι ἐλασματοειδὴς χαλκῇ Νίκη τρέχουσα πρὸς ἀριστερὰ καὶ κρατοῦσα ἐν τῇ ἀνηρμένη δεξιᾷ στέφανον. Τὸ δεύτερον (ἀριθ. εὐρετ. 15166) εἶναι τεμάχιον ἐλασματοειδοῦς

ἀγαλματίου περιλαμβάνον τὴν κεφαλὴν καὶ τὸν ἄνω κορμὸν γυναικὸς μέχρι περίπου τῆς ὀσφύος κατὰ δεξιὸν κρόταφον. Τὸ τρίτον (ἀριθ. εὐρετ. 15167) εἶναι ἐπίσης τεμάχιον ἐλασματοειδοῦς ἀγαλματίου γυναικὸς βαινούσης πρὸς δεξιὰ ἢ

Εἰκ. 25. Λουτροφόρος Ἰππύλου.

ἀριστερὰ. Ἐλλείπει ἡ ἀριστερὰ (δεξιὰ) χεὶρ μετὰ τοῦ βραχίονος καὶ τὸ κάτω ἥμισυ τοῦ κορμοῦ ἀπὸ τῶν μηρῶν περίπου. Φέρει χιτῶνα δωρικὸν μετὰ διπλοῦδιου(;) ὕψ. 0.093. Εὐρέθησαν τυχαίως ἐν Ἀρχαίᾳ Κλειτορίᾳ. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 336.

3) Δύο κράνη, ἕξ ὧν τὸ ἓν ἄνευ ἐπιγραφῆς καὶ κατεστραμμένον κατὰ τὸ ἄνοιγμα τῶν ὀφθαλμῶν, τὸ δὲ ἕτερον (ἀριθ. εὗρετ. 15189) ἑλλιπὲς κατὰ τὸ ὀπίσθιον μέρος τοῦ κρανίου, φέρει ἐπὶ τῆς δεξιᾶς παρεῖας διὰ στικτῶν ἀρχαϊκῶν γραμμάτων τὴν ἐπιγραφὴν: ΘΕΝΑΙΟΙ | ΝΕΛΝΕΜ:

Εἰκ. 26. Ἀγαλμάτιον νεανίου ἐκ Λήμνου.

Τοῦ τελευταίου τούτου ὕψος 0.22, πλ. 0.28. Εὗρέθησαν ἐν Ὀλυμπίᾳ. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 338. **Εἰκ. 27.**

4) Σταθμίον ἐν σχήματι πτηνοῦ γέροντος ἐν τῇ κοιλίᾳ ἀνάγλυφα τὰ γράμματα:

☰ ☿ = Κεῖ(ων).

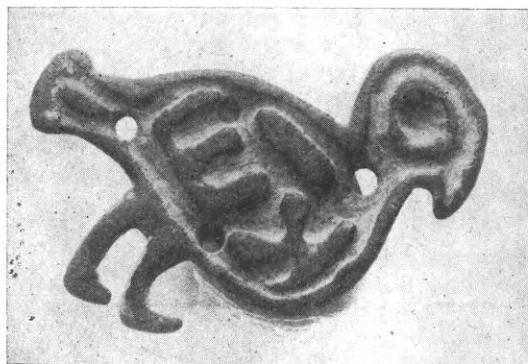
Ὑψ. 0.49. Εὗρέθη ἐν Ἀμφιαρείῳ. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 343 καὶ ἀριθ. εὗρετ. 15172. **Εἰκ. 28.**

5) Μικρὰ ὀρθογώνιος πλάξ φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν:

ΚΛΕΟΦΑΝΤΟΣ ΚΛΕΑΝ
ΔΡΟΥ ΕΚ ΚΕΡΑΜΕΩΝ

Εἰκ. 27. Ἐνεπίγραφον κράνος ἐξ Ὀλυμπίας.

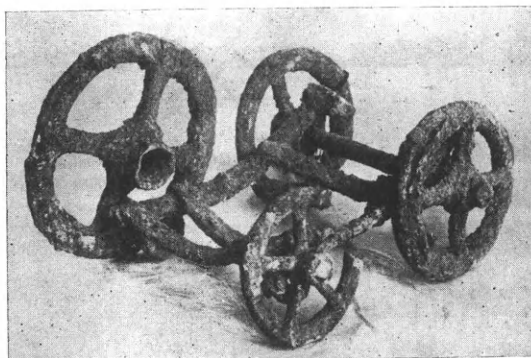
Εἰκ. 28. Σταθμίον.

Μῆκος 0.175, πλ. 0.03. Εὗρέθη ἐν Ἀθήναις (Παρὰ τὸν Ἅγιον Γεώργιον πρόφην Β' Νεκροταφεῖον). Ἀριθ. βιβλ. εἰσ. 351. καὶ ἀρ. εὗρετ. 15173.

6) Χαλκοῦν ἀγαλμάτιον ὀπλίτου φέροντος κράνος, οὗ ἑλλείπει ὁ λόφος, ἀσπίδα, ἥς σφύζεται μόνον τὸ ὄχανον, καὶ ἐν τῇ συνεσφιγμένῃ

δεξιᾷ ἔλλειπον νῦν δόρυ. Ὁ ἱστάμενος ὀπλίτης προβάλλει τὸν ἀριστερὸν πόδα. Ἐπὶ τῶν ὤμων πίπτουσιν ἑκατέρωθεν ἀνὰ δύο βόστρυχοι. Τὰς κνήμας περιβάλλουσι κνημίδες. Ὁ χιτῶν, σχιστὸς ἔμπροσθεν καὶ προσηρμοσμένος, φέρει παρυφήν κεκοσμημένην διὰ σπειρομαϊάνδρου. Ὅπισθεν ἡ κόμη πίπτει πλατεῖα ἐπὶ τῶν ὤμων εἰς ἑπτὰ παραλλήλους βουστρύχους συνεχομένους· ὕψ. 0.135. Εὐρέθη ἐν Δωδώνῃ. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 348 καὶ ἀριθ. εὔρετ. 15174.

7) Χαλκοῦ ἄρματος σκελετὸς μετὰ τεσσάρων ἀνίσου μεγέθους τροχῶν. Εὐρέθη εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον Καρυστίας (Θέσις Γουῆβες). Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 351 καὶ ἀριθ. εὔρετ. 15175.
Εἰκ. 29.

Εἰκ. 29. Σκελετὸς ἀναθηματικοῦ ἄρματος ἐκ Καρυστίας.

8) Χαλκοῦν ξίφος ἑλλιπές· μήκος 0.40. Εὐρέθη εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον Καρυστίας. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 351 καὶ ἀριθ. εὔρετ. 15176.

9) Χαλκοῦν ἀγαλμάτιον παιδὸς κελητίζοντος, θαυμαστῆς Ἑλληνιστικῆς Τέχνης. Συνεκολλήθη καὶ ἐν μέρει συνεπληρώθη διὰ μολύβδου ὑπὸ τοῦ ὀρειχαλκουργοῦ Καραμάνου, ἐποπτεύοντος τοῦ Ἄνδρ. Παναγιωτάκη. Εὐρέθη ἐν τῇ πρὸ τοῦ Ἀρτεμίου ἀκρωτηρίου τῆς Εὐβοίας θαλάσῃ. Ἀριθ. εὔρετ. 15177. Ἀρχ. Δελτ. τόμ. 10, παρὰρτ. σελ. 87 κἑξ. εἰκ. 4.

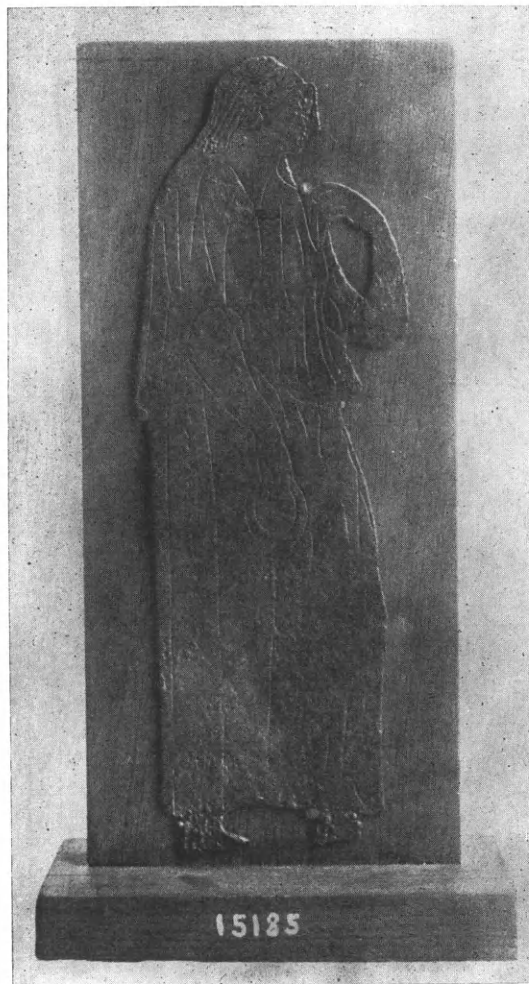
10) Ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ W. Vollgraff ἐν Ἀργεῖ.

Δύο μικρὰ κοσμήματα. Τρία ἀναθήματα παριστάνοντα ἀκρίδας. Εἰς μικρὸς πέλεκυς. Ἐν λοφίον περικεφαλαίας. Μικρὸν πρόσωπον πωγωνοφόρου ἀνδρός. Ἀγαλμάτιον μολύβδινον ἀρχαίου ρυθμοῦ. Πλάξ φέρουσα ἐγκαράκτους παραστάσεις. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 359.

11) Ἐξαρτήματα σκεύους ἐν μορφῇ ἀρχαῖ- κῆς Γοργοῦς τρεχούσης πρὸς δεξιᾷ· ὕψ. 0.063. Εὐρέθη ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 364.

12) Πλάξ ἐφ' ἧς ἀνάγλυπτος ὄφεις καὶ ἡ ἐπιγραφή:

PANTA BAIΑ BIOY

Εἰκ. 30. Ἐλασμα ἐν σχήματι γυναικός.

Δωρεὰ Ἀντωνίου Χρηστομάνου. Ἀριθ. βιβλ. εἰσ. 311.

13) Χαλκοῦν ἔλασμα κολοβὸν ἐπιγεγραμμένον διὰ στικτῶν γραμμάτων:

ΟΝ | ΠΟΛΕ κλπ.

Ὑψ. 0.055, μήκος 0.053. Εὐρέθη εἰς Μολύκρειον. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 3 καὶ ἀριθ. εὔρετ. 15186. Ἀρχ. Δελτ. 1924-25, σελ. 63.

14) Χαλκῇ κεφαλῇ μετὰ μέρους τοῦ λαιμοῦ γυναικός, ἔχουσα ἀνεκτενισμένην τὴν κόμην καὶ

πλοχμὸν περὶ τὴν κορυφήν. Ὑπὲρ τὰ ὦτα διακρίνονται δύο βόστρυχοι κεχωρισμένως ἀνεκτενισμένοι. Οἱ ὀφθαλμοὶ πλήρεις, ἐκ χαλκοῦ. Ὁ τύπος ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν τῆς Βερενίκης τοῦ ἐν Νεαπόλει Μουσείου ὕψ. 0.355. Εὗρέθη εἰς Πέρινθον Θράκης (Σηλυβρία). Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 6 καὶ ἀριθ. εὔρετ. 15187.

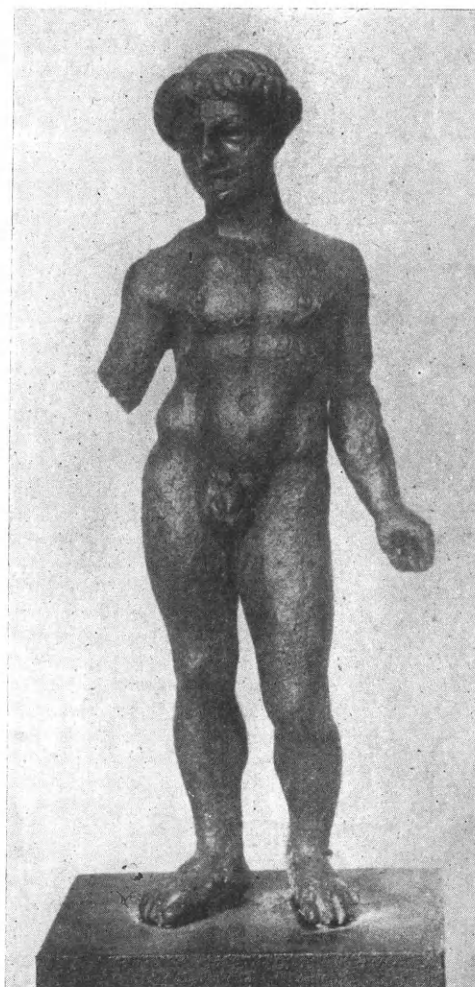

Εἰκ. 31. Χάλκινον ἀγαλμάτιον νεανίου ἐκ Φαρσάλων.

15) Χαλκοῦν ἔλασμα περιεκομμένον ἐν σχήματι γυναικὸς ἱσταμένης, ἐχούσης τὴν ἀριστερὰν χεῖρα ὑψωμένην καὶ κρατοῦσαν τὸ ἔνδυμα, τὴν δὲ δεξιὰν καθειμένην καὶ κρατοῦσαν στέφανον. Φέρει χιτῶνα δωρικὸν μετὰ διπλοῦδιον. Προβάλλει τὸν ἀριστερὸν πόδα. Τὴν κόμην ἔχει λελυμένην. Ἀπασαὶ αἱ λεπτομέρειαι χαρακταί ὕψ. 0.193. Εὗρέθη ἐν Ἀθήναις, Πνύξ. Ἀριθ.

βιβλ. εἰσαγ. 43 καὶ ἀριθ. εὔρετ. 15185. **Εἰκ. 30.**

16) Χαλκοῦν ἀγαλμάτιον ἀρχαῖκόν ἱστάμενον ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ποδῶν, ὃν προτείνει ὀλίγον τὸν ἀριστερόν. Κάμπτει τὴν δεξιὰν κατ' ἀγκῶνα καὶ ὑψώνει πρὸς τὰ ἄνω κρατῶν ποτε ἐν αὐτῇ ἴσως δόρυ. Ἐν τῇ ἀνακακαμμένη ἀριστερᾷ κρατεῖ συρματοειδὲς ἀντικείμενον ὀφιοειδῶς συνεστραμμένον περὶ τὸν καρπὸν (ὄφης). Ἡ κόμη πίπτει πλατεῖα τριγωνικῇ ἐπὶ τῆς ὁμο-

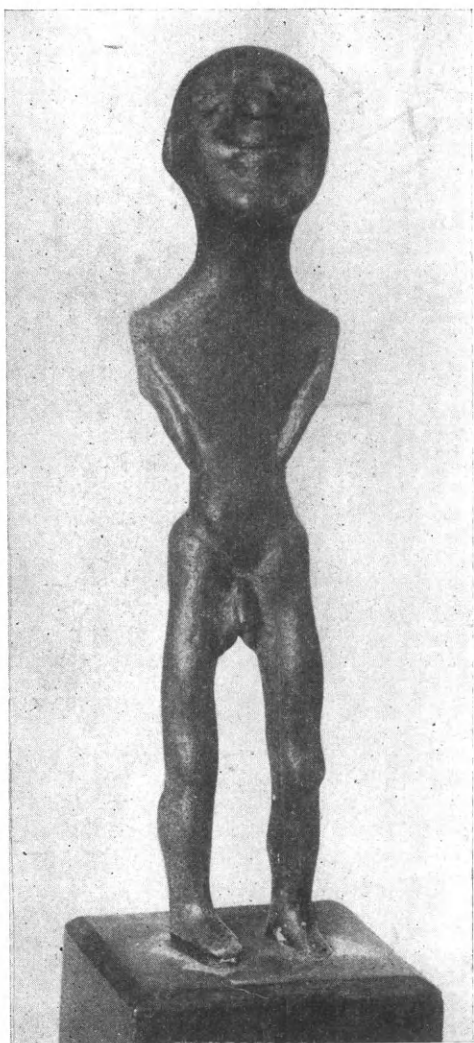

Εἰκ. 32. Ἀγαλμάτιον Ἀπόλλωνος τοξότου (.)

πλάτης, ἔμπροσθεν δὲ διαμορφοῦται εἰς ἑλικοειδεῖς βοστρύχους, ἔχει δὲ χαρακτὴν ταινίαν ὑπεράνω αὐτῶν καὶ ὀπισθεν ὕψ. 0.287. Εὗρέθη εἰς Φάρσαλα (Δερεκλή καὶ Τουρῇ πλησίον Σιμικλή). Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 23 καὶ εὔρετ. 15182. **Εἰκ. 31.**

17) Χαλκοῦν ἀγαλμάτιον ἐφήβου γυμνοῦ πατοῦντος ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ποδός, ἀναπαύοντος δὲ τὸν ἀριστερόν. Στρέφει τὴν κεφαλὴν ὀλίγον

πρὸς τὰ δεξιὰ αὐτοῦ. Ἔχει τὸν ἀριστερὸν βραχίονα καθειμένον καὶ ὀλίγον ἄνω τοῦ σώματος κρατοῦντά τι κυλινδρικόν, πιθανῶς τόξον. Ὁ δεξιὸς βραχίων ὡσαύτως πρὸς τὰ κάτω μέχρι τοῦ ἀγκῶνος καθ' ὃν κάμπτεται πρὸς τὰ ἔμπρος, ἔλλείπει δ' ὅμως τὸ πλεῖστον τοῦ πήχεος καὶ ἡ

Εἰκ. 33. Ἰδιόρρυθμον ἀγαλμάτιον ἐκ Θέρμου.

χείρ. Ἡ κόμη συνεστραμμένη κατὰ τὰ πλάγια καὶ ἀναδεδεμένη ὀπισθεν εἰς κόρυμβον. Πιθανῶς παριστᾷ Ἀπόλλωνα τοξεύοντα. Πελοποννησιακὴ τέχνη τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 5ου αἰῶνος π.Χ. Ὑψ. 0.109. Εὐρέθη εἰς Θέρμον. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 44 καὶ ἀριθ. εὐρετ. 15183. ΠΑΕ 1931, σ. 63 καὶ ἑξ. **Εἰκ. 32.**

18) Δύο ὑστερογεωμετρικὰ εἰδῶλια γυμνῶν ἀνδρῶν φερόντων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς κωνικὸν

κράνος ἢ πῖλον ὕψ. 0.03, πλ. 0.04. Εὐρέθησαν ἐν Ζακύνθῳ (χωρίον Βασιλικὸ) καὶ ἐδωρήθησαν τῷ Μουσείῳ ὑπὸ τῆς Κας Sylvia Benton) Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 61. Arch. Anz. 1933, 211.

19) Εἰδῶλιον γαλῆς, αἰγυπτιακῆς τέχνης καὶ ἀμφιβόλου γνησιότητος ὕψ. 0.152. Δωρεὰ Ἀντ. Χρηστομάνου. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 62.

20) Χαλκοῦν ἀγαλμάτιον ἔχον διεστῶτας τοὺς πόδας καὶ προσκεκολλημένας τὰς δυσαναλόγους βραχείας χεῖρας. Ἡ κεφαλὴ ὅλως ἰδιόρρυθμος ἀνευ δηλώσεως τῆς κόμης, τὸ πρόσωπον ὡσαύτως ἄτεχνον καὶ ἀσύνηθες. Ἀρχαῖκον;

Εἰκ. 34. Ἀγαλμάτιον ἀγενείου ἀνδρός, ἴσως ἀκοντιστοῦ.

Ὑψ. 0.155. Εὐρέθη ἐν Θέρμῳ. Ἀριθ. βιβλίου εἰσαγ. 67 καὶ ἀριθ. εὐρετ. 15184. **Εἰκ. 33.**

21) Χαλκοῦν ἀγαλμάτιον νεαροῦ ἀνδρὸς ἀγενείου φέροντος βραχὺν χιτῶνα ἐξωσμένον, ἀχειρίδωτον. Προβαίνει πρὸς ἀριστερὰ αὐτοῦ προτείνων τὴν ἀριστερὰν χεῖρα, ἔχων δὲ τὴν δεξιὰν ἀνηρμένην καὶ κρατοῦσάν ποτε κυλινδρικόν τι ὄπλον, ἀκόντιον (;) ὕψ. 0.09. Ἀριθ. εὐρετ. 15188. Δωρεὰ Μιχ. Καμπάνη. **Εἰκ. 34.**

22) Ἀμφίστομος πέλεκυς. Μικρὸν ἀντικείμενον ἐν σχήματι στροβίλου. Μικρὸν ἔλασμα συνεστραμμένον. Μολύβδινον κόσμημα ἔχον παράστασιν Σφιγγός. Εὐρέθησαν ἐν Τυμφορῇ (Ἀσπρόπυργος). Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 82.

23) Ἀγαλμάτιον γυμνοῦ ἀνδρὸς παγωνοφόρου, ἔχοντος τὰς χεῖρας κρεμαμένας (ἐπαίτης;) ὕψ. 0.167. Εὗρέθη ἐν Ἀλιφείρᾳ. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 90. **Εἰκ. 35.**

24) Ἀγαλμάτιον τρέχοντος νεανίου. Ἐλλείπει ἡ δεξιὰ χεὶρ ὕψ. 0.052. Εὗρέθη ἐν Θεσσαλίᾳ

Εἰκ. 35. Ἀγαλμάτιον ἐπαίτου (;)

(Κρυψάνα Πολυδενδρίου Ἀγιᾶς). Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 3.

25) Βωμὸς στρογγυλὸς μετ' ἐκτύπων παγκάρπων ὕψ. 0.075. Ἐκ κατασχέσεως. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 1.

Γ) ΧΡΥΣΑ

1) Περιδέραιον ἀποτελούμενον ἐκ πλεκτῶν

ἐλασμάτων χρυσοῦ καὶ φέρον κρεμάμενα κωνοειδῆ φύλλα ἄνθους. Κατὰ τὰ δύο ἄκρα ἀπολήγει εἰς κρίκους κεκοσμημένους διὰ λεοντοκεφαλῆς μήκος 0.34. Εὗρέθη ἐν Κορίνθῳ, κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1930 ὑπὸ τῆς Ἀμερ. Ἀρχ. Σχολῆς. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 333.

2) α' Πεντήκοντα δύο χρυσᾶ φύλλα πλατάνου ἢ ἀμπέλου ἐκ χρυσοῦ στεφάνου διαλυθέντος. β' χρυσὴ δανάκη. Εὗρέθησαν ἐν Ἀθήναις, ὁδὸς Πειραιῶς, ἐντὸς λιθίνης ὀστεοθήκης. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 364.

3) Μικρὰ πόρπη ἐν σχήματι Ἀφροδίτης. Ἄργος ἀνασκαφαὶ W. Vollgraff κατὰ τὸ 1930. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 359.

4) Ἐλασμα χρυσοῦ φέρον τρεῖς ἐπαλλήλους παραστάσεις ὀπλιτῶν μήκος 0.20, πλ. 0.02. Εὗρέθη ἐν Σκύρῳ (θέσις Κάμπος) ἐν τάφῳ. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 368.

5) α' Χρυσοὺς δακτύλιος μετ' ἀμεθύστου λίθου. β' Ἄλυσις ὡς περιδέραιον ἀπολήγουσα κατὰ τὰ δύο ἄκρα εἰς κρίκους μετὰ κεφαλῆς ἐλάφου. γ' Δύο ἐνώτια. Ἀνασκαφαὶ Ἀκαδημίας Πλάτωνος ὑπὸ τοῦ Ἀριστόφρονος κατὰ τὸ 1931 Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 18.

6) 1. Πέντε ἀκέραιοι χρυσοὶ ρόδακες διαμέτρου 0.63. 2. Δακτύλιος ἐκ χρυσοῦ ἐλάσματος μετὰ σφενδόνης ἄνευ λίθου κεκοσμημένος διὰ μικρῶν κύκλων. 3. Δέκα ψῆφοι ἐν σχήματι ἀπλοῦ πελέκεως κεκοσμημένοι καὶ διάτρητοι. 4. Ψῆφος διάτρητος ἐν σχήματι βουκράνου. 5. Δύο ψῆφοι ἐν σχήματι τριγώνου τριφύλλου. 6. Τέσσαρες ψῆφοι διάτρητοι ἐν σχήματι διπλῶν ἐλίκων. 7. Τρεῖς ψῆφοι ἐν σχήματι κόκκου σίτου. 8. Μικκύλη πρόχους ἐν μέρει κοκκιωτή. Εὗρέθησαν ἐν Ἀθήναις (ὁδὸς Ἀγλαύρου καὶ Εὐρώπης). Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 19.

7) Χρυσοὺν ἐνώτιον. Εὗρέθη ἐν Σαμοθράκῃ (Χωρίον Λάκκωμα). Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 31.

8) Τρεῖς μικροὶ δακτύλιοι, ἐξ ὧν ὁ εἷς φέρει παραστάσιν ἰσταμένης γυναικὸς. Εὗρέθη ἐν Ἰθώμῃ. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 39.

Δ) ΠΗΛΙΝΑ

1) Ὀκτὼ γεωμετρικὰ μικρὰ ἀγγεῖα. Ἀχαΐα. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 315.

2) Τέσσαρα πήλινα εἰδώλια ἐξ ὧν τὰ μὲν δύο εἶναι πτηνόμορφα ξοανοειδῆ γυναικεῖα ἀγαλμάτια, τὸ τρίτον σανιδόσχημον ἀγαλμάτιον

γυναικὸς φερούσης πόλον μετὰ ρόδακος, ἐνώτια, καὶ εἰς τὰς δύο χεῖρας ἀνὰ ἓνα ρόδακα, τὸ δὲ τέταρτον εἰδώλιον (κοῖλον) ὀρθίου Πανός. Ἄπαντα φέρουσι γραπτὰς κοσμητικὰς παραστάσεις, πλὴν τοῦ Πανός ὄντος κεχρωματισμένου. Ἐκ κατασχέσεως. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 318 καὶ εὔρετ. 15453 - 15456.

3) Προτομή πηλίνης γυναικός. Προχοῖδιον ἀνθρωποειδὲς μετὰ καθημένου Ἑρωτος. Εἰδώλιον σανιδόσχημον γυναικὸς μετὰ πόλου. Κώθων φέρων περὶ τὰ χεῖλη μαιανδροειδὲς κόσμημα. Ἐκ κατασχέσεως ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου «Φρίντων». Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 329.

4) Μελανόμορφος ὕδρια μετ' ἀνατολιζόντων θεμάτων. Δύο κύλικες Βοιωτικαί, ἐξ ὧν ἡ μία ὑψίπους μετὰ τεσσάρων λαβῶν. Ἐν ἀγγεῖον, σχήματος ἀλαβάστρου μετ' ἐρυθρομόρφου παραστάσεως γυναικὸς καθημένης καὶ κρατούσης κάτοπτρον. Τέσσαρες ἀρύβαλλοι, ἐξ σκύφοι, ἐξ ὧν εἰς Μεγαρικὸς, εἰς κώθων, ἓν κωθωνόσχημον ἀγγεῖον, ἓν ιδιότυπον μακρόλαιμον ἀγγεῖον, εἰς κώδων, ἑννέα εἰδώλια πτηνόμορφα γεωμετρικά, ἐπὶ εἰδώλια γυναικῶν καθημένων, εἰς ἵππος μετὰ τοῦ ἱππέως γεωμετρικόν, δύο προτομαὶ γυναικῶν, ἀνάγλυφον κεφαλῆς γυναικὸς καὶ κάτωθεν δελφίν, δύο κυδώνια, εἰς χοῖρος, εἰς λέων, ὀκτὼ περιστρεφαί. Ἐκ κατασχέσεως διὰ τοῦ Ὑπουργείου Συγκοινωνίας, εὑρεθέντα ἐντὸς ἐπιστραφέντων εἰς Γερμανίαν ταχυδρομικῶν δεμάτων. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 337.

5) α) Περίκη ἀποκεκρουμένη ὀλίγον τὴν βάσιν καὶ τὴν κοιλίαν. Ἐρυθρόμορφος παράστασις Σατύρου καὶ Μαινάδος· ὕψ. 0.30.

β) Ὑδρία ἐλλιπὴς κατὰ τὸ ἥμισυ τῆς κοιλίας μετ' ἐρυθρομόρφου παραστάσεως Διονύσου καθημένου καὶ κρατοῦντος κάνθαρον. Πρὸ αὐτοῦ χήν· ὕψ. 0.29.

γ) Εἰδώλιον γυναικὸς (Τύχης;) στηριζούσης τὴν χεῖρα ἐπὶ κέρατος Ἀμαλθείας. Ἐλλιπὴς κατὰ τὴν κοιλίαν καὶ συγκεκολλημένη ἐκ πολλῶν τεμαχίων. Σιδηροδρομικὸς σταθμὸς Ἀχαΐας (κτῆμα Κεφάλαια). Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 355.

6) α) Εἰσιτήριοι θεάτρον φέρον τὴν ἐπιγραφὴν

ΣΤΡΑΤΩΝΑΝΤΑΝ

β) Ἀγαλμάτιον παριστῶν τὴν Ἀφροδίτην καθημένην καὶ κρατοῦσαν περιστρεφὰν ἐν τῇ

δεξιᾷ χειρί. Ἄργος. Ἀνασκαφαὶ ὑπὸ W. Vollgraff. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 359.

7) Προϊστορικὰ ἀγγεῖα καὶ εἰδώλια. Μακεδονία. Ἀνασκαφαὶ Γ. Μυλωνᾶ. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 361.

8) Προϊστορικὰ ἀγγεῖα. Ἀθῆναι (Ἅγιος Κοσμάς), ἀνασκαφαὶ Γ. Μυλωνᾶ. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 362.

9) Τρίωτον ἀγγεῖον ὑστερομυκηναϊκῶν χρόνων ἀνακτορικοῦ ρυθμοῦ. Φέρει δικτυωτὴν διακόσμησιν περὶ τὸ ἄνω μέρος τῆς κοιλίας καὶ μελαίνας γραμμὰς ἐπὶ τοῦ χείλους καὶ παρὰ τὴν βάσιν. Ἀθῆναι. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 343.

10) α) Λευκὴ λήκυθος ἐκ πολλῶν τεμαχίων. Πρὸ νεκρικῆς κλίνης διακρίνεται, δεξιᾷ, ὥραία μορφὴ ἱσταμένου νεανίου (Θανάτου;) καὶ ἀριστερὰ μέρος τοῦ σώματος τοῦ τεθνεώτος.

β) Λευκὴ λήκυθος. Ἐπιτύμβιος στήλη μετ' ἀνθους ἐπ' αὐτῆς. Ἀριστερὰ γυναικεία μορφὴ κρατοῦσα ἀλάβαστρον καὶ κάλαθον. Δεξιὰ ἀνὴρ κρατῶν δόρυ καὶ ὀπισθεν αὐτοῦ πολύκλαδον δένδρον.

γ) Λευκὴ λήκυθος ἐφ' ἧς παράστασις τοῦ Ὑπνου καὶ τοῦ Θανάτου ὑποβασταζόντων γυναικείαν μορφὴν πρὸ τῆς νεκρικῆς στήλης. Ἀθῆναι. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 5.

11) Προϊστορικὰ ἀγγεῖα καὶ ὄστρακα. Μακεδονία. Ἀνασκαφαὶ Heurtley Φλωρίνης. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 11.

12) Ἀγγεῖα καὶ ὄστρακα διαφόρων ἐποχῶν. Δωδώνη. Ἀνασκαφαὶ Δ. Εὐαγγελίδου. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 9.

13) Ὀστρακὸν ἀγγείου ἐρυθρομόρφου ρυθμοῦ. Φέρει παράστασιν τεσσάρων μορφῶν, γυναικὸς ἐν τῷ μέσῳ καὶ ἀνδρῶν ἐκατέρωθεν. Μεταξὺ τῶν παραστάσεων, καθέτως ἀναγεγραμμένη, ἡ ἐπιγραφὴ:

ΔΑΜΑΣ
ΚΕΝΑ

Εὐρέθη ἐπὶ τῆς βορείας κλιτύος τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν, παρὰ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἑρωτος καὶ τῆς Ἀφροδίτης, κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς ὑπὸ O. Broneer. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 17 καὶ εὔρετ. 15466 Hesperia, II σ. 340, εἰκ. 12.

14) Δέκα ἐξ τεμάχια μελανομόρφου ἀγγείου φέροντος παραστάσεις ζώων καὶ τὴν ἐπιγραφὴν Σοφίλου - Πατρόκλου - Ἀχιλλέως. Εὐρέθησαν

ἐν Δηρεκλῇ καὶ Κτουρὶ Σιμικλῇ, πλησίον τῶν Φαρσάλων. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 22.

15) Προϊστορικά ἀγγεῖα ἐκ Μυτιλήνης (Πύργου - Θεσμῆς). Ἀνασκαφαὶ Δίδος Win. Lamb. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 29 καὶ ἀγγεῖα καὶ ὄστρακα διαφόρων ἐποχῶν. Θάσος, Ἀνασκαφαὶ Δίδος Haspels. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 79.

16) Λήκνυθος ἐρυθρόμορφος. Παρίσταται ὁ Ὀδυσσεὺς καθήμενος ἐπὶ ἔδρας καὶ πλυνόμενος τὸν πόδα ὑπὸ τῆς Εὐρυκλείας. Ὅπισθεν αὐτοῦ ἡ Πηνελόπη καθημένη ἐπὶ θρόνου ὥσεί κοιμωμένη. Πρὸ αὐτῆς λυχνοστάτης μετὰ λυχνίας. Κίβδηλον (;). Βόλος. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 86.

17) Διάφορα ἀγγεῖα καὶ ὄστρακα. Ἰθάκης Ἀνασκαφαὶ Heurtley Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 92.

18) Ἀγγεῖα καὶ πῆλινα εἰδῶλια. Μυτιλήνη (Ἀντισσα). Ἀνασκαφαὶ Δίδος Lamb. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 28.

19) Τέσσαρες ἡγεμόνες κεραμίδες φέρουσιν ἐν ἐκτύπῳ παραστάσει τὰς προτομὰς τῆς Ἀρτέμιδος Βενδίδος (ὑψ. 0.18), τῆς Χοῦς (0.14), τῆς Γοργοῦς (0.18) καὶ τοῦ Ἀττιδος (0.14). Τάρας τῆς Ἰταλίας. Δωρεὰ Μ. Βλαστοῦ. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 30.

20) Διάφορα ἀγγεῖα. Ἀθῆναι. (Ἀκαδημία Πλάτωνος). Ἀνασκαφαὶ Ἀριστόφρονος. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 33.

21) Μεγαρικὸς σκύφος φέρων ἐκτύπους πορνογραφικὰς παραστάσεις. Μακεδονία (Τσοτύλιον). Ἀνασκαφαὶ Ἀντ. Κεραμοπούλλου. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 42.

22) Ὀστρακα διαφόρων ἐποχῶν. Θάσος. Ἀνασκαφαὶ Δίδος Haspels. Ἀριθ. βιβλ. εἰσαγ. 43.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Δ. ΘΕΟΦΑΝΕΙΔΗΣ

ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΕΚ ΤΗΝΟΥ ΚΑΙ ΧΙΟΥ

ΥΠΟ ΝΙΚΟΛΑΟΥ Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΟΣ

ΤΗΝΟΣ

Οὐδεμία μέχρι σήμερον ἐδημοσιεύθη εἰς ἑλληνικὸν ἀρχαιολογικὸν περιοδικὸν ἔκθεσις περὶ τῆς μικρᾶς ἀνασκαφῆς κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1938 μετὰ τοῦ χωρίου **Τριπόταμος** καὶ τῆς φραγκικῆς Ἀκροπόλεως τῆς Τήνου, τοῦ **Ξώμπουργου**, διότι ἡ ἐλπίς τῆς ταχείας ἀποπερατώσεως τῆς ἀνασκαφῆς, λόγῳ τῶν περιστάσεων αἱ ὁποῖαι ἐμεσολάβησαν, δὲν κατέστη δυνατόν νὰ πραγματοποιηθῇ μέχρι σήμερον. Σύντομοι μόνον μνηεῖαι περὶ ταύτης ἐδημοσιεύθησαν ἐν Arch. Anz. 1938, 578 (ὑπὸ U. Jantzen) καὶ Arch. Anz. 1939, 262, εἰκ. 16=BCH, 1938, 480, εἰκ. 34 (ὑπὸ X. Καρούζου· πρβ. καὶ AJA, 1946 σ. 283) τὴν ἐν τῇ τελευταίᾳ τῶν δύο τούτων ἀνακοινώσεων εἰκόνα μετὰ τὴν παράστασιν ποτνίας θηρῶν ὑποστηριζομένης ὑπὸ δύο μικροτέρων γυναικείων μορφῶν προσεπάθησα νὰ ἐρμηνεύσω διὰ τῆς ταυτίσεως τῶν δύο τούτων πρὸς τὰς Ὑπερβορείους Παρθένους εἰς *Ἀφιέρωμα εἰς Κ. Ἀμαντον* (1940), 435 κέ.

Ἦδη πρότερον ἦσαν γνωστὰ ἐκ τῆς Τήνου ὀλίγα τεμάχια ἐξ ἀναγλύφων ἀρχαϊκῶν πίθων ὁμοίων πρὸς τοὺς βοιωτικούς· πρβ. F. Courby Les vases grecs à reliefs, σ. 80 κέ. Arch. Anz. 1938, 442, ἀρ. 19, εἰκ. 16. Δύο ἄλλα τεμάχια, ἀναφερόμενα ὑπὸ E. Kunze, Kret. Bronzerel., σ. 251, σημ. 10, ἐφυλάσσοντο εἰς τὸ Μουσεῖον Μυκόνου· ταῦτα εἶχον περισυλλεγῇ ὑπὸ τοῦ μακαρίτου ἐφόρου Δημ. Πίππα ἐκ Τήνου. Τὸν ἀγνοούμενον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πίππα ἀκριβῆ τόπον τῆς εὐρέσεως αὐτῶν κατῳρῶσε νὰ ἐξακριβώσῃ κατὰ διέλευσίν του ἐκ Τήνου κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1938 ὁ κ. X. Καρούζος, ἐφορος τότε τῶν Κυκλάδων. Μετὰ πρόθυμον πρότασιν τούτου, δι' ἣν καὶ ἐνταῦθα εὐχαριστῶ αὐτὸν θερμῶς, τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας ἀνέθεσεν εἰς ἐμὲ τὴν ἐκτέλεσιν δοκιμαστικῆς ἀνασκαφῆς, ἡ ὁποία ὄχι μόνον τὴν εἰς τὸν κ. Καρούζον δοθεῖσαν πληροφορίαν, ἣν ὁ ἴδιος δὲν εἶχεν εὐθὺς ἀμέσως τὴν δυνατότητα νὰ ἐλέγξῃ, ἀπέδειξεν ἀκριβῆ, ἀλλὰ καὶ μᾶς ἐφάνερωσε σημαντικωτάτην πηγὴν γνησίας κυκλαδικῆς τέχνης τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων ἐν Τήνῳ. Ἰδοὺ ἐν συντομίᾳ τὰ πορίσματα τῆς ὀλιγομέρου πρώτης ἐκείνης ἀνασκαφῆς.

Ἐπεκαλύφθη τμήμα επιμήκους οἰκοδομήματος ἀρχαίου ἀποτελουμένου, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον ἔκτασιν ἀνεσκάφη, ἐκ τριῶν ὀρθογωνίων διαμερισμάτων, ἀναλόγων πρὸς τοὺς οἴκους τοῦ ἐν Δήλῳ Ἀρχηγείου R. Vallois, L'architecture ... à Délos, σ. 68. Εἰς μικρὰν ἀπὸ τούτου ἀπόστασιν ἀνεφάνη ἐν μέρει ἄλλο οἰκοδόμημα μικρότερον, τοῦ ὁποίου ἡ μία πλευρὰ ἦτο καμπύλη. Ἡ ἀνασκαφή του ἐπροχώρησε τόσον ὀλίγον, ὥστε ὁ χαρακτηρισμός του ὡς ναοῦ εἶναι ἀκόμη πρόωρος. Ὅπωςδήποτε τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο δὲν εἶναι νεώτερον τοῦ 7ου αἰῶνος.

Ἡ ὅλη ἔκτασις ἦτο πλήρης ἐκ τεμαχίων μεγάλων πίθων, τινὰ τῶν ὁποίων εἶχον ἀναγλύφους παραστάσεις. Δυστυχῶς οὐδὲ ἐν ἀγγεῖον κατέστη δυνατόν νὰ ἀποτελεσθῇ διὰ τῶν εὐρεθέντων θραυσμάτων. Ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι καὶ ὁ τρόπος τῆς κατασκευῆς καὶ τὰ σχήματα καὶ ὁ διάκοσμος ἐπαναλαμβάνονται ὅμοια καὶ εἰς τὴν Τήνον καὶ εἰς τὴν Βοιωτίαν. Ἡ ὁμοιότης καθίσταται ἀκόμη μεγαλυτέρα μετὰ τὴν ἐπανάληψιν καὶ τῶν θεμάτων τῶν παραστάσεων ὡς εἶναι π.χ., ἡ πότνια θηρῶν, ἣν ἀνέφερον ἀνωτέρω. Ἡ σχέσηις μεταξὺ τῶν δύο κέντρων θὰ ἐξετασθῇ ἀκριβέστερον ἄλλαχού. Δύο ἄλλα τεμάχια μετὰ ἀναγλύφους παραστάσεις εἰκονίζονται ἐν τῇ ἀνωτέρω δημοσιευομένῃ μελέτῃ μου περὶ τῶν ἐκ Θήρας κούρων (εἰκ. 17 καὶ 18). Τὸ τεμάχιον τῆς εἰκ. 17 εἶναι τὸ ἔτερον τῶν ὑπὸ τοῦ Πίππα περισυλλεγέντων, τὸ ἄλλο εἶναι ἐκ τῶν ἐμῶν εὐρημάτων.

Διαφέρον εἶναι, ὅτι ἐνῶ οἱ ἐκ τῆς Βοιωτίας γνωστοὶ ὅμοιοι πίθοι δὲν εἶναι παλαιότεροι τῆς ἀνατολιζούσης ἐποχῆς (R. Hampe, Frühgr. Sagenbilder in Böotien, σ. 56 κέ. καὶ F. R. Grace, Archaic Sculpture in Boeotia, σ. 16 κέ.), ἐδῶ, ἐν Τήνῳ, ἔχομεν τὴν γεωμετρικὴν προβαθμίδα τῆς κατηγορίας ταύτης, εἰς τρόπον ὥστε ἀπὸ τοῦ 8ου μέχρι τοῦ 6ου αἰ. παρακολουθεῖται ἐν συνεχείᾳ σχεδὸν ἐξελίξει μία κυκλαδικὴ καλλιτεχνικὴ παράδοσις. Ὡς σημειωθῇ, ὅτι τὸ μέγιστον μέρος τῶν εὐρημάτων ἀνάγεται ἀκριβῶς εἰς τοὺς πρώτους ἑλληνικοὺς χρόνους. Προϊστορικὰ εὐρήματα δὲν ὑπάρχουν, οἱ δὲ μεταρχαῖκοι χρόνοι ἀντιπροσωπεύονται δι' ὀλίγων ἐρυθρομόρφων δοτράκων καὶ ἐνὸς ἀκεφά-

λου μαρμαρίνου ἀγαλματίου γυναικείας καθήμενης μορφῆς συνήθους ἑλληνιστικοῦ τύπου· ἡ εἰκὼν αὕτη δύναται βεβαίως νὰ ἀλλάξῃ διὰ τῆς συνεχείας τῆς ἀνασκαφῆς, οὐχὶ ὁμως σημαντικῶς. Πρόκειται περὶ ἱεροῦ — δυστυχῶς δὲν ἐξηκριβώθη ἡ θεότης, εἰς τὴν ὁποῖαν ἀνῆκε — ἀκμάσαντος κυρίως κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δημιουργίας τῆς ἑλληνικῆς τέχνης. Ἰχνὴ ἀρχαιολογικὰ διακρίνονται εἰς τὴν περίεξ περιοχὴν. Γνωστά ἐκ ταύτης εἶναι ἀγγεῖα ἐκ γεωμετρικοῦ τάφρου Annuario, 8/9, 226· πρβ. καὶ Ath. Mitt. 1895, 398. Μετὰ τὴν ἀποφασισθεῖσαν εὐγενῆ ἐνίσχυσιν τοῦ Πανελληνίου Ἰδρύματος Εὐαγγελιστρίας Τήνου ἐλπίζεται ἡ σύντομος συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς.

ΧΙΟΣ

Ὡς γνήσια δείγματα τῆς πάντοτε ἐλλιπέστατη γνωστῆς ἀρχαϊκῆς πλαστικῆς τῆς Χίου εἶναι διαφέροντα τὰ δύο ἀρχαῖκα μικρὰ θραύσματα τοῦ Μουσείου τῆς Χίου, ἀπαράτηρα τέως, τὰ ὁποῖα ἀπεικονίζονται κατωτέρω:

1. Θραῦσμα *προτομῆς πηγᾶσου* (εἰκ. 1-3) ἐκ χονδροκόκκου νησιωτικοῦ μαρμάρου ὁμοίου πρὸς ἐκεῖνο τῶν δύο ἀρχαίων γυναικείων ἀκεφάλων κορμῶν τῆς Χίου. Παρατήρησα τοῦτο ἀκατάγραφον μεταξὺ ἄλλων ἀσημάντων λίθων τοῦ Μουσείου Χίου· εἶναι ἄγνωστον ἐπομένως ποῦ καὶ πότε εὐρέθη. Ἐλλείπουν ἡ κεφαλὴ μετὰ τοῦ λαιμοῦ καὶ οἱ πόδες. Ἡ ὀπισθία ὄψις τῆς προτομῆς σχηματίζεται κλιμακοειδῶς εἰς δύο ἑδρας, ἑκατέρα τῶν ὁποίων σφῆζει ἴχνη τοῦ τόρμου διὰ προσαρμογῆν. Μέγ. σφζόμενον μῆκος 0.21· μέγ. σφζόμενον ὕψος 0.155. Ἡ κατωτέρα ἐπιφάνεια τοῦ κορμοῦ, ἡ τῆς κοιλίας, εἶναι ἀδρῶς μόνον ἀπεξεσμένη καὶ περισσότερον ἐπίπεδος. Σφῆζονται αἱ γεννήσεις μόνον τῶν πτερύγων δηλούμεναι δι' ἐγχαράκτων γραμμῶν: σχεδὸν παράλληλοι εὐθεῖαι, μεταξὺ ἐκάστου ζεύγους τῶν ὁποίων ἄλλη μικρὰ καμπύλη ἐγχαράκτος διακρίνει τὴν πρώτην σειρὰν τῶν πτερῶν. Ἡ κεφαλὴ ἦτο ἐστραμμένη πρὸς τὰ ἀριστερὰ αὐτῆς. Ἡ διαμόρφωσις τοῦ στήθους δεικνύει σαφῶς, ὅτι πρόκειται προτομὴ πηγᾶσου καὶ οὐχὶ σφιγγὸς ἢ γρυπὸς ἢ ἄλλου τινὸς πτερωτοῦ ὄντος. Ἡ ἐκ Θάσου προτομὴ πηγᾶσου (M. Launey, Mon. Piot 35, 1936, 25 κέ., πίν.

3 καὶ τοῦ ἰδ., Études thasiennes I, 62, εἰκ. 55, πίν. 12), τὴν ὁποίαν ὁ Buschor (Meermänner, 38 κέ., εἰκ. 19 καὶ 20) τοποθετεῖ ὡς γωνιαίαν προεξοχὴν τοῦ ἐπιστυλίου ἐρμηνεύων τὴν τοιαύ-

Εἰκ. 1. Θραῦσμα προτομῆς πηγᾶσου· προσθία ὄψις.

Εἰκ. 2. Θραῦσμα προτομῆς πηγᾶσου· δεξιὰ ὄψις.

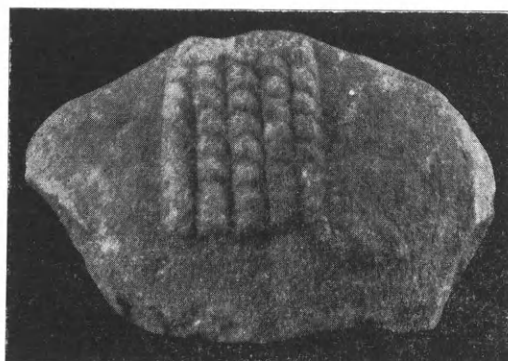
Εἰκ. 3. Θραῦσμα προτομῆς πηγᾶσου· ἀριστερά ὄψις.

τὴν διάταξιν ἐκ τοῦ ἐπικρατοῦντος ἐν τῇ ἰωνικῇ ἀρχιτεκτονικῇ πνεύματος, δυσχερῶς δύναται νὰ ὀδηγήσῃ εἰς ὁμοίαν τοποθέτησιν· ἀποτελεῖ ὁπωσδήποτε ὠραῖον δεῖγμα τῆς χρησιμοποιοῦσας προτομῶν πηγᾶσων οὐχὶ μόνον εἰς χαλκᾶ σκεύη, ἀλλὰ καὶ εἰς μεγαλύτερα ἀρχιτεκτονικὰ σύνολα· ἡ προτομή τῆς Χίου εἶναι τὸ δεύτερον τοιοῦτον παράδειγμα. Αἱ περιορισμέναι διαστάσεις τοῦ χιακοῦ πηγᾶσου καὶ κυρίως τὸ γεγονός, ὅτι *προσηρμόζεται* εἰς τὸ μνημεῖον, ἐξ οὗ προέρχεται, ἐνῶ ἡ προτομή τῆς Θάσου ἦτο σύμφυτος πρὸς τὴν γωνιαίαν πλίνθον, συνηγορεῖ μᾶλλον ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως, ὅτι ἡ εἰκονιζομένη προτομή ἐκόσμει οὐχὶ οἰκοδόμημα, ἔστω καὶ μικρόν, ἀλλὰ μαρμάρινόν τι κατασκεύασμα, ὡς θρόνον π.χ., ὅπως G. Richter, Ancient Furniture, 14 κέ., εἰκ. 27 κέ., κλίνην (ὀλιγώτερον πιθανόν), ἢ τι ἀνάλογον.

Ἡ κατασκευὴ τοῦ στήθους ἰδίᾳ φανερόναι ἐξευλιγμένην πλαστικὴν αἰσθησιν, ἐνῶ αἱ πτέρυγες καὶ ἡ ἐνιαῖον σχεδὸν ἐπίπεδον σχηματίζουσα κοιλία φανερόναι παλαιότεραν παρὰ-

Εἰκ. 4. Ἀνδρικός κορμός· προσθία ὄψις.

Εἰκ. 5. Ἀνδρικός κορμός· ὀπισθία ὄψις.

δοσιν. Ἄλλ' εἶναι τόσον μικρὸν τὸ θραῦσμα, ὥστε ἢ κατὰ τὰ μέσα τοῦ ἔκτου αἰῶνος χρονολόγησις αὐτῆς νὰ μὴ εἶναι ἀπολύτως βεβαία.

2. Μικροῦ **ἀνδρικοῦ κορμοῦ** τὸ ἀνώτερον μέρος ἄνευ τῆς κεφαλῆς καὶ τῶν βραχιόνων ἐξ ὑποκυάνου μαρμάρου (**εἰκ. 4 - 5**). Ἀριθμὸς εὐρετηρίου 229, ἔνθα ὁμως οὐδεμία γίνεται μνεία τόπου καὶ χρόνου εὐρέσεως· ὕψος 0.11. Ὁ κορμὸς εἶχεν ἔντονον στροφὴν πρὸς τὰ ἀριστερὰ αὐτοῦ, ὡς δεικνύει ἡ ἐν μεγαλυτέρᾳ ἐκτάσει παράστασις τοῦ δεξιοῦ ἡμίσεος τοῦ σώματος καὶ ἡ ἀπόκλισις τῆς αὐλάκος τῆς σπονδυλικῆς στήλης ἀπὸ τοῦ μέσου τῶν ἐπὶ τῶν νώτων βοστρύχων· πρόκειται περὶ ἐντόνου κινήσεως καταφανοῦς ἐπίσης εἰς τοὺς ὀλίγον πρὸς τὰ ὀπίσω φερομένους βραχίονας καὶ ὁλόκληρον τὸν κορμόν, τοῦ ὁποίου αἱ λεπτομέρειαι ἀποδίδονται μὲ λεπτολόγον ἀκρίβειαν.

Αἱ μορφαὶ παρὰ τὴν ἰσχυρὰν αἰσθησιν τῆς σαρκὸς καὶ τὴν ἰωνικὴν μαλακότητα δὲν ἐμψυχώνονται μόνον ἐξωτερικῶς ὑπὸ τῆς παριστανομένης κινήσεως, ἀλλὰ καὶ γενικώτερον ὑπάρχουν ὡς ἔκφρασις ἐσωτερικωτέρας τινὸς ὀρμῆς καὶ εὐκινήσιας, ἥτις διαχέεται εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ κορμοῦ. Ἄλλ' εἶναι τοσοῦτον μικρὸν καὶ ἔλλιπές τὸ θραῦσμα, ὥστε δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ λεπτομερεστέρα ἀνάλυσις· ἀποτελεῖ ὁπωσδήποτε χαρακτηριστικὸν δεῖγμα τοῦ κενοῦ,

τὸ ὁποῖον ὑπάρχει εἰς τὴν γνῶσιν ἡμῶν τῆς ἰωνικῆς τέχνης τῶν τελευταίων ἀρχαϊκῶν χρόνων.

Οἱ σφῆζόμενοι πέντε βόστρυχοι κατήρχοντο κάτωθι τῆς ταινίας, ἡ ὁποία ἔδενε τὴν κόμην εἰς τὸ ὕψος τοῦ αὐχένος κατὰ γνωστὸν ἀρχαϊκὸν σχῆμα (Κλέοβις, Κοῦρος· Ἀκτίου κ.π.ᾶ.). Διὰ τὴν διάλυσιν τοῦ παλαιότερου σχήματος τῶν σφαιρικῶν κόμβων τῶν βοστρύχων, οἷα παρουσιάζεται ἐνταῦθα, βλ. τὴν κεφαλὴν BCH, 5, 1881, πίν. 11. Διὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ στήθους δύνανται νὰ συγκριθοῦν ἔργα τῶν πρὸ καὶ ὀλίγον ἀκόμη κατόπιν τοῦ 500 π.Χ., ἀλλ' ὁ σχηματισμὸς τῆς ὀπισθίας ὀψεως, ἡ ὁποία φανερώνει πιστότερον τὸ στάδιον τῆς ἀναπτύξεως, πείθει μᾶλλον διὰ τὴν προτελευταίαν ἢ τελευταίαν δεκαετίαν τοῦ βου αἰῶνος.

Πιθανῶς ὁ μικρὸς κορμὸς ἀνήκει εἰς ἱππέα. Ἄλλ' ὅτι οὗτος ἱππευε τὴν ἀνωτέρω εἰκονιζομένην προτομὴν πηγάσου εἶναι ἀπίθανον, ἀφοῦ μάλιστα φαίνεται ὑπάρχουσα καὶ χρονικὴ διαφορά, ὅσον ἐπιτρέπουσι χρονολόγησιν τοσοῦτον μικρὰ θραύσματα, οὐδὲ γενικῶς εἶναι πιθανὸν ὅτι παρίσταται καὶ ἱππεὺς ἐπὶ προτομῶν πηγάσου· τὰ παραδείγματα προτομῶν ἱππῶν μεθ' ἱππέων εἰς οἰκοδομήματα κρηνῶν (π.χ. Pfuhl III, 296) δὲν ἀποτελοῦν ἄμεσον ἀνάλογον.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ

Δημοσιεύματα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας (1837 - 1948)

	Δραχμαὶ
1. <i>Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς</i> 1837-1938 (ΑΕ 1-77: πρ. πινάκιον παρὰ <Β. Λεονάρδου>, Ἀρχαιολογικῆς ἐφημερίδος λεύκωμα, σ. 1-3). Σχῆμα 4ον.	
(Περίοδος Α'): τόμος 1-16 (1837-1860).	
1-7 (1837-1843): τεύχη α'-ιβ' (καὶ ιδ'), ιε' (τεύχος ιϛ' ἴδιον δὲν ἐξεδόθη), ιζ'-κθ' 8-16 (1852-1860): τεύχη λ'-νε' πωλοῦνται τάδε τὰ τεύχη: α', β', γ', δ' ἕκαστον τεύχος	7.000
Περίοδος Β': τόμος 17-21 (1862-1874).	
17 (1862): τεύχη α'-ιβ' (τὰ τεύχη θ'-ιβ' ἐξεδόθησαν τῷ 1863) ἕκαστον τεύχος	7.000
18-21 (1869): τεύχος ιγ' 19 (1870): τεύχος ιδ' 20 (1872): τεύχη ιε' καὶ ιϛ' (τὸ ιϛ' ἐξεδόθη τῷ 1873) 21 (1874): τεύχος ιζ' ἕκαστον τεύχος	7.000
Περίοδος Γ': τόμος 22-62 (1883-1923).	
22-62 (1883-1923): εἰς τόμος κατ' ἔτος, ἐκ τεσσάρων τευχῶν συγκείμενος ἕκαστος τόμος	150.000
Περίοδος Δ': τόμος 63 κέ. (1924 κέ.).	
63-75 (1924-1936): 1924, 1925-1926 (εἰς ἓνα τόμον), 1927-1928 (εἰς ἓνα τόμον), 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934/35 (εἰς ἓνα τόμον), 1936 εἰς τόμος κατ' ἔτος ἕκαστος τόμος	150.000
76 (1937) πανηγυρικὸς τόμος ἑκατονταετηρίδος εἰς τρία μέρη ἑκατὸν εἴκοσιν περίπου τυπογραφικῶν φύλλων. Ἑκαστον μέρος	300.000
77-80 (1938-1941): 1938, 1939-1941 (εἰς ἓνα τόμον) ἕκαστος τόμος	150.000
2. <i>Εὐρετήριον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τῆς τρίτης περιόδου</i> ὑπὸ <i>Ἀλεξάνδρου Λαμπροπούλου</i> τόμος 1ος: 1883-1887. Σχῆμα 4ον, σελίδες 7 + στήλαι 550. 1902	12.000
3. <i>Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας</i> 1837-1939 (ΠΑΕ 1-96: πρ. πινάκιον ἐν ΠΑΕ 1921, σ. 77-79).	
(Περίοδος Α'): τόμος 1-13 (1837-1848/9).	
1-3 (1837, 1837/8, 1838/9): Σύνοψις τῶν πρακτικῶν <τῆς Α'—Γ' συνεδριάσεως> τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 93. 1840. (Δὲν πωλεῖται).	—
4 (1839/40): Πρακτικὰ τῆς Δ' συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 77. 1840. (Δὲν πωλεῖται).	—
5 (1840/41): Πρακτικὰ τῆς Ε' Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 87. 1841. (Δὲν πωλεῖται).	—
6 (1841/42): Πρακτικὰ τῆς Ζ' (γράφει: Γ') Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 31. 1842 (δὲν πωλεῖται)	—
7-11 (1842/3-1846/7): Δὲν ἐξετυπώθησαν ἰδιαιτέρως.	—
1-11 (1837-1846/7): Σύνοψις τῶν πρακτικῶν <τῆς Α'—ΙΑ' Γενικῆς συνεδριάσεως> τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. (Ἐκδοσις 2α.) Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 325, πίναξ 1. 1846 (1847). (Δὲν πωλεῖται).	—
12 (1847/8): Πρακτικὰ τῆς ΙΒ' Γενικῆς συνεδρίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 31. 1848 (δὲν πωλεῖται)	—
13 (1848/9): Πρακτικὰ τῆς ΙΓ' Γενικῆς συνεδρίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 37. 1849 (δὲν πωλεῖται)	—
(Περίοδος Β'): τόμος 14-25 (1858/9-1869/70):	
14 (1858/9): Συνοπτικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες α'+43. 1859 (Δὲν πωλεῖται)	—

15-25 (1859/60-1869/70): Γενικαὶ συνελεύσεις τῶν ἐταίρων τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας, 1859/60, Δραχμαὶ 1860/1, 1861/2, 1862/3 (ἐξεδόθη τῷ 1864), 1863/4 (δὲν πωλεῖται), 1864/5 (δὲν πωλεῖται), 1865/6, 1866/7 (δὲν πωλεῖται), 1867/8, 1868/9, 1869/70. Σχῆμα 8ον· ἕκαστον τεύχος

(Περίοδος Γ'): τόμος 26 κέ. (1870/71 κέ.).

- 26-74 (1870/71-1919): Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας 1870/71 (δὲν πωλεῖται), 1871/2, 1872/3, 1873/4, 1874/5, 1876, 1877 κέ.—1902, 1903 κέ.—1909 (δὲν πωλοῦνται), 1907 κέ.—1915, 1916—1919 (εἰς ἓνα τόμον). Σχῆμα 8ον· ἕκαστος τόμος 12.000
- 75-94 (1920-1944): Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας 1920, 1921, 1922-1924 (εἰς ἓνα τόμον), 1925-1926 (εἰς ἓνα τόμον), 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941-1944 (εἰς ἓνα τόμον). Σχῆμα 8ον· ἕκαστος τόμος 12.000
- 3A. Ὁργανισμὸς τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. (Τεύχος 1ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 16. 1848. (Τεύχος 2ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 8. 1876. (Τεύχος 3ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1894. (Τεύχος 4ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1896. (Τεύχος 5ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1899. (Τεύχος 6ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 41. 1912. (Δὲν πωλοῦνται). —
4. Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι, ἀνακαλυφθεῖσαι καὶ ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου. Φυλλάδιον 1ον: 1851 (σελίδες 12, πίνακες 15· δὲν πωλεῖται), 2ον: 1852 (σελίδες ια' + 22 + 5, πίνακες 8), 3ον: 1855 (σελίδες 60, πίνακες 4). Σχῆμα 4ον· τὸ φυλλάδιον ἑκάτερον 7.500
5. Πρακτικὰ τῆς ἐπὶ τοῦ Ἐρεχθιδίου ἐπιτροπείας ἢ ἀναγραφὴ τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τοῦ Ἐρεχθιδίου γενομένη κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου. Σχῆμα 4ον, σελίδες 21, πίνακες 8. 1853. (Δὲν πωλεῖται). —
6. Ἐπιγραφαὶ Ἑλληνικαί, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνέκδοτοι. Φυλλάδιον α' (ἄλλο δὲν ἐξεδόθη). Σχῆμα 4ον, σελίδες β' + 34, πίνακες 9. 1860. 7.500
- 6A. Ὁ περὶ ἀρχαιοτήτων νόμος καὶ αἱ σχετικαὶ πρὸς αὐτὸν ἐγκύκλιοι ὑπουργικαὶ καὶ ἄλλα τινά, ἐκδιδομένα ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας πρὸς χρῆσιν τῶν κατὰ τὸ Βασιλεῖον ἀρχῶν καὶ αὐτῶν τῶν πολιτῶν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 43. 1872. (Δὲν πωλεῖται). —
7. Εὐθύμιος Καστόρχης· Ἱστορικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς τῷ 1837 μέχρι τοῦ 1879 τελευτῶντος. Σχῆμα 8ον, σελίδες F' + 130. 1879 7.000
- 7A. Κατάλογος τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. (Τεύχος 1ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 124, 1887. (Τεύχος 2ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 126, 1906. (Δὲν πωλοῦνται). —
8. H. G. Lolling· Κατάλογος τοῦ ἐν Ἀθῆναις Ἐπιγραφικοῦ μουσείου· τόμος 1ος: Ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, τεύχος α': Ἀρχαῖαι ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαί. Σχῆμα 4ον, σελίδες η' + στήλαι 152 + η', πίναξ 1. 1899 27.000
9. II. Καββαδίας· Τὸ ἱερόν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἡ θεραπεία τῶν ἀσθενῶν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 304, εἰκόνες 9, πίνακες 10, ὧν εἷς τοπογραφικός. 1900. (Δὲν πωλεῖται). —
10. II. Καββαδίας· Ἱστορία τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 1837 ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ 1900. Σχῆμα 8ον, σελίδες 115. 1900. 7.000
- 10A. <Βαλέριος Στάης>· Τα εἰρημὰ τοῦ ναυαγίου τῶν Ἀνικυθήρων (= ΑΕ 1902, στήλη 145-173/4), εἰκόνες 21, πίνακες 8 (παρένθετοι) + 11 11.000
11. Comptes rendus du congrès international d'archéologie, 1ère session: Athènes 1905. Σχῆμα 8ον, σελίδες 400, μετ' εἰκόνων. 1905 13.500
12. Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος· τόμος 1ος: Γλυπτὰ ἐκ τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως (συντάκται: Καββαδίας, Καστριώτης, Κουρουνιώτης, Lechat, Λεονάρδος, Schrader, Schroeder, Στάης, Σωτηριάδης, Wolters). Σχῆμα 4ον, σελίδες β' + στήλαι 118, πίνακες 36 (ἀρ. 1-33). 1906 60.000
13. P. Canvadias + G. Kawerau· Die Ausgrabung der Akropolis vom Jahre 1885 bis zum Jahre 1890—II. Καββαδίας + Γ. Καββαδίου· Ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τοῦ 1885 μέχρι τοῦ 1890. Ἑλληνιστὶ καὶ γερμανιστὶ. Σχῆμα φύλλον, στήλαι 150 + σελίδες 2, εἰκόνες 14, πίνακες 13. 1906/7 150.000
14. Χρήστος Τσοῦντας· Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου. Σχῆμα 4ον στήλαι ιF' + 432, εἰκόνες 312, πίνακες 47. 1908 150.000
15. Γεώργιος Α. Παπαβασιλείου· Περί τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ἀρχαίων τάφων μετὰ παραρτήματος Εὐβοϊκῶν ἐπιγραφῶν Σχῆμα 4ον, στήλαι β' + 108, εἰκόνες 53, πίνακες 21. 1910 45.000
16. Κωνσταντῖνος Κουρουνιώτης· Κατάλογος τοῦ μουσείου Λυκοσούρας. Σχῆμα 8ον, σελίδες 72, εἰκόνες 74. 1911 15.000
- 16A. <Βασίλειος Λεονάρδος>· Ἀρχαιολογικῆς ἐφημερίδος ἀναγραφὴ. Σχῆμα 4ον σελίδες 4. 1912. (Δὲν πωλεῖται) —
- 16B. <Βασίλειος Λεονάρδος>· Ἀρχαιολογικῆς ἐφημερίδος λεύκωμα. Σχῆμα 4ον, σελίδες 8. 1912. (Δὲν πωλεῖται) —
17. Γεώργιος Π. Οἰκονόμος· Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας· τεύχος 1ον. Σχῆμα 4ον, σελίδες 40, εἰκόνες 29. 1915 22.500

18.	Γεώργιος Κ. Γαρδίκας· Μελετήματα ἀρχαιολογικά. Σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1915	2.250
19.	'Αντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος· Τοπογραφία τῶν Δελφῶν· τεύχος 1ον. Σχῆμα 8ον, σελίδες 113, εἰκόνες (παρένθετοι) 11, πίνακες 3. 1912-1917	7.500
20.	Βαλέριος Στάης· Τὸ Σούνιον καὶ οἱ ναοὶ Ποσειδῶνος καὶ 'Αθηνᾶς. Σχῆμα 8ον, σελίδες 55, εἰκόνες 14, πίνακες 5. 1920	7.500
21.	Georgius P. Oeconomus· De profusionum receptaculis sepulchralibus inde ab antiquissimis temporibus usque ad nostram fere aetatem usitatis. Σχῆμα 8ον, σελίδες 63, εἰκόνες 17. 1921	9.000
22.	'Αντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος· 'Ο ἀποτυμπανισμός, συμβολὴ ἀρχαιολογικὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ποινικοῦ δικαίου καὶ τὴν λαογραφίαν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 144, εἰκόνες 21, ὧν 7 παρένθετοι. 1923	15.000
23.	'Απόστολος Σ. 'Αρβανιτόπουλος· Γραφαὶ σιγῆλαι Δημητριάδος—Παρασῶν. Σχῆμα 2ον, σελίδες 179, εἰκόνες 203, πίνακες παρένθετοι 7, πίνακες ἐν τέλει ἐγχρωμοὶ 10. 1928	225.000
24.	Γεώργιος Ε. Μυλωνᾶς· 'Η νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν 'Ελλάδι. Σχῆμα 8ον, σελίδες 174, εἰκόνες 86, πίνακες 2, γεωγραφικοὶ χάρται 3. 1928.	37.500
25.	'Ιωάννης Γ. Γεννάδιος· 'Ο Λόρδος 'Ελγιν καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ἀνά τὴν 'Ελλάδα καὶ τὰς 'Αθήνας ἰδίως ἀρχαιολογῆσαντες ἐπιδρομεῖς 1440-1837. Σχῆμα 8ον, σελίδες κF'+257, πίνακες 5. 1930.	37.500
26.	'Ιωσήφ Χατζιδάκης· Ἱστορία τοῦ Κρητικοῦ Μουσείου καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν ἐν Κρήτῃ. Σχῆμα 8ον, σελίδες 74. 1931	9.000
26 A.	Γεώργιος Σωτηρίου· Χριστιανικαὶ Θῆβαι (= ΑΕ 1929). Σχῆμα 4ον, σελίδες 256, εἰκόνες 270 πίνακες 5. 1931	150.000
27.	[Γεώργιος Π. Οἰκονόμος]· Τὸ ἔργον τῆς ἐν 'Αθήναις 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας κατὰ τὴν πρώτην αὐτῆς ἐκατονταετίαν 1837-1937, ἐν ἀλφαβητικῇ διατάξει. Σχῆμα 8ον, σελίδες 104. 1938	15.000
28.	Γεώργιος Π. Οἰκονόμος· Τὰ ἑκατὸν ἔτη τῆς ἐν 'Αθήναις 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας. Λόγος πανηγυρικός τοῦ Γραμματέως τοῦ Συμβουλίου, ρηθὴς τῇ 23ῃ 'Οκτωβρίου 1938 ἐν τῷ Παρθενῶνι κατὰ τὴν πανηγυρικὴν συνεδρίαν τῆς 'Εκατονταετηρίδος. Σχῆμα 4ον, σελίδες 14	5.000

Νέα σειρά ἐκδόσεων τῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας ὑπὸ τὸν τίτλον:

'Αρχαῖοι τόποι καὶ μουσεῖα τῆς 'Ελλάδος.

1.	'Αντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος· 'Οδηγὸς τῶν Δελφῶν. Σχῆμα 16ον, σελίδες 144, εἰκόνες 100, χάρται 3. 1935	37.500
2.	Κ. Kourouniotes· Eleusis. A Guide to the Excavations and the Museum. Σχῆμα 16ον, σελίδες 127, εἰκόνες 71, χάρτης 1. 1936	37.500

'Υπὸ τῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας πωλοῦνται καὶ τὰ ἐξῆς συγγράμματα:

1.	Βασίλειος Λεονάρδος· 'Η 'Ολυμπία. Σχῆμα 8ον, σελίδες 352, πίνακες 2. 1901	37.500
----	---	--------

Αἱ ἀνωτέρω τιμαὶ τῶν δημοσιευμάτων τῆς 'Εταιρείας ἰσχύουσι διὰ τὴν πώλησιν αὐτῶν ἐν τῷ μεγάρῳ αὐτῆς (Λεωφόρος Πανεπιστημίου 22)· περὶ δὲ τῆς ἐκτὸς τοῦ μεγάρου τῆς 'Εταιρείας ἀποστολῆς τῶν ἀγοραζομένων παρακαλοῦνται νὰ φροντίζωσιν οἱ ἐνδιαφερόμενοι.

'Εξεδόθη ὁ παρὼν (78ος) τόμος τῇ 1ῃ Ἰουλίου 1948.

NEA BIBLIA

1. **G. Daux**: Chronologie delphique. Paris: R. de Boccard, 1943.
2. **R. Demangel**: Contribution à la topographie de l'Hebdomon. Paris: E. de Boccard, 1945.
3. **K. Δ. Κτιστοπούλου**: A Contribution to the Problem of the Minoan Script. Athens: 1945.
4. » » Παρατηρήσεις τινές ἐπὶ τῆς μινωϊκῆς γλώσσης.
5. » » Ὁ δίσκος τῆς Φαιστοῦ.
6. **Gennadeion Monographs**. 1-2. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1940-42 (1: The Venetians in Athens 1687-88... by J. M. Paton. - 2: Schliemanns First Visit to Amerika 1850-51... by S. H. Weber)
7. **M. Launey**: Études Thasiennes. 1. Paris: R. de Boccard, 1944.
8. **Ἀθηνᾶ**. Τ. 50-51. Ἀθήνησι (1941-47).
9. **Γ. Τ. Κόλια**: Ἱστορικὴ γεωγραφία τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου. Ἀθῆναι: 1946.
10. **Doro Levi**: Antioch, Mosaic Pavements. Vol. 1-2. Princeton [κ. ἄ.] 1947.
11. **Antioch-on-the-Orontes**. 1-3. Princeton [κ. ἄ.]. 1934-1941 (Department of Art and Archaeology of Princeton University).
12. **Corinth**. Vol. 1, p. 2 (Text καὶ Plates). 7, p. 1. 11. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1941-43.
13. **B. D. Meritt - M. F. Mc Gregor**: The Athenien Tribute Lists. V. 1. Cambridge, Mass.: Harvard Univers. Press., 1939.
14. **W. K. Pritchett - B. D. Meritt**: The Chronology of Hellenistic Athens. Cambridge, Mass.: Harvard Univers. Press., 1940.
15. **O. Broneer**: The Lion Monument at Amphipolis. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press., 1941.
16. **R. L. Scranton**: Greek Walls. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press., 1941.